

POLSKIE
GWAROWE NAZWY
DZIKO ROSNĄCYCH
ROŚLIN ZIELNYCH
NA TLE SŁOWIAŃSKIM

Jadwiga Waniakowa

POLSKIE
GWAROWE NAZWY
DZIKO ROSNĄCYCH
ROŚLIN ZIELNYCH
NA TLE SŁOWIAŃSKIM

Zagadnienia ogólne

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Książka dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Filologicznego

RECENZENCI

prof. dr hab. Janusz Siatkowski

prof. dr hab. Jerzy Reichan

PROJEKT OKŁADKI

Paweł Sepielak

Zdjęcie autorki na 4 s. okładki wykonał Marcin Micuda

© Copyright by Jadwiga Waniakowa & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wydanie I, Kraków 2012

All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy

ISBN 978-83-233-3429-3

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków

tel. 12-631-18-80, tel./fax 12-631-18-83

Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98

tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl

Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

*Pamięci mego Ojca, Romana Lebiody,
farmaceuty i ziołarza,
który pierwszy wprowadzał mnie w świat roślin*

Spis treści

Wstęp	9
I. Wprowadzenie	13
II. Motywacja semantyczna nazw	63
III. Budowa słowotwórcza nazw	119
IV. Pochodzenie nazw	139
V.1. Podsumowanie	189
V.2. Conclusions	193
V.3. Resümee	197
Streszczenie	203
Summary	205
Zusammenfassung	207
Opis podstawowych źródeł	211
Bibliografia	215
Skróty	249
Indeksy	251

Wstęp

W studium niniejszym przedstawiono zagadnienia ogólne dotyczące polskich gwarowych nazw roślin, a zwłaszcza ich pochodzenia. W przygotowaniu jest historyczno-etymologiczny słownik nazw oraz wykaz nazw gwarowych wraz z lokalizacją geograficzną i źródłową. W książce zaprezentowano ujęcie diachroniczne gwarowego nazewnictwa roślinnego. Mam nadzieję, że poczynione tu spostrzeżenia można odnieść do gwarowych nazw roślin w każdym z języków Europy.

W pracy poruszono jedynie małą część mnogich zagadnień związanych z nazewnictwem roślin. Dziedzina ta jest tak obszerna i złożona, że nie sposób w jednym studium zawrzeć choćby pobieżnie całości problematyki. W większości autorzy decydują się na jakiś niewielki wycinek zagadnień, z położeniem nacisku na wybrany problem. Tutaj zdecydowałam się na analizę genezy polskich gwarowych nazw roślin zielnych, zarówno od strony semantycznej, jak i pochodzenia nazw, bowiem problem ten nie został dotąd dogłębnie zbadany. O ile zajmowano się motywacją semantyczną nazw różnych roślin w gwarach, o tyle historii nazw i ich pochodzeniu poświęcano dotąd stosunkowo niewiele uwagi.

Ponieważ problematyka związana z nazewnictwem roślin jest wyjątkowo obszerna, to i literatura dotycząca tego tematu i tematów pokrewnych jest niewyobrażalnie wprost obfita, tak polska, jak i zagraniczna. Mimo że bibliografia zamieszczona na końcu niniejszego studium liczy wiele stron, to i tak zdaję sobie sprawę, że nie ujęto w niej dużej części literatury. Mogłam jednak na jej podstawie zorientować się, jak bogata i skomplikowana historycznie jest nomenklatura botaniczna, jak wiele problemów niesie z sobą roślinne nazewnictwo gwarowe rozpatrywane diachronicznie i etymologicznie.

Zgromadzenie właściwej bibliografii i zapoznanie się z nią absolutnie nie byłoby dla mnie możliwe, gdyby nie ogromna pomoc wielu osób w Polsce i za granicą, dzięki którym uzyskałam dostęp do potrzebnych mi materiałów gwarowych polskich, słowiańskich i pozasłowiańskich materiałów porównawczych, w tym różnych słowników oraz niezbędnych opracowań. Część z nich została mi udostępniona, część podarowana i przysłana różnymi drogami, o wielu dowiedziałam się właśnie od Przyjaciół, którzy wiedząc, czym się zajmuję, niestrudzenie przez długi czas szukali dla mnie stosownej literatury. Chciałabym tu wyrazić tym wszystkim Osobom moją głęboką wdzięczność za ich trud, wielką zyczliwość i przyjazne, światłe rady.

Książka ta nie miałaby także szansy powstania, gdyby nie wielka pomoc i zrozumienie tych wszystkich Osób, które postaram się tu wymienić, pragnąc chociaż w ten sposób spłacić ogromny dług wdzięczności za ich bezinteresowną pomoc.

Moją najgłębszą wdzięczność chcę wyrazić szczególnie trzem osobom. Po pierwsze, Pani Profesor Hannie Taborskiej i Panu Doktorowi Luborowi Králíkowi, którzy z podziwu godną cierpliwością przez wiele lat słuchali moich monottonnych relacji na temat nazw roślin, podtrzymywali na duchu oraz, a właściwie przede wszystkim, niestrudzenie przysyłali mi całe tomy trudno dostępnej literatury, w tym niezwykle cennych publikacji zagranicznych. Po drugie, słowa najserdeczniejszych podziękowań kieruję do Pana Magistra Przemysława Dębowiaka za wielką pomoc w czasie, gdy zbliżał się termin oddania niniejszej pracy do druku, oraz za dostarczanie stosownej literatury.

Ogromną wdzięczność jestem winna także Paniom Doktor Ilonie Janyškovej i Helenie Karlikovej, które, same zajmując się nazwami roślin, z wielką życzliwością udostępniły mi bardzo bogatą słowiańską literaturę na ten temat. Dziękuję też Panu Docentowi Bohumilowi Vykypělowi za to, że dzięki niemu mogłam wyjechać do Brna i tam korzystać z zasobów bibliotecznych. Wdzięczna jestem bardzo Pani Profesor Annie Tyrpie za udostępnianie polskiej literatury na temat gwarowych nazw roślin, jak również Panu Doktorowi Arturowi Czesakowi za wskazywanie odpowiednich pozycji bibliograficznych. Dziękuję bardzo Pani Magister Marii Tokarz i Panu Magistrowi Emilowi Popławskiemu za wskazywanie źródeł materiału gwarowego do nazw roślin. Słowa wdzięczności kieruję także do Pani Profesor Joanny Okoniowej, która pozwoliła mi korzystać z materiałów kartoteki *Słownika gwar polskich*. Jestem także ogromnie wdzięczna Panu Profesorowi Ulrichowi Theissenowi za podarowanie mi wszystkich swoich publikacji na temat słowiańskich nazw roślin. Ogromnie dziękuję Pani Profesor Swietłanie Michajłownie Tołstojowej i Pani Profesor Žannie Žanovnie Varbot za podarowanie mi cennych opracowań rosyjskich na temat nazw roślin.

Podobnie jestem niezwykle wdzięczna za ogromną życzliwość i wielką pomoc w gromadzeniu bibliografii oraz podarowanie licznych opracowań następującym osobom: Panu Doktorowi Zbigniewowi Babikowi, Pani Doktor Annie Basarze, Pani Profesor Annie Bochnakowej, Panu Profesorowi Wiesławowi Borysiowi, Panu Doktorowi Stanisławowi Cyganowi, Panu Profesorowi Feliksowi Czyżewskiemu, Pani Doktor Joannie Duskiej, Pani Doktor Barbarze Grabce, Panu Magistrowi Marcinowi Jakubczykowi, Pani Profesor Marii Karpluk, Pani Magister Izabeli Kozerze, Pani Profesor Elżbiecie Mańczak-Wohlfeld, Pani Doktor Ewie Mące, Pani Doktor Renacie Mračnikovej-Kamenarovej, Panu Doktorowi Bogumiłowi Ostrowskiemu, Panu Profesorowi Januszowi Siatkowskiemu, Pani Doktor Annie Spólnik, Panu Profesorowi Markowi Stachowskiemu, Panu Profesorowi Stanisławowi Stachowskiemu, Pani Profesor Tatianie Iwanovnie Vendinie, Pani Doktor Marii Węgiel i Pani Magister Katarzynie Wójtowicz.

Szczególnie gorące podziękowania kieruję do Pani Profesor Zofii Berdychow-
skiej, która udzieliła mi światłych rad co do kształtu i objętości niniejszego stu-
dium i zdołała mnie przekonać do swojego pomysłu, a nie było to łatwe... Dzięki
temu książka w ogóle została ukończona i miała szansę się ukazać we właściwym
czasie.

Osobne wielkie podziękowania należą się Panom Profesorom Recenzentom,
Januszowi Siatkowskiemu i Jerzemu Reichanowi. Ich wnikliwe uwagi pozwoliły
mi uniknąć wielu błędów, nieścisłości i niefortunnych sformułowań.

Bardzo wdzięczna jestem także Redaktorom Wydawnictwa Uniwersytetu Ja-
giellońskiego za wielką przychylność, perfekcyjne korekty i niezwykle szybkie
opublikowanie książki. Dziękuję więc najserdeczniej Paniom: Dorocie Heliasz,
Annie Poinc-Chrabąszcz, Agnieszce Toczko-Rak, Hannie Wiecheckiej oraz Panu
Pawłowi Sepielakowi.

Na koniec pragnę najserdeczniej podziękować mojemu Mężowi, Waclawo-
wi Waniakowi, za astronomicznie nieograniczoną cierpliwość i wyrozumiałość
w czasie, gdy pracowałam nad niniejszą książką.

Kraków, 29 lipca 2012 roku

Jadwiga Waniakowa

I. Wprowadzenie

Cel pracy

Głównym celem niniejszej pracy jest ukazanie pochodzenia polskich gwarowych nazw dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienie to nie zostało dotychczas opracowane, mimo obszernej literatury dialektologicznej z dziedziny gwarowego nazewnictwa roślinnego w Polsce. Autorzy prac z tej dziedziny skupiają się bowiem zwykle po pierwsze, na synchronicznym językoznawczym opisie zebranych nazw, na analizie ich motywacji semantycznej, która popiera-na jest przytaczaniem zwyczajów związanych z roślinami, tekstami obrazującymi ich zastosowanie, a także cytowaniem „etymologii ludowych”. Przedstawiana jest również budowa słowotwórcza nazw i podnoszony problem metaforyczności gwarowego nazewnictwa roślin. Natomiast studia zajmujące się historią roślinnych nazw gwarowych i ich etymologią są rzadkością. Po drugie, częściej są brane pod uwagę i analizowane nazwy roślin uprawnych (zob. w dalszej części książki) niż roślin dziko rosnących. Praca ta, jako – w zamierzeniu – monografia historyczno-etymologiczna nazw roślin dziko rosnących, może zapełni tę swego rodzaju lukę.

Informacje etnolingwistyczne w niniejszych rozważaniach są podawane jedynie w wypadku, gdy są pomocne w ustalaniu etymologii. Trzeba jednak od razu zaznaczyć, że jest to przy wielu roślinach niezbędne, bowiem tylko tego rodzaju konteksty w wielu przypadkach pozwalają na odtworzenie mechanizmu nominacyjnego, a zwłaszcza motywacji semantycznej. Jak pisze Halina Pelcowa (2001: 100), „w opowiadaniach o roślinach przejawia się zarówno obyczajowość ludowa, kulturotwórcza funkcja świata roślinnego, jak i postrzeganie nazw roślin jako sposobu wartościowania świata dawnego i współczesnego”. Takie stanowisko oczywiście odpowiada rzeczywistości, jednak należy pamiętać, że znaczna część gwarowego słownictwa botanicznego jest kontynuacją nazw staropolskich, wiele z nazw to różnego rodzaju zapożyczenia z języków ościennych (zwłaszcza w gwarach pogranicznych), część pochodzi z polszczyzny ogólnej (np. *maciejka*), a zatem nie zawsze „użytkownik gwary” tworzy nazwy roślin i w nich odbija swoje opinie o świecie. Ten aspekt mechanizmów nominacyjnych w nazwach roślin staram się uwypuklić w niniejszym studium.

Zebranie dawnych gwarowych nazw roślin służy przede wszystkim ich ocaleniu, aby zupełnie nie zniknęły, nie rozplynęły się w niepamięci, aby „świadczyły o pięknie gwary, która je zrodziła” (SGRT 8). Z upływem lat bowiem, wraz z odchodzeniem starszego pokolenia mieszkańców wsi, dawne nazwy gwarowe giną bezpowrotnie, wypierane przez oficjalną nomenklaturę botaniczną, wprowadzaną przez ludność napływową albo poprzez naukę botaniki w szkole. Nazwy oficjalne (w odmianie potocznej) są szybko przejmowane przez młodsze pokolenia, które już nie posługuje się nazwami dawnymi. „Któż nazwie dziś *sukiennikiem* czy *kocimi łapkami* wszechwładnie panującą dziś szarotkę? Kto pamięta, że rozpozszechniony dziś *krokus* – to dawny *kieluch*, *fjalek* albo *tulipanek*?” – pyta Zofia Radwańska-Paryska (SGRT 8). Średnie pokolenie przynajmniej pamięta, jak dana roślina nazywała się dawniej w rodzimej gwarze, młodsze już tej wiedzy mieć nie będzie.

Problem ten jest podnoszony przez wielu badaczy. Oto co na ten temat pisze Halina Kurek:

Gwarowe leksemy kulturowe botaniczne są jednostkami specyficznymi. Co prawda ich desygnaty nie giną z upływem lat, ale nazwy desygnatów coraz rzadziej pojawiają się w przekazach ustnych mieszkańców wsi. Wydaje się, że większość z nich nie przetrwa i nie wejdzie już do systemu gwarowego najbliższych pokoleń. Wynika to między innymi z faktu, że leksemy kulturowe są typowe dla bardzo małej, lokalnej społeczności i często nie są znane nawet w regionie. Kolejnym pokoleniom przekazuje je zatem stosunkowo niewielka grupa starszych ludzi, ponadto w interakcji zaistnieć mogą tylko te leksemy, które znajdują się w czynnym zasobie słownictwa użytkowników gwary. Powszechnie jednak wiadomo, że większość jednostek kulturowych, mimo że jest używana, ma niską frekwencję tekstową. Dodatkowym i najpoważniejszym zagrożeniem dla niektórych gwarowych leksemów kulturowych są jednak ich wyżej społecznie wartościowane odpowiedniki ogólnopolskie funkcjonujące w tym samym znaczeniu, co leksemy gwarowe. Wszystko to sprawia, że w dobie przemian językowych szansa na przetrwanie gwarowych jednostek kulturowych jest znikoma (Kurek 2001: 119).

Materiał omówiony w niniejszej pracy jest w dużej mierze świadectwem historycznojęzycznym. To, że dana nazwa rośliny tu się znajduje i ma stosowną lokalizację geograficzną, jest jedynie dowodem na jej funkcjonowanie na tymże obszarze w historii, a ściślej w XIX lub/i XX wieku. Gdybyśmy się pokusili o zbadanie, czy dzisiaj nazwy te są żywe na danym terytorium, moglibyśmy się przekonać, że ogromna ich ilość współcześnie, w XXI wieku, zaginęła bezpowrotnie.

Stan badań

Literatura na temat nazw roślin jest niezwykle obszerna zarówno na świecie, w krajach słowiańskich, jak i w Polsce. Nie sposób odnieść się do całości wątków badawczych, bowiem badania nad nazwami roślin w połączeniu z botaniczną i użytkową, w tym – rzecz jasna – kulturową wiedzą o nich, mieszczą w sobie

co najmniej kilka nurtów, które się nawzajem przenikają i tworzą wspólnie olbrzymią interdyscyplinarną domenę nauki. Dziedziną, która obejmuje większość zagadnień związanych z relacją człowiek–świat roślinny, jest etnobotanika. Jej dzieje i zakres omawia szczegółowo Piotr Klepacki (2007: 191–245). Tu przytaczam głównie za jego artykułem najważniejsze informacje (por. też Kolosova 2010). Termin „etnobotanika” został użyty po raz pierwszy w roku 1895 przez J.W. Harshbergera jako określenie badań nad użytkowaniem roślin przez społeczeństwa pierwotne. Kolejni badacze stopniowo rozszerzali zakres etnobotaniki. Zaczęto do niej zaliczać ludową wiedzę, praktyki religijne, magiczne i inne dotyczące roślin. W ten sposób w drugiej połowie XX wieku etnobotanika była już definiowana jako interdyscyplinarna dziedzina wiedzy, która zajmuje się wszelkimi relacjami między człowiekiem a roślinami. Oto definicja etnobotaniki ze słownika etnologicznego: „subdyscyplina etnologii, która zajmuje się badaniem wiedzy ludowej poszczególnych społeczności o świecie roślinnym oraz relacjami między tym światem a człowiekiem” (Staszczak 1987, s.v. *etnobotanika*). Badania etnobotaniczne polegają na współpracy specjalistów z różnych dziedzin: botaniki, etnologii, językoznawstwa, a także socjologii, farmacji i historii. Ponieważ etnobotanika opiera się na wynikach badań tak wielu dziedzin, to mieści w sobie co najmniej kilka dyscyplin, jak na przykład archeobotanikę (zwaną też paleoetnobotaniką), botanikę ekonomiczną, wiedzę ludową i etnofarmację. Obecnie są to samodzielne dziedziny badawcze, ale wzajemnie z sobą powiązane. W związku z tak dużą liczbą dziedzin naukowych „stopionych” w badaniach etnobotanicznych wyróżnia się w etnobotanice dwa główne nurty: przyrodniczy, w którym podstawowym obiektem zainteresowań są rośliny, i humanistyczny – tu kładzie się nacisk na zrozumienie związków, jakie łączą człowieka z otaczającą go przyrodą. Badania mieszczące się w nurcie humanistycznym etnobotaniki mają na celu analizę sposobów, jakimi człowiek wprowadza rośliny w granice swego świata, nadając im przy tym często znaczenie symboliczne (por. Klepacki 2007: 192). Przy takim ujęciu gros prac związanych z roślinami mieści się w zakresie etnobotaniki, która rozwija się na świecie w sposób niezwykle dynamiczny¹.

Piotr Klepacki (2007: 195) zaznacza, że choć w Polsce prace etnobotaniczne pojawiają się od drugiej połowy XIX wieku, to świadomość przynależności badań do tejże dziedziny jest do tej pory sporadyczna². Pierwszy raz w języku polskim użyła tego terminu M. Hensłowa (1962), a po niej A. Kowalska-Lewicka (1964). Następnie, wiele lat później, zastosował go A. Paluch (1985a), tytułując w ten spo-

¹ P. Klepacki (2007: 192) ubolewa, że badania etnobotaniczne w Polsce nie dotrzymują kroku postępowi w tej dziedzinie na świecie, ale – biorąc pod uwagę przedstawiony przez autora na końcu artykułu wielostronicowy wykaz polskich publikacji w latach 1876–2005 (od s. 208 do 237), które uznaje się za w jakiś sposób etnobotaniczne (wyłączając jednak publikacje z zakresu zielarstwa, farmakognozji, rolnictwa, ogrodnictwa oraz prace popularnonaukowe) – można sądzić, że i w Polsce badania tego rodzaju dynamicznie się rozwijają.

² Historię i stan etnobotaniki w całej słowiańszczyźnie omawia dość obszernie w swoim artykule V.B. Kolosova (2010: 7–30), podając przy tym obfitą bibliografię (s. 20–30).

sób materiały z seminarium naukowego. Obecnie nazwa „etnobotanika” jest używana w Polsce również dość sporadycznie, w przeciwieństwie do tego, jak często stosuje się ten termin na świecie³. Choć dziedzina ta w Polsce jest słabo rozwinięta (głównie z powodu braku świadomości uczonych, że ich badania mieszczą się w zakresie etnobotaniki), to jednak prac zawierających cenne informacje i materiały etnobotaniczne jest całkiem sporo. Omawia je szczegółowo w swoim artykule Piotr Klepacki (2007: 196–207), za prekursora etnobotaniki w Polsce uznając Józefa Rostafińskiego, ze względu na jego odezwę do społeczeństwa z 1883 roku o zbieranie nazw i sposobów użytkowania roślin w Polsce⁴. Przystudiowałem materiały i opracowania do niniejszej pracy (w tym ogromne dzieło Erazma Majewskiego, Majewski SN, zob. w dalszej części książki), pragnę zauważyć, że za prekursora etnobotaniki może także uchodzić Erazm Majewski, jako autor wielokrotnie ponawianych apeli o zbieranie gwarowych nazw roślin (por. mój artykuł o dziele Majewskiego, w druku).

Literaturę przedmiotu, którą biorę pod uwagę w moich badaniach, można podzielić ogólnie na materiały źródłowe i różnego typu opracowania. Materiały źródłowe to najczęściej specjalistyczne słowniki i zbiory nazw, opracowania zaś dotyczą różnorodnych aspektów nazewnictwa roślin. Zrozumiałe, że ukierunkowując własne badania, należy się skupić na pewnych tylko aspektach bogatej bibliografii. Ze względu na zakres i cel analiz, interesowała mnie przede wszystkim literatura poświęcona polskim nazwom gwarowym roślin zielnych, polskim nazwom dawnym, nazwom słowiańskim – tak gwarowym, jak historycznym – oraz opracowania i słowniki dotyczące dawnych nazw łacińskich, greckich i niemieckich (zarówno dawnych, jak i gwarowych), ponieważ nazwy te wywierały istotny wpływ na nazwy polskie. Opracowania, słowniki i wszelkie źródła, które były dla mnie szczególnie przydatne, omawiam w dalszej części książki (por. *Metodologia, Źródła polskiego historycznego słownictwa botanicznego*), a krótki opis najważniejszych polskich źródeł gwarowych umieszczam na końcu pracy. W tym miejscu skupię się jedynie na ogólnej charakterystyce dotychczasowych opracowań na temat nazw roślin.

³ Por. choćby częste użycie angielskich terminów „ethnobotany” i „ethnobotanical” – ponad 2,5 mln wyników w Google (i jeszcze około 10 tys. wyników dla „ethnobotanics”), podczas gdy dla nazwy „etnobotanika” tylko około 156 tys.

⁴ Warto zaznaczyć, dla porównania, że V.B. Kolosova (2010: 7) za prekursora etnobotaniki słowiańskiej uważa N.I. Annenkova, którego słownik botaniczny (por. w dalszej części książki) został wydany po raz pierwszy w 1858 roku.

1. Opracowania polskie

Opracowania powstałe w języku polskim dzielę na kilka grup. Od razu trzeba nadmienić, że jest to podział bardzo ogólny, nieostry i tylko orientacyjny, w wielu pracach zostały bowiem poruszone różnorakie problemy, powinny się zatem znajdować w kilku grupach. Poza tym przedstawiam niniejszym w sposób możliwie najbardziej lapidarny tylko niektóre ważniejsze prace, ponieważ wszystkich wymienić nie sposób, jako że powstawały od drugiej połowy XIX wieku do dziś i obejmują cały wachlarz problemów.

A. Prace etnolingwistyczne, etnobotaniczne, semantyczne, historyczno-kulturowe (w tym opracowania źródeł historycznych)⁵:

J. Adamowski, J. Bartmiński i S. Niebrzegowska (1995), przedstawiając gwarowe relacje z okolic Biłgoraja, część swojej pracy poświęcają roślinom. I. Arabas (1986) prezentuje leki roślinne w dziełach Kolberga, M. Czapiga (2009) prezentuje łąkę jako pewną przestrzeń symboliczną, funkcjonującą w gwarach. M. Henslowa (1962) omawia rośliny dziko rosnące i ich nazwy w kulturze ludowej. I. Jaguś (2002) pisze o medycynie ludowej w Królestwie Polskim, zaś J. Jeszke (1996) opisuje to zagadnienie w Wielkopolsce. Obszerny artykuł E. Kamińskiej (1986) poświęcony jest ziołolecznictwu w pracach etnograficznych Elizy Orzeszkowej. H. Kapeluś (1989) w swoim artykule zajmuje się miejscem i rolą roślin leczniczych w folklorze polskim. Cenny artykuł M. Karneckiej (1976) poświęcony jest charakterystyce dzieła Jana Stanki. S. Koba (1973) przedstawia dziewiętnastowieczną historię lecznictwa Kielecczyzny, natomiast P. Köhler (1993a, 1993b) w swoich pracach omawia ziołolecznictwo na ziemiach polskich w XIX wieku na podstawie ankiet Rostafińskiego. Książka Z. Kuchowicza (1954) jest poświęcona historii lecznictwa na wsi w XVI–XVIII wieku, lecznictwo ludowe w swoim opracowaniu omawia także E. Kuźniewski (1976). U. Lehr (1985) w swoim artykule zajmuje się roślinami uważanymi w tradycji ludowej za magiczne, zdolne odwrócić nieszczęścia. W licznych pracach Z. Libery (np. 1989, 1995, 2003) również porusza się problemy głównie medycyny ludowej. Ł. Łuczaj (2008) omawia problemy taksonomiczne w polskich badaniach etnobotanicznych. M. Marczevska (2002) zajmuje się drzewami zarówno od strony kulturowej, jak i językowej. Artykuł U. Miernickiej (1986) poświęcony jest wierzeniom ludowym związanym z roślinami, a liczne prace S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (por. np. 2000, 2010) przedstawiają obraz roślin w ludowych przekazach ustnych. W etnograficznych publikacjach E. Orzeszkowej (1888–1891) widzimy, jak rośliny i ich nazwy funkcjonowały w kulturze nadniemeńskiej. A. Osipowicz (1897)

⁵ Porządek publikacji podano według alfabetycznej kolejności nazwisk autorów, ponieważ tak jest wygodniej.

zajmuje się lecznictwem ludowym w okolicach Augustowa, natomiast A. Paluch w licznych swoich publikacjach (np. Paluch 1979, 1984, 1985b, 1989a, 1989b) ukazuje ogromną rolę roślin w medycynie ludowej. Prace K. Pastusiak (2004, 2006b) dotyczą tradycji wiejskich związanych z roślinami głównie na pograniczu polsko-białoruskim. E. Pawłowski (1970, 1974) w swoich publikacjach porusza kluczowe problemy teoretyczne słownika nazw roślin oraz dokonuje klasyfikacji semantycznej nazw roślin (zagadnienie to, między innymi, rozwija później R. Tokarski [1993]). Z. Półtorak (1989) omawia lecznictwo ludowe Opolszczyzny, natomiast Z. Radwańska-Paryska (1994) przedstawia to zagadnienie na Orawie. Artykuł E. Rogowskiej-Cybulskiej (2004a) jest poświęcony wpływie słownictwa religijnego na nazwy roślin na Kaszubach. Z. Rokossowska (1889) w obszernym artykule zajmuje się wierzeniami ludowymi na Wołyniu. Kilka prac A. Spólnik (1983, 1984, 1988, 1993) dotyczy historii roślin uważanych za magiczne i wierzeń z nimi związanych. B. Szczepanowicz (2003) jest autorką słownika roślin biblijnych – zajmuje się historią i symboliką roślin występujących w Biblii. Wiele prac K. Szcześniak (np. 2007, 2008) dotyczy zagadnień etnograficznych i kulturowych związanych z roślinami. J. Szostak (1977) omawia historyczny zielnik Stefana Falimirza, a E. Szot-Radziszewska (1999) przedstawia prace etnograficzne Siarkowskiego w związku z roślinami. Książka S. Szpilczyńskiego (1955) poświęcona jest wierzeniom ludowym związanym z wiejskimi praktykami leczniczymi, zaś W. Szukiewicz (1903) prezentuje tego rodzaju tradycje obecne na Wileńszczyźnie. Warto tu wspomnieć także o książce B. Szychowskiej-Boebel (1972), traktującej o lecznictwie ludowym na Kujawach. Artykuł T. Ślawnickiego (1993) przypomina o spisie nazw roślin z okolicy Biecza Antoniego Kotowicza, zaś A. Targońska (1993) w swojej publikacji opisuje zastosowanie aromatycznych roślin zielnych w strojach ludowych. K. Tobolski (2001) ocenia wiedzę ludową na temat roślin na Kaszubach. O przesądach i zabobonach (w tym o tych dotyczących roślin) traktuje dość szczegółowo książka J. Turzycy (1953). Lecznictwu ludowemu poświęcone są prace D. Tylkowej (1989, 2000); publikacje S. Udzieli (np. 1891, 1931) również poruszają zagadnienia roślinnej medycyny wiejskiej. Rolę czynników kulturowych w motywacji nazw roślin oraz semantykę tychże nazw omawia w swoich publikacjach L. Wajda-Adamczykowa (1989b, 1992b, 1993). A. Wierzbicka (2009) zajmuje się światem człowieka odbitym w nazwach roślin, J. Woronczak (2001) omawia rośliny występujące w żywotach świętych, W. Wysoczański (2001) interpretuje semantycznie i kulturowo pewne nazwy roślin, zaś Z. Zegarski (1985) zajmuje się źródłami i formami fitoterapii.

B. Prace dotyczące historii nazw roślin

Publikacji poświęconych historii polskich nazw roślin jest znacznie mniej. Prócz kilka razy wspomnianej w tej książce bardzo cennej pracy A. Spólnik (1990a) i kilku innych jej artykułów na ten temat (por. Spólnik 1988, 1990b), zajmowali się tą problematyką nieliczni autorzy. Tytułem przykładu wymieniam następujące prace:

krótki artykuł T. Estreichera (1946), studium M. Furmanowej i Z. Michalskiej (1959) – znajdujemy tu sporo informacji z zakresu historii nazw roślin, raczej teoretyczne i systematyzujące artykuły K. Handke (1997a, 1997b) i cenny artykuł M. Karpluk (1988), przynoszący także wiele informacji etymologicznych. Warto też wspomnieć o pracy D. Ostaszewskiej i E. Sławkowej (1999), dotyczącej średniowiecznej terminologii botanicznej Jana Stanki.

C. Opracowania nazw roślin w gwarach

W tej grupie prace są niezwykle zróżnicowane. Jedne dotyczą nazw roślin na pewnym konkretnym obszarze, inne poświęcone są jakiemuś aspektowi (z językoznawczego punktu widzenia) gwarowych nazw roślin na danym obszarze, jeszcze inne biorą pod uwagę wybrane z konkretnego względu nazwy roślin bądź zajmują się tylko pewnymi roślinami.

N. Ananiewa (2003) omawia nazwy roślin w polskich gwarach kresowych. W. Budziszewska (1985, 1993) porusza w swoich pracach problemy nazw roślin z okolic Szczawnicy i z Podhala, a D. Czyż (2010) analizuje nazwy wybranych roślin z okolic Ostrołęki. Artykuł F. Czyżewskiego (2006) dotyczy gwarowych nazw roślin okolic Włodawy. Monografia S. Dubisza (1977) poświęcona jest nazwom roślin w okolicach Ostródy, na Warmii i Mazurach, podobnie jak jego następny artykuł (1990). Prace I. Judyckiej (1961a, 1961b) dotyczą między innymi nazw roślin uprawnych w gwarach Pomorza Mazowieckiego, zaś liczne artykuły H. Kurek (2001, 2004a, 2004b) poświęcone są różnym problemom językoznawczym na przykładzie gwarowych nazw roślin głównie z okolic Dukli. Obszerny artykuł J. Majowej (1969) służy analizie nazw jagód na Kaszubach. Monografia K. Pastusiak (2007) jest poświęcona nazwom roślin z pogranicza polsko-białoruskiego, autorka jednak prócz tego zajmuje się dogłębnie problemami etnograficznymi. Prace H. Pelcowej (1988a, 1988b, 2002) dotyczą różnych aspektów językoznawczych gwarowych nazw roślin na Lubelszczyźnie, zaś z artykułu H. Popowskiej-Taborskiej (1974) można dowiedzieć się o pewnych typach słowotwórczych wśród kaszubskich nazw roślin. E. Rogowska w swojej znakomitej monografii (1998a) zajmuje się kaszubskimi nazwami roślin uprawnych, podobnie jak w kilku artykułach (np. Rogowska 1998b). E. Stercula (1994) omawia nazwy roślin na Orawie, zaś K. Szcześniak (2004b) zajmuje się gwarowymi nazwami roślin na pograniczu polsko-białoruskim. W swoim artykule J.W. Szulczewski (1932) podejmuje problematykę nazw roślin, przesądów i zwyczajów związanych z roślinami w Wielkopolsce. D. Urban (2006) przytacza nazwy gwarowe roślin z polskiego Polesia, natomiast J. Waniakowa i A. Czesak (2004) analizują orawskie nazwy roślin. A. Wierzbicka (2002) poświęca swój artykuł słowotwórstwu gwarowych nazw roślin na Kujawach, a jej dalsze prace (2003, 2004) dotyczą różnych nazw roślin także w gwarach kujawskich.

D. Opracowania nazw poszczególnych rodzajów i gatunków roślin

Publikacji poświęconych konkretnym nazwom roślin lub nazwom konkretnego gatunku czy rodzaju jest stosunkowo dużo w polskiej literaturze językoznawczej. Oto przykładowe prace:

A. Bańkowski (1986) zajmuje się etymologią nazwy *lochynia*, A. i J. Basarowie poświęcają swoje artykuły (1988, 1989, 1990) nazwom śnieci, gorczycy polnej i kianianki koniczynowej w gwarach polskich, a następnie J. Basara (2002) analizuje polskie gwarowe nazwy sporyszu. E. Belcarzowa (1960, 1966) omawia nazwy jagód, zaś W. Cienkowski (1963) fragment swego artykułu poświęcił jednej z nazw koniczyny. S. Dubisz (1972, 1975) bada nazwy jodły i czeremchy w gwarach warmińsko-mazurskich. M. Henslowa (1976, 1977, 1978), zgłębiając wiedzę ludową na temat różnych roślin (np. gatunków bylicy, dziurawca, macierzanki piaskowej itd.), przytacza też ich nazwy gwarowe. M. Jeliński (1980) zastanawia się nad niektórymi kaszubskimi nazwami knieci błotnej, a B. Kreja (1995) zajmuje się nazwami cykorii podróżnika. Ł. Łuczaj, K. Oklejewicz, K.A. Nowak i E. Pi-rożnikow (2008) omawiają ludowe nazwy głogu i róży od końca XIX wieku do współczesności. E. Majewski (1903) przedstawia pochodzenie maku i jego nazw, zaś T. Milewski (1934) zajmuje się etymologią nazwy *dąb*. K. Moszyński (1955) bada pewne nazwy koniczyny i niektórych innych roślin, natomiast D. Paleczna (1978) analizuje nazwy łopianu. Artykuły E. Pawłowskiego (1975a, 1975b) dotyczą nazw *przenęt* i *dzięcielina*. H. Popowska-Taborska (1991) zajmuje się kaszubskimi nazwami *jaęta* i (*j*)*aglija*, a E. Rogowska (1998c) tamtejszymi nazwami fiołka trójbarwnego. W. Sędzik (1978) analizuje etymologicznie polskie nazwy zbóż. Tematem artykułu A. Słupski (1986) jest typ słowotwórczy polskich nazw roślin z sufiksami *-iniec* i *-eniec*. Artykuły A. Steffena (1963, 1964, 1968) dotyczą między innymi etymologii nazw gryki, borówki brusznicy, żurawiny, sporyszu, truskawki i jęczmienia. Z. Stieber (1968) w swoim artykule zajmuje się nazwą *ożywa* w gwarach polskich. K. Szcześniak (2004a) analizuje nazwy roślin związane z religią w gwarach języka polskiego, ukraińskiego i białoruskiego. Artykuł L. Tomczak (2001) traktuje o gwarowych nazwach ziemniaków, J. Tyborczyk (1964) zastanawia się nad zasięgiem geograficznym nazwy *kadyk* – jałowiec. Cenne prace J. Wajdy-Adamczykowej (por. Wajda 1976, 1984 i Wajda-Adamczykowa 1989a, 1989c, 1990) są poświęcone głównie polskim nazwom drzew i krzewów na tle słowiańskim, ale autorka zajmuje się też nazwami roślin leczniczych i osobno poszczególnymi rodzajami drzew (takimi jak jarzębina i modrzew). T. Zdanczewicz (1968) w swoim artykule analizuje nazwy wrotyczu w gwarach podlasko-suwalskich, a moje prace (por. Waniakowa 2006a, 2007b, 2011a, 2011b) dotyczą polskich gwarowych nazw niezapominajki, pokrzyku wilczej jagody, babki oraz mniszka pospolitego.

2. Literatura słowiańska

Niezmiernie bogatą słowiańską literaturę językoznawczą dotyczącą nazw roślin dzielę tu najogólniej na źródła i opracowania. Trzeba od razu zaznaczyć, że wiele publikacji traktuję zarazem jako źródła i opracowania. W ten sposób wykorzystuję na przykład niesłychanie pożyteczną monografię V. Machka (1954) i ciekawą pracę Z. Hladkiej (o przenośnych czeskich gwarowych nazwach roślin, 2000) w zakresie języka czeskiego i słowackiego, świetną książkę F. Buffy (1972) w zakresie języka słowackiego, monografię K. Pastusiak (2007) w zakresie gwar ukraińskich i białoruskich, podobnie mnogie prace K. Szcześniak. Zarówno jako źródła, jak i jako opracowania traktuję liczne publikacje V.A. Merkulovej, zwłaszcza jej monografię (por. Merkulova 1967a), podobnie pracę V.B. Kolosovej (por. Kolosova 2009) i innych (np. V.V. Usačjovej [2008]) w zakresie języka rosyjskiego. Przedstawiam tu jedynie publikacje, które były szczególnie pomocne przy pisaniu niniejszej książki lub takie, które są wręcz „kanoniczne” dla nazw roślin w poszczególnych językach słowiańskich⁶.

A. Źródła

Jednym z podstawowych źródeł zawierających słowiańskie nazwy roślin z różnych języków jest niezwykle cenny słownik N.I. Annenkova (1878). Słownik ten, prócz ogromnej liczby nazw, zawiera także mnóstwo informacji na temat medycyny ludowej, zwyczajów związanych z roślinami i legend ich dotyczących. Jednym z podstawowych źródeł do badania historii czeskich nazw roślin jest herbarz, jaki zostawił po sobie J. Černý (1517). Jeśli chodzi natomiast o czeskie gwarowe nazwy roślin, można tu na przykład wymienić artykuł F. Čouki (1929), który zawiera nazwy roślin z Moraw, słownik V. Kosíka (1941) i wreszcie olbrzymią pracę I. Rystonovej (2007). W zakresie języków łużyckich trzeba wspomnieć o słowniku J. Lajnerta (1954) i wspólnym dziele Michała Rostoka, Mateja Urbana i Jana Radysierba-Wjeli (por. Radysierb-Wjela [1909]). Jeśli chodzi o gwary ukraińskie, to warto wymienić dawny słownik ukraińskich fitonimów Rogoviča (1874), świetny nowszy słownik S. Makowieckiego (1936), zaś nazwy gwarowe z Polesia przynosi cenna praca A. Bejliny (1968). Podstawowym źródłem do bułgarskich nazw roślin jest praca pod redakcją B. Achtarova (1939), zawierająca materiały do bułgarskiego słownika botanicznego, w której oprócz nazw bułgarskich znajdziemy nazwy innosłowiańskie oraz niemieckie, francuskie i angielskie. W zakresie języka słoweńskiego korzystam głównie z obszernych prac J. Barlego (1937) i M. Karlina (1964). Jeśli chodzi o język chorwacki i serbski, to głównymi źródłami były dla mnie następujące publikacje: zbiór nazw przedstawiony przez V. Lambła (1852),

⁶ Zdamę sobie też doskonale sprawę z tego, że z pewnością do wielu cennych pozycji nie dotarłam, ale przy istniejącym bogactwie bibliografii na temat roślin i ich nazw jest to chyba zrozumiałe.

słownik botaniczny D. Simonovicia (por. Simonović BR), który zawiera nazwy roślin także z innych słowiańskich języków, chorwacki słownik I. Šugara (por. Šugar HBI) i dziewiętnastowieczny słownik B. Šulka (1879).

B. Opracowania

a. Opracowania dla poszczególnych języków

Jeśli chodzi o opracowania czeskie, to oprócz wspomnianych już prac V. Machka i Z. Hladkiej, należy wymienić artykuły E. Havlovej (2000, 2006) i pracę J.J. Těšitela (1924). W zakresie języka słowackiego, prócz wspomnianej już monografii F. Buffy, trzeba zwrócić uwagę na interesujący artykuł M. Majtánovej (1983). Opracowań dotyczących ukraińskich nazw roślin jest całkiem dużo. Należy wymienić przede wszystkim monografię A.M. Šamoty (1985). Kształtowaniem się ukraińskiego nazewnictwa botanicznego zajmuje się w swojej książce I.V. Sabadoš (1996). Warto tu wspomnieć również pracę J. Dylewskiej-Kupisz (1976) na temat słowotwórstwa ukraińskich nazw roślin, książkę M. Čižmárovej (2008) o modelach nominacyjnych w nazwach roślin na przykładzie gwar ukraińskich na Słowacji i publikacje L. Froljak (2006a, 2006b), między innymi o motywacji ukraińskich nazw gwarowych. V.T. Kolomic' i A.M. Šamota (1979) zajmują się motywacją semantyczną nazw. Na koniec warto przytoczyć artykuł A. Skorofatovej (2008) na temat wariantywności przestrzennej gwarowych nazw roślin. Jeśli chodzi o język rosyjski, to oprócz licznych prac już wymienionych, należy wspomnieć o pracach A. Gajdamowicz-Mazurek (por. Gajdamowicz 1971a, 1971b – głównie na temat słowotwórstwa rosyjskich nazw roślin, i Gajdamowicz-Mazurek 1984 – na temat słowotwórstwa i semantyki rosyjskich nazw) i o pozostałych pracach V.A. Merkulovej (1965 1967b), w których zajmuje się ona głównie etymologią nazw. W zakresie języka białoruskiego warto wymienić artykuł L.P. Kuncevič (2004) – prezentuje on zasięg geograficzny różnych nazw roślin, oraz opracowanie K. Szcześniak (2002) na podstawie pewnego zbioru białoruskich nazw roślin. Jednym z ważniejszych opracowań w zakresie języka chorwackiego jest obszerna monografia N. Vajs (2003) dotycząca chorwackich historycznych nazw roślin.

b. Opracowania nazw poszczególnych rodzajów (i gatunków) roślin

Prac poświęconych nazwom poszczególnych rodzajów i gatunków roślin w językach słowiańskich jest bardzo dużo. Przykładowo można wymienić następujące publikacje: artykuł A.E. Anikina (1993), duże studium Z. Babika (2008), w którym autor przedstawił dogłębne analizy nie tylko nazw, lecz także ich wzajemnych związków w słowiańszczyźnie oraz wiele informacji historyczno-dialektologicznych i kulturowych, pracę V. Bočka (2008), pozycje W. Budziszewskiej (1974b, 1974c, 1987, 1991b), artykuł H. Chodurskiej (1987), pracę E. Havlovej (1998), liczne artykuły I. Janyškovéj (np. Janyšková 2006, 2008, 2010), pracę M. Kalezić (2009),

artykuł L. Králíka (2009), F.V. Mareša (1957), prace H. Popowskiej-Taborskiej (2004a, 2004b), F. Sławskiego (2011e), E. Smułkowej (1967), liczne pozycje U. Theissena (2004, 2005a, 2005b, 2005c, 2006a, 2006b, 2006c, 2006d, 2007a, 2007b, 2007c, 2008), artykuł Ž.Ž. Varbot (1997) i pracę moją (por. Waniakowa 1999).

c. Związki języków słowiańskich w zakresie nazw roślin

Opracowań dotyczących związków języków słowiańskich w zakresie nazw roślin nie jest zbyt dużo. W niektórych pracach, które zostały poświęcone związkom języków słowiańskich, można jednak znaleźć sporo ważnych informacji także na temat nazw roślin. Przykładem może być tu monografia M. Basaja i J. Siatkowskiego (2006) – znajdziemy tu mnóstwo wiadomości na temat historycznych związków polsko-czeskich w zakresie nazw roślin. Poza tym warto wymienić tu także prace W. Budziszewskiej (1962, 1972a), O. Horbatscha (1969), T.Z. Orłós (1972, 1997), L. Pospíšilovej (2009), N. Rudkovs'kej (2001), L. Wajdy-Adamczykowej (1992a, 1992c), H. Wróbla (2004), A. Zaręby (1960) i jedną z moich prac (por. Waniakowa 2005a).

d. Opracowania historyczno-dialektologiczne i kulturowe nazw roślin

Prace w tej grupie są bardzo zróżnicowane pod względem zakresu badań, podejścia do tematu i sposobu opracowania, niemniej stanowią ważny element w badaniach nad słowiańskimi nazwami roślin. Tylko tytułem przykładu można wymienić następujące publikacje: prace W. Budziszewskiej (1972b, 1974a, 1986), monografię H. Chodurskiej (2003), dotyczącą historycznych nazw wschodniosłowiańskich, słownik V. Čajkanovicia (1985), dotyczący serbskich wierzeń związanych z roślinami, artykuł E. Havlovej (2003), etnolingwistyczną (i etnobotaniczną) monografię V.B. Kolosovej (2009) i jej obszerny artykuł dotyczący dziejów i stanu obecnej słowiańskiej etnobotaniki (por. Kolosova 2010), artykuł P. Michajłowa (1993) na temat gwarowych nazw roślin z Polesia zachodniego i leczniczego zastosowania roślin, monografię W. Sędzika (1977a) na temat prasłowiańskich nazw roślin uprawnych i jego artykuł o prasłowiańskich nazwach zbóż (por. Sędzik 1977b), artykuł U. Theissena (2009), poruszający między innymi motywację nazw roślin w historii, oraz monografię L. Wajdy (1976) na temat nazw drzew i krzewów.

Układ pracy

Niniejsza praca obejmuje zagadnienia wprowadzające, omówienie motywacji semantycznej interesujących nas nazw roślin, przedstawienie ich budowy słowotwórczej, omówienie pochodzenia oraz całościowe podsumowanie. Zawiera ponadto krótki opis podstawowych źródeł i indeksy nazw. Układ taki jest wymuszony cechami analizowanego materiału. Wyraźnie bowiem oddzielał moty-

wację semantyczną nazw, niekiedy dość archaiczną, od pochodzenia gwarowego nazewnictwa roślinnego, w sensie rozróżnienia, czy nazwy są autentycznie gwarowe, to jest powstałe na gruncie gwar, czy też rodzime, odziedziczone z dawnej polszczyzny, lub też stanowią jakiś rodzaj zapożyczeń.

Zakres materiału

Nie trzeba nikogo przekonywać, jak wiele roślin otacza nas w życiu. Znaczna ich część ma w gwarach po kilka albo nawet (w niektórych przypadkach) po kilkadziesiąt nazw. Nie sposób zatem brać pod uwagę wszystkich roślin przy omawianiu nazw. Należy zatem logicznie ograniczyć materiał, czyli zbadać nazwy jedynie wybranych roślin i na ich podstawie wyciągnąć wnioski dotyczące całości gwarowego nazewnictwa botanicznego.

W niniejszej pracy niewyobraźalnie obfity materiał gwarowy został celowo ograniczony, a selekcja została przeprowadzona według kilku zasad. Podstawowym kryterium, według którego dokonałam doboru materiału, stało się jasne kryterium botaniczne. Za punkt wyjścia obrałam mianowicie rośliny zielne (zatem nie zostały wzięte pod uwagę nazwy drzew, krzewów i krzewinek) dziko rosnące, czasem (stosunkowo od niedawna) uprawiane, jak na przykład mięta pieprzowa, *Mentha piperita* L., czy drapacz lekarski, *Cnicus benedictus* L.

Nazwom roślin zielnych dziko rosnących poświęcono, jak dotąd, stosunkowo niewiele opracowań językoznawczych. Jednakże gatunków tych roślin jest ogromnie dużo, zatem byłam zmuszona dokonać dalszej selekcji. Wybrałam rośliny najczęściej spotykane, znane z powodu swoich właściwości leczniczych lub trujących, przypisywanych im cech magicznych, charakterystycznego wyglądu, specyficznych właściwości, bądź rośliny przydatne w gospodarstwie, na przykład jako pasza. Wyboru dokonałam po ekscerpcji wielu źródeł gwarowych, wydzielając rośliny najczęściej się powtarzające.

Mimo takich ograniczeń roślin wziętych pod uwagę jest nadal sporo. Jedną z przyczyn jest występowanie wielu roślin w kilku gatunkach, co automatycznie poszerzyło liczbę analizowanych nazw. W sumie zanalizowałam nazwy gwarowe dla 77 rodzajów roślin, a że niektóre z rodzajów obejmują po kilka gatunków, które są bardzo popularne, zatem ogólnie badałam nazwy gwarowe dla ponad 100 gatunków roślin. Jeśli liczyć średnio około 20 nazw gwarowych dla jednego gatunku, otrzymuje się około dwóch tysięcy zanalizowanych nazw. Wydaje się, że jest to wystarczająco liczna reprezentacja materiałowa, aby na jej podstawie można było wyciągać ogólne wnioski w zakresie gwarowych nazw roślin zielnych i gwarowego nazewnictwa roślinnego w ogóle.

Warto zaznaczyć, że wielu nazw notowanych w dziejach polszczyzny nie uwzględniłam w niniejszej pracy, ponieważ są używane do dziś w ogólnej polskiej nomenklaturze botanicznej. Brałam pod uwagę tylko takie, które występują

jedynie w gwarach, lub takie, które pojawiają się także w języku ogólnym, ale ich formy w gwarach znacznie odbiegają pod względem fonetycznym bądź morfologicznym od nazw standardowych. Praca zatem obejmuje jedynie nazwy gwarowe w sensie dyferencyjnym. Zjawisko przejmowania ogólnopolskich nazw roślin do gwar zostało już dawno zauważone przez badaczy. Zofia Radwańska-Paryska na przykład uważa, że nazwa *dziurawiec* dla *Hypericum perforatum* L. jest na Podhalu wyjątkiem, nie spotyka się jej wśród nazw ze starszego okresu. Autorka zastanawia się zatem, czy nie jest to już nazwa wtórna, przejęta z polszczyzny ogólnej (SGRT 27). Tego rodzaju nazw w gwarach jest sporo (por. rozdział traktujący o pochodzeniu nazw w niniejszej pracy). Dyferencyjność zebranego przeze mnie materiału polega na pomijaniu w analizie nazw ogólnopolskich. Nazwy występujące w gwarach zatem, jeśli są tożsame z ogólnopolskimi (literackimi, naukowymi bądź potocznymi), odnoszonymi się przy tym, co bardzo istotne, do tej samej rośliny, nie są tutaj uwzględnione, przykładowo *krwawnik* jako *krwawnik* pospolity, *Achillea millefolium* L., przy czym analizuję gwarową nazwę *krwawnik* dla tasznika pospolitego, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik. Poza tym nazwy ogólnopolskie są zwykle bogato reprezentowane w gwarach⁷, a ich pochodzenie podane jest w słownikach, por. przykładowo:

bylica (*belica*, *bulica*, *balica*)⁸ ‘bylica pospolita, *Artemisia vulgaris* L.: strzel-opol⁹, Zakopane, n-tar, krak, myślen, rzesz, boch, olk, sand, częs, kiel, kozien, rad, opocz, łącz, raw-maz, radz-podl, miń-maz, wys-maz, mław, ostroł, łom, Ostródz, Wr, Mr, rawic, kościań, śrm, chełmiń, koniń, tor, Koc, chojn, olsz, szt, kar, wej, słup, ok Tarnopola [Ukr]; SGP¹⁰; Dubisz; SSSL.

Nazwa wywodzi się od psł. **bylb* ‘roślina, ziele, trawa’, które powstało od imiesłowu **bylb* (od czasownika **byti* w znaczeniu ‘rosnąć, dojrzewać’). Derywat *bylica* został utworzony za pomocą częstego w nazwach roślin sufiksu *-ic-a*. Nazwa w znaczeniu ‘bylica pospolita, *Artemisia vulgaris* L.’ jest poświadczona w polszczyźnie od XIII w. (por. Boryś SEJP s.v. *bylina*).

Źródła materiału

Polski materiał gwarowy, wykorzystany w niniejszej pracy, pochodzi z wielu źródeł. Wyeksцерpowano go z wydanych dotychczas tomów *Słownika gwar polskich* PAN (SGP), *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza (K) i *Małego słownika gwar polskich* (MSGP). Częściowo została wykorzystana kartoteka *Słownika*

⁷ W danej gwarze są one rodzime lub przejęte z języka ogólnego.

⁸ W nawiasie podaję gwarowe formy fonetyczne nazwy.

⁹ Lokalizacja geograficzna przedstawiona jest w postaci skrótów nazw powiatów, stosowanych przez SGP.

¹⁰ Dokumentację zamykają skróty nazw źródeł.

gwar polskich (kart. SGP)¹¹, co jest widoczne za każdym razem w przygotowywanym słowniku historyczno-etymologicznym gwarowych nazw roślin zielnych dziko rosnących¹². Czerpałam również obficie z wszelkich dostępnych mi, dawnych i nowszych, źródeł gwarowych (słowniczków, atlasów, artykułów i monografii) oraz botanicznych (zawierających bardzo często polskie nazwy gwarowe), zob. *Bibliografia*. W bardzo niewielkim stopniu i z wielką ostrożnością korzystałam z Internetu jako źródła materiału, ponieważ nie jest to źródło wiarygodne: zdarzają się bowiem błędy literowe i merytoryczne, np. nazwy dawne podawane są jako gwarowe. Ważniejsze źródła zostały przeze mnie krótko scharakteryzowane pod kątem przydatności w niniejszym studium (por. *Opis podstawowych źródeł*). Pragnę podkreślić, że z uwagi na wielość źródeł, najczęściej nie podaję przy nich numerów stron, bowiem są to albo słowniki, w których materiał jest ułożony alfabetycznie bądź według łacińskich nazw roślin, albo książki, które w wielu miejscach odwołują się do danych nazw, a na końcu mają indeksy użytych form, albo wreszcie artykuły, zwykle na tyle krótkie, że nazwy można łatwo znaleźć, albo – przy dłuższych pracach – zaopatrzone w słowniczki na końcu tekstu. Rzeczą oczywistą jest, że gdy cytuję określony pogląd, który reprezentuje autor danej publikacji, podaję numer strony.

Jeżeli chodzi o SGP i kart. SGP, to znajdujące się w nich źródła są bardzo zróżnicowane, wzięwszy pod uwagę ich precyzję i wartość naukową. Niektóre podają materiał w sposób bardzo dokładny (np. atlasy i niektóre słowniki gwarowe), jest jednak pewna liczba źródeł, zwłaszcza dawniejszych, w których definicje są nieprecyzyjne lub wręcz błędne. Ogólnie zatem pewna część źródeł gwarowych prezentuje się pod względem nazewnictwa roślinnego dość niekorzystnie: zawiera niepełne opisy, często mało wiarygodną identyfikację lub w ogóle jej w nich brak. Wynika to między innymi z faktu, że metody zbierania materiałów często nie miały charakteru naukowego, stąd właśnie duży margines błędu przy identyfikacji. Sytuacja dla współczesnego badacza jest bez wyjścia, bowiem nie można wrócić do czasów dawniejszych i sprawdzić...

¹¹ Całościowe wykorzystanie kartoteki okazało się niemożliwe z wielu względów. Przede wszystkim kartoteka owa liczy ok. 3 miliony fiszek i ich przestudiowanie zajęłoby niezmiernie dużo czasu. Poza tym znaczną część materiału stanowią tzw. „fiszki indeksowe”, które zawierają jedynie formę i odesłanie do źródła, a nie jest uwidocznione na nich znaczenie ani lokalizacja geograficzna. Dotarcie do źródeł, sprawdzenie, czy chodzi o nazwę botaniczną, identyfikacja ewentualnego fitonimu z konkretną rośliną, zabrałoby niestety czas niedający się w ogóle zmierzyć.

¹² W tym miejscu pragnę jeszcze raz podziękować gorąco Pani Profesor Joannie Okoniowej za udostępnienie mi bez żadnych ograniczeń kartoteki SGP.

Metodologia

W pracy niniejszej nazwy gwarowe roślin podaję w postaci uogólnionej. Nie uwzględniam mianowicie ich systemowych cech fonetycznych, ponieważ cechy te są nieistotne w pracy leksykologicznej. Innymi słowy, nie poświęcam zbytnej uwagi stronie fonetycznej nazw roślin ani różnicom w tym zakresie (zarówno terytorialnym, jak i idiolektalnym), pozostawiając takie analizy dialektologom zajmującym się fonetyką gwar. Pragnę zaznaczyć, że interesują mnie przede wszystkim różnice leksykalne i semantyczne w nazwach roślin, zajmuję się też, choć w mniejszym stopniu, różnicami morfologicznymi. Niekiedy zdarza się, że forma fonetyczna odbiega znacznie i w nieregularny sposób od właściwej nazwy. Jest ona wówczas analizowana w pracy i zostaje przyporządkowana do odpowiedniej nazwy gwarowej. Przykładem może być tu forma *czantoryja* jako przekształcenie nazwy *centuria* odpowiadającej 'tysiącnikowi pospolitemu, *Erythraea centaurium* Pers.'

Zebrany materiał został porównany z zasobami historycznymi języka polskiego. Wykorzystałam przy tym dostępne mi słowniki języka polskiego i specjalistyczne opracowania. Prócz słowników niezwykle pomocne okazały się zwłaszcza trzy dzieła, mianowicie Erazma Majewskiego *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych* (Majewski SN, pełny tytuł zob. *Bibliografia*), zawierający gros polskich dawnych i gwarowych nazw roślin, Józefa Rostafińskiego *Symbola ad historiam naturalem medii aevi* (Symb., pełny tytuł zob. *Bibliografia*) i opracowanie Anny Spólnik, *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, Wrocław etc. 1990 (por. też w dalszej części książki).

Kolejnym etapem była konfrontacja zebranego materiału z nomenklaturą botaniczną języków słowiańskich, bo tylko w ten sposób można wyrokować w sposób pewniejszy o etymologii nazw. Czerpałam ze słowników historycznych i współczesnych języków słowiańskich, słowników gwarowych (w tym z licznych słowników nazw roślin wielu języków), atlasów i opracowań specjalistycznych – zarówno językoznawczych, jak i botanicznych. Dużą pomoc i wygodę stanowiły opracowania, które zawierają materiał z wielu źródeł słowiańskich, jak na przykład monografia Kazimiery Pastusiak (2007)¹³ (por. *Bibliografia*). Zaznaczam, że w przypadku opracowań słowiańskich, podobnie jak przy źródłach polskich (por. wyżej wcześniej w tym podrozdziale), z reguły nie podaję numerów stron. Powody wymieniłam wcześniej.

Aby pełniej ukazać pochodzenie nazw roślin o bogatej tradycji w Europie, sięgałam po opracowania i słowniki języków niesłowiańskich, głównie niemieckie i łacińskie, ale także francuskie i greckie. Tutaj szczególnie pomocne okazały się

¹³ W takich wypadkach pozwalałam sobie przytaczać materiał za takimi opracowaniami, zamiast za każdym razem sięgać do kilkunastu źródeł słowiańskich. W ten sposób usprawiłam sobie pracę, zwłaszcza że zadaniem niniejszego studium nie jest omówienie słowiańskich nazw roślin, a jedynie analiza nazw polskich na tle słowiańskim.

następujące pozycje: monumentalny słownik nazw roślin w języku niemieckim Heinricha Marzella, zawierający zarówno nazwy historyczne, jak i gwarowe, praca Jacquesa Andrégo o pochodzeniu nazw botanicznych w łacinie oraz słowniki etymologiczne łacińskich nazw roślin, jak na przykład obszerny słownik Helmuta Genausta (zob. *Bibliografia*).

Tak skonfrontowany polski materiał gwarowy mógł być podstawą głębszych analiz oraz pozwalał na wyciąganie wniosków co do pochodzenia polskich nazw gwarowych roślin. W miarę możliwości starałam się ustalić, w jakim stopniu nazwy gwarowe są autentyczne, czyli stworzone rzeczywiście na polskim gruncie gwarowym, a w jakim stopniu są kontynuantami dawnych polskich nazw – czy to rodzimych, jeszcze prasłowiańskich, czy zapożyczonych bądź skalkowanych przez język polski. Starałam się też wyodrębnić te nazwy gwarowe roślin, które zostały zapożyczone lub skalkowane do gwar bezpośrednio z języków ościennych.

Ograniczenia materiałowe

Nie mam złudzeń, że udało mi się zgromadzić wszystkie nazwy wybranych gatunków roślin. Uważam zresztą, że przy nazwach gwarowych jest to w ogóle niemożliwe. Badacz nigdy nie może powiedzieć, że zgromadził wszystkie nazwy gwarowe danej rośliny. Materiał zawsze jest niekompletny. Sądzę, że wiele nazw zostało pominiętych z tej prostej przyczyny, że występują na zbyt małym obszarze i źródła ich nie notują. Pewne nazwy z pewnością nie zostały ujęte choćby z powodu luk w identyfikacji roślin. Wiele nazw ze słownika Karłowicza pominęłam, bo nie byłam pewna, o którą konkretnie roślinę chodzi. W takich wypadkach nie pomaga częściowa charakterystyka, bowiem podawane cechy są z reguły zbyt ogólne, por. np.: „*Zielonka* – ‘rodzaj ziela, rosnącego na łąkach nisko, frędzelkowato’” (K VI 381). Opis taki nie wnosi praktycznie niczego do identyfikacji rośliny. Również nazwy o definicji ‘jakaś roślina’ (lub podobne) były przeze mnie całkowicie pomijane. Trzeba też podkreślić, że nie zawsze można korzystać z już zebranego materiału, bowiem dana nazwa odnosić się może do zupełnie innej rośliny.

Przy wielu nazwach w przedstawionym w niniejszej pracy materiale brak lokalizacji geograficznej lub lokalizacja ta obejmuje niewielki obszar (np. jeden dawny powiat), nawet przy wielości przytoczonych źródeł. Sytuacja taka wynika z faktu, że dużo źródeł nie podaje zasięgu geograficznego nazw, a cytowałam tylko ten podawany przez ekscerpowane publikacje. Można więc przypuszczać, że dana nazwa występuje (lub występowała) na terenie znacznie szerszym. Z pewnością także nie udało mi się dotrzeć do wielu źródeł, o których istnieniu nie wiem.

Przytaczane źródła podają materiał od pierwszej połowy XIX wieku do czasów współczesnych. Nie można zatem orzec z całą pewnością, czy konkretna nazwa występuje obecnie na danym obszarze. Można tylko stwierdzić, że w ciągu niespełna 200 lat tam występowała. W celu uzupełnienia analizy współczesnych

polskich nazw gwarowych roślin należałoby przeprowadzić szeroko zakrojone terenowe badania gwarowe, jednak nie jest to konieczne przy niniejszej pracy, ponieważ moje studium ma za zadanie pokazać pochodzenie nazw i rysujące się mechanizmy ich powstawania, a nie zajmuje się tym, czy dane nazwy współcześnie występują na określonym terytorium.

Ogólna charakterystyka materiału

Jest oczywiste, że gros roślin nosi w gwarach zupełnie inne nazwy niż w polskim oficjalnym nazewnictwie botanicznym (por. też SGRT 7). Ludowe nazwy roślin są częstokroć piękniejsze i bardziej trafne od naukowych. Na poparcie tej tezy we wstępie do SGRT znajdujemy następujące sformułowanie: „o ileż lepiej, wyraziściej np. nazwa *pazdurki* maluje obraz kwiatów *Phyteuma orbiculare* niż używana w botanice *zerwa kulista*. A *kocie łapki* czyż nie lepsze niż mało mówiąca szarotka?” (SGRT 8).

Inną oczywistością jest fakt, że ten sam gatunek rośliny nazywa się różnie w różnych okolicach. Stąd mamy do czynienia z taką różnorodnością nazw gwarowych roślin. Trzeba też od razu powiedzieć, że nawet na stosunkowo małych terenach nazwy mogą być znacznie zróżnicowane. Zauważa to Zofia Radwańska-Paryska, która pisze między innymi: „Ongiś krokusy w Kościelisku i okolicy nazywano *tulipanki*, a w Zakopanem, na Olczy i w jej okolicach – *kieluchy*, zaś na wschodnich peryferiach Zakopanego – *fijałki*” (SGRT 8). Zjawisko to analizuje wielu badaczy, por. np. opinię Haliny Kurek:

Analiza zasięgów geograficznych poszczególnych „botanicznych” leksemów gwarowych lub ich znaczeń pokazuje po pierwsze, że w różnych systemach gwarowych występują identyczne jednostki słownikowe, stanowiąc rodzaj ogólnogwarowego łącza językowo-kulturowego. Po drugie zaś, analiza tego typu uwidacznia istnienie leksemów właściwych pod względem struktury lub znaczenia (albo struktury i znaczenia) wyłącznie określonej lokalnej społeczności, wyodrębniających daną zbiorowość spośród innych grup społecznych. Ten drugi rodzaj słownictwa to właśnie leksemy kulturowe decydujące o odrębności kulturowej danego mikroobszaru językowego (Kurek 2001: 118)¹⁴.

Gdy próbuje się porządkować materiał gwarowy z zakresu nazw roślin, to uważa się z jednej strony wspomnianą już wielość nazw dla jednego rodzaju bądź gatunku rośliny, z drugiej – fakt, że jedna nazwa może się odnosić do wielu roślin. Przykładem może być tu zestawienie *żabie oczka* (rzadziej *żabie oczy*), które na

¹⁴ Ten „rodzaj łącza językowo-kulturowego” nie dziwi zupełnie – wszak wszystkie gwary w naszym kraju stanowią odmiany terytorialne jednego polskiego systemu językowego wraz z jego strukturą i słownictwem; znaczna część słownictwa gwarowego to wyrazy odziedziczone ze staropolszczyzny. Interesujące natomiast są leksemy autentycznie gwarowe, te powstałe w małej społeczności, nieodziedziczone, nieprzejęte z języków ościennych, a utworzone oryginalnie w danej gwarze.

znacznym obszarze oznacza ‘niezapominajkę, Myosotis’ (lub ‘przetacznik ożankowy, Veronica chamaedrys L.’ – por. w dalszej części książki), istnieją też liczne gwary, gdzie odnosi się ono do ‘knieci błotnej, Caltha palustris L.’ – głównie na Mazowszu (zob. np. AGM V m. 236 s. 146–147)¹⁵ albo do ‘wilczomleczka ogrodowego, Euphorbia peplus L.’ – na Kaszubach (zob. S VI 264). Oto inne przykłady:

A) wiele nazw dla jednego gatunku:

drżączka średnia, *Briza media* L.: *bociani chleb*: olsz; SGP; *drgawiec*: sand, opat; SGP; SSSL; *drgotka*: kar; SGP; *drżale*: chojn, byt; SGP; *księżę jajka*: n-tar; SGRT; *łezki*: lub; Pelcowa NR; PZL; *Matki Boskiej łezki*: n-sąd, opat; Budziszewska 1993; *łyż Matki Boskiej*: rad, sand, lub, n-tom, lub, Wp; MSGP; kart. SGP; SSSL; Pelcowa NR; PZL; K III 88; *boska rosa*: siem; kart. SGP; *serduszka*: kroś, Kasz; Kurek 2004a; S V 38; Rogowska 1994; *serduszka Matki Boskiej*: lub; Pelcowa NR; *tanecznik*: lub; Pelcowa NR; PZL; *trawa zajęcza*: PZL; *trzęsiączka*: lub; Pelcowa NR; *trzęsicha*: lub; SSSL; Pelcowa NR; *wyłoczyny*: n-tar; SGRT;

dziewięsił pospolity, *Carlina vulgaris* L.: *głowaczyna (głowacyna)*: K II 89; *krokoz (krokos)*: Majewski SN; *oset szkapi*: ok. Poznania; Majewski SN; *osetek*: USK; *osetek Najświętszej Panny*: USK; *podgorzał*: Majewski SN; *prześlica*: Majewski SN; *rozchodnik leśny*: ok. Grodna [Bruś]; Majewski SN; *rzepik*: USK; *suchotnik*: pozn, Wp; Köhler 1993b; *wrzeciennik*: Majewski SN; *kolkowe ziele*: ok. Częstochowy; Weryho 1888; K II 402; *strzygoniowe ziele*: USK; *strzyżne ziele*: USK; K II 89; *zyzgiel*: ok. Grodna [Bruś]; Szcześniak 2008;

kozłek lekarski, *Valeriana officinalis* L.: *baldrian (badrian, balderian, baldrijan, baldryjan, bałdryjan, bielrzan, bielrzan, biełdrzan, biedrzan)*: Trzemeszno, pozn; szt, wej, strzel-opol, opol, lubl, G Śl, mal; SGP; SSSL; PZZ; ZL; FF 13; USK; Poprzącki 1990; Majewski SN; Köhler 1993b; *basakir*: ZGW; *kozia broda*: ZGW; *driawnik (dryjawnik)*: Majewski SN; *koziółek (koziełek)*: Podole [Ukr]; USK; SSSL; Majewski SN; *krop*: nad Niemnem [Bruś]; Majewski SN; *macicznik*: miń-maz; Majewski SN; *nardus leśny*: Majewski SN; *odolan*: Podole [Ukr]; PZZ; FF 13; Majewski SN; *odolan (odylon) ziele*: SSSL; *kocie ogony*: n-tar [Orawa]; Kaś; *kozia paproć*: ok. Olkusz; Majewski SN; *koźła paproć*: ZGW; *stoniebo*: ok. Grodna [Bruś]; PZZ; FF 13; Pastusiak 2007; Majewski SN; K V 238; *kocia trawa*: kroś; FF 13; Kurek 2004a; *waleriana*: SSSL; PZZ; ZL; USK; Poprzącki 1990; *waleriana lekarska*: FF 13; PZL; ZDK; *kocie ziele*: n-tar, Mp pd-zach; MSGP.

¹⁵ W tym wypadku częstsza jest nazwa *żabie oczy*.

B) jedna nazwa na wiele rodzajów i gatunków:

głowacz (*głowoc, głowucz*)

1. 'łopian większy, *Arctium lappa* L., syn.: *Lappa maior* Gaertn., *Lappa officinalis* All.' lub 'łopian mniejszy, *Arctium minus* Bernh.' lub 'ošet zwisły, *Carduus nutans* L.': lub, wys-maz; PZZ; ZL; Pelcowa NR; PZL; Pastusiak 2007; ZDK;
2. 'chaber łąkowy, *Centaurea iacea* L.': kiel, lub, Mp, Kasz; MSGP; SZ; Pelcowa NR; Majewski SN; Bukowiecki, Cygiert, Ptach 1953;
3. 'chaber driakiewnik, *Centaurea scabiosa* L.': Kasz; Bukowiecki, Cygiert, Ptach 1953; K II 88; kart. SGP;
4. 'chaber bławatek, *Centaurea cyanus* L.': kiel, lub, sand, pn.-zach. Mp; Majewski SN; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; kart. SGP; K II 88; Nitsch, Mrozówna 1955;
5. 'cykoria podróżnik, *Cichorium intybus* L.': lub; Pelcowa NR;
6. 'ostrożeń głowacz, *Cirsium eriophorum* (L.) Scop?': n-tar; SGRT; Gustawicz 1882; K II 88; kart. SGP;

kobylak (*kobylok, kobelak, kobylach*)

1. 'szczaw tępolistny, *Rumex obtusifolius* L.': kiel, ok. Międzyrzecz Podl; SZ; K II 388; K V 287;
2. 'szczaw kędzierzawy, *Rumex crispus* L.': gtnń, Mp pn-zach, Maz; MSGP; USK;
3. 'szczaw lancetowaty, *Rumex hydrolapathum* Huds.': kroś; PZL; USK; Kurek 2004a; ZDK; Poprzęcki 1990;
4. 'szczaw zwyczajny, *Rumex acetosa* L.' [?]: K II 388;
5. 'łopian większy, *Arctium lappa* L.': Kasz; K III 77.

sporysz

1. 'cykoria podróżnik, *Cichorium intybus* L.': lub; SSSL; K V 204;
2. 'rdest ptasi, *Polygonum aviculare* L.': białos; USK; Pastusiak 2007; Majewski SN;
3. 'rdest ostrogorzki, *Polygonum hydropiper* L.': ok. Olkusz; Majewski SN;
4. 'światlik, *Euphrasia*': n-tar; SGRT;
5. 'połonicznik, *Herniaria*': krak, lub; SWil; Majewski SN; K VI 431.

Mieszkańcy wsi patrzą na rośliny zupełnie inaczej niż botanik czy laik interesujący się florą. Niekiedy widzą oni roślinę jako całość, czasem zwracają uwagę jedynie na kwiat, a innym razem interesują ich tylko liście czy korzeń. Gdy zwracają uwagę tylko na część rośliny lub jedną właściwość, za każdym razem jest to część czy właściwość charakterystyczna. Z tego powodu przy niektórych nazwach gwarowych bardzo trudno jest określić gatunek rośliny, jeśli nie jest on uwidoczniiony w źródle, ponieważ nazwa wypukła tylko jedną jej cechę, np. *kolibok* 1. '(jakiś) rodzaj ostu', 2. '(jakiś) rodzaj łopianu', 3. '(jakaś) roślina lecznicza podobna do ostu'. Zwłaszcza przy dwóch pierwszych znaczeniach nie jest ważny konkretny gatunek rośliny i nikt z użytkowników gwar się nad tym nie zastanawia. Jest to kwestia nie do rozstrzygnięcia, zresztą takie rozstrzygnięcie nie jest nikomu potrzebne.

Pochodność nazwy rośliny od jakiejś jej charakterystycznej cechy zauważają wszyscy badacze nazw roślin, por. np. opinię Haliny Pelcowej (2001: 100):

Językowymi wykładnikami wiejskiego świata są wyrażone leksykalnie zarówno cechy zewnętrzne, jak i walory użytkowe roślin. Definiując desygnat, użytkownicy gwar zwracają uwagę przede wszystkim na te z nich, które są widoczne, najbardziej eksponowane, np. kształt, kolor, czy też takie atrybuty przedmiotu jak ostrość, lepkość, czepliwość, a także właściwości lecznicze.

Tu trzeba od razu zaznaczyć, że mimo wszystko mieszkańcy wsi często nie odróżniają szczegółów. Na poparcie tego ostatniego twierdzenia Zofia Radwańska-Paryska pisze o góralu¹⁶:

Dlatego to np. kwitnące *Leucanthemum vulgare* [jastrun (złocien) właściwy – przyp. J.W.] czy *Matricaria perforata* [maruna bezwonna – przyp. J.W.], czy też *Anthemis arvensis* [rumian polny – przyp. J.W.] są dla niego jednym i tym samym. Stąd też zapewne wynikło, że do polskiej nomenklatury botanicznej dostała się nazwa *urdzik* dla rodzaju *Soldanella*, podczas gdy górale używają tej nazwy (w formie *hurdyk* z bardzo słabo wymawianym *h* inicjalnym) głównie dla gatunku *Homogyne alpina* [podbiałek alpejski – przyp. J.W.]. Po prostu, jeśli jedna i druga roślina nie jest w stanie kwitnącym, góral nie widzi różnicy w ich liściach, co sama sprawdzałam (SGRT 9).

Można tu podać dla przykładu nazwę *marchew polna*, której informator użył jako określenia dla 'krwawnika pospolitego, *Achillea millefolium* L., gdy widział tylko liście rośliny, ponieważ nieco przypominały mu marchew. Ten sam informator, ujrzawszy kwitnącą roślinę, nazwał ją prawidłowo krwawnikiem (SGRT 47).

Jak słusznie zauważa Agnieszka Wierzbicka,

gdy chcemy zbadać tę niezwykle bogatą kategorię nazw, analizujemy nie tylko cechy gramatyczne (tj. fonetyczne, morfologiczne) charakterystyczne dla danego terytorium, ale także znamienne właściwości leksykalno-semantyczne. W znacznej części określenia nadaje się roślinom ze względu na ich wygląd (kształt, budowę, kolor, smak, zapach itp.), właściwości (magiczne, lecznicze), miejsce występowania, przeznaczenie. Stąd w określeniach oddane są cechy silnie kojarzone, typowe dla danego gatunku (Wierzbicka 2002: 552).

Taką metodę klasyfikacji nazw roślin na gruncie polskim zastosował E. Pawłowski (1974), a inni ją przejęli, przykładowo R. Tokarski (1993: 340–341)¹⁷. Ten ostatni uważa, że właściwości roślin, które są dla człowieka najważniejsze, można ująć w trzy ogólne grupy: charakterystyka środowiskowa (w tym również czas kwitnienia jako najbardziej znaczący dla rozwoju rośliny), cechy fizyczne oraz właściwości użytkowe. Przy czym, jak podkreśla Halina Pelcowa (2001: 100),

¹⁶ Pogląd, który wyraża autorka, dotyczy nie tylko Podhalan. Można go odnieść do mieszkańców wsi w ogólności.

¹⁷ Taką klasyfikację nazw stosuje się już od dawna w Europie, por. np. monumentalne dzieło H. Marzella *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, którego pierwsze wydanie pierwszego tomu ukazało się w 1943 roku – tu niesłychanie bogaty materiał historyczny i dialektały w obrębie hasel jest właśnie uporządkowany według właściwości roślin.

„w gwarach ważną rolę odgrywają ponadto konotacje symboliczne oraz odniesienia religijne, w tym m.in. dawna wiara w cudowną moc niektórych ziół, a motywacje leżące u podłoża nazewnictwa roślinnego są niezwykle wyraziste i znajdują potwierdzenie w otaczającym świecie”.

Problemy przy zbieraniu materiału gwarowego

Liczne problemy, jakie napotyka dialektolog, który przeprowadza badania w terenie, znajdują odzwierciedlenie w jakości materiału, który następnie jest poddawany analizie. Pamiętać bowiem należy, że pierwszym etapem tworzenia wszelkich gwarowych zasobów materiałowych jest poszukiwanie ich w terenie. Potem dopiero pojawiają się one w słownikach, opracowaniach, artykułach bądź po prostu przechowywane są w kartotekach.

Ważnym czynnikiem przy gromadzeniu gwarowych nazw roślin w terenie jest kwestia ambicji informatorów. Zofia Radwańska-Paryska przestrzega, że „niezmiernie rzadko zdarza się góral, który zdecyduje się powiedzieć po prostu »nie wiem«, jeżeli nie znajduje odpowiedzi na pytanie o jakąś roślinę. Przeważnie daje wtedy pierwszą lepszą odpowiedź, jaka mu przyjdzie do głowy” (SGRT 10). Autorka radzi przy tym, by eksplorator nie zadawał pytań wprost, typu: „jak się ta roślina nazywa?”, lecz zachęcał rozmówców do wskazywania w terenie znanych im roślin. Innym, nie tak dobrym, ale niekiedy jedynym możliwym sposobem pozyskiwania nazw gwarowych jest skłonienie informatorów do opowiadania o znanych im roślinach. W praktyce jednak ta ostatnia metoda rzadko wystarcza do identyfikacji roślin.

Eksplorator powinien zdawać sobie sprawę, że bardzo dużo roślin nie ma w gwarach żadnej nazwy. Sytuacja taka zachodzi, gdy dana roślina niczym szczególnie się nie odznacza ani też nie przedstawia wartości jako ziele lecznicze czy magiczne. Użytkownicy gwar używają nazw¹⁸ tylko dla tych roślin, które w jakiś sposób są charakterystyczne (bądź to pod względem szczególnych cech, bądź użyteczności). Zofia Radwańska-Paryska podkreśla, że powszechne i zarazem bardzo mylące dla eksploratora jest częste używanie przez górali określenia *trawa* w znaczeniu ‘roślina, ziele’ ogólnie w odniesieniu do wszystkich roślin, zwłaszcza nie w kwiecie¹⁹. Na tę kwestię zresztą zwraca uwagę wielu badaczy. Nazwy *ziele* górale używają, gdy chodzi o rośliny lecznicze lub uważane za magiczne.

¹⁸ Można by tu użyć także sformułowania „nadają nazwy”, jednak – ponieważ dość często chodzi o nazwy odziedziczone ze staropolszczyzny lub przejęte z innego języka, a nie „nadawane” konkretnie na danym terenie, w danej gwarze – lepiej mówić o „używaniu” nazw.

¹⁹ To zjawisko znam z autopsji. Kiedyś, jako studentka, będąc na obozie dialektologicznym w Jabłonce Orawskiej, pytałam ludzi o nazwy roślin w ten sposób, że pokazywałam świeżo zerwany okaz. Jeśli roślina nie była pod jakimś względem charakterystyczna i nie znajdowała się w porze kwitnienia, rozmówcy kwitowali moje dociekania jednym lapidarnym stwierdzeniem: *Dyć to, pani, trova*.

Zofia Radwańska-Paryska wymienia jako rośliny nazwane te, które mają właściwości lecznicze, są jadalne lub – odwrotnie – trujące, rośliny uważane za czarodziejskie, zdatne na paszę, bądź też jako pasza wybitnie nieodpowiednie, bo szkodliwe dla zwierząt, oraz – co zrozumiałe – rośliny okazałe, pięknie kwitnące, o wyjątkowo bujnych lub wiecznie zielonych liściach itd. (SGRT 10).

Trzeba też nadmienić, że mieszkańcy wsi rzadko rozróżniają gatunki w sensie botanicznym. Dana nazwa gwarowa może oznaczać jeden gatunek, ale równie dobrze może odnosić się do kilku, a nawet do różnych rodzajów roślin, jeśli tylko istnieje pewne podobieństwo między roślinami. Wiele źródeł gwarowych podaje wobec tego jedynie nazwy dla rodzaju rośliny, nie różnicując gatunków, por. *dziewanna* – *dziewanna* (*dywanna*), *jabluska Najświętszej Pani*, *krowiak* (*korowiak*), *śmietannik*, *warkocz Matki Boskiej*, *warkocz Najświętszej Pani* (SSSL). Tymczasem w Polsce występują przynajmniej trzy gatunki *dziewanny* (*dziewanna* wielkokwiatowa, *Verbascum thapsiforme* Schrad., syn.: *Verbascum densiflorum* Bertol., *dziewanna* drobnokwiatowa, *Verbascum thapsus* L. i *dziewanna* kutnerowata, *Verbascum phlomoides* L.) i w związku z tym nie wiadomo, do którego z nich mogą odnosić się nazwy. Innymi słowy, jeśli chodzi o rośliny podobne wizualnie, to nazwa może przechodzić na zupełnie inną roślinę, tylko dość podobną do tej, od której pierwotnie wywodzi się nazwa, por. np. *bodak* ‘łopian większy, *Arctium lappa* L., syn.: *Lappa maior* Gaertn., *Lappa officinalis* All.’ lub ‘łopian mniejszy, *Arctium minus* Bernh.’ (SSSL). Omawiając ten problem, Zofia Radwańska-Paryska (SGRT 11) podaje następujący przykład:

włósenica – to bywa i *Oreochloa disticha* [boimka dwurzędowa – przyp. J.W.], i *Festuca versicolor* [kostrzewa pstra – przyp. J.W.], i inne gatunki z rodzaju *Festuca*, a także i z rodzaju *Poa* [wiechlina – przyp. J.W.], chodzi tu bowiem wyłącznie o trawy z liśćmi zwiniętymi szydlasto, mającymi podobieństwo do włosa. Czasem jakaś nazwa przywiązana jest do kilku gatunków z tego samego rodzaju, np. *benedyk* – to jest i *Geum montanum* [kuklik górski – przyp. J.W.], i *G. rivale* [kuklik zwisły – przyp. J.W.], i *G. urbanum* [kuklik pospolity – przyp. J.W.]; *kurzyniec* – to cały rodzaj *Euphrasia* [świetlik – przyp. J.W.] itp.

Tu należy też podnieść kwestię związku obszarów geograficznych i gatunków. Mianowicie ta sama nazwa gwarowa na rozmaite gatunki danej rośliny w różnych gwarach może świadczyć o tym, że na danym terenie występuje konkretnie taki właśnie gatunek i każdy inny z gatunków tejże rośliny byłby nazwany tak samo lub podobnie. Biorąc pod uwagę te wszystkie problemy, należy podkreślić, jak istotne jest wobec tego, żeby eksplorator umiał prawidłowo identyfikować rośliny, czyli w praktyce wskazane jest, by miał jakieś przygotowanie botaniczne.

Niebanalnym zagadnieniem jest sposób zapisu nazw gwarowych. Gdy zapis ten jest poprawny i precyzyjny, to znaczy odpowiada rzeczywistemu brzmieniu nazwy, sprawa jest prosta. Gorzej jeśli zapis jest na tyle niedokładny, że może sugerować różne interpretacje co do nazwy rośliny. Należy bowiem mieć na uwadze, że różnice między nazwami sprowadzają się niekiedy tylko do różnych

form fonetycznych danej nazwy²⁰. Poruszając ten problem, Zofia Radwańska-Paryska podaje następujące formy nazwy *włosienica*: *włósenica* i *włosiennica*²¹ oraz nazwy *ziomber*²², która wymawiana jest też jako *dziomber* (SGRT 11). Należy przy tym podkreślić, że formy nazw absolutnie nie służą różnicowaniu gatunków. Co więcej, nie chodzi tu wyłącznie o terytorialne różnice fonetyczne, choć te odgrywają główną rolę, ale też o indywidualną wymowę poszczególnych osób. W związku z tym niezwykle ważne jest, by eksplorator dobrze znał gwarę, z której pochodzą nazwy roślin, a zwłaszcza jej fonetykę – jest to gwarancją właściwego zapisu.

Niezwykle interesującym zjawiskiem, szczegółowo analizowanym w dalszej części niniejszego opracowania, jest fakt, że wiele spośród polskich gwarowych nazw roślin ma swoje leksykalne lub semantyczne odpowiedniki w innych językach. Zwraca na to uwagę wielu badaczy zajmujących się nazwami roślin. Zofia Radwańska-Paryska zauważa na przykład, że góralski *benedyk* (kuklik pospolity, *Geum urbanum* L.), to fr. *benoîte*, niem. *Benediktenkraut*²³, włos. *erba benedetta* (SGRT 11). Wielu badaczy słusznie wnioskuje, że nazwy tego rodzaju rozposzechniły się dzięki starej medycynie ludowej za sprawą dawnej literatury zielarskiej, czytanej i rozprzestrzenianej przez różnych znachorów, zbieraczy ziół, a przede wszystkim przez mnichów, trudniących się bardzo często leczeniem ziołami. Oni to znali dawne łacińskie, jeszcze przedlinneuszowskie nazwy roślin, znali też dobrze nazwy niemieckie (por. Handke 1997b: 174–175, SGRT 11).

Problem identyfikacji nazwy gwarowej i rodzaju rośliny

Z identyfikacją roślin, z przyporządkowaniem nazwy konkretnemu gatunkowi, były problemy od wieków. Zwracali na to uwagę liczni autorzy zarówno dzieł botanicznych, jak i językoznawczych. Oto co na ten temat pisze Henryk Wróbel (2004: 66):

Stwierdzenie, czy danej nazwie odpowiada dana roślina, nie zawsze jest proste. Bardzo często zdarza się, że nazwa ogólnosłowiańska w innych językach słowiańskich oznacza inne rośliny. (...) Czasem w ogóle nie można stwierdzić, jaką roślinę dana nazwa oznacza. Dotyczy to zwłaszcza roślin małych i podobnych do siebie. Zresztą nikt nie rozeznawał dawniej gatunków według cech dziś branych pod uwagę. Roślinę określano według cech czysto zewnętrznych. Same nazwy wskazują, co ludziom w dawniejszych czasach rzucało się w oczy. Wystarczyło czysto zewnętrzne podobieństwo, aby rośliny uważać za pokrewne sobie.

²⁰ Abstrahując od faktu, że dana nazwa może odnosić się do kilku podobnych wizualnie roślin.

²¹ Sama nazwa obejmuje wiele roślin z rodziny traw, np. rodzaju *Festuca* (kostrzewa) i *Sesleria*.

²² Nazwa obejmująca różne gatunki poziewnika (*Galeopsis*).

²³ I wiele innych niemieckich nazw kuklika związanych ze św. Benedyktem.

Za przykład, jak skomplikowane są losy nazw roślin w historii i w związku z tym jak trudno przyporządkować nazwę do gatunku rośliny, mogą służyć dawne i gwarowe nazwy niezapominajki, *Myosotis*. Otóż różne nazwy niezapominajki poświadczane są już w staropolszczyźnie: *niezapomina* (w pisowni *nyeszapomy-na*, 1460, SStp. s.v.), *nie zapomni mię* (w pisowni *nye zapomny mya*, 1465 i *ne zapomny me*, 1472, SStp. s.v.), *kocie oczka* plt. (w pisowni *koczca oczka*, 1472, SStp. s.v. *oczko*) i *żabik* (w pisowni *zabyk*, 1472, SStp. s.v.). W XVI wieku notuje się następujące nazwy: *niezapominaj* (SP XVI s.v.), *niezapominaj mię* (SP XVI s.v.) i *żabie oczka* (SP XVI s.v. *oczko*)²⁴. W XVIII wieku poświadczane są nazwy *niezapominajka*, *niezapominajmnie*, *niezabudka*, *pacierzyczka błotna*²⁵, *ptasze oczko* i *żabie oczka* (Linde SJP, Bańkowski ESJP). W SW znajdujemy następnie (prócz *niezapominajki*) inne derywaty od *nie zapominać*, takie jak *niezapominek* i *niezapominka* (kwalifikowane jako nieużywane) oraz gwarowy wariant *niezapomiajka*. Ponadto SW notuje *pacierzyczka* (por. jednak przypis 25), *ptasie oczko*²⁶ i *żabie oczka*²⁷. Bogactwo i różnorodność nazw niezapominajki w historii języka polskiego nasuwają przypuszczenie, że może jednak nie wszystkie one w rzeczywistości odnosiły się do tej samej rośliny. Już Linde SJP, podając łaciński odpowiednik *Myosotis scorpioides palustris*, informuje jednocześnie, że jest to gatunek *ptaszego oczka*. Gdy zaś, idąc tym tropem, sprawdzimy, do jakiej rośliny w historii języka polskiego odnosiło się zestawienie *ptasze oczka*, możemy się przekonać, że *ptasze oczka* to świetlik łąkowy, *Euphrasia rostkoviana* Hayne (SStp. s.v. *oczko*, SP XVI s.v. *oczko*). Badając dalej, stwierdzamy, że zbliżona nazwa w staropolszczyźnie, mianowicie *ptasze oka*, odnosiła się nie tylko do świetlika, lecz także do przetacznika ożankowego, *Veronica chamaedrys* L.²⁸ Stąd że przetacznik ożankowy jest nieco podobny do niezapominajki, możemy wnosić, iż Linde uważał niezapominajkę za

²⁴ Według SP XVI nazwa *żabie oczka* odnosiła się także do włosienicznika, *Batrachium* z rodziny jaskrowatych. Potwierdzenie tego znajduje się w SStp., gdzie zestawienie *żabie oczka* oznacza włosienicznik, *Batrachium* (1472).

²⁵ Nazwa *pacierzyczka błotna* (Linde SJP s.v. *niezapominajka*) budzi pewne wątpliwości. Otóż sam Linde w innym miejscu (SJP s.v. *pacierzyczka*) informuje, że jest to 'ziółko; nasienia podobne paciorkom głogowym, scorpioides', a w SP XVI *pacierzyczka* jest określona jako roślina śródziemnomorska, *Scorpiurus sulcatus*. Jednak SWil powtarza za Lindem, że *pacierzyczka błotna* to synonim *niezapominajki*, a według SW nazwa ta odnosi się do dwóch roślin: niezapominajki błotnej, *Myosotis palustris* (L.) L. em. Rchb. i *Scorpiurus sulcatus* L. Nazwa nie figuruje w żadnym z polskich współczesnych słowników botanicznych. Wydaje się, że mogła tu nastąpić pomyłka spowodowana pewnym podobieństwem łacińskich nazw roślin. Mianowicie oboczna łacińska nazwa niezapominajki to *Myosotis scorpioides*, zatem mogła kojarzyć się ze *Scorpiurus sulcatus*.

²⁶ Znamienne, że SWil zestawienie *ptasie oczko* 'niezapominajka' traktuje jako prowincjonalizm, podczas gdy *żabie oczko* 'przetacznik' podaje bez żadnego kwalifikatora.

²⁷ Warto zaznaczyć, że w SW s.v. *oczko* zestawienie *żabie oczko* ma jedynie znaczenie 'przetacznik', natomiast s.v. *żabi* zestawienia *żabie ślepki* i *żabie oczka* mają dwa znaczenia: 'przetacznik' i 'niezapominajka'. To drugie znaczenie jest traktowane zresztą jako gwarowe. Poza tym SW notuje gwarową formację *żabioczy* 'niezapominajka'.

²⁸ Przetacznik ożankowy ma także niewielkie niebieskie kwiaty. Składają się one jednak (w przeciwieństwie do kwiatów niezapominajki) tylko z czterech płatków. Poza tym liście przetacznika są

gatunek tegoż przetacznika. Problem jest zawiły, bowiem w innym miejscu Linde (SJP s.v. *ptaszy*) pisze: *ptasze oczko* ‘ożanka, Gamanderlein’ (por. wsp. niem. *Gamander* ‘ożanka’), mając prawdopodobnie na myśli ożankę właściwą, *Teucrium chamaedrys* L. Odzwierciedleniem niejasnej sytuacji w tym zakresie pod koniec XIX wieku jest poświadczenie nazwy *ptasie oczko* w 1891 roku z Sokołowa Małopolskiego pod Rzeszowem (kart. SGP). Błędny odpowiednik łaciński *Myrsitis*²⁹ sugeruje mianowicie, że mogło chodzić o *Myosotis*, czyli niezapominajkę, jednak notatka, że rośliny tej używa się do okładów przy zapaleniu oczu, wskazuje, iż nazwa odnosi się raczej do świetlika, *Euphrasia*³⁰ (por. wcześniej w tym podrozdziale). Niezapominajka była zresztą i jest nadal bardzo często mylona z różnymi innymi roślinami, a zwłaszcza z przetacznikiem ożankowym, *Veronica chamaedrys* L. Wskazują na to również poświadczenia ich nazw w historii wielu języków europejskich³¹. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w gwarach polskich. Nigdy nie wiadomo do końca, o którą właściwie roślinę chodzi. Nie pomagają w rozwiązaniu tego problemu w żadnej mierze stosowne nieliczne dłuższe cytaty, por. np.: *kole potoka rosnum niezapominajki*³² (ciesz, kart. SGP³³); *jag jez mokro na łokach to rosno ziabie łocka, takie siwe kfiotki* (piń, kart. SGP); *niezapominajki takie drobne kwiatecki* (suw, kart. SGP); *niezapumninajki rosnu nad rofkami ji maju niebieściuchne kfiatki* (sierp, kart. SGP); *żabie łączka rosnum nad wodum* (kal, kart. SGP). Prawie wszystkie rękopiśmienne poświadczenia w kart. SGP wskazują na niezapominajkę. Charakterystyczne, że żadne poświadczenie nie odnosi się do przetacznika ożankowego, *Veronica chamaedrys* L., rośliny wszak podobnej do niezapominajki i rosnącej w tych samych miejscach. Narzuca się zatem jeden wniosek: mianowicie niezapominajka jest na wsi nie tylko mylona z przetacznikiem, ale wręcz od niego nie odróżniana, co prowadzi do utożsamienia obu roślin (zob. Waniakowa 2006a).

Przy identyfikacji ogromne znaczenie ma stadium rozwoju rośliny. W początkowych etapach wegetacji rośliny łatwo pomylić ją z inną. To samo dotyczy stadium końcowego, po kwitnieniu, zwłaszcza gdy roślina zaczyna już obumierać.

Niebagatelną kwestią jest przechodzenie nazw na inne rośliny. Zjawisko takie zachodziło często w historii w sytuacji, gdy kopiowano zielniki łacińskie i w danym kraju nie rosła dana roślina. Starano się wtedy „zastąpić” ją inną, o podob-

raczej okrągłe i ząbkowane. Obie rośliny rosną na wilgotnym podłożu, występują zatem w tych samych miejscach i są jednakowo popularne. Stąd pomyłki w oznaczaniu są wielce prawdopodobne.

²⁹ Nie istnieje taka łacińska nazwa w nomenklaturze botanicznej.

³⁰ Tak też ZL 109, gdzie zestawienie *ptasie oczka* jest jedną z obocznych nazw świetlika.

³¹ Przykładem może być tu język niemiecki, gdzie *Vergißmeinnicht* ‘niezapominajka’, jednakże pierwsze poświadczenie tej nazwy w formie *vergismannicht* odnosi się do przetacznika ożankowego, *Veronica chamaedrys* L. (por. Kluge-Mitzka EW s.v. *Vergißmeinnicht*). Podobną sytuację widzimy w języku angielskim (zob. OED s.v. *forget-me-not*).

³² Ponieważ nie zajmuję się tu stroną fonetyczną nazw niezapominajki, cytaty podaję w pisowni uproszczonej, która nie odzwierciedla wymowy.

³³ Skrót geograficzny i źródłowy podaję za SGP.

nych – według kopistów – właściwościach. Stąd na przykład słynna magiczna, ale i trująca roślina, mandragora lekarska, *Mandragora officinarum* L., która odznacza się między innymi właściwościami halucynogennymi, była zastępowana przez pokrzyk wilczą jagodę, *Atropa belladonna* L. W związku z tym w wielu słowiańskich gwarach, kontynuujących wszak nazwy dawne, w tym polskich, występują nazwy pokrzyku będące przekręceniami nazwy *mandragora*, jak np. *madryguła*, *matraguna*, *matruguna*, *nedreguła* itd.

Zdarza się też niejednokrotnie, że konkretna nazwa odnosiła się dawniej do zupełnie innej rośliny, więc należy bardzo dokładnie, a zarazem ostrożnie (stałe wszystko sprawdzając) badać historię poszczególnych nazw. Zwykle w takich wypadkach między roślinami, do których odnoszą się nazwy gwarowa i historyczna, zachodzi jakieś „podobieństwo”, jeśli nie w wyglądzie, to w zastosowaniu czy właściwościach.

W gwarach mamy często do czynienia z sytuacją, że dane źródło nie precyzuje, o którą roślinę (a właściwie gatunek czy nawet rodzaj) chodzi. Dzieje się to wówczas, gdy jako nazwę identyfikacyjną podaje ono inną nazwę gwarową lub potoczną, która może się odnosić do co najmniej dwóch (lub nawet kilku) rodzajów lub gatunków roślin. W takich wypadkach badacz nazewnictwa jest zmuszony zanotować daną nazwę z pytajnikiem przy kilku gatunkach. Tego rodzaju trudność zachodzi na przykład przy nazwach lebidki pospolitej, *Origanum vulgare* L., i macierzanki piaskowej, *Thymus serpyllum* L., które to nazwy w znacznej mierze są podobne semantycznie lub wręcz się pokrywają. Dodatkowo jeszcze niektóre gwarowe nazwy lebidki pospolitej są zbieżne z nazwami gwarowymi komosy białej, *Chenopodium album* L. (wszystkie nazwy zbieżne, czyli w tym wypadku wątpliwe pod względem identyfikacyjnym, wyróżniłam tłustym drukiem bądź przez podkreślenie):

lebidka pospolita, *Origanum vulgare* L.: *dusza*, *duszka*, *macicza* *duszka*, *macierza* *duszka*, *macierzyna* *duszka*, *lebioda* (*leboda*), [*lebidka* (*lebiutka*)], *lebidka* *dobromyśl*, *lebidka* *macierduszka*, *czarna lebidka*, *łoboda* (*łaboda*, *oboda*), *macierduszka*, *macierzan*, *macierzanduszka*, *macierzanka*, *macierzanka* *wysoka*, *macierzduszka*, *macierzycza*, *macierzycza* *pospolita*, *maciorka* (*maciórka*), *majeran* (*majoran*), *majeran* *dziki*, *dziki majeranek*, *materynka* (*makrynka*), *końska mięta* [?], *dobra myśl*, *oregano*, *ziele do trumny*;

macierzanka piaskowa, *Thymus serpyllum* L.: *cząber* (*cząbr*), *cząber* (*cząbr*) *macierzanka*, *cząber* *dziki*, *cząber* *leśny*, *cząberek* (*czomberek*, *czomborek*), *cząbrzec* (*czebrec*), *cząbrzyk* (*czebryk*, *czembrzyk*), *dusza*, *macicza* *duszka*, *macierza* *duszka*, *macierzyna* *duszka*, *dzięcielina*, *dzięcielnica*, *macierduszka*, *macierzan*, [*macierzanka* *pospolita*], *macierzączka*, *macierzduszka*, *macierznica*, *macierzduszka*, *maciorka* (*maciórka*), *materynka* (*makrynka*), *szemrzyk*, *szmer* (*szmyr*), *tymian*, *tymian* *macierzanka*, *tymianek* *macierzanka*, *tymianek* *wąskolistny*, *św. Antoniego ziele*;

komosa biała (lebioda), *Chenopodium album* L.: *chałajda*, *fačka*, *gorczyca* (*goszczyca*) [?], *jarmucha* (*zarmucha*), [*komosa* (*kumosa*)], *lebioda* (*leboda*), *loboda* (*łaboda*, *oboda*), *łopucha* (*łapucha*), *sałamacha* [?], *sałyga* [?], *świntucha*, *włok* [?], *zielenina*, *żminda*.

Problem zbieżności gwarowych nazw roślin jest podnoszony zwłaszcza wtedy, kiedy są one pochodzenia obcego, na przykład łacińskiego (nieważne w tej chwili, czy pochodzą od Linneuszowskich nazw naukowych, czy od nazw wcześniejszych). Powstają one w każdym razie w drodze rozmaitych przekształceń (fonetycznych, fonologicznych i morfologicznych) pierwotnych nazw łacińskich. I tu natrafiamy na wiele sporych problemów, z którymi nie zawsze można sobie dobrze poradzić. Utrudnienia te wynikają z wielu przyczyn. Prócz stałych kłopotów z identyfikacją roślin dochodzi podobieństwo form gwarowych ich nazw. Problem staje się szczególnie skomplikowany, gdy mamy do czynienia z nazwami łacińskimi, które są długie, z niczym się nie kojarzą użytkownikom gwar, a w dodatku są na tyle w swoim brzmieniu „podobne”³⁴, że powstają od nich jednakowe formy gwarowe. Sytuacja taka wydaje się mało prawdopodobna, jednak – wbrew pozorom – jest dość częsta w gwarach.

Rozpatrzmy tu tylko jeden przykład ilustrujący większość problemów w tym zakresie. Oto istnieją dwie różne dziko rosnące rośliny, należące do zupełnie innych rodzin: glistnik jaskółcze ziele (*Chelidonium maius* L.)³⁵ i tysiącznik pospolity³⁶ (*Erythraea centaureum* Pers.³⁷). W gwarach istnieje wiele nazw każdej z nich, lecz można wyodrębnić grupę form, która jest wspólna dla obu roślin, a wszystkie postaci ich nazw są przekształceniami nazw łacińskich³⁸:

glistnik jaskółcze ziele (*Chelidonium maius* L.): *cendalia*, *cendalija*, *cyndalia*, *cyndalija*, *cyndabija*, *cyndelija*, *cyngalia*, *cencelia*, *cencelija*, *cencylia*, *cencylija*, *cyncylia*;

tysiącznik pospolity (*Erythraea centaureum* Pers.): *cendalia*, *cendalija*, *cyndalija*, *cencelia*, *cencelija*, *cyncylia*, *centuria*, *centoryja*, *czantoria*, *czantoryja*, *cyntoria*, *centaryja*, *centarzyja*, *centurzyja*, *cenceryja*, *cantażyja*, *cencuryja*, *centworyja*, *cecuryja*, *cynceria*, *cencoryja*, *canteryja*, *conteryja*, *santażyja*.

³⁴ Oczywiście „podobieństwo” tu jest sprawą czysto umowną. Wynika raczej z równie obcych, co trudnych do wymówienia ciągów fonicznych.

³⁵ Należy do rodziny makowatych (Papaveraceae); jest byliną wysokości około 50 cm lub nieco więcej; cała roślina zawiera pomarańczowy sok mleczny; liście wcinane lub ząbkowane na brzegach, żółte kwiaty zebrane w luźne baldaszki; roślina lecznicza (por. np. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 126).

³⁶ Zwany też centurią pospolitą; należy do rodziny goryczkowatych (Gentianaceae); roślina dwuletnia do 50 cm wysokości; liście podługne, kwiaty różowoczerwone w dość gęstych podbaldachach; roślina lecznicza (por. np. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 64–65).

³⁷ Synonimiczne łacińskie nazwy naukowe to: *Centaureum erythraea* Raf. i *Centaureum umbellatum* Gilib.

³⁸ Materiał pochodzi z SGP s.v. *celidonia*, *centuria* oraz z SSSL, PZZ, ZL.

Jak widać, część form dla obu roślin jest identyczna pod względem fonetycznym (postaci te zostały wytluszczone). Na podstawie ich brzmienia można przypuścić, że w Polsce znalazłyby się gwary, w których tysiącznik pospolity nazywany jest *cyndalią*, *cencylią* czy *cencyliją*. Wtedy można by wyróżnić aż dziewięć wspólnych form³⁹.

Jak sobie z takimi formami mają radzić dialektolodzy? Zwłaszcza że to bynajmniej nie koniec problemów. Otóż te same formy funkcjonują jako nazwy jeszcze innych roślin. Po części wynika to ze skomplikowania nazw łacińskich tychże innych roślin, a po części – być może – z błędnej identyfikacji roślin przez użytkowników gwar lub/i dialektologów-eksploratorów (a nie botaników!). *Cyndalią* bywa nazywany na przykład także przestęp dwupienny, *Bryonia dioica* Jacq., a *cendalią* – podbiał pospolity, *Tussilago farfara* L., nie licząc innych roślin. Podobnie *cencelią* bywa nazywana konwalia majowa, *Convallaria maialis* L., a *cenceliją* nazywa się też orlik pospolity, *Aquilegia vulgaris* L. (por. SGP s.v. *celidonia*, *centuria*).

Autorzy SGP radzą sobie w ten sposób, że tworzą dwa hasła:

celidonia z następującymi znaczeniami 1. ‘**glistnik jaskółcze ziele** (*Chelidonium maius*)’⁴⁰, 2. ‘**centuria pospolita** (*Erythraea centaurium*)’, 3. ‘przestęp dwupienny (*Bryonia dioica*)’, 4. ‘podbiał pospolity (*Tussilago farfara*)’, 5. ‘jakaś roślina’;

centuria ze znaczeniami: 1. ‘**tysiącznik, centuria** (*Erythraea centaurium*)’, 2. ‘konwalia (*Convallaria*)’, 3. ‘orlik (*Aquilegia*)’, 4. ‘**glistnik jaskółcze ziele** (*Chelidonium maius*)’.

Oba hasła są połączone odsyłaczami. Jak łatwo zauważyć, dwa znaczenia w obu hasłach są jednakowe (zostały tu wytluszczone). Można by się zastanawiać nad innym rozwiązaniem – mianowicie wszelkie formy i poświadczenia dotyczące glistnika umieścić pod hasłem *celidonia*, wszystkie zaś formy i poświadczenia odnoszące się do tysiącznika podać pod hasłem *centuria*. Takie ustalenie także niestety nie byłoby właściwym wyjściem z sytuacji, bowiem nadal nie byłoby wiadomo, w którym z haseł powinny się znaleźć inne rośliny: przestęp dwupienny, podbiał pospolity, konwalia czy orlik...

Skomplikowanego problemu identyfikacji nie rozwiązują niestety polskie nazwy naukowe, ponieważ wiele nazw ma synonimy, z których tylko jeden może być użyty w źródle gwarowym; przy jakichkolwiek więc wątpliwościach należy daną nazwę sprawdzić, posługując się nazwą naukową łacińską. Nazwy naukowe łacińskie uważa się bowiem za takie, które służą dokładnej identyfikacji roślin. Jednak trzeba z tym także bardzo uważać, bo bardzo często nazwy owe mają nawet po kilka synonimów (łacińskich), sugerujących przynależność niekiedy do innych gatunków. Ponadto w różnych krajach używa się na dane rośliny swoich nazw łacińskich (a inne, ich synonimy naukowe, są nieużywane), por.:

³⁹ Trzeba jednak podkreślić, że wielu z tych wspólnych form SGP nie notuje.

⁴⁰ SGP nie podaje skrótu nazwiska twórcy łacińskiej nazwy naukowej.

wrotycz maruna, syn. złocięń maruna, *Tanacetum parthenium* (L.) Sch. Bip., syn.: *Chrysanthemum parthenium* (L.) Bernh., czy przylaszczka pospolita, syn.: przylaszczka trojanek, *Hepatica nobilis* Schreb., syn.: *Hepatica nobilis* Garsault, *Hepatica nobilis* Mill., *Hepatica triloba* Gilib.

Wspomniane nazwy synonimiczne w językach narodowych i nazwy synonimiczne w gwarach mogą być czasem wręcz powodem błędów w identyfikacji, jako że dialektolog nie jest botanikiem, i widząc różne nazwy łacińskie, może sądzić, że ma do czynienia z różnymi gatunkami czy nawet rodzajami roślin, i przez to opacznie dokonać identyfikacji. Jednak według Kwiryny Handke (1997a: 170) pomyłki wynikają w mniejszym stopniu z polisemiczności słownictwa botanicznego, a w większym są wynikiem zwykłej ignorancji użytkowników (zarówno informatorów, jak i eksploratorów). W wielu wypadkach przy przyporządkowywaniu poświadczonej gwarowej nazwy danemu gatunkowi rośliny potrzeba sporo intuicji, zawsze zaś – logiki i kojarzenia różnych faktów (historycznojęzykowych, porównawczojęzykowych, historycznokulturowych i botanicznych), a czasem wręcz detektywistycznych zdolności.

W niektórych źródłach gwarowych, przykładowo w kart. SGP, mamy często do czynienia tylko z opisem, do czego używało się rośliny o danej nazwie. Wtedy, mając do dyspozycji opracowania botaniczne i zielarskie, możemy dociekać, o jaką roślinę chodzi, na przykład przy nazwie *ślaz mały* w kart. SGP był opis, że przykładany napar z rośliny pomaga przy bólach menstruacyjnych. Poprzez sprawdzenie w dziele ojca Klimuszki *Wróćmy do ziół leczniczych* (Klimuszko b.d.w.: 174) doszłam do wniosku, że to 'ślaz dziki, *Malva silvestris* L.' W słowniku historyczno-etymologicznym nazw staram się identyfikować rośliny, jednak nie opisuję drogi mego rozumowania i nie podaję opracowań, które mi przy tym służyły, bowiem spowodowałyby to niepotrzebne wydłużenie tekstu.

Jak już wspomniałam, eksploratorzy, zbieracze nazw roślin, nawet jeśli są dialektologami i znają dobrze badane gwary, nie są jednak botanikami. Często usiłują dobrać właściwe łacińskie nazwy naukowe na podstawie porównywania danej rośliny z ilustracjami w źródłach botanicznych. Ta metoda jednak daje duży procent błędów i pomyłek. Z kolei botanicy, znawcy roślin, najczęściej nie znają dość dobrze gwar. Gdy korzysta się ze zbiorów gwarowych nazw roślin, nigdy nie ma się pewności, w jaki dokładnie sposób nazwy te były zbierane, czy pozyskiwano je w terenie, posługując się żywymi okazami roślin, czy też tylko dopasowywano nazwy do opisów informatorów. Trzeba więc od razu zaznaczyć, że błędy w identyfikacji roślin są w tej sytuacji rzeczą zrozumiałą, nie da się ich uniknąć.

Gdy dana nazwa często powtarza się w różnych źródłach, daje to pewną gwarancję poprawnej identyfikacji. Nie zawsze jednak jest to takie oczywiste, bowiem autorzy słowników i opracowań dość często powołują się na inne źródła. Innymi słowy dana nazwa, być może błędna, zostaje powielona w różnych zbiorach nazw. Zofia Radwańska-Paryska przypuszcza, że „nawet taki autorytet jak Rostafiński czasem nie ma racji, przede wszystkim dlatego (...) że zbieracze ziół (...) infor-

mujący się u niego o znaczenia botaniczne, zapewne nie zawsze pokazywali mu roślinę, tylko »opowiadali« jak wygląda» (SGRT 12).

Innym, także ważnym problemem, jest fakt licznych drukarskich błędów literowych w dawnych źródłach zawierających gwarowe nazwy roślin. W takiej sytuacji trudno orzec, czy dziwny zapis odzwierciedla właściwe brzmienie nazwy, czy jest to przekręcenie spowodowane pomyłką drukarską.

Warto zaznaczyć, że niektóre źródła gwarowych nazw roślin zawierają jedynie zapisy fonetyczne lub półfonetyczne, oddające w zamierzeniu autorskim postać brzmieniową nazwy, inne natomiast podają nazwy „odtworzone” na podstawie brzmienia gwarowego, czyli w formie takiej, jaka istniałaby w języku ogólnym, a jeszcze inne w ogóle nie dostrzegają tego problemu i stosują wszelkie zapisy: fonetyczne, półfonetyczne oraz sprowadzone do języka ogólnego. Bardzo trudno jest w takich wypadkach ustalić faktyczne brzmienie nazwy.

W źródłach niestety także zauważa się, jak już wspomniałam, pomieszanie nazw potocznych, naukowych i gwarowych. Zdarza się dość często, że jako nazwa identyfikująca do danej nazwy gwarowej podana jest inna nazwa gwarowa, por. np. *żabie gronka* ‘sporysz, Herniaria’⁴¹ (K VI 431) – chodzi o połonicznik, Herniaria, a nazwa *sporysz* jest równie gwarowa jak *żabie gronka*. Innym, na szczęście znacznie rzadszym zjawiskiem, jest nieświadome podawanie w źródłach nazwy ogólnopolskiej jako gwarowej i objaśnianie jej poprzez nazwę gwarową, por. np. *gorczyca polna* ‘ognicha’ (SSSL), podczas gdy powinno być *ognicha* ‘gorczyca polna, *Sinapis arvensis* L.’

Zarys historii roślin i ich nazw⁴²

Ponieważ nazwy gwarowe w znacznej mierze kontynuują nazwy dawne (por. *Pochodzenie nazw*), należałoby przedstawić krótki zarys historii roślin i ich nazw.

Zarówno w zamierzchłej przeszłości, jak i współcześnie ludzie doceniają możliwości, jakie daje zdrowiu natura. Wprawdzie z jednej strony ziołowe medykamenty często nazywane są „babskimi lekami”, ale z drugiej strony wiadomo, że wiele lekarstw jest pochodzenia roślinnego. Ludzie szukają ratunku dla siebie właśnie w ziołach, zwanych lekami ludowymi, zasady ich stosowania zostały bowiem przejęte od przodków. Wiadomości o roślinach leczniczych zawarte w dawnych lub specjalistycznych publikacjach, najczęściej opracowanych nie przez lekarzy, są niekiedy pomieszane z przesadami i przestarzałymi poglądami (ZDK 10–11). Na przykład na Litwie za najskuteczniejsze uchodziły zioła zbierane w dniu św. Jana. Profesja znachora wymagała zatem skrupulatności, bystrości

⁴¹ U Karłowicza błędnie: „Hernania”.

⁴² Ten fragment niniejszego studium nie ma aspiracji badawczych. Służy jedynie ogólnej orientacji Czytelnika w aspekcie historycznym omawianych tu zagadnień.

umysłu i sprytu. Znachor bądź zielarz musiał umieć cierpliwie zbierać miejscowe ludowe doświadczenia, a w razie potrzeby odważnie eksperymentować (ZDK 11).

W Europie jeszcze 200 czy nawet 100 lat temu lekarzy i apteki spotykało się jedynie w dużych miastach. Ludzie bardzo często korzystali więc z pomocy znachorów i znachorek, osób, które znały się na lekach ziołowych i sposobach ich stosowania. Takimi znachorami bywali czasem doświadczeni pasterze, przede wszystkim owczarze, którzy swoją wiedzę czerpali z obserwacji zwierząt, podobnie jak przed wiekami. Pasąc swoje stada, zauważali, że zwierzęta szukają pewnych roślin, a pewne omijają. Spostrzegali więc, że na przykład młode owce, które wraz z trawą zjadły omijane przez ich matki rośliny, ulegały słabszemu lub silniejszemu zatruciu. Takie obserwacje pozwalały pasterzom rozpoznawać właściwości poszczególnych roślin (ZDK 11–12).

Wiejskie znachorki rekrutowały się z grona starszych kobiet. Wiadomości o ziołach uzyskiwały od swoich matek i babek, a potem same w miarę możliwości starały się rozszerzać swą wiedzę. Stąd może wzięło się określenie „babskie leki” na zioła lecznicze (ZDK 12). Warto też jednak odnotować, że wiele cennych leków ma genezę „znachorską”. Na przykład bardzo wartościowy obecnie lek, pomocny w chorobach mięśnia sercowego, zawierający wyciąg aktywnych substancji z ziela naparstnicy purpurowej (*Digitalis purpurea* L.), został wprowadzony przez angielskiego lekarza Williama Witheringa w końcu XVIII wieku dzięki informacjom uzyskanym od wiejskiej znachorki. Podobnie rzecz się ma ze sporyszem, jako środkiem ułatwiającym poród. Dowiedział się o nim amerykański lekarz John Stearns w 1808 roku od wiejskiej akuszerki (ZDK 12).

Znajomość ziół – jak słusznie twierdzi W. Poprzęcki (1990: 21) – towarzyszy ludziom od zarania dziejów, bo zaczyna się może nawet wcześniej niż ludzka mowa, nie wspominając o początkach pisma. Można przypuszczać, że zanim człowiek zaczął posługiwać się mową, już znał wiele roślin, z których jedno jadł, innymi się leczył, innych jeszcze używał do zmiękczenia lub konserwacji skór dzikich zwierząt, służących mu za posłanie i odzież. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy może być zachowanie małego dziecka, które wszystko, co znajdzie, wkłada do ust, a potem zjada lub wypluwa. Można przypuścić, że podobnie zachowywał się człowiek pierwotny, ale jako dorosły wyciągał z takich prób pewne wnioski.

Najistotniejszym zadaniem człowieka pierwotnego było zachowanie gatunku. Jedną z poważniejszych przeszkód w przetrwaniu były choroby. Były to zjawiska znane człowiekowi i boleśnie przezeń odczuwane, ale zupełnie niezrozumiałe przyczynowo. Starał się wobec nich przyjmować postawę obronną i wykorzystywać wszystko, co dawała mu otaczająca natura. Dlatego pierwotną „apteką” były dlań lasy, rzeki, jeziora, łąki, pola, góry, a nawet pustynie. Wszędzie tam znajdował naturalne składniki służące mu do przygotowywania leków pochodzenia roślinnego, zwierzęcego i mineralnego (por. Roeske 1991: 11). Rośliny przez wieki były traktowane przez niego zgodnie z instynktem, czyli z początku nieświadomie i odruchowo. Z czasem coraz wnikliwiej i świadomie obserwował otoczenie i dostrzegał instynktowne zachowanie się zwierząt, gdy cierpią z jakiegoś powodu.

Człowiek wybierał te rośliny, które łagodziły jego cierpienia lub przywracały mu zdrowie. Rośliny, które wykazywały jakieś silniejsze działanie fizjologiczne, np. przeczyszczające, wymiotne czy moczopędne, spożywał tylko w wypadkach chorobowych, czyli stosował jako leki. Inne dodawał do swojego codziennego żywienia jako przyprawy. Z czasem niektórym nadawał tajemną moc. Takie postępowanie było, zapewne, wynikiem naśladowania zwierząt, które w okresie niemocy wybierały spośród roślin te, które przynosiły im ukojenie. Właściciele psów dobrze wiedzą, że ich pupile wyszukują ostre trawy, aby pomóc sobie w trawieniu. Podobnie postępują też inne zwierzęta. Kozica ukąszona przez żmiję zjada wilczomlecze, którymi normalnie się nie żywi. Wilk, który znajdzie się w podobnej sytuacji, wygrzebuje i zjada kłącza rdestów (ZDK 5)⁴³.

Całe pokolenia ludzi gromadziły, utrwały i pomnażały doświadczenia, poszerzając swą wiedzę o otaczającej je naturze (por. np. Roeske 1991: 11).

Zioła są jednym z najwcześniejszych składników kultury. O właściwościach niektórych roślin – jak wiadomo z badań archeologicznych – wiedzano już 50 tysięcy lat temu (por. wcześniej w tym rozdziale). Jednak pierwsze wzmianki o ich stosowaniu pochodzą z okresu znacznie późniejszego. Jest pewne, że 5 tysięcy lat temu (czyli około 3000 r. p.n.e.) stosowano je w starożytnych cywilizacjach Wschodu i w Egipcie. W dawnych czasach znajomość właściwości roślin była przywilejem szamanów, kapłanów, mędrców i czarowników, dając im niesamowitą przewagę nad szarym człowiekiem, który wiedzy takiej nie posiadał (Poprzęcki 1990: 21)⁴⁴. Jak twierdzi Wojciech Roeske (1991: 14), „Kapłani trzymali w swych rękach lecznictwo w ciągu wielu wieków, strzegąc hermetycznie jego tajemnic i nadając mu charakter teurgiczny (od gr. θεός ‘bóg’, i ἔργον ‘działanie’), a więc zależny i uwarunkowany postawą i stosunkiem bóstwa do człowieka i odwrotnie”⁴⁵. O teurgicznym charakterze lecznictwa egipskiego świadczy między innymi bóg zdrowia Toth, przedstawiany z głową ibisa. Pod reliefem wyobrażającym tego boga umieszczono napis *ph-arm-aki*, a więc ‘ten, który chroni’. Z biegiem czasu nazwa ta posłużyła Grekom za źródłosłów terminu τὸ φάρμακον, określającego lek, a więc ‘środek zaradczy, to, co chroni’. Używali oni zresztą tego terminu w zależności od sytuacji także na określenie trucizny, zgodnie z późniejszym stwierdzeniem Paracelsusa (por. w dalszej części książki) (Roeske 1991: 15–16)⁴⁶. Świadectw, że rośliny były w powszechnym użyciu, dostarczają badania archeologiczne także z obszaru współczesnej Polski. Jak pisze Aleksander Ożarowski, „wykopaliska na terenie Polski z okresu kultury łużyckiej (m.in. Biskupin z 550 roku p.n.e.) dostar-

⁴³ Już Pliniusz Starszy (23–79 r. n.e.) w swojej *Historii naturalnej* stwierdzał, że człowiek nauczył się od psa przemywania ran (Roeske 1991: 11).

⁴⁴ Więcej na ten temat zob. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=14> (dostęp 6 marca 2011).

⁴⁵ Teurgia jako metoda stosowana w lecznictwie ludów starożytnych miała wszelkie cechy magii połączonej z astrologią. Z lecznictwem teurgicznym spotykamy się w dziejach Sumeru, Babilonu, Asyrii, Egiptu, Izraela, a także Greków i Rzymian. Bardzo wyraźnie zaznacza się ono w Starym Testamencie, por. Księga Syracha, XXXVIII 1–15 (Roeske 1991: 14).

⁴⁶ Termin grecki przejęli Rzymianie, zmieniając go regularnie na *pharmacum* i stosując go w tych samych znaczeniach, co Grecy (Roeske 1991: 16).

czyły materiałów paleobotanicznych, pozwalających na identyfikację 147 zbieranych roślin. Były wśród nich jadalne ziarna roślin trawiastych, np. owsa głuchego, *Avena fatua*, stokłosa polnej, *Bromus arvensis*, stokłosa żytniej, *Bromus secalinus*, manny jadalnej, *Glyceria fluitans*, życicy rocznej, *Lolium temulentum*, włośnicy zielonej, *Setaria viridis*. Druga grupa to owoce wiśni karłowatej, derenia, głogu, maliny, jeżyny, róży, poziomki, jabłoni. Trzecia grupa to rośliny lecznicze i przyprawowe – kminek, kolendra, jałowiec, mięta polna, chmiel, śláz dziki, dziurawiec, łopian, pokrzywa i kilka innych⁴⁷.

Z czasów Nowego Państwa egipskiego pochodzą papirusy medyczne odkryte przez W. Smitha i G. Ebersa. Ważny jest zwłaszcza tak zwany „papirus Ebersa”, odkryty w 1862 roku⁴⁸. To papirus sporządzony w początkach XVIII dynastii, czyli z XV wieku p.n.e. (konkretnie z około 1550 r. p.n.e.), który zawiera około 900 recept, wymieniając przy tym nazwy 190 roślin stosowanych leczniczo przez kapłanów egipskich. Niektóre z nich, takie jak kminek, kolendra czy mak lekarski, są używane do dziś (por. np. Poprzęcki 1990: 22; ZDK 6). W skład receptury prócz ziół wchodziły środki pochodzenia zwierzęcego i minerały. Jako rozpuszczalników używano między innymi wina, piwa, oliwy, mleka i wody⁴⁹.

Cywilizacja chińska również ma wielkie tradycje ziołolecznicze. Najprawdopodobniej najstarszy zielnik został opracowany przez hipotetycznego władcę Chin, cesarza Shen-Nunga, „ojca medycyny chińskiej”, w trzecim tysiącleciu p.n.e. Nim powstał zielnik, autor rzekomo sam poznał i wypróbował na sobie wszystkie opisywane właściwości roślin i minerałów (ZDK 7). Pierwsza na świecie farmakopea z 502 roku n.e., *Shen-Nung-pen-cao-tsing*, nawiązująca do doświadczeń Shen-Nunga, zawiera opisy 730 roślin leczniczych. Ponad tysiąc lat później chiński lekarz Li-Shi-Tshen, żyjący w drugiej połowie XVI wieku, scharakteryzował już 1892 gatunki (ZDK 8). Współczesne lecznictwo zawdzięcza zatem Chinom wiele roślin leczniczych, przykładowo korzeń rabarbaru i żeń-szeń⁵⁰.

O istnieniu lecznictwa u Sumerów świadczą tabliczki zapisane pismem klinowym. Stosowali oni surowce roślinne, takie jak daktyle, cebulę i czosnek; zwierzęce, na przykład skorupy żółwi i skóry węży, a także mineralne: muł rzeczny bądź olej skalny. Jak wszystkie ludy starożytne, wierzyli w złe duchy i demony, które miały powodować choroby wśród ludzi i zwierząt. Złe duchy odpędzano zaklęciami i praktykami magicznymi – duże znaczenie miała tu astrologia. Osiągnięcia Sumerów przejęli i kontynuowali kolejno Akadowie, Asyryjczycy i Babilończy-

⁴⁷ Por. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=14> (dostęp 6 marca 2011).

⁴⁸ Być może został on znaleziony przez Ebersa lub odkupiony przez niego w Tebach w 1872 roku (Poprzęcki 1990: 22; ZDK 6). Jego fragmenty są odpisem dzieł znacznie dawniejszych. Wiadomości o innych papirusach egipskich z informacjami medycznymi oraz o osiągnięciach lecznictwa egipskiego zob. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=14> (dostęp 6 marca 2011).

⁴⁹ Po raz pierwszy przetłumaczony tekst *Księgi o środkach leczniczych na wszystkie choroby* opublikowano w 1890 roku (ZDK 6).

⁵⁰ Nieco inaczej o tym pisze Stanisław Dłużewski, por. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=60> (dostęp 6 marca 2011).

cy⁵¹. Asyryjczykom zawdzięczamy istotną i respektowaną do dziś zasadę, że zioła należy suszyć w cieniu⁵² (Poprzęcki 1990: 22). Medycyna babilońska już w epoce Hammurabiego (?–ok. 1750 r. p.n.e.) dysponowała 18 roślinami, a tysiąc lat później ich liczba powiększyła się do 64. W VIII wieku p.n.e. w Mezopotamii nie tylko opisywano rośliny, lecz także dodawano przepisy ich stosowania (ZDK 8). Z biegiem czasu Babilończycy poznali około 250 surowców leczniczych pochodzenia roślinnego⁵³.

Dużą wagę przywiązuje się do leczenia ziołami w Indiach. Jak pouczają księgi Wedy, podczas potopu ludzie, chroniąc się do arki, zabrali ze sobą także zioła. Jednak i tutaj, podobnie jak w Egipcie i Babilonie, decydującą rolę odgrywa religia, która powoduje, że wszelkie medyczne porady mają postać przepisów religijno-teurgicznych. Jednakże medycyna indyjska wprowadziła ważną zasadę: mianowicie zioła powinny być zbierane, suszone i stosowane jedynie pod nadzorem lekarza (Poprzęcki 1990: 22).

Greckie tradycje lecznicze były zakorzenione w mitologii. Hekate, bogini ciemności, była również patronką magii i czarów, o czym świadczy przydomek *φαρμακίς* ‘czarownica’. Artemis, pierwotnie bóstwo świata roślinnego i zwierzęcego, strzegła dla niej ogrodu roślin leczniczych (Poprzęcki 1990: 23). Apollo był bogiem wróżb i wyroczni, ale jednocześnie leczył bądź zsyłał zarazę. Tajemniczymi mieszaninami były ambrozja i nektar, pożywienie i napój bogów, dające im wieczną młodość i nieśmiertelność. I wreszcie Asklepios, bóg sztuki lekarskiej, syn Apollina, który pobierał nauki u centaury Chejrona. Atrybutem Asklepiosa była laska opleciona węzem. Wąż bowiem był od niepamiętnych czasów wspólnym symbolem lecznictwa, odradzania się, odświeżania, odnawiania tego, co chore, nadwątlone i niesprawne (por. Roeske 1991: 17)⁵⁴. Stąd przy świątyniach greckich, a potem rzymskich, kapłani hodowali węże z rodzaju *Vipera*, z których przyrządzali najcenniejsze rzekomo leki (Roeske 1991: 18). Umiejętności Asklepiosa były tak wielkie, że potrafił on wskrzeszać zmarłych⁵⁵. Jego kult był rozpowszechniony w całej Grecji, a szczególnie na Kos, w Pergamonie i w Epidauros⁵⁶. Żoną bogal lekarza była Epiona (kojąca bóle), a córkami boginie zdrowia i lecznictwa: Hygieja⁵⁷ i Panakeja (por. MEKA 90). Hygieję przedstawiano w rzeźbach jako młodą

⁵¹ Por. także np. http://toksykologia.webpark.pl/rosliny_lecznicze/historia_z.htm (dostęp 6 marca 2011).

⁵² Hamuje to utlenianie się różnych związków (Poprzęcki 1990: 22).

⁵³ Szczegółowo na ten temat pisze Aleksander Ożarowski, por. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=26> (dostęp 6 marca 2011).

⁵⁴ Taki sposób rozumowania był uzasadniony faktem, że węże tracą okresowo skórę, pokrywają się świeżą i przez to niejako regenerują i odmładzają swoje ciało. Przypisywano temu zjawisku szczególną moc i siłę witalną i dlatego już Sumerowie stosowali sproszkowane węże jako środek uodporniający (Roeske 1991: 17).

⁵⁵ Jak wiadomo z mitu, nie podołało się to Hadesowi i Zeus musiał zabrać ze świata Asklepiosa za pomocą pioruna.

⁵⁶ Jak wiadomo, jego rzymskim odpowiednikiem stał się później Eskulap.

⁵⁷ Odpowiadała jej potem rzymska Salus.

niewiastę trzymającą w rękach czarę oplecioną wężem. Czara symbolizowała lek, natomiast wąż – odporność, którą lek powinien zapewniać⁵⁸. To wszystko z jednej strony sprzyjało wysokiemu poziomowi medycyny greckiej, z drugiej jednak mit Asklepiosa i Hygiei (w wersji rzymskiej – Eskulapa i Salus) jest najbogatszym potwierdzeniem teurgicznego lecznictwa w starożytnej Grecji i Rzymie (Roeske 1991: 18). O greckiej wiedzy zielarskiej dowiadujemy się już z *Iliady*. Patroklos, towarzysz w boju i przyjaciel Achillesa, do rany bohatera przyłożył „gorzki korzeń” i w ten sposób zatamował krew i ukoił jego cierpienia. Stąd krwawnik pospolity, używany w medycynie ludowej do hamowania krwawień, nosi łacińską nazwę *Achillea millefolium* (ZDK 8)⁵⁹.

Grecy, poprzez wielowiekowe doświadczenia, wydzielili wiele ziół trujących, na które poszukiwali odtrutek (ZDK 9)⁶⁰. Zielarstwem i znachorstwem tradycyjnie trudnili się tam pasterze – ich jednak pogardliwie zwano trucicielami. Zbieraniem, suszeniem i krajaniem ziół zajmowali się specjaliści zwani krajaczami korzeni (ZDK 8). Byli to *rhidzōtomoí* (por. gr. ῥιζωμα ‘korzenie, kłącze’, τομός ‘tnący, dzielący’), równoznaczni z rzymskimi *herbarii* (por. łac. *herba* ‘roślina, ziele’). W Grecji funkcjonowali ponadto *pharmakopoi* (por. gr. φάρμακον ‘lekarstwo’, ποιέω ‘czynię, wytwarzam, sporządzam’), którym w Rzymie odpowiadali *medicamentarii* (por. łac. *medicamentum* ‘lekarstwo’). Wszyscy oni trudnili się przyrządzaniem leków pochodzenia roślinnego (więcej por. Roeske 1991: 23). To właśnie Grekom zawdzięczamy wejście do historii naukowego ziołolecznictwa i medycyny⁶¹. Chronologicznie pierwszy na tym polu położył zasługi Hipokrates z Kos (460–ok. 377 r. p.n.e.), największy lekarz starożytności. Działał na rodzimej wyspie Kos, w Tesalii i w Atenach. Był tak sławny, że wzywał go do siebie król Persji Artakserkses, ale Hipokrates odmówił. Naukę uczonego znamy dzięki zachowanemu zbiorowi 53 jego pism medycznych, spisanych w dialekcie jońskim sto lat po jego śmierci przez uczniów ze słynnej szkoły medycznej w Aleksandrii. Zbiór ten znany jest pod łacińską nazwą *Corpus Hippocraticum*. Metoda Hipokratesa była oparta na doświadczeniu, obserwacji i wnioskowaniu, prowadzącym do słusznej diagnozy. Stosowano także w szerokim zakresie dietę i higienę jako środki profilaktyczne. Hipokrates odrzucił panujący uprzednio przesąd, że przyczyną epilepsji jest opętanie chorego przez demony, i tłumaczył ją chorobą mózgu.

⁵⁸ Stąd też czara oplecioną wężem jest symbolem farmacji na całym świecie.

⁵⁹ Z tradycji greckiej mitologii wywodzi się też wiele innych nazw roślin, por. np. *Artemisia* (bylica, od imienia bogini Artemidy), *Centaurium* (tysiącznik, od centaura Chejrona), *Colchicum* (zimowit, od Kolchidy).

⁶⁰ Attalos III, władca Pergamonu, w obawie przed otruciem kazał sadzić w swoim ogrodzie rośliny trujące (szale, lulek, bielun itd.). Robione z nich wywary podawano skazanym na śmierć, traktując ich jak króliki doświadczalne. Zaś król Pontu Mitrydades V zasłynął ze sporządzenia odtrutki rzekomo skutecznej przeciw wszystkim truciznom, którą na jego cześć nazwano *mitrydatem*. On sam codziennie przyjmował pewną dawkę tej mikstury, a następnie wypijał odrobinę trucizny, hartując w ten sposób swój organizm. Niestety zginął od miecza (ZDK 9).

⁶¹ Szerzej o tym traktuje publikacja internetowa Aleksandra Ożarowskiego: <http://www.pana-cea.pl/articles.php?id=14> (dostęp 6 marca 2011).

Według greckiego uczonego leczenie w każdej chorobie polega na przywracaniu równowagi fizycznej między płynami ustrojowymi. Odrzucał on z całą świadomością dotychczasowe praktyki: modły, ofiary, zaklęcia, a tym samym jego leczenie miało charakter empiryczno-racjonalistyczny. Wiadomo przy tym, że znał i posługiwał się 236 gatunkami roślin leczniczych (Roeske 1991: 21, 25). Hasłem szkoły Hipokratesa w prowadzeniu kuracji było: przede wszystkim nie szkodzić (MEKA 323)⁶².

Należy też wspomnieć o Dioklesie z Karystos (IV w. p.n.e.), który był również sławnym starożytnym lekarzem. Zachował się fragment jego tekstu zawierający dokładne wskazówki, jak rozłożyć zajęcia w dzień, aby zachować zdrowie o każdej porze roku (MEKA 193). Kolejny znany eskulap to Arystoteles ze Stagejry (384–322 r. p.n.e.), syn trackiego lekarza, który w młodym wieku udał się do Aten, zostając tam uczniem Platona. Jak wiadomo Arystoteles podłożył podwaliny pod wszystkie niemal nauki, dla nas jednak najważniejsze jest, że zasłużył się też jako przyrodnik (MEKA 86–87). Zostawił po sobie dzieło *O roślinach*, w którym opisał całą ówczesnie znaną florę (Poprzęcki 1990: 23)⁶³. Uczniem jego był Teofrast (Theophrastos) z Eresos (372–287 r. p.n.e.), niezwykle wszechstronny uczyony, który, podobnie jak jego mistrz, objął swymi dziełami niemal wszystkie dziedziny ówczesnej wiedzy. W niniejszych rozważaniach ważne są jego dwie zachowane rozprawy botaniczne: *Peri phytōn istorías* (*O historii roślin*) i *Peri phytōn aitiōn* (*O pochodzeniu roślin*) (MEKA 736). Dzięki nim uchodzi za „ojca botaniki”. Jego podział roślin na cztery grupy obowiązywał do XVI wieku, a prawie wszyscy późniejsi przyrodnicy się nań powoływali (w tym np. Syreniusz). Opisał on około 500 gatunków roślin i pierwszy zwrócił uwagę na to, że poszczególne części rośliny, a więc kwiat, korzeń, liść czy owoc, różnią się między sobą nie tylko wyglądem, lecz także zapachem, smakiem i – jeśli chodzi o rośliny lecznicze – również działaniem. Warto podkreślić, że wiele badań nad roślinami przeprowadził we własnym, pierwszym historycznie ogrodzie botanicznym (Poprzęcki 1990: 23)⁶⁴.

Następni sławni lekarze i ziołoznawcy, nawet jeśli byli Grekami, zaliczali się już do medycyny rzymskiej⁶⁵. Chronologicznie pierwszym z bardziej znanych był Dioskorydes Pedanios z Anazarbos w Cylicji, lekarz grecki żyjący za czasów cesarza Nerona (54–68 r. n.e.)⁶⁶. Jest on autorem dzieła w pięciu księgach *Peri hyles*

⁶² Więcej zob. w artykule Stanisława Dłużewskiego: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=15> (dostęp 6 marca 2011).

⁶³ Zob. też poświęcony mu artykuł Stanisława Dłużewskiego: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=2513> (dostęp 6 marca 2011).

⁶⁴ Por. też artykuł Stanisława Dłużewskiego: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=137> (dostęp 6 marca 2011).

⁶⁵ W Rzymie początkowo działali niewolnicy greccy, którzy trudnili się lecznictwem. Pliniusz uważał, że „medycyna to jedna z umiejętności greckich, której jeszcze nie przejął poważny Rzymianin” (por. Roeske 1991: 22).

⁶⁶ Właściwie można też wspomnieć o wybitnym rzymskim mężu stanu, mówcy i pisarzu słynącym z radykalnie konserwatywnych poglądów. Był to Marcus Porcius Cato, zwany Katonem Starszym (234–149 r. p.n.e.). Z jego licznych pism zachowała się jedynie rozprawa o rolnictwie –

jatrikes (*O materii lekarskiej*, łac. *De materia medica*). Traktat ten uważano za tak fundamentalny, że kopiowano go aż po epokę odrodzenia (Poprzęcki 1990: 24). Dodane do tego studium dwie księgi pod tytułem *Aleksifarmaka* (*Odtrutki*) i *The-riaka* (*Driakwie*) są prawdopodobnie pióra młodszego Dioskorydesa z Aleksandrii (MEKA 196). Pedanios opisał w księdze trzeciej i czwartej działanie lecznicze kilkuset roślin⁶⁷. Jego dzieło doczekało się w ciągu wieków ponad 60 wydań i tłumaczeń i było jednym z pierwszych wydanych drukiem (w 1499 roku). Powstały też liczne jego komentarze. Najcenniejszy był autorstwa Piereandrei Matthiolego (zob. w dalszej części książki) (Roeske 1991: 27). Obficie z jego dzieła korzystał na przykład autor jednego z polskich zielników, Marcin z Urzędowa⁶⁸ (por. w dalszej części książki). Kolejnym ważnym autorem jest pisarz i lekarz z czasów cesarza Tyberiusza (14–37 r. n.e.), Aulus Cornelius Celsus. Jego dziełem jest *Artes*, rodzaj encyklopedii, w którym zawarł wiadomości z zakresu rolnictwa, sztuki woj-skowej, retoryki i medycyny. Zachowało się osiem ksiąg o medycynie, *De arte medica*. Jakkolwiek wykazują one zupełną zależność Celsusa od źródeł greckich, to jednak świadczą o jego dużej zdolności do tworzenia łacińskiej terminologii lekarskiej (MEKA 139). Są jednocześnie najpoważniejszym źródłem naszej wiedzy o ówczesnej medycynie rzymskiej. Ponadto autor opisał w nich około 260 roślin leczniczych, podając ich zastosowanie i sposób użycia (Poprzęcki 1990: 24)⁶⁹. Nie sposób nie wspomnieć tu o Pliniuszu Starszym (23–79 r. n.e.), wielkim erudycie, autorze wielu dzieł z dziedziny retoryki, wojskowości i historii⁷⁰, które niestety nie zachowały się. Pliniusz znany był przede wszystkim z jedyne-go dzieła, jakie dotrwało do naszych czasów, mianowicie *Historii naturalnej* (*Historia naturalis* w 37 księgach; księgi XII–XXVII poświęcone są roślinom⁷¹). Autor zgromadził w nim dużo cennych wiadomości z wielu gałęzi wiedzy, w tym z zakresu botaniki, które pozwalają nam odtworzyć ówczesny stan wiedzy na temat roślin

De agricultura, która jest jednocześnie pierwszym zabytkiem prozy w literaturze rzymskiej. Autor podaje w niej rady dotyczące pracy na roli, liczne wskazówki lekarskie i kulinarne, a także sposoby zamawiania i czarów (MEKA 609–610).

⁶⁷ Dość często jednak obejmował jedną nazwą kilka roślin. To jedna z przyczyn późniejszych nieporozumień co do nazewnictwa i identyfikacji roślin, tym bardziej, że Dioskorydes nie określał dokładnie kształtu liści, niewiele też mówił o barwie kwiatu (Symb. 4). W ówczesnej Grecji, podobnie jak w innych krajach, ten sam gatunek rośliny mógł mieć różne nazwy i istniały tam osoby, które specjalnie trudniły się zbieraniem synonimów (Symb. 5).

⁶⁸ Więcej zob. Roeske 1991: 27, oraz w artykule Stanisława Dłużewskiego: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=122> (dostęp 6 marca 2011).

⁶⁹ Por. też: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=190> (dostęp 6 marca 2011).

⁷⁰ Józef Rostański pisze o nim w sposób tak interesujący, że warto zacytować: „był to wielki pan, wojskowy i mąż stanu, który zamiast czas tracić na rozpuście i hulatykach (sic!), jak jego współ-cześni, nie dosypiał i nie dojadł, żeby tylko znaleźć czas na robienie wyciągów z ksiąg i zestawianie ich w obszerne dzieła” (Symb. 5).

⁷¹ Pliniusz dość często podaje greckie synonimy nazw łacińskich i można stwierdzić, że w niektórych przypadkach przenosi nazwy greckie na zupełnie inne rośliny. Jak obrazowo pisze Rostański: „znovu powstają węzłki na nitkach prawdy dla średniowiecznych ludzi, którzy tekst jego i Dioskorydesa będą porównywać” (Symb. 6–7).

(por. MEKA 598)⁷². Pora wreszcie na Claudiusa Galenus (129–199 r. n.e.), jednego z najsłynniejszych lekarzy starożytności, „ojca medycyny rzymskiej”. Pochodził z Pergamonu, gdzie otrzymał gruntowne wykształcenie medyczne i filozoficzne. Studia kontynuował w Smyrnie, Koryncie i Aleksandrii. Duży wpływ na niego wywarła teoria Hipokratesa. W latach 158–161 był lekarzem gladiatorów w Pergamonie, dzięki czemu stał się dobrym chirurgiem. W latach 161–166 mieszkał w Rzymie, a następnie wrócił do rodzinnego Pergamonu, ale niebawem został znów wezwany do Rzymu przez Marka Aureliusza i odtąd był przybocznym lekarzem kolejnych cesarzy. Jego pisma można podzielić na trzy grupy: medyczne, filozoficzne i filologiczne. Dzieła medyczne obejmowały wszystkie dziedziny medycyny. Najważniejsze z nich to *Techne jatrike (Sztuka lekarska)* i *Peri ton tes jatrikes meron (O działach medycyny)* (MEKA 277–278)⁷³.

Po upadku Rzymu, jak powszechnie wiadomo, nastąpił znaczny regres tak ziołolecznictwa, jak i innych dziedzin wiedzy. Kilkuwiekowa wędrówka ludów okazała się zgubą dla kultury starożytnej. Warto jednak wspomnieć o typowym dla średniowiecza bardzo niechętnym stosunku do dorobku cywilizacyjnego starożytności, ponieważ prawie wszystko, co stworzyli myśliciele starożytni, uważano za relikwiny pogaństwa. Jak podkreśla Aleksander Ożarowski, średniowiecze

charakteryzowało się dominacją uczuć religijnych i poczynań utrwalających chrześcijaństwo. Pomimo to panowało przekonanie, że przyczyną choroby mogą być nie tylko czynniki fizyczne, jak okaleczenia, złamania, nadmierny wysiłek, epidemie itp., ale również rzucane uroki i zaklęcia. Dlatego w zapobieganiu chorobom znaczenie miały zarówno właściwie dobrana dieta, higiena osobista, czystość w mieszkaniu, jak i noszenie amuletów lub talizmanów, poparte zażegnaniem, odczynianiem i jasnowidzeniem – w połączeniu z lekami ziołowymi i upustami krwi⁷⁴.

Trzeba tu jednak wspomnieć o Izydorze z Sewilli (ok. 560–636 r. n.e.), który w swoim dziele *Origines seu Etymologiarum* wlicza wiele roślin i podaje różne szczegóły ze swoich czasów, które możemy poznać tylko dzięki niemu (Symb. I 7).

Począwszy od VII wieku, wiele złego, ale i dobrego wnieśli Arabowie. W zakresie lecznictwa wprowadzili między innymi rozróżnienie między lekarzem i aptekarzem (dotychczas obie te profesje stanowiły jedność). Z historią medycyny arabskiej wiąże się stara tradycja świętych Kosmy i Damiana, dwóch braci Arabów z Cylicji w Azji Mniejszej – obaj byli wybitnymi lekarzami. Żyli w drugiej połowie III wieku n.e. Nazywano ich po grecku *anárgyroi* (por. gr. à(v) ‘bez’, ἄργυρος ‘srebro’), ponieważ, wbrew zwyczajowi, leczyli za darmo. Jako chrześcijanie zostali straceni na rozkaz cesarza Dioklecjana w roku 303, a Kościół już w V wieku wyniósł ich na ołtarze jako męczenników (por. Roeske 1991: 45–46). Uczony arabski Rhazes (865–925 r. n.e.) radził leczenie dietą i postulował nie stosować leków bez

⁷² Szerzej zob. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=3111> (dostęp 6 marca 2011).

⁷³ Więcej zob. Roeske 1991: 28–30 oraz: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=91> (dostęp 6 marca 2011).

⁷⁴ Zob. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=26> (dostęp 6 marca 2011).

wyraźnej potrzeby, jeśli zaś wystarczy jeden lek, nie przyjmować ich więcej (Poprzęcki 1990: 24). Arabski lekarz i filozof pochodzenia tadżyckiego, Abu Ali Ibn Sina (inaczej Awicenna; 980–1037), zostawił po sobie, używany potem w Europie przez kilka stuleci, *Canon medicinae* (tytuł łaciński dzieła przetłumaczonego z arabskiego), w którym opisał około 400 roślin azjatyckich i europejskich, wśród których są zarówno lecznicze, jak i użytkowe (Poprzęcki 1990: 24). Awicenna za swego mistrza uważał Arystotelesa, zaś w dziedzinie medycyny – Galena. Z perspektywy czasu można powiedzieć, że dzieła arabskiego uczonego usunęły nieco w cień prace „ojca medycyny rzymskiej”⁷⁵.

Dzieła arabskich uczonych zyskały w Europie ogromną popularność, nie tylko tłumaczyli oni bowiem i komentowali autorów greckich, nieznanych ówczesnemu Zachodowi, lecz także rozpowszechniali własny, niepospolity dorobek naukowy (por. Symb. I 8–9). Ogólnie rzecz biorąc, Arabowie powiększyli asortyment leków wieloma indyjskimi i chińskimi surowcami roślinnymi. Wprowadzili też do lecznictwa nowe formy leków, takie jak syropy, wody aromatyczne i spirytusy lecznicze. Należy też wspomnieć o bardzo ważnym problemie filologicznym, podnoszonym na przykład przez Rostafińskiego (Symb. I 9): otóż w nomenklaturze przyrodniczej powstało, trwające długie wieki, niesłychane zamieszanie wprowadzone przez arabskie tłumaczenia oraz równoległe funkcjonowanie nazw greckich, łacińskich (często błędnych) i arabskich (por. w dalszej części książki).

Pewne ożywienie ziołolecznictwa „rdzennie” europejskiego nastąpiło jednak trochę wcześniej, bo w VI wieku, gdy zaczynały powstawać klasztory. Pierwszy klasztor benedyktynów zbudowano w 529 roku na górze Monte Cassino. Wprawdzie już sobór nicejski (325 r.) zalecał biskupom organizowanie przy kapitułach i parafiach infirmerii (łac. *infirmus* ‘słaby, chory’), czyli przytułków i szpitali, jednak dopiero benedyktyni zaczęli te zalecenia realizować (Roeske 1991: 39). Przy klasztorach zakładano ogrody, w których mnisi uprawiali rośliny lecznicze i użytkowe (sławny jest plan ogrodu benedyktyńskiego w St. Gallen w Szwajcarii). Poprzez owe ogrody rozprzestrzeniły się także w Europie Środkowej po przyjęciu chrześcijaństwa rośliny śródziemnomorskie, których nazwy nie są rodzime, a stanowią przystosowane w różnym stopniu pożyczki łacińskie, jak np. *szałwia* (*Salvia*), *tymianek* (*Thymus*), *melisa* (*Melissa*), *lawenda* (*Lavandula*), *rozmaryn* (*Rosmarinus*), *malwa* (*Malva*) i *ruta* (*Ruta*). Ten okres historycy medycyny i farmacji nazywają „klasztornym”⁷⁶. Jak wiadomo mnisi – zwłaszcza benedyktyńscy – trudnili się przepisywaniem dawnych dzieł, wiele z nich tłumaczyli na łacinę, opatrując je komentarzami. W ten sposób ratowali je od zagłady (por. Roeske 1991: 39–41). Do Polski benedyktyni zostali sprowadzeni stosunkowo wcześniej, bo już w XI wieku. Osiedli w Tyńcu pod Krakowem, później także w Łęczycy i Trzemesznie. Dla naszych rozważań ważne, że sprowadzane potem do Polski inne zakony zakładały apteki przyklasztorne, ogrody i szpitale, jak na przykład

⁷⁵ Więcej o Awicennie zob. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=77> (dostęp 6 marca 2011).

⁷⁶ Por. http://toksykologia.webpark.pl/rosliny_lecznicze/historia_z.htm (dostęp 6 marca 2011).

w Jędrzejowie, Wrocławiu i Poznaniu. Były one przeznaczone dla uboższej ludności⁷⁷. Klasztory pełniły bardzo ważną funkcję w rozprzestrzenianiu się nazw roślin – zarówno dawnych polskich nazw, jak i nazw będących zapożyczeniami czy też kalkami. Nazwy te w gwarach przetrwały długie wieki (por. *Pochodzenie nazw*; zob. też Handke 1997b: 174–175).

Omawiając średniowieczny okres historii roślin i ziołolecznictwa, nie można pominąć *Kapitularza* z 812 roku, w którym Karol Wielki polecał uprawiać około 70 roślin leczniczych, ozdobnych, użytkowych i dekoracyjnych. Zarządzenie monarchy było respektowane i, powtórzone potem przez Karola Łysego, w dużej mierze upowszechniło zielarstwo i ogrodnictwo na obszarze państwa Franków (Poprzęcki 1990: 24). Ważną rolę odegrała też istniejąca od IX do XIX wieku szkoła medyczna w Salerno we Włoszech⁷⁸. Wykładano w niej w kilku językach wiedzę o lekach, przede wszystkim roślinnych. Jedną z pierwszych prac, jakie w tej szkole powstały, było *Passionarium*, jedyny przez wiele wieków podręcznik medycyny, prawdopodobnie autorstwa Warbooda Gariopontusa, w którym oprócz zwykłych wskazówek leczniczych zostało uporządkowane słownictwo botaniczne i medyczne, zarówno greckie i łacińskie, jak i arabskie. Na uczelni tej opracowano po łacinie małe dzieło *Regimem Sanitatis Scholae Salernitanae*, dedykowane wracającemu z wyprawy krzyżowej Ryszardowi Lwie Serce (1157–1199). Zawierało ono wskazówki z zakresu higieny, diety i stosowania roślin leczniczych. Jego popularność była olbrzymia, wznawiano je wielokrotnie i tłumaczono na niemal wszystkie języki europejskie (w roku 1775 na język polski). Przez kilka wieków popularizowało ono wiedzę o lekach roślinnych i o ich praktycznym zastosowaniu⁷⁹. Największą zasługą szkoły w Salerno było to, że przez wiele wieków przekazywała ona wiedzę medyczną nowym pokoleniom (Poprzęcki 1990: 25)⁸⁰.

Dla historii roślin w Europie ważny jest okres wypraw krzyżowych (1096–1291), który pozwolił zetknąć się rycerstwu i duchowieństwu europejskiemu z egzotycznymi roślinami leczniczymi i przyprawowymi, sprowadzanymi przez kupców arabskich z krajów wschodnioazjatyckich. Poznano wówczas między innymi kłącze rzewienia (Rheum), ekstrakt aloesowy, pieprz, goździki, cynamon i gałkę muszkatołową⁸¹.

Warto zaznaczyć, że w zabytkach staro-cerkiewno-słowiańskich z X–XI wieku pojawiają się różne nazwy roślin, jak np. *kuminъ*, *kiminъ* 'kmin', *męta* 'mięta', *nardъ* 'nard', *rępije* 'osty', *trivolъ* 'oseł' (gr. τρίβολος 'nazwa kolczastych roślin: oset'), *trbsto* 'trzcina' (Vendina 2002: 172, HAT).

⁷⁷ Por. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=26> (dostęp 6 marca 2011).

⁷⁸ Nieco mniej popularna była, działająca w XII wieku, szkoła w Toledo – uprawiano w niej nauki przyrodnicze i alchemię. Obie szkoły zorganizowali Arabowie (zob. Roeske 1991: 42–43).

⁷⁹ Por. artykuł Aleksandra Ożarowskiego: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=26> (dostęp 6 marca 2011).

⁸⁰ Więcej: por. Symb. 7.

⁸¹ Por. artykuł Aleksandra Ożarowskiego: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=26> (dostęp 6 marca 2011).

Do najbardziej znanych postaci średniowiecza należała św. Hildegarda z Bingen (1098–1179), przeorysza klasztoru, która podyktowała w latach 1150–1160 cztery księgi dzieła *Physica*, w którego skład wszedł traktat kliniczny *Morborum causae et curae* oraz inny, *De arboris*. Przekazała ona to, co do jej czasów zachowało się po Teofraście, Dioskorydesie, Pliniuszu i Galenie. Opisała około 250 roślin leczniczych (Poprzęcki 1990: 25)⁸². Innym człowiekiem ogromnie cenionym za wszechstronną wiedzę, również w zakresie lecznictwa, był dominikanin Albert (1193–1280)⁸³, zwany Wielkim. Albert był tłumaczem, znawcą i komentatorem dzieł Arystotelesa (był też m.in. nauczycielem Tomasza z Akwinu) i autorem wielu rozpraw przyrodniczych, zwłaszcza w zakresie roślin leczniczych i ich zastosowania (por. np. *De vegetabilis et plantis*) – zaproponował tu klasyfikację świata roślin opartą na klasyfikacji Arystotelesowskiej⁸⁴. Kilka słów należy się także Wincentemu z Beauvais (zm. w 1264 r.), którego erudycyjne dzieło *Speculum maius* jest wzorem ówczesnej naukowej encyklopedii. W części poświęconej roślinom autor zawarł przyrodniczą wiedzę XIII wieku (por. Symb. I 11). Następnie zaczęły się pojawiać w różnych krajach pierwsze prace niełacińskie dotyczące roślin – herbarze lub inaczej zielniki, będące opisami roślin leczniczych i użytkowych, pełne wskazówek co do ich zastosowania.

Jak już wspomniano, w średniowieczu nastąpił dość znaczny upadek medycyny, a ziołolecznictwem zajęli się różni „cudotwórcy” i podejrzani znachorzy. Nawet w szpitalach opiekę lekarską traktowano jako rzecz drugorzędną, troszcząc się przede wszystkim o sprawę ducha⁸⁵. Jak twierdzi Aleksander Ożarowski,

pogarszający się stan zdrowia ludności w Europie, zwłaszcza chłopów pańszczyźnianych i miejskiej biedoty, skłonił Portugalczyka Jana Ciudad (1495–1550) do założenia zakonu szpitalnego św. Jana Bożego (sprowadzonego do Krakowa w r. 1609). Zakonnicy, zwani bonifratrami, nie tylko opiekowali się chorymi, zakładając i prowadząc szpitale, przychodnie i domy opieki, ale mieli też osiągnięcia w zakresie sztuki i techniki medycznej. Posługiwali się lekami naturalnymi, głównie ziołami i preparatami roślinnymi, wytwarzanymi we własnych aptekach⁸⁶.

Od czasu tłumaczeń dokonanych przez Arabów (a nawet wcześniej) – o czym była już mowa – w nazewnictwie roślinnym panował spory chaos. Obrazowo przedstawił to Józef Rostański: „Najpierw przybyły arabskie nazwy spisane w łaćcińskim alfabecie, a nie były jednakowe u różnych arabskich autorów, następnie dostały się tą drogą nazwy greckie, przeinaczone przez brzmienia arabskie i z nich

⁸² Zob. także artykuł Aleksandra Ożarowskiego: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=26> (dostęp 6 marca 2011) oraz Stanisława Dłużewskiego: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=37> (dostęp 6 marca 2011).

⁸³ Inaczej hrabia Albert z Kolonii.

⁸⁴ Zob. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=26> (dostęp 6 marca 2011), <http://www.panacea.pl/articles.php?id=2811> (dostęp 6 marca 2011) i Symb. 10–11.

⁸⁵ Warto jednocześnie pamiętać, że na przykład fakultet medyczny uniwersytetu paryskiego w XIV w. liczył około 40 lekarzy (ZDK 9).

⁸⁶ Zob. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=26> (dostęp 6 marca 2011).

dopiero latynizowane, wreszcie trzeba było je sprowadzić do wówczas używanych nazw łacińskich” (Symb. I 9). Unormowanie nomenklatury stało się sprawą niezwykle ważną i pilną, bo chodziło wszak przede wszystkim o medycynę i ludzkie zdrowie. Nie można było skutecznie stosować leków ziołowych, jeśli nie wiedzianno, o jakie rośliny chodzi. Aby zapobiec kompletnemu chaosowi, tworzono leksykony synonimów nazw roślin. Najbardziej znane są dwa dzieła tego typu: *Clavis sanationis* Simona Ianuensa i *Pandecta medicinae* Matthaеusa Silvaticusa. Zwłaszcza to ostatnie opracowanie zdobyło sobie wielką popularność i sięgano do niego przez długie lata w razie wątpliwości (Symb. I 9). Autor zebrał wszelkie synonimy roślinnych leków prostych i ułożył je w zasadzie alfabetycznie, ale w dziwny nieco sposób (więcej: Symb. I 9–10).

Jak powszechnie wiadomo, ogromny wpływ na rozwój piśmiennictwa miało wynalezienie druku przez Johanna Gutenberga (1455). Zyskała na tym oczywiście także wiedza medyczna i zielarska. W ten sposób wybitni lekarze mogli upowszechnić swoje osiągnięcia. Dzieła medyczne stały się bardziej dostępne na wyższych uczelniach, ogólny poziom wiedzy zaczął się szybko podnosić. Drukowano na szerszą skalę różne tłumaczenia starożytnych uczonych wraz z komentarzami. Własne drukarnie z biegiem czasu miały zakony – prócz modlitewników wydawano tu także poradniki zdrowotne. Ukazywały się również liczne kopie i przeróbki autorów wczesnośredniowiecznych, przykładowo *Herbarium* (lub *De herbarum virtutibus*) Apuleiusa Platonicusa (tzw. Pseudo-Apuleiusa⁸⁷) z V wieku n.e., które wyszło drukiem w Rzymie około 1480 roku, oraz bogato ilustrowany *Hortus sanitatis*, wydany w Moguncji w roku 1491. Dzieła te jednak były jeszcze pełne średniowiecznych przesądów i zabobonów. *Hortus sanitatis* jest kompilacją z czterech autorów: Matthaеusa Silvaticusa, Wincentego z Beauvais, Thomasa Cantipratensis i Bartolomeusa Anglicusa. Były dwie wersje tego opracowania: obszerniejsza łacińska i krótsza niemiecka (Symb. I 12–13)⁸⁸.

Innym niebagatelnym czynnikiem, który wywołał gwałtowny wzrost i zarazem upowszechnienie się wiedzy o roślinach, były odkrycia geograficzne, takie jak dopłynięcie przez Krzysztofa Kolumba do Ameryki (1492) czy znalezienie przez Vasco da Gamę drogi morskiej do Indii (1498). Poznano wtedy wiele roślin użytkowych, co znacznie powiększyło asortyment surowców zielarskich. Z Ameryki wszak pochodzą takie rośliny jak kakaowiec, wanilia, papryka, pomidory, ziemniaki, kukurydza, tytoń i wiele innych. Morska droga do Indii natomiast ułatwiła import wielu przypraw i leków z Azji, co automatycznie obniżało ich cenę. Badaniem i opisywaniem nowych roślin leczniczych zajął się między innymi hiszpański lekarz z Sewilli Nicolas Monardes (1493–1588).

⁸⁷ W odróżnieniu od Luciusa Apuleiusa (ok. 125–ok. 180 r. n.e.), pisarza rzymskiego.

⁸⁸ Wersja łacińska obejmuje 530 rozdziałów o roślinach, 392 o zwierzętach i 144 o minerałach. Wersja niemiecka zawiera jedynie 419 rozdziałów o roślinach, 15 o zwierzętach i 11 o minerałach (Symb. I 13).

Wspomnieć należy także o Karolu Kluzjuszu (właśc. Jules Charles de l'Écluse, 1526–1609), francuskim lekarzu i botaniku, który działał w Belgii. Jako pierwszy stworzył on naukowe opisy gatunków roślin. Dał podstawy współczesnego ogrodnictwa, a sam założył w Lejdzie jeden z pierwszych ogrodów botanicznych⁸⁹. Poczesne miejsce należy się również lekarzowi szwajcarskiemu, a jednocześnie przyrodnikowi i filozofowi Philippusowi Aureolusowi Theophrastusowi Bombastusowi von Hohenheim, zwanemu Paracelsusem (1493–1541). Był prekursorem jatrochemii (gr. ιατρός 'lekarz, chirurg'), dziedziny, według której podstawowym zadaniem chemii jest objaśnianie procesów zachodzących w ludzkim organizmie oraz wytwarzanie leków. Miał opinię świetnego lekarza, uważano go niemal za cudotwórcę. Był on zdania, że choroba jest wynikiem zaburzeń procesów chemicznych w organizmie, zatem leczenie powinno polegać na podawaniu związków chemicznych, które przywracałyby pierwotną równowagę. Oryginalny był także w zakresie fitoterapii. Mówił o łąkach i pastwiskach, o górach i pagórkach, że są to prawdziwe apteki. Sądził, że czynnikiem leczniczym w roślinie jest aktywny związek chemiczny i to on odgrywa najistotniejszą rolę w przywracaniu zdrowia⁹⁰ – to tak zwana teoria kwintesencji (*quinta essentia*) (ZDK 6)⁹¹. Uważał słusznie, że „wszystko może być lub nie być trucizną, najpewniejsze kryterium w tej ocenie to dawka” (*omne et nihil venenum est, criterium optimum-dosis*) (por. Roeske 1991: 16). Błędne było jego mniemanie na temat wyglądu roślin, który to wygląd miał sugerować ich właściwości lecznicze, przykładowo rośliny o żółtych kwiatach leczyć powinny żółtaczkę, rośliny o liściach w kształcie serca miałyby leczyć serce, rośliny plamiaste powinny być pomocne w leczeniu chorób objawiających się plamami itd.⁹² Jednakże teoria ta przez długie wieki była uznawana za prawdziwą, rozprzestrzeniając się zwłaszcza wśród ludności wiejskiej. Paracelsus był autorem wielu dzieł z zakresu lecznictwa i opisu właściwości oraz zastosowania roślin, jak na przykład wielokrotnie wznawianego *De Praeparationibus* oraz *Archidoxae libri X*⁹³. Warto tu także wspomnieć o innych studiach z zakresu opisu roślin i ziołolecznictwa na zachodzie Europy (o polskich zielnikach zob. w dalszej części książki). Trzeba wymienić też niemieckiego lekarza i botanika Ottona Brunfelsa (1488–1534), autora trzytomowego herbarza *Herbarum vivae eicones* (1530–1536), zawierającego opisy i ilustracje do 135 gatunków roślin. Hieronymus Bock (1498–1554), również niemiecki lekarz i botanik, opracował herbarz

⁸⁹ Pierwszy naukowy ogród botaniczny założył w Padwie w 1545 roku Francesco Buonafede (Poprzęcki 1990: 26).

⁹⁰ Paradoksalnie można Paracelsusa uważać za człowieka, który zburzył fundamenty ziołolecznictwa, choć tego przecież nie zamierzał. Od niego bowiem zaczęło się wyodrębnianie związków chemicznych z roślin, co spowodowało w konsekwencji odwrót od ziół leczniczych (Poprzęcki 1990: 26).

⁹¹ Teoria Paracelsusa zapoczątkowała badania fitochemiczne, które mają na celu wykrywanie związków czynnych farmakologicznie. W ten sposób właśnie powstała jatrochemia – chemia lekarska (ZDK 6).

⁹² Por. Poprzęcki 1990: 26 i <http://www.panacea.pl/articles.php?id=24> (dostęp 6 marca 2011).

⁹³ Por. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=36> (dostęp 6 marca 2011).

Das Kreütter Buch, który wyszedł drukiem w Strasburgu w 1539 roku. Leonhart Fuchs (1501–1566), kolejny niemiecki lekarz i botanik, napisał rozprawę *De historia stirpium commentarii*, wydaną w Bazylei w roku 1542; zawarł w niej opis około 400 gatunków roślin występujących na obszarze Niemiec. Piereandrea Matthioli (1501–1578), włoski botanik i lekarz, wydał znakomite dzieło *Comentarii in sex libros Pedonii Dioscoridis Anarzabei de medica materi* (1544), znane też jako *Compendium de Plantis*, będące komentarzem i uzupełnieniem pracy Dioskorydesa (zob. wcześniej we *Wprowadzeniu*). W 1588 roku Jacob Theodor Tabernaemontanus (1522–1590), niemiecki lekarz i botanik, wydał dzieło swego życia, *New Kreuterbuch*, z pięknymi drzeworytami roślin⁹⁴. To tylko przykłady najważniejszych dzieł z XVI wieku, które poświęcono roślinom i ziołolecznictwu, bowiem wtedy właśnie zaczęły się pojawiać na szerszą skalę zielniki z prawidłowymi opisami roślin, spełniające zresztą rolę poradników. Zawierały one zwykle od 300 do 600 opisów (ZDK 8). Marcin z Urzędowa (1500–1575) pisał między innymi: „ziół znanie nie tylko pożytek wielki ku zdrowiu przynosi, ale też każdemu z onych ludzi, co koło tego pracowali, sławę i imię nieśmiertelne czyni” (Poprzęcki 1990: 21).

W XVII i XVIII wieku, choć botanicznych odkryć było coraz mniej, to jednak powstała obfita literatura o roślinach, ich właściwościach i zastosowaniu. Warto tu wymienić dzieło lekarza króla Francji, Pierre’a Jeana Baptiste’a Chome-la (1671–1742), *Abregé de L’histoire des plantes usuelles*, pracę lekarza i botanika holenderskiego Hermana Boerhaave (1668–1738) *Institutiones medicae* (1708)⁹⁵ oraz późniejsze nieco dzieło niemieckiego lekarza i chemika Samuela Hahnemana (1755–1843) *Organon der rationellen Heilkunde* (1810)⁹⁶.

Wiek XVIII to okres wzmożonych poszukiwań naukowych i jednocześnie dużych osiągnięć w zakresie botaniki. Należy tu wymienić przede wszystkim szwedzkiego uczonego Carla von Linné (1707–1778), zwanego z łacińska Carolusem Linnaeusem (stąd spolszczona forma Linneusz), i jego sławną systematykę świata ożywionego. Jest on właściwym twórcą łacińskiej naukowej nomenklatury biologicznej, opartej na dwuczłonowości nazw w związku z rodzajem i gatunkiem, co wyklucza pomyłki (dawniej nieuniknione). Mimo późniejszej krytyki trzeba powiedzieć, że zaletą tej systematyki jest przejrzystość i uporządkowanie. Linneusz kierował ogrodem botanicznym w Uppsali, w którym dzięki wyprawom naukowym, wzorem starożytnych uczonych, zebrał bogaty materiał do badań. To był jego „zielnik” i zarazem materiał do doświadczeń. Opisał około 10 tysięcy

⁹⁴ Zob. np. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=36> (dostęp 6 marca 2011).

⁹⁵ Herman Boerhaave był tak sławny, że gdy pewien mandaryn chiński zaadresował do niego list: „Pan Boerhaave – lekarz w Europie”, list doszedł. Ten wybitny medyk urządził w Lejdzie szpital na 12 łóżek. Pracowało tam wielu lekarzy, którzy później znajdowali zatrudnienie jako medycy na dworach książąt i królów (Poprzęcki 1990: 27).

⁹⁶ Por. np. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=36> (dostęp 6 marca 2011).

gatunków roślin i około 6 tysięcy gatunków zwierząt. W 1753 roku wydał dzieło *Species plantarum*, w którym wyłożył swój system klasyfikacji roślin⁹⁷.

Aż do połowy XIX wieku ludzie prawie wyłącznie posługiwali się lekami roślinnymi. Każdy kraj i każdy naród miał swoje tradycyjne leki. Warto odnotować, że spośród dotychczas poznanych około 180 tysięcy roślin wyższych rosnących na kuli ziemskiej około 16 tysięcy gatunków ma zastosowanie w lecznictwie i dietetyce różnych ludów. W Polsce występuje zaledwie około 2200 gatunków roślin wyższych, rosnących dziko lub od dawna uprawianych. Tylko około 200 z nich ma lub miało zastosowanie w medycynie ludowej bądź naukowej (ZDK 10).

Źródła polskiego historycznego słownictwa botanicznego

Średniowieczne polskie źródła przyrodniczo-lekarskie, według Rostafińskiego, można podzielić na trzy grupy. Są to glosy, słowniki i antidotaria (Symb. I 16). Wbrew pozorom glosy stanowią całkiem okazały materiał. Mianowicie średniowieczne łacińskie traktaty medyczne są opatrzone nimi ze względów praktycznych. Glosy mają postać zestawień łacińskich nazw roślin z odpowiednikami polskimi. W niektórych rękopisach można zobaczyć łacińsko-polskie słowniczki w tekście. Z czasem słowniczki te zaczęto spisywać osobno (Symb. I 17). Antidotaria to średniowieczne spisy leków. Zawierają, w przeciwieństwie do słowników, wiele synonimów i odnoszą się do sumy wiedzy danej epoki, a nie tylko do jednego traktatu (Symb. I 18–19). Studiując je, widzimy, jak wiele różnorodnych błędów powstało przy przepisywaniu, bowiem ci, którzy się nim trudnili, nie zawsze mieli odpowiednią wiedzę i byli dostatecznie skrupulatni.

Najstarszym polskim zabytkiem zwartym, w którym mowa o roślinach, jest rękopis Jana Stanki⁹⁸ z 1472 roku zatytułowany *Antibolomenum*. Jest to jednocześnie najobszerniejsze antidotarium, bowiem powiększone – z pierwotnego pierwowzoru pióra „Benedicti Parthi” – przez autora, który dodał mnóstwo nazw roślin i zwierząt. Warto zaznaczyć, że Jan Stanko nie miał sobie równych przyrodników wśród ówczesnych uczonych (Symb. I X). Należy jednak pamiętać, że jego rękopis nie jest wolny od przekręceń nazw, powstałych przez wieki w wyniku wielokrotnego przepisywania (Symb. I 21). Józef Rostafiński szczegółowo opisuje liczący 540 stron zabytek i analizuje jego leksykę (Symb. I 33–50). Identyfikuje stamtąd 523 rośliny, w tym 86 hodowanych w Polsce, 347 dziko rosnących i 90 spoza kraju (szerzej o dziele Stanki por. Karnecka 1976: 119–155). Charakterystyczną cechą rękopisu Stanki jest występowanie obok nazw polskich nazw czeskich. Nie są to odpowiedniki polskich nazw, a raczej ich synonimy. Świadczy o tym niekonse-

⁹⁷ Więcej zob. np. artykuł Stanisława Dłużewskiego: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=200> (dostęp 6 marca 2011).

⁹⁸ Jan Stanko był kanonikiem w Krakowie i świetnym lekarzem, słynącym m.in. z tego, że uleczył Jana Długosza (Symb. I 37–38).

kwencja w podawaniu nazw czeskich i spotykana niekiedy mieszana (niepolska) pisownia, świadcząca o czeskiej fonetyce. Te fakty wskazują, że autor dzieła korzystał ze słowników bądź zielników czeskich i nazwami czeskimi uzupełniał polskie, nie uważając ich za obce (por. Wróbel 2004: 54; Handke 1997b: 175)⁹⁹.

Słownik Jana Murmeliusza¹⁰⁰ pod tytułem *Dictionarium variarum rerum* ukazał się w Krakowie po raz pierwszy w 1526 roku (drugie, poszerzone wydanie wydrukowano w roku 1615). Spośród 38 jego rozdziałów cztery poświęcone zostały słownictwu botanicznemu. Autor wymienia 128 nazw roślin dla 124 gatunków (por. Spólnik 1990a: 9; Spólnik 1984).

Z 1532 roku pochodzi słownik łacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszczy¹⁰¹, poszerzona kompilacja Murmeliusza, Mymera i Jana Cervusa z Tucholi. Po raz pierwszy słownik ten przygotował do druku i wydał w roku 1900 Bolesław Erzepki. Słownik zawiera 94 nazwy roślin dla 86 ich gatunków (por. Spólnik 1990a: 9; Spólnik 1984).

W 1534 roku w Krakowie ukazało się dzieło botanika i lekarza Stefana Falimirza *O ziołach i mocy jich*. Jak podkreśla autor, zielnik w zamierzeniu miał mieć nie tylko zastosowanie praktyczne, lecz także miał pokazać innym narodom, że naród polski może przewyższać inne cnotą, rozumem i siłą (por. Spólnik 1990a: 8; Spólnik 1984). Falimirzem i jego dziełem zajmuje się drobiazgowo J. Rostański (1888b; Symb. I 66–72) i J. Szostak (1977: 7–50), a także Basaj (1962: 91–107 – o bohemizmach u Falimirza).

Stosunkowo dużym bogactwem leksyki botanicznej odznacza się słownik łacińsko-polski Szymona z Łowicza z roku 1537 zatytułowany *Enchiridion medicinae*, zawiera bowiem 303 nazwy roślin (por. Spólnik 1990a: 9; Spólnik 1984). Szczegółowo o Szymonie z Łowicza i jego opracowaniach pisze Józef Rostański (Symb. I 60–66).

Hieronim Spiczyński¹⁰² w 1542 roku opublikował zielnik zatytułowany *O ziołach tutecznych i zamorskich i mocy ich*. Rozdziały poświęcone roślinom stanowią najważniejszą część herbarza. Nazwy roślin w porównaniu z zielnikiem Falimirza różnią się w 23 przypadkach (Rostański 1888b). Autor dodaje najczęściej jakiś synonim, niekiedy zmienia nazwę albo podaje własną (Spólnik 1990a: 8; Spólnik 1984; Handke 1997b: 175).

⁹⁹ Szerzej na temat struktury nazw występujących u Stanki piszą D. Ostaszewska i E. Sławkowa (1999: 149–162).

¹⁰⁰ Jan Murmeliusz (1479–1527) był holenderskim filologiem. Jego słownik, wydany w Krakowie, jest najstarszym drukowanym słownikiem zawierającym słownictwo polskie.

¹⁰¹ Bartłomiej z Bydgoszczy (1480–1548) był bernardynem. Prawie całe życie związał z rodzinnym miastem, w tamtejszym klasztorze opiekował się biblioteką. Był człowiekiem gruntownie wykształconym. Położył wielkie zasługi dla polskiej leksykografii, zestawiając dwa cenne słowniki.

¹⁰² Wiadomo, że pochodził z Wielunia i że studiował na Akademii Krakowskiej. Był tłumaczem z łaciny różnych dzieł, m.in. Biblii. Za zasługi w tej dziedzinie został nobilitowany. Zmarł w 1550 roku.

Jan Mączyński (ok. 1520–ok. 1587)¹⁰³ opublikował w 1564 roku w Królewcu *Lexicon latino-polonicum ex optimis latinae linguae scriptoribus concitatum*. Choć słownik ten przewyższa wcześniejsze zarówno pod względem metody, jak i zawartości polskiego słownictwa¹⁰⁴, to jednak nazw roślin znajdujemy w nim niewiele ponad 50 (Spólnik 1990a: 9; Spólnik 1984).

W 1568 roku ukazał się drukiem zielnik Marcina Siennika¹⁰⁵ zatytułowany *Herbarz, to iest zioł tutecznych, postronnych i zamorskich opisanie*. W pracy tej widać dużą samodzielność autora w poszukiwaniu polskich odpowiedników nazw łacińskich. Na końcu znajduje się bardzo wartościowy *Wykład imion trudnych*, który zawiera 824 nazwy, w tym 477 nazw roślin, poszerzając znacznie słownictwo zasadniczej części zielnika (por. Rostański 1888b; Sławski 2011d: 418–423; Spólnik 1990a: 8; Spólnik 1984; Handke 1997b: 175).

W 1595 roku został wydany w Krakowie *Herbarz polski* Marcina z Urzędowa (ok. 1500–1573)¹⁰⁶, który ma charakter botaniczno-lekarski. Dzieło zostało napisane dużo wcześniej, bo w latach 1543–1553. Autor wykazuje daleko posunięty krytycyzm wobec wcześniejszych źródeł. Jak sam nadmienia, osobiście hodował wiele roślin, aby lepiej je poznać. W opisach (a opisuje wygląd i zastosowanie ponad 600 gatunków roślin) często wymienia miejsce występowania określonych roślin na obszarze Polski. Wspomina na przykład o florze okolic Krakowa, Urzędowa, Warszawy czy Sandomierza (por. Furmanowa, Michalska 1959: 233–311; Spólnik 1990a: 8; Spólnik 1984; Handke 1997b: 175)¹⁰⁷.

W 1613 roku Szymon Syreniusz (ok. 1540–1611)¹⁰⁸, doktor filozofii i medycyny, profesor Akademii Krakowskiej, wydał liczący 1584 strony zielnik pod tytułem *Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią z opisami 716 roślin*¹⁰⁹. Był to najobszerniejszy herbarz ówczesnej Europy (ZDK 9–10). Bogactwo jego leksyki botanicznej jest wynikiem dodawania przez autora do nomenklatury już istniejącej nazw utworzonych przez siebie. W ten sposób na przykład pisze o przywrotniku:

¹⁰³ Jan Mączyński wiele podróżował, studiował w Wittenberdze, Strasburgu i ZÜRICHU. Pracował następnie w kancelarii litewskiej i u Mikołaja Radziwiłła Czarnego (EJP 198).

¹⁰⁴ Wyrazów polskich jest w nim ok. 20 700. Słownik ten z powodu pewnych krytycznych uwag o Kościele katolickim znalazł się na liście ksiąg zakazanych (EJP 198).

¹⁰⁵ Marcin Siennik zmarł w 1588 roku w Krakowie.

¹⁰⁶ Marcin z Urzędowa kształcił się na Akademii Krakowskiej i w Padwie.

¹⁰⁷ Więcej zob. artykuł Stanisława Dłużewskiego: <http://www.panacea.pl/articles.php?id=125> (dostęp 17 marca 2011).

¹⁰⁸ Szymon Syreniusz studiował najpierw na Akademii Krakowskiej, potem w Ingolstadt, następnie w Padwie. Wiele podróżował po Europie. Zwiedził kilka prywatnych ogrodów botanicznych w Niemczech. Po powrocie do Polski zamieszkał we Lwowie, następnie przeniósł się do Krakowa, gdzie w 1590 roku został wykładowcą uniwersyteckim, a w 1600 – dziekanem Wydziału Lekarskiego. W roku 1602 objął nowo utworzoną katedrę botaniki, której został pierwszym profesorem. Od chwili przyjazdu do Krakowa pełnił funkcję lekarza dla ubogich i zajmował się dziełem swego życia – zielnikiem. Przez całe życie obserwował i badał rośliny. Urządzał w tym celu wyprawy botaniczne: do Włoch, w okolice Padwy i Wenecji, a w Polsce w okolicach Lwowa, Kamieńca Podolskiego, na Pokucie, w okolicach Babiej Góry itd. (więcej zob. Rostański 1997: 7–12).

¹⁰⁹ Autor zamieszcza nazwy łacińskie, polskie i niemieckie.

„przywrot abo przywrotnik, który gwiazdkami i gwiazdoszem od podobieństwa, ktore jego kwiatki mają może być nazwany” (s. 326) (Spółnik 1990a: 8; Spółnik 1984; Rostański 1997: 7–12; Handke 1997b: 175).

Wydany w latach 1621–1632 trzyczęściowy *Thesaurus polono-latino-graecus* Grzegorza Knapskiego (ok. 1564–1639) jest bardzo cennym źródłem leksyki botanicznej. Autor powołuje się na różne wcześniejsze zielniki, a w swoim dziele wymienia około 600 nazw, w tym wiele synonimicznych, co jest szczególnie wartościowe dla badań nomenklatury botanicznej w aspekcie diachronicznym (Spółnik 1990a: 9; Spółnik 1984).

Paweł Guldenius (1588–1658)¹¹⁰ jest autorem pierwszego polskiego trójjęzycznego słownika farmaceutycznego, który został wydany w 1641 roku. Dzieło nosi tytuł *Onomasticum trilinguae latino-germano-polonicum* i wymienia 1203 nazwy polskie, w tym 343 nazwy roślin (Głowacki 1953, Spółnik 1990a: 9; Spółnik 1984).

Wspomnieć tu należy jeszcze prace Jakuba K. Haura (1632–1709) z lat 1679 i 1730, które traktują głównie o roślinach uprawnych (Spółnik 1990a: 9; Spółnik 1984).

Michał Abraham Trotz (ok. 1689–1769), autor wydanego w Lipsku w 1764 roku *Nowego dykjonarza, to jest mownika polsko-francusko-niemieckiego*, opierał się głównie na słowniku Grzegorza Knapskiego. Jednak w słownictwie botanicznym często podawał własne nazwy (Spółnik 1990a: 9; Spółnik 1984; EJP 363).

Trzytomowe dzieło ks. Jana Krzysztofa Kluka¹¹¹, zatytułowane *Dykcyonarz roślinny*, wydane w latach 1786–1788, jest pierwszą polską tak obszerną systematyką flory, opartą już na klasyfikacji Linneusza. Dykcyonarz zawiera opisy 1536 gatunków roślin. Autor był jednocześnie teoretykiem i praktykiem, z równą pasją oddawał się studiowaniu dzieł przyrodników europejskich i botanicznym wyścikom po okolicy. Jak twierdzi Dorota Gnatowska,

w Dykcyonarzu pokusił się ksiądz Kluk o uporządkowanie chaosu panującego w polskim nazewnictwie gatunkowym. Choć część nazw zaczerpnął z Zielnika Syreniusza, wiele gatunków nie posiadało do tej pory swojej formalnej nazwy. Wymyślał je więc samodzielnie, najczęściej spolszczając nazwy łacińskie lub niemieckie. Nierzadko inspirację czerpał z tradycyjnych nazw ludowych. Te Klukowe nazwy, choć wiele nie przetrwało do dziś, posiadają niewątpliwie swój urok. W obowiązującej nomenklaturze rzadko spotyka się nazwy tak wdzięczne, jak niecierpek nietykałek, bania (dynia) czy nosek bociani¹¹² (por. też Spółnik 1990a: 8; Spółnik 1984).

¹¹⁰ Paweł Guldenius był toruńskim aptekarzem, a ponadto nadwornym aptekarzem królów: Władysława IV Wazy i Jana Kazimierza (szerzej Głowacki 1953).

¹¹¹ Ksiądz Jan Krzysztof Kluk (1739–1796) kształcił się w Warszawie, w Drohiczynie oraz w seminarium księży pijarów w Łukowie. Święcenia kapłańskie otrzymał w roku 1761 w Warszawie po dwuletnim pobycie w seminarium ojców misjonarzy. Od 1770 roku mieszkał w Ciechanowcu na Podlasiu, gdzie był proboszczem parafii św. Trójcy. Prowadził tam także obserwacje przyrodnicze, które zaowocowały wydaniem 14 tomów dzieł z zakresu botaniki, zoologii i mineralogii, por. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=2612> (dostęp 6 marca 2011).

¹¹² Zob. <http://www.panacea.pl/articles.php?id=2612> (dostęp 6 marca 2011).

Dzieło Stanisława Bonifacego Jundziłła (1761–1847)¹¹³ *Opisanie roślin w prowincji W.X.L. naturalnie rosnących, według układu Linneusza* zostało wydane w Wilnie w 1791 roku. Ta obszerna praca zawiera 423 nazwy rodzajowe roślin i 1654 nazwy gatunkowe (Spólnik 1990a: 9; Spólnik 1984).

Na koniec tego przeglądu warto wspomnieć o trzech niezmiernie cennych pracach, bez których studia nad dawnymi nazwami roślin byłyby o wiele bardziej skomplikowane.

Chronologicznie rzecz ujmując, pierwszeństwo należy się dwutomowemu opracowaniu Erazma Majewskiego *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich*, które zostało wydane w Warszawie w latach 1889–1894. Zamierzeniem autora było podanie całości nomenklatury przyrodniczej języka polskiego, tak historycznej, jak i gwarowej. To dzieło cenne zwłaszcza jako potwierdzenie materiału gwarowego w zakresie nazw. Trzeba jednak nadmienić, że zostało ono bardzo poważnie skrytykowane przez Józefa Rostafińskiego (Symb. I 22–24) z powodu błędów, luk, nieścisłości i nierzetelności naukowej w materiale historycznym¹¹⁴.

Drugą niezmiernie ważną pozycją jest studium Józefa Rostafińskiego *Symbola ad historiam naturalem medii aevi*, wydane w Krakowie w 1900 roku. Autor dokonał wielkiego dzieła identyfikacji nazw polskich i łacińskich, obecnych w dawnych opracowaniach polskich, z konkretnymi roślinami i zwierzętami. Była to praca żmudna i niełatwa, bowiem wielokrotnie w ciągu wieków – i na różnych obszarach kraju – jedna nazwa odpowiadała wielu gatunkom roślin, i odwrotnie – dany gatunek miał wiele nazw. Jak pisze sam autor we wstępie,

dla nas moje dzieło ma wieloraką doniosłość. Naprzód i przede wszystkim daje obraz tego, co u nas w średnich wiekach znano z historii naturalnej. Nie jest on jeszcze zupełny, o czym w historii hodowli roślin w Polsce może być dopiero mowa, bo i tak mimo największej zwięzłości przekroczyłem tu zamierzony rozdział. Następnie nie tylko historia hodowli roślin, ale historia medycyny i farmacji w Polsce (a pośrednio w Europie) muszą się na mojej pracy oprzeć (Symb. I X).

Rostafiński musiał wielokrotnie korygować nawarstwione przez wieki błędy autorów glos, słowników i zielników, co widać we wstępie do publikacji. Odkrywanie tych różnego rodzaju błędów wymagało od niego ogromnej wiedzy i iście detektywistycznej pasji.

Niezwykle przydatne i cenne dla wszelkich badań porównawczych gwarowych nazw roślin z nazwami staropolskimi i późniejszymi jest rzetelne studium autorstwa Anny Spólnik, wydane w 1990 roku, pod tytułem *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*. Autorka, na podstawie źródeł, zebrała, zidentyfikowała i omówiła pochodzenie polskiej leksyki botanicznej do XVIII wieku włącznie.

¹¹³ Jundziłł był pijarem, profesorem botaniki na uniwersytecie w Wilnie.

¹¹⁴ Mimo to, po przestudiowaniu publikacji Majewskiego, uważam, że błędy nie są tak liczne, zwłaszcza wzięwszy pod uwagę obszerność dzieła. Przy takim ogromie materiału usterek trudno się ustrzec (por. mój artykuł na temat dzieła Majewskiego, gdzie szerzej je charakteryzuję, w druku).

Podsumowanie omawianych zagadnień

Jak wynika z przedstawionego zarysu problematyki, gwarowe nazewnictwo botaniczne prezentuje się jako dziedzina w wysokim stopniu złożona. Problemów jest wiele. Najważniejsze z nich to nadzwyczajna obfitość materiału spowodowana wieloma czynnikami, nie w pełni wiarygodne źródła, a co za tym idzie – wątpliwa w wielu przypadkach identyfikacja nazw z gatunkami roślin. Ogrom materiału sprawia, że należy dokonać jego selekcji. Nieodpowiednia jakość źródeł powoduje rezygnację z materiału wątpliwego. Kwestia właściwego przyporządkowania nazwom odpowiednich gatunków roślin jest sprawą najistotniejszą. Od tego zależy wartość całego przedsięwzięcia. Jest to zarazem zagadnienie niezwykle skomplikowane, ponieważ wymaga sporej wiedzy dialektologicznej, historycznokulturowej i botanicznej, a i tak nie zawsze żmudne poszukiwania dają dobre rezultaty. Przyczyny kłopotów identyfikacyjnych leżą nie tylko w nie zawsze prawidłowym zbieraniu materiału w terenie, lecz także wynikają z uwarunkowań historycznych, które zostały tu pokrótce przedstawione. Zamierzone w niniejszym studium ujęcie gwarowych nazw dziko rosnących roślin zielnych w aspekcie historyczno-porównawczym ma za zadanie – poprzez analizę historii nazw – odsłonięcie nie tylko ich motywacji semantycznej, lecz przede wszystkim oddzielenie nazw autentycznie gwarowych, to jest powstałych faktycznie na gruncie gwarowym, od nazw odziedziczonych z czasów dawnych i od nazw w różny sposób, na różnych obszarach i w różnych okresach, zapożyczonych.

II. Motywacja semantyczna nazw

Zagadnienia wstępne

Termin „motywacja semantyczna” występuje w polskiej literaturze językoznawczej sporadycznie. Stosuje się go głównie w onomastyce, na określenie wartości realnoznaczeniowej nazwy, uwarunkowanej położeniem topograficznym, geograficznym lub ogólnie genezą. Terminu tego używa też w swoich pracach J. Siatkowski (por. np. Siatkowski 1989), zresztą wymiennie z terminem „motywacja nominacyjna”¹. Przez „motywację nominacyjną” autor rozumie mechanizm nadawania nazwy, zaś przez „motywację semantyczną” – ten sam mechanizm, jednak z naciskiem na element znaczeniowy, który łączy znaczenie pierwotne (wyjściowe) z pochodnym. Określenie to widnieje także w jednej z publikacji R. Tokarskiego (1999). Badacz ten wyróżnia dwa typy motywacji między znaczeniem wyjściowym a znaczeniem pochodnym wyrazu. Są to motywacja semantyczna i, nadrzędna wobec niej, motywacja semantyczno-kulturowa (w warunkach, gdy cała grupa leksykalno-semantyczna w sposób paralelny przybiera znaczenia wtórne). Motywację semantyczną Tokarski (1999: 67) określa następująco: „Motywacja semantyczna zachodzi wtedy, gdy znaczenie pochodne rozbudowuje się wokół jednego z komponentów semantycznych znaczenia wyjściowego”. Warunkiem odkrycia motywacji semantycznej jest, jego zdaniem, wskazanie „węzła semantycznego”, czyli wspólnego elementu znaczeniowego. Ostatnio terminem „motywacja semantyczna” posługuje się w swojej monografii M. Jakubowicz (2010: 29–33), poświęcając mu zresztą sporo uwagi. Zaznacza, że motywacja semantyczna różni się tym od słowotwórczej, że kładzie nacisk na semantyczną zależność derywatu od podstawy. Autorka ponadto definiuje „znaczenie motywujące”, które uważa za znaczenie mające wspólne elementy (czyli „węzeł semantyczny”, por. wcześniej w tym rozdziale) z następującym chronologicznie po nim znaczeniem nowym, i przez to stanowi czynnik sprawczy powstania nowego znaczenia (zob. Jakubowicz 2010: 31).

¹ J. Siatkowski (1989: 39–49) posługuje się także określeniem „podstawa nominacyjna” i „typy nominacyjne”.

Motywacja semantyczna jako termin z zakresu etymologii jest określeniem często używanym przez językoznawców rosyjskich. Žanna Žanovna Varbot uważa motywację za najbliższe znaczenie wcześniejsze niż badane i zarazem będące jego źródłem (por. np. Varbot 1997a: 35). Motywacją zajmuje się również Svetlana Michajlovna Tolstaja (2008: 188–190). Przytacza ona definicję „motywowanego” z rosyjskiego słownika terminów językoznawczych, w której uwzględniona została strona semantyczna motywacji. Przy tym – podobnie jak Janusz Siatkowski (por. wyżej w tym rozdziale) – uważa ona, że pojęcie motywacji pokrywa się często z pojęciem sposobu nominacji.

Nierzadko motywację semantyczną łączy się z motywacją słowotwórczą (Jakubowicz 2010: 30). Oto definicja motywacji sformułowana przez Miłoša Dokulila:

Przez motywację wyrazu w ujęciu genetycznym rozumiemy relację pomiędzy znaczeniem wyrazu a cechą, która była uważana za podstawę nazwania przedmiotu lub zjawiska, czyli była tzw. motywem pierwotnym, przy czym taka relacja znaczeniowa posiada swoją korelację w płaszczyźnie formy językowej – wyraz motywowany opiera się na wyrazie oznaczającym właśnie tę cechę wyjściową, zarówno ze względu na znaczenie, jak i na formę. Tak rozumiana motywacja wyjaśnia, dlaczego dany przedmiot (lub zjawisko) został nazwany w taki sposób, dlaczego otrzymał swoją określoną nazwę (Dokulil 1979: 149).

Jakubowicz (2010: 30–31) przytacza za Jurajem Furdíkem (2000: 59) ogólną definicję motywacji autorstwa Juraja Dolníka (1990: 149): „Motywacja słowa to pośredni albo bezpośredni stosunek kazualny między jego składnikiem formalnym (materialnym, fonicznym) i znaczeniowym (idealnym), uwarunkowany stosunkiem słowa do korelacyjnych paradygmatycznie słów danego języka”.

Wspólne elementy semantyczne są często cechami konotacyjnymi znaczenia poprzedzającego, a w nowym znaczeniu stają się cechami definicyjnymi, jak zaznacza M. Jakubowicz (2010: 32). Skoro mowa o cechach konotacyjnych znaczenia, to warto podkreślić, że zgodnie z konotacyjną teorią znaczenia Johna Stuarta Milla (1962)² i jego ujęciem konotacji i denotacji, nazwy nie tylko denotują nazywane przedmioty rzeczywiste, lecz także konotują (wyrządzają, implikują) pewne ich cechy³. Są to cechy charakterystyczne dla przedmiotów należących do klasy denotowanej przez daną nazwę. Wobec tego wyrazy denotują konkretne przedmioty (klasy przedmiotów), a konotują obiektywnie przysługujące im cechy (por. Pelc 1982: 240; Grzegorzczkova 2001: 18)⁴. Millowskie pojęcie konotacji było szczegółowo analizowane przez K. Ajdukiewicza (1960: 120–124), jednak w tym

² Według Milla konotacja to współoznaczanie (zresztą zgodnie z etymologią terminu), w odróżnieniu od denotacji, czyli nazywania.

³ „O nazwie mówi się, że oznacza podmioty bezpośrednio, cechy zaś pośrednio” (Mill 1962 I: 55).

⁴ R. Grzegorzczkova (2001: 18) dodaje, że w takim ujęciu konotacja jest znaczeniem, a przy tym stanowi zespół cech charakterystycznych dla danej klasy. Warto zaznaczyć, po pierwsze, że Mill uważał, iż nie wszystkie nazwy konotują. Tej właściwości według niego nie mają na przykład nazwy własne (szerzej por. Pelc 1982: 243–244). Po drugie, trzeba pamiętać, że jest to inne znaczenie konotacji niż to przyjęte w językoznawstwie.

miejscu nie będę się zajmować jego filozoficznymi wywodami na ten temat. Można tylko wspomnieć, że uczony ten odróżniał znaczenie nazwy od jej konotacji, czyli treści językowej, a więc inaczej niż Mill, dla którego konotacja danej nazwy była jej znaczeniem (por. Pelc 1982: 245–246).

Jak wiadomo, rozróżnienie denotacji i konotacji, wprowadzone przez Milla, dało asumpt G. Fregemu (1967) do wyodrębnienia sensu (niem. *Sinn*), odpowiednika konotacji, i odniesienia (niem. *Bedeutung*)⁵, odpowiednika denotacji, innymi słowy – odróżnienia sensu wyrazów, czyli znaczenia, od tego, co wyrażenia oznaczają (por. Pelc 1982: 249). Frege rozpatrywał przypadki, kiedy nazwy, a raczej deskrypcje, mają to samo odniesienie (czyli referencję), a różnią się sensem czyli konotacją, przykładowo dwie nazwy własne *Abendstern* (Gwiazda Wieczorna) i *Morgenstern* (Gwiazda Poranna) odnoszą się do tej samej planety Wenus (por. Pelc 1982: 249; Grzegorzczkova 2001: 18–19). Rozwijająca się teoria nominacji poszerzyła swój aparat pojęciowy o następne terminy w ten sposób, że dawnemu Millowskiemu rozróżnieniu konotacji i denotacji odpowiada kilka par terminów, mianowicie: intensja i ekstensja, treść i zakres oraz znaczenie i oznaczanie, a także inne. Stąd też jako odpowiedniki konotacji w semantyce filozoficznej bywają używane następujące terminy: intensja, treść, znaczenie, sens, sygnifikacja, a jako odpowiedniki denotacji pojawiają się: ekstensja, zakres, oznaczanie, referencja, desygnacja i nominacja. Wyodrębnienie denotacji i konotacji w relacji znak–przedmiot oznaczony umożliwiło ogólny opis tejże relacji, jednakże różnie rozumie się konotację (intensję), czyli cechy charakterystyczne denotowanych obiektów (por. Grzegorzczkova 2001: 19). Te cechy charakterystyczne mogą być ujmowane jako cechy kojarzone z danym obiektem, zatem konotacja (czyli intensja) nazwy (wyrażenia) może być rozumiana jako wiedza o cechach nazywanych obiektów. Powstaje przy tym oczywiście problem, czyją wiedzę należy brać pod uwagę: wiedzę specjalistyczną czy wiedzę potoczną⁶. Rozwiązanie próbuje znaleźć między innymi H. Putnam (1975) w swojej teorii znaczenia⁷. Postuluje przyjęcie zasady społecznej współpracy, połączonej z pojęciem stereotypu. Natura zjawisk jest znana gronu specjalistów, zatem oni ustalają cechy konieczne, a tym samym określają ekstensję nazw, a społeczność mówiących jedynie przyjmuje te ustalenia. Wiedza potoczna opiera się natomiast na znajomości faktów czy cech typowych, egzemplarzy wzorcowych, które są podstawą wytworzenia się stereotypów, obejmujących często czysto zewnętrzne i mało istotne w gruncie rzeczy cechy obiektów. Przy takim rozumieniu znaczenia wyrażeń (w tym nazw) ważna staje się wiedza potoczna społeczności mówiących o denotowanych obiektach. Przy tym tworzy się miejsce na cechy kojarzone z danymi obiektami, ale niekoniecznie dla nich istotne. Te właśnie cechy mało istot-

⁵ Dla B. Russella (1967) jest to referencja.

⁶ Zagadnieniu temu poświęcona jest obfita literatura, bowiem w zależności od przyjmowanego stanowiska inaczej definiuje się obiekty. Nie będę jednakże tutaj rozwijać tego wątku, bowiem nie wniósłby on wiele do problematyki gwarowych nazw roślin.

⁷ Teorię Putnama referuję za R. Grzegorzczkową (2001: 20).

ne, a silnie kojarzone z obiektami, to tak zwane cechy konotacyjne. Związane jest z tym zagadnienie znaczeń konotacyjnych (inaczej asocjacyjnych). Chodzi przede wszystkim o uwzględnienie w opisie znaczeń elementów konotacyjnych (asocjacyjnych), czyli informacji o wymienionych cechach mało istotnych, a kojarzonych przez daną społeczność z nazywanymi obiektami (zjawiskami)⁸. Poza tym ważne są także informacje o emocjach i ocenach nadawcy (tak zwane znaczenia afektywne i ewaluatywne). Oczywiście problemem jest zawsze decyzja, które z cech należących do wymienionych znaczeń asocjacyjnych, afektywnych i ewaluatywnych należy uznać za na tyle ważne dla danej społeczności, aby je uwzględnić w opisie (por. Grzegorzczkova 2001: 51–56).

Wszystkie jedynie zasygnalizowane tu problemy zostały przywołane w niniejszej pracy dlatego, że wiążą się bardzo ściśle ze strukturą semantyczną omawianych gwarowych nazw dziko rosnących roślin zielnych. Warto tu przy okazji podkreślić, że uwagi odnoszące się do interesującej mnie grupy nazw roślin stosują się także do gwarowych nazw większości roślin, o czym zdążyłam się przekonać, zajmując się wcześniej gwarowymi nazwami botanicznymi. Dlatego w dalszej części pracy odnoszę się często do gwarowych nazw roślin w ogóle. Przy analizie nazw bowiem widać, jak bardzo cechy konotacyjne wpływają na zawartość treściową nazw. W nazwach odbijają się również nastawienie emocjonalne i ocena użyteczności. Nie sposób tu pominąć ogromnie ważnego aspektu, jakim jest etymologia ludowa⁹. Istniejące nazwy roślin, odziedziczone lub przejęte z innych języków jako kalki, są objaśniane w gwarach odpowiednio do obowiązujących w danej społeczności wierzeń, przesądów i ogólnej wiedzy, a także do pewnych praw natury w otaczającym świecie. Nazwy autentycznie gwarowe, powstałe na gruncie gwarowym, w akcie nominacji zyskują swoje tłumaczenie znaczenia, przekazywane z pokolenia na pokolenie. W tych przekazach przenosi się też, prócz silnych skojarzeń, ocena danego gatunku i stosunek emocjonalny¹⁰. Wymienione czynniki składają się na ogólną motywację gwarowych nazw.

Reasumując, przyjmuję, że motywacja semantyczna to mechanizm nominacyjny powodujący powstanie nowego znaczenia (por. Jakubowicz 2010: 32). To nowe znaczenie w przypadku nazw roślin oparte jest bardzo często na cechach konotacyjnych, kojarzonych z danymi rodzajami czy gatunkami roślin.

⁸ Jeśli chodzi o włączanie cech konotacyjnych do opisów znaczeń, to zdania są wśród badaczy podzielone: od radykalnego kognitywistycznego nastawienia J. Bartmińskiego, że należy uwzględniać wszelkie asocjacje i wyobrażenia związane z opisywanym obiektem (zjawiskiem), jak w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, do ujęcia umiarkowanego, reprezentowanego np. przez R. Tokarskiego czy Apresjana, że należy odróżniać w opisie cechy istotne od cech konotacyjnych, a wśród tych ostatnich wyodrębniać konotacje silne, utrwalone językowo, od konotacji słabych (por. Grzegorzczkova 2001: 53–54).

⁹ Zagadnienie to omawia szczegółowo w swojej pracy W. Cienkowski (1972).

¹⁰ Jest to widoczne zwłaszcza w przypadku roślin mających właściwości lecznicze – w ich nazwach odbija się bardzo pozytywny stosunek społeczności nazywającej – i w przypadku roślin szkodliwych – tu jest widoczne nastawienie negatywne.

W odniesieniu do gwarowych nazw roślin należałoby tę motywację rozszerzyć jeszcze o wspomniane czynniki afektywne i ewaluatywne.

Przy rozpatrywaniu motywacji semantycznej nazw roślin podstawą jest dobre rozeznanie w kilku dziedzinach związanych z roślinami. Jedną z najważniejszych kwestii to dobra znajomość botaniki w zakresie rozpoznawania gatunków, ich specyficznych cech, takich jak ogólny wygląd, kształt i wygląd liści, kolor i kształt kwiatu, zapach, pora kwitnienia i ewentualne właściwości lecznicze. Następnym kluczowym zagadnieniem jest wiedza o przeznaczeniu roślin na wsi i o ich wykorzystywaniu. Mogą tu wchodzić w grę wspomniane właściwości lecznicze, przypisywane właściwości magiczne, obyczaje związane z roślinami, wierzenia i legendy. Z tym wiąże się również konieczna wiedza, jak roślinę postrzegano i w jaki sposób jej używano w przeszłości (ze starożytnością włącznie), bowiem wielokrotnie mamy do czynienia z nazwami starymi. Tylko przy dobrej znajomości tych wszystkich dziedzin można pokusić się o właściwą rekonstrukcję motywacji semantycznej nazw roślinnych.

Do niedawna jeszcze kultury wiejskie cechowały się świadomością mityczno-magiczną. Była ona niejako nieodłączną częścią życia codziennego na wsi. Jak pisze A. Paluch (1989: 11): „trudno jest jednak magię jako taką wydzielić, wyodrębnić, bo występuje ona w ich [sc. mieszkańców wsi] postawie widzenia, rozumienia, odbierania i organizowania świata”. Określenie „magiczny” informuje jednak także, że nieznanne jest pochodzenie mocy sprawczej, powodującej określone skutki. Zatem „magiczny” w potocznym odbiorze to tajemniczy i niezwykły (zob. Szot-Radziszewska 2005: 16; por. też Waniakowa 2007b). Magiczna moc przypisywana roślinom wynikała z wierzeń odnoszących się do ich powstania, cech wyglądu, a wreszcie działania – leczniczego bądź trującego. Są to wierzenia wywodzące się z głębokiej starożytności, Chin, Indii, Sumeru, Egiptu, a w końcu Grecji i Rzymu (por. *Wprowadzenie*). Ponadto od starożytności i średniowiecza trwa przekonanie o magicznej mocy połączenia słów i roślin, która zawiera się w zaklęciach wymawianych przez osoby wtajemniczone (szerzej: Engelking 1988: 36–45). Trzeba też zaznaczyć, że wiele wierzeń i przepisów leczniczych istniało w ciągu wieków niezależnie w różnych częściach świata, i to na wiele wieków wcześniej, zanim zostały odnotowane w źródłach (por. Moszyński KLS II cz. 1, *passim*; zob. także Waniakowa 2007b).

Jak już wspomniano (por. *Wprowadzenie*), metodę semantycznej klasyfikacji nazw roślin, opartą na cechach typowych dla danego rodzaju lub gatunku, na gruncie polskim zastosował E. Pawłowski (1974), a inni ją przejęli i rozbudowali na swój sposób, jak przykładowo R. Tokarski (1993: 340–341). Według niego najistotniejsze dla człowieka cechy roślin można ująć w trzy ogólne grupy – to charakterystyka środowiskowa (w tym również czas kwitnienia jako najbardziej znaczący dla rozwoju rośliny oraz pora zbioru), cechy fizyczne oraz właściwości użytkowe. Badacze gwarowych nazw roślin, na przykład H. Pelcowa (2001: 100), zaznaczają, że ważną rolę w nazywaniu roślin odgrywa także wiara w nadzwyczajną (złą lub dobrą) moc niektórych roślin oraz legendy związane z pewnymi

roślinami. Wchodzą tu w grę odniesienia religijne i przesady, ważne są także różne konotacje symboliczne.

Biorąc pod uwagę wspomniane kryteria semantycznej klasyfikacji nazw, wymieniane przez badaczy gwarowych nazw roślin, do ustalenia motywacji semantycznej nazw w procesie nominacji przyjmuję następujące ogólne mechanizmy motywacyjne: wygląd rośliny jako podstawę motywacji, miejsce występowania, właściwości rośliny, przeznaczenie oraz inne specyficzne dla danego rodzaju czy gatunku motywacje¹¹. Każdy z tych czynników, jak pokazują przykłady podane w dalszej części książki, ma wpływ na zawartość treściową nazw. Oczywiście, że każda z tych ogólnych motywacji rozkłada się na wiele motywacji szczegółowych, co również widoczne jest w dalszej części książki. Na koniec chciałabym podkreślić, że analizuję w niniejszym rozdziale przeważnie tylko nazwy rodzime lub kalki, z reguły nie rozpatruję zaś zapożyczeń właściwych i hybryd. Wyjątek stanowią niektóre przykłady, które są zapożyczeniami z języków słowiańskich.

Z takim układem semantycznego podziału nazw krzyżuje się inny, którego podstawą jest metaforyczność nazw roślin. Problem ich metaforyczności był wielokrotnie poruszany w literaturze językoznawczej przy różnych okazjach (w artykułach dotyczących nazw danego gatunku, w publikacjach poświęconych gwarowym nazwom roślin jakiegoś obszaru, w opracowaniach nazw historycznych, a także w słownikach, zwłaszcza, co zrozumiałe, etymologicznych¹²). Ostatnio poświęciła mu monografię czeska badaczka Z. Hladká (2000). W swojej książce omawia kilka rodzajów nazw roślin: nazwy metaforyczne, metonimiczne, synekdochy, nazwy oparte na formalnym podobieństwie i przypadki bardziej złożone¹³. Jak wiadomo, metafora nie jest jedynie ozdobnikiem retorycznym czy stylistycznym. To główny składnik codziennego posługiwania się językiem, wpływający na sposób naszej percepcji, na sposób myślenia i działania, ponieważ widzimy rzeczy i zjawiska nie takie, jakimi są obiektywnie, ale takimi, jak uczy nas nasze własne doświadczenie¹⁴.

¹¹ Taką motywację może stanowić na przykład pochodzenie rośliny. Widoczne jest to chociażby w nazwach tataraku zwyczajnego, *Acorus calamus* L.: *tatarski korzeń*, *tatarczuk*, *tatar* i inne, a także nazwa ogólnopolska, *tatarak*.

¹² *Bazia* jako 'kwiatostan roślin z rodziny kotkowatych (np. wierzby)' jest przerośnym użyciem nazwy owcy, owieczki, jagnięcia z języka dziecięcego od dźwiękonaśladowczego zawołania na owce znanego na obszarze północnosłowiańskim (Boryś SEJP s.v. *bazia*). Stąd polska gwarowa nazwa *bażki* (*baški*), odnosząca się, oczywiście w różnych polskich gwarach, zarówno do babki zwyczajnej, *Plantago maior* L., jak i do babki lancetowatej, *Plantago lanceolata* L. oraz do szczawiu zwyczajnego, *Rumex acetosa* L. i koniczyny polnej, *Trifolium arvense* L. ze względu na rodzaj kwiatostanu, jest także nazwą przerośną.

¹³ W pracy niniejszej nie stosuję takiego podziału, bo wszak w niektórych ujęciach metaforę uważa się za pojęcie nadrzędne w stosunku do różnych odmian tropów, jak np. metonimia, synekdocha, oksymoron, hiperbola itd., a poza tym z kolei synekdocha jest uważana za jeden z rodzajów metonimii. Przy tym metafora potoczna oparta jest najczęściej na pewnego rodzaju podobieństwie, co wielokrotnie powtarzają G. Lakoff i M. Johnson (1988).

¹⁴ Por. wstęp do polskiego wydania książki G. Lakoffa i M. Johnsona *Metafory w naszym życiu* autorstwa T. P. Krzeszowskiego, s. 6-7.

W związku z tym większa część naszego codziennego systemu pojęciowego ma strukturę metafor (por. Lakoff, Johnson 1988: 26). Do tego systemu włączają się także nazwy roślin, bowiem rośliny, jak każdy inny element otaczającej nas rzeczywistości, również postrzegane są poprzez metafory i pod wpływem metafor.

Można powiedzieć, że jakiś rodzaj nazw metaforycznych stanowią pewne gwarowe nazwy roślin zawierające elementy antroponimiczne¹⁵ (głównie imiona lub wręcz formalnie równe nazwom własnym), bowiem wszystkie nazwy roślin występujące w staropolszczyźnie, w których występują antroponimy, Maria Karpluk (1988: 148) uważa za metaforyczne. Budowa gramatyczna tych fitonimów jest następująca:

- 1) zestawienia o zmiennym szyku, w których imię osobowe występuje w genetywie singularis, np. *ziele świętego Antoniego* 'macierzanka piaskowa, *Thymus serpyllum* L., *Maryi miętka* 'wrotycz balsamiczny, *Tanacetum balsamita* L.;
- 2) zestawienia z przymiotnikiem od imienia, np. *jakubowe kwiatki* 'goryczka Klusjusa, *Gentiana Clusii* Perr. et Song., *janowa lilia* 'lilia złotogłów, *Lilium martagon* L.;
- 3) nazwy formalnie równe imionom osobowym oraz ich zdrobnieniom, np. *benedykt* 'kuklik pospolity, *Geum urbanum* L., *józefek* 'hyzop lekarski, *Hyssopus officinalis* L.¹⁶, *karolek* 'kminek zwyczajny, *Carum carvi* L.;
- 4) zestawienia złożone z przymiotnika i imienia osobowego, np. *słodka agnieszka* 'rdest płamisty, *Polygonum persicaria* L., *pyszny andrzej* 'lubin trwały, *Lupinus polyphyllus* L.;
- 5) derywaty od imion osobowych, np. *bernardynek* 'ostrożeń warzywny, *Cirsium oleraceum* (L.) Scop.;

Jeśli chodzi o klasyfikację semantyczną, to w pierwszej i drugiej grupie związek rośliny z nazwą osobową jest dość jasno określony, podczas gdy nazwy roślin formalnie tożsame z nazwami osobowymi lub będące derywatami od nich związku tego nie precyzują (przykłady i ich omówienie w moim artykule na ten temat, por. Waniakowa 2006b). Ponadto nazwy dwóch pierwszych grup można podzielić na takie:

- a) które zawierają ogólne określenie rośliny (jak *ziele*), często w okresie kwitnienia (jak *kwiatki*);
- b) w których apelatyw jest bliższą nazwą rośliny (jak *miętka*);

¹⁵ Antroponimia w nazwach botanicznych była już przedmiotem badań językoznawczych. Dla przykładu można tu wymienić pracę Marii Karpluk (1988) o antroponimicznych elementach w staropolskich nazwach roślin czy artykuł Małgorzaty Magdy-Czekaj (2003) traktujący między innymi o imionach osobowych w funkcji nazw roślin, artykuł mojego autorstwa (por. Waniakowa 2006b), a ostatnio część swojej monografii poświęciła im Renata Kucharzyk (2010).

¹⁶ Hyzop jest rośliną uprawną, w dodatku nie jest rośliną zielną, a półkrzewem (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 150), jednak został tu przywołany jako doskonały przykład na adideowaną nazwę rośliny w ten sposób, by formalnie była równa imieniu.

- c) które są w całości zbudowane na zasadzie metafory, jak *serduszka Matki Boskiej* ‘drzączka średnia, *Briza media* L.¹⁷;
- d) metaforyczne, które nawiązują do legendy o jakimś świętym, np. *ścięcie świętego Jana* ‘przetacznik ożankowy, *Veronica chamaedrys* L.¹⁸

Warto nadmienić, że wiele nazw roślin ma za podstawy nazewnictwa nazwy własne związane z religią. Większość takich fitonimów wskazuje z pewnością na dawcę mocy rośliny, „prawdziwego” sprawcę jej skuteczności. Istnienie takiego mechanizmu nominacyjnego jest bardzo prawdopodobne w przypadku roślin leczniczych lub/i magicznych, związanych z kultem chrystologicznym lub/i maryjnym (por. Budziszewska 1986: 31–37; Karpluk 1988: 147–156; Rogowska-Cybulska 2004a: 125–135; Rogowska-Cybulska 2007: 189). Nazw należących do pozostałych trzech grup nie da się sklasyfikować w taki sposób. Wydaje się, że chyba nie można ich uznać w zupełności za nazwy metaforyczne, jak to czyni Halina Pelcowa (por. Pelcowa NR 109)¹⁹. Skłaniałabym się raczej do zdania Lucyny Tomczak, która, omawiając ludowe nazwy odmian ziemniaków, zauważyła: „bardzo interesujące są formy *jakubki*, *janki* i *świętojanki*, motywowane imionami pośrednio wskazują na istotną cechę tych odmian – tego, że dojrzewały bardzo wcześnie i pozwalały zaspokoić głód, częsty na przednówku” (Tomczak 2001: 127)²⁰. Motywacja używania różnorodnych nazw własnych do tworzenia nazw roślin jest – według Ewy Rogowskiej-Cybulskiej (2007: 188–189) – dwojaka: magiczna, gdy jest związana z dawnymi wierzeniami i cudownymi właściwościami przypisywanymi roślinom (por. Budziszewska 1986: 31), lub realistyczna, jeśli jest rezultatem obserwacji wegetacji roślin. Stosunkowo nikła wiedza o dawnych wierzeniach dotyczących poszczególnych gatunków roślin i ich dawnego zastosowania na ogół nie pozwala na jednoznaczną opinię odnośnie do motywacji nominacyjnej. Wydaje się, że w wielu wypadkach o powstaniu nazwy mogły zdecydować obie przyczyny: realistyczna i magiczna – wtedy, kiedy wierzenia tłumaczące lecznicze własności rośliny wiążą się z porą jej kwitnienia lub zbioru. Ewa Rogowska-Cybulska (2007: 189) zwraca uwagę, że związek z nazwą własną może mieć charakter pośredni, na przykład jeśli pochodzący od niej fitonim został przeniesiony na daną roślinę z innej, pod jakimś względem do niej podobnej, lub gdy ostateczna postać fitonimu jest wynikiem adideacji do nazwy własnej.

¹⁷ Tego rodzaju nazwom poświęciła artykuł Krystyna Szcześniak (2004a).

¹⁸ Podział na wzór klasyfikacji staropolskich nazw roślin przeprowadzonej przez Marię Karpluk, por. Karpluk 1988: 148–149.

¹⁹ „Niezwykle interesującą grupę słownictwa roślinnego tworzą ponadto nazwy metaforyczne utworzone przez podobieństwo do ludzi, zwierząt, ptaków (...) *józefek*, *józefka* (...) z wyraźnym uwidocznionym wartościowaniem dodatnim lub ujemnym desygnatu, do którego odnosi się nazwa rośliny. Z reguły to, co nawiązuje do nazw zwierząt (...) ma konotacje wyraźnie ujemne (...) a do ludzi zawsze dodatnie (*andrzejek* [...])” (Pelcowa NR 109).

²⁰ Autorka słusznie nie zalicza tutaj nazw odmian ziemniaków powstałych w wyniku zmian fonetycznych i adideacji.

Nazwy roślin tożsame formalnie z imionami stanowią przykład apelatywizacji nazw własnych. Jak wiadomo, z jednej strony nazwy własne są pozbawione znaczenia leksykalnego, a ich rola w języku polega jedynie na wskazywaniu (por. Kaleta 1998: 18). Jednak z drugiej strony przytacza się przykłady nazw własnych mających znaczenie dodatkowe, wynikające z cech desygnatu. Ta właściwość konotacyjna stwarza możliwość metaforycznego użycia tych nazw, co następnie może prowadzić do ich apelatywizacji (por. Cieślíkowa 1993: 23–31). Według Kosyła (1983: 133) metafora zostaje zlikwidowana, gdy ginie prymarna, systemowa wartość nazwy własnej. Wtedy właśnie następuje przejście nazwy do kategorii apelatywów. Proces apelatywizacji ma raczej charakter marginalny w stosunku do powszechnych zmian odwrotnych, polegających na przechodzeniu apelatywów do kategorii nazw własnych. Zaznaczyć jednak wypada (za: Kucharzyk 2004: 55), że w gwarach o wiele częściej niż w polszczyźnie ogólnej mamy do czynienia z apelatywizacją. Gdy zatem imię staje się nazwą rośliny, nie tylko traci ono charakter nazwy własnej, lecz także zostaje oderwane od człowieka. Zostaje użyte we wtórnej funkcji. Przechodzi wtedy z kategorii nazw osobowych do kategorii nazw pospolitych (szerzej o tym np. Kosyl 1974; Karpluk 1998; Malec 2001: 106; Magda-Czekaj 2003: 215, 217, 221). Innymi słowy, następuje zerwanie związku denotacyjnego – z osobą, i powstanie nowego związku denotacyjnego – z rośliną (Magda-Czekaj 2003: 221). W przypadku tego rodzaju nazw roślin, spore trudności sprawia rekonstrukcja treści konotacyjnych, będących podstawą ich użycia metaforycznego, a później apelatywizacji (Kucharzyk 2004: 56, 60). Ponieważ głównym źródłem używanych w Polsce imion jest antroponomia chrześcijańska, także nazwy roślin są tworzone od chrześcijańskich imion osobowych²¹. Pewna część gwarowych nazw roślin tożsamych formalnie z imionami to nazwy adideowane. Można się zastanawiać, czy nazwy te są w ten sam sposób „metaforyczne” jak pozostałe. Jeśli potraktować je jednak jako metaforyczne, to należy zaznaczyć, że jest to metaforyczność innego rodzaju, „wtórna”, nabywana wówczas, gdy niknie związek z obcojęzyczną formą podstawową, a tworzy się inny – z imieniem.

Rozpatrując motywację semantyczną gwarowych nazw roślin, nie można też pominąć paralelizmów w ich rozwoju semantycznym²², a także pojawiającego się problemu tabu przy nazwach roślin trujących lub uważanych za magiczne. Oba te zagadnienia zostaną w niniejszym rozdziale omówione.

²¹ Imiona chrześcijańskie zostały w większości zapożyczone do języka polskiego w średniowieczu. Są to w dużej mierze imiona z pochodzenia hebrajskie, aramejskie, greckie i łacińskie (por. Malec 2001: 27–28).

²² Problem paraleli semantycznych był wielokrotnie poruszany w literaturze językoznawczej. Jest on szczególnie ważny dla etymologów, którzy prócz odtworzenia pierwotnej formy zmuszeni są – dla wiarygodności i pełni analizy – odtworzyć też pierwotne znaczenie. Toteż wiele lat temu powstała nawet idea stworzenia słownika paraleli znaczeniowych (Jana Rozwadowskiego). Temat ten jest nadal aktualny. O potrzebie takiego słownika wypowiada się wielu badaczy, por. np. Havlová 1965, Popowska-Taborska 1989, Jakubowicz 2000, 2010: 71–87 (tam też omówienie dotychczasowych poglądów na ten temat).

Klasyfikacja semantyczna gwarowych nazw roślin

Jak już wspomniałam, ze względu na mechanizmy motywacji semantycznej dzielę omawiane polskie gwarowe nazwy roślin na cztery ogólne grupy, w obrębie których znajdują się często liczne motywacje bardziej szczegółowe. W dalszej części książki podaję przykłady większości najczęstszych motywacji wraz z egzemplifikacją nazw roślin. Przykłady celowo ograniczam do stosunkowo niewielkiej liczby gatunków roślin, aby z jednej strony pokazać możliwość różnorodnej motywacji dla jednego gatunku, a z drugiej – by nie wprowadzać wrażenia chaosu spowodowanego nagromadzeniem zbyt obszernego materiału²³. Dla każdego typu motywacji szczegółowej podaję zwykle po trzy przykłady gatunków roślin, wychodząc z założenia, że większa ich liczba nie wniosłaby wiele nowego, a tylko spowodowałaby niepotrzebny natłok materiału, przy czym i tak nie byłoby miejsca na pokazanie wszystkich możliwości motywacyjnych. Ponadto celowo część przykładów powtarza się w rozdziale poświęconym pochodzeniu nazw, by nie wprowadzać zbyt dużo nazw i gatunków. Chodzi bowiem o wykazanie pewnych tendencji i prawidłowości, a nie o pokazanie bogactwa materiału, który, jak wiadomo, i tak jest nie do ogarnięcia (por. *Wprowadzenie*). Należy podkreślić, że duża część gwarowych nazw roślin odnosi się zarazem do co najmniej dwóch cech danego gatunku, przykładowo wyglądu i miejsca występowania, tym bardziej, że wiele nazw to zestawienia dwuczłonowe. W takich wypadkach podaję daną nazwę tylko w jednej grupie, zaznaczając, że nazwa ma podwójną motywację. Wiele nazw to metafory, których podstawami są cechy roślin. Są to nazwy niejako wtórne (por. wcześniej w tym rozdziale), i za każdym razem należy rozszyfrować podłoże metafory, czyli motywację pierwotną. Do nazw wtórnych należą także nazwy adideowane (proces ten w wypadku gwarowych nazw roślin wiąże się najczęściej z etymologią ludową), nazwy, które przeszły z innych roślin na zasadzie pewnego podobieństwa gatunków pod jakimś względem, oparte na różnych negatywnych cechach gatunków metaforyczne nazwy deprecjatywne oraz nazwy związane z wierzeniami, legendami, przesądami itd., najczęściej zresztą chrześcijańskimi²⁴.

²³ Wszystkie badane przeze mnie nazwy poszczególnych gatunków omawiam zresztą w przygotowywanym słowniku historyczno-etymologicznym.

²⁴ Większość z tych ostatnich nazw to nominacje kontynuowane (nazwy odziedziczone lub dawne kalki), mające bogatą tradycję historyczną, które jednak nie powstały na polskim gruncie gwarowym. Omawiam je szerzej w rozdziale dotyczącym pochodzenia nazw.

I. Nazwy motywowane wyglądem

związane z kolorem kwiatów

jaskier (*jazgier*, *askier*) ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: K II 241; kart. SGP; nazwa w związku z jasnymi, żółtymi kwiatami; urzeczownikowiony przymiotnik *jaskry* ‘bardzo jasny, rażący blaskiem oczy’, od psł. dial. **ěskrǫ* ‘ts.’ (Boryś SEJP s.v. *jaskier*). Inną gwarową nazwą mniszka motywowaną jaskrawymi kwiatami jest *kniat*: Linde SJP; Majewski SN; w gwarach polskich *kniat* to także podbiał pospolity, *Tussilago farfara* L., i knieć błotna, *Caltha palustris* L., por. także standardową nazwę *knieć* i gwarową *kniecina* ‘knieć błotna, *Caltha palustris* L.’ Wszystkie formy zapewne związane z czasownikiem *niecić* ‘rozpalać ogień’ < psł. **gnětiti* (por. Boryś SEJP s.v. *niecić*, zob. też. Symb. I 164), por. stprus. *knaistis* ‘głownia, płonące polano’, stwn. *ganeisto*, śrwn. *ganeist*, *gneiste* ‘iskra’ (Sławski SEJP II 286; Spólnik 1990a: 96)²⁵. Poza tym istnieją inne nazwy gwarowe mniszka związane z okazałymi, żółtymi kwiatami rośliny. Są to nazwy metaforyczne, takie jak *wołowe oczka*: Majewski SN; *wole oczy* (*bole oczy*): Pom, Kuj; ryp; PZZ; FF 13; USK; Poprzęcki 1990; Majewski SN; K VI 151; kart. SGP; i *wołowe oczy*: krak; FF 13; PZL; ZDK; SWil; Majewski SN. Nazwy te licznie występują w gwarach. Poza tym są określeniami innych roślin o żółtych kwiatach, jak knieć błotna, *Caltha palustris* L., i jaskier ostry, *Ranunculus acer* L. Zróźnicowanie form nazw przy tej samej motywacji zdaje się wskazywać na to, że są to kalki (por. *Pochodzenie nazw*). Podobną motywację od jaskrawych żółtych kwiatów ma kolejna gwarowa nazwa mniszka, mianowicie *ogniszczka*: Kasz; K III 418; kart. SGP.

barwa ‘niezapominajka, *Myosotis*’: SWil; Majewski SN; motywacja nazwy w związku z kolorem kwiatów jest dla niezapominajki poświadczona już w staropolszczyźnie, mianowicie u Stanki 1472 występuje zapis <*barwycza*>, który odnosi się do niezapominajki błotnej, *Myosotis palustris* (L.) L. em. Rchb. (Spólnik 1990a: 33, SStp.), por. też Symb. I 276, gdzie prócz tego Rostafiński poświadczają ze średniowiecza formy *barwik* i *nowa barwa* (por. też SStp.). Sam wyraz *barwa* jest, jak wiadomo, wczesną pożyczką ze śrwn. *varve* (zob. Sławski SEJP I 28; Boryś SEJP s.v.; Bańkowski ESJP s.v.). Nazwa wiąże się niewątpliwie z intensywnie błękitnym kolorem kwiatów rośliny. Według SStp. *nowa barwa* to, po pierwsze, ‘kolor niebieski’, po drugie, ‘niezapominajka’. Nazw niezapominajki odnoszących się do koloru jej kwiatów jest w gwarach polskich bardzo dużo, bowiem jest to najbardziej charakterystyczna cecha rośliny. Oto przykłady: *modrzyk* (często w pl.): lub, otw; AGM V m 235; Pelcowa NR; nazwa utworzona od przymiotnika *modry*, por. też *modry kwiat* ‘niezapominajka błotna, *Myosotis palustris* L.’: Kasz; Buko-

²⁵ W tym miejscu, ze względu na to, że nie od razu można połączyć nazwę *kniat* z jaskrawością kwiatów rośliny, wyjątkowo podaję etymologię, by motywacja związana z kolorem kwiatów stała się widoczna.

wiecki, Cygiert, Ptach 1953; **niebioska**: lub, Ostródz, Wr, Mr; Dubisz; Pelcowa NR; od przymiotnika *niebieski*²⁶ (dzierżawczego od tematu **nebes-* prasłowiańskiego rzeczownika **neb-o*, **neb-es-e*), por. Boryś SEJP s.v. *niebo*, *niebieski*. Nazwa **modre oczko**: Kasz pn-zach; S III 98 jest przenośnią motywowaną kolorem i wyglądem kwiatów – niebieskich z małym żółtym środkiem, stąd skojarzenie z małym oczkiem; por. czes. gw. *modré očko* (Hladká 2000), por. czes. gw. *nebeské očko* (Rystonová 2007). Podobnie inne tego typu nazwy: **ptasie oczko**: SWil; Majewski SN; por. czes. gw. *očko vraní* (Kosík 1941; Hladká 2000); **ptasze oczko**: Ostródz, Wr i Mr; Majewski SN; **żabie oczko**: syc, ostroł, kras, tarnob, olk, grój, Śl, Mp, Maz; OLA 3 m. 53; MSGP; por. czes. gw. *žabí očko* (Hladká 2000); **żabie oczka**: ciesz, gliw, trzeb, n-tar, żyw; n-sąd, tarn, myślen, puław, piń, moń; SGRT; OLA 3 m. 53; Pelcowa NR; SGRT; Majewski SN; K VI 431; por. czes. gw. *žabí očka* (Machek 1954: 188–189; Rystonová 2007), czes. gw. *žabí vočka* (Kosík 1941), ukr. gw. *žabyni vočka* (Makowiecki 1936; OLA 3 m. 53), brus. gw. *žabi ački* (OLA 3 m. 53); por. niem. *Froschäugel* (Machek 1954: 188); **żabkie oczka**: łom; AGM V m 235; **żabie oczki**: n-tar; SGRT; **żabie oko**: lim; kart. SGP; **żabskie oko**: prud; kart. SGP; **żabie oczy**: ciesz, n-tar, kiel, kroś, rad; kart. SGP; OLA 3 m. 53; Kurek 2004a; por. także: czes. *žabí oči* (Machek 1954: 188–189; Hladká 2000; Rystonová 2007), ukr. *žabyni oči* (Makowiecki 1936: 236). Jak widać, nazw niezapominajki z przymiotnikiem *žabi* jest wyjątkowo dużo. Jest to związane z faktem, że nazwy roślin wodnych lub rosnących blisko wody (a do takich należy niezapominajka) często odnoszą się do żab (podobnie jest w innych językach słowiańskich, co widać w źródłach i opracowaniach – zwracają na to uwagę liczni badacze nazw roślin), por. np.: *žabie oczy* ‘knieć błotna (kaczeniec), *Caltha palustris* L.’: n-tar; SGRT; lub; Pelcowa NR, *žabińcowe ziele* ‘rdest ostrogorzki, *Polygonum hydropiper* L.’: Kasz; LPW III 1066. W nazwach tego typu ujawnia się także motywacja od miejsca występowania roślin. Podobnie z podwójną motywacją mamy do czynienia w nazwie niezapominajki **rybie oczka**: łow, przem; kart. SGP; OLA 3 m. 53; por. też czes. gw. *rybí očka*, *ribí vočka* (Machek 1954: 188; OLA 3 m. 53; Hladká 2000), czes. gw. *rybí očko* (Kosík 1941; Rystonová 2007), por. ukr. gw. *ryb’ace očko* (Makowiecki 1936: 236). Odniesienie do ryby wskazuje tu na bliskość wody. Błękit, kolor nieba i barwa tradycyjnie kojarzona z niewinnością, sprawia, że niektóre nazwy niezapominajki, nawiązując do tradycji chrześcijańskiej, odnoszą się do koloru oczu przypisywanego Matce Boskiej czy Chrystusowi, np. **Matki Boskiej oczka**: wiel; kart SGP; podobnie w innych językach słowiańskich: czes. gw. *panenki Marije vočka*, *pani Marije očički*, słoweń. gw. *okaco Marije vergine* (OLA 3 m. 53), czes. gw. *očička Panny Marie*, *Panenki Marie očička* (Hladká 2000), czes. gw. *vočička Panny Marie* (Rystonová 2007), **oczka Pana Jezusa**: kroś; Kurek 2004b; por. czes. gw. *ježíškové očička*, *pánbičkovy očička* (Kosík 1941, Hladká 2000), czes. gw. *pánbičkovy oči* (Hladká 2000), czes. gw. *Ježíškovy vočička* (Rystonová 2007).

²⁶ Istnieje wprawdzie możliwość, że nazwa *niebioska* pochodzi wprost od pl. *niebiosa* (< psł. **neb-es-e*), ale i w tym wypadku nazwa byłaby motywowana kolorem kwiatów rośliny.

barwiczka ‘chaber bławatek, *Centaurea cyanus* L.’: rac, głub; SGP; nazwa niewątpliwie motywowana kolorem kwiatów bławatka. Niektóre źródła podają, że kwiaty te wykorzystywano dawniej do barwienia tkanin na niebiesko. Kilka nazw bławatka, motywowanych barwą kwiatów bławatka, wyraźniej łączy się z nazwą koloru, np.: *bławacz*: dąb-tar, brzes-mp, myślen; SGP; Nitsch, Mrozówna 1955; formację tę poświadcza Rostafiński ze słowniczków średniowiecznych (Symb. I 337), por. także słów. *blavač* (Buffa 1972); *bławat* (*blachat*, *blachut*, *bławot*, *bławut*): kroś, kolb, n-tar, krak, kras, sand, n-tar, wad, lim, gor, jas, sanoc, lubacz, jaros, lań, dęb, boch, chrzan, dąb-tar, tarnob, hrub, kraś, kiel, iłż, lub, chłm, włod, puław, opocz, p-tryb, ok. Tarnopola [Ukr]; SGP; FF 41; SSSL; PZZ; SZ; SGRT; USK; SWil; Majewski SN; Nitsch, Mrozówna 1955; nazwa w zapisie <*blauat*> występuje u Stanki 1472, poświadcza ją też jako *bławat* Rostafiński z wielu zapisów średniowiecznych, potem występuje ona w licznych słownikach i zielnikach w historii języka polskiego (zob. Spólnik 1990a: 13; Symb. I 337); por. też ukr. gw. *blawat* (Makowiecki 1936: 86) i *блаватъ* z Podola (Annenkov 1878). Forma *bławat* jest derywatem od stpol. *blawy* ‘niebieski’, które wywodzi się ze śrwn. *blā*, *blaver*. Jak sugeruje Mieczysław Basaj (por. Basaj, Siatkowski 2006: 27), należy przyjąć (za K. Nitschem i E. Mrozówną, 1955: 95), że *bławat*, pierwotnie nazwa materiału, „jest rezultatem podciągnięcia wyrazu niem. pod inne nazwy, jak *szkarłat*, *granat*”. Nazwa ukraińska jest pożyczką z polskiego (por. Spólnik 1990a: 95). Inne nazwy pochodne to: *bławatek*: wolsz, łuk, lip, Cieszyn [Cz], ciesz, ryb, myślen, boch, krak, miech, miel, niż, kraś, piń, kiel, lub, p-tryb, siem, gór [Brześć]; SGP; FF 15; SZ; SWil; Majewski SN; Nitsch, Mrozówna 1955; por. ukr. gw. *blawatok* (Makowiecki 1936: 86), *bławatka*: wad; SGP (por. ros. gw. *блаватка* [Annenkov 1878]) i *bławatnik* (*gławatnik*): n-tar; Majewski SN; K II 85. Niebieski kolor kwiatów bławatka poza tym jest podstawą motywacyjną następujących zestawień: *modry kwiatek*: Śl; AJS II m. 154; por. słów. *modry květ* (Buffa 1972), chorw. gw. *modr cvijet*, *cvijet modar* (Šugar HBI), serb. gw. *modap цвujem* (Šulek 1879; Simonović BR), *modre kwiecie*: Maz; kart. SGP; Nitsch, Mrozówna 1955; (por. bułg. gw. *синьото цвѣте* [Achtarov 1939]). Prócz tego mamy do czynienia z innymi nazwami o tej samej podstawie etymologicznej i semantycznej, jak *modrokwiat*: słu; Kasz; RZ; FF 15; PZZ; K III 179; Nitsch, Mrozówna 1955; por. serb. gw. *модроцвет*, chorw. *modro cvet* (Šulek 1879; Simonović BR, Machek 1954: 259; Šugar HBI), por. też ros. *синоцветка* (Machek 1954: 259), ros. gw. *синоцветка* (Annenkov 1878), por. niem. gw. *Blaublume* (Marzell 2000 I szp. 876; Machek 1954: 259), *moderek*: Linde SJP; Majewski SN; nazwę podaje Mączyński 1564 (Spólnik 1990a: 13), *modraczek* (*modrączk*): Kasz; K III 179; Nitsch, Mrozówna 1955; por. czes. gw. *modráček* (Kosík 1941), łuz. gw. *módračk* (Radyserb-Wjela 1909), por. słów. gw. *modračka* (Machek 1954: 259; Buffa 1972), ukr. gw. *modračka*, *mudračka* (Čižmárová 2008), *modrak* (*modrok*): szt, Ostródz, Wr, Mr, łow, krak, Mp pn-zach; Wp, Pom pd; Kasz; MSGP; kart. SGP; Dubisz; FF 142; SSSL; PZZ; ZL; Pelcowa NR; SWil; Majewski SN; Poprzęcki 1990; Nitsch, Mrozówna 1955; nazwę notuje już Stanko 1472, podaje ją też ze słowniczków średniowiecznych Rostafiński (Symb. I 337),

następnie Siennik 1568 i Syreniusz 1613, potem pojawia się ona w licznych polskich słownikach (Spółnik 1990a: 13); por. stczes., czes. gw. *modrák* (Kosík 1941; Machek 1954: 259), słow. *modrák* (Buffa 1972); *modrzak* (też w pl.): Pom pd; Kuj; MSGP; Majewski SN; K III 179; por. też serb., chorw. *modrica* (Machek 1954: 259; Spółnik 1990a: 82), chorw. gw. *modrec*, *modrinjak*, *modriš* (Šugar HBI), serb. gw. *модрац*, *модрец*, *модрињак*, *модрица*, *модриш*, *модруља* (Šulek 1879; Simonović BR), słoweń. gw. *modriš*, *modriž*, *modrica* (zob. Karlin 1964), bułg. gw. *модрика* (Achtarov 1939); *modrzeniec*: FF 15; PZL; Majewski SN; nazwa notowana przez Siennika 1568 na końcu jego dzieła i przez Syreniusza 1613, następnie w późniejszych słownikach języka polskiego (Spółnik 1990a: 13); *modrzeńczyk*: http://pl.wikipedia.org/wiki/Chaber_b%C5%82awatek (dostęp: 10.06.2011) Nazwy te nawiązują etymologicznie do przymiotnika *modry* (por. *Pochodzenie nazw*). Jest on także podstawą wielu nazw chabra bławatka w językach zachodniosłowiańskich i niektórych południowsłowiańskich (por. wyżej oraz Spółnik 1990a: 82)²⁷. Inne nazwy bławatka, których semantyczną podstawą motywacyjną jest kolor kwiatów, to na przykład *białasy kwiatek*: n-tar; n-tar [Orawa]; SGRT; kart. SGP; Nitsch, Mrozówna 1955; por. gw. n-tar *białasy* ‘modry, niebieski’, por. słow. *belasák* (Buffa 1972: 269) i substancywizowany przymiotnik *białasy*: http://pl.wikipedia.org/wiki/Chaber_b%C5%82awatek (dostęp: 10.06.2011)

związane z wyglądem kwiatostanów

bażki (*baški*) 1. ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’: lub; FF 16; ZL; Pelcowa NR; 2. ‘babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.’: SWil; Majewski SN; por. też ukr. gw. *bażky*, *bażočky* (Makowiecki 1936: 279); kwiatostany babki zwyczajnej są dość długie i kłosowate, kwiatostany babki lancetowatej są krótsze, ale bardziej puszyste, zatem jedne i drugie mogą się kojarzyć z baziami. Nazwa jest metaforyczna, bo po pierwsze *bazia* to nazwa owcy (por. wyżej w tym rozdziale). Po drugie, jest to metonimia, ponieważ nazwa rośliny wywodzi się od określenia jej części. Kwiatostan babki może budzić też zupełnie inne skojarzenia, por. *krowi ogon* ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’: ok. Będzina i Olkusza; Majewski SN; K II 483; łodyga babki zwyczajnej wraz kwiatostanem w formie kłosa może się kojarzyć z ogonem krowy, zakończonym kitką. Nazwa, podobnie jak poprzednia, jest także metaforyczna i metonimiczna.

knotnica ‘dziewanna drobnokwiatowa, *Verbascum thapsus* L.’: Majewski SN; nazwa występuje u Knapiusza TPLG 1621–1632 (Spółnik 1990a: 16); czes. *knotnice* ‘dziewanna drobnokwiatowa’ jest u Jungmanna SČN prawdopodobnie ze słownika Lindego. Autor zaznacza jej polskie pochodzenie. Nazwa nie przyjęła się jako

²⁷ Ten sam element semantyczny tkwi w nazwach rośliny w językach wschodniosłowiańskich i niektórych południowsłowiańskich, gdzie podstawą nazw jest przymiotnik *siný* ‘niebieski’, por. ukr. *sinec*, ros. *sinovnica*, bułg. *sinčec* (Spółnik 1990a: 82).

czeski termin botaniczny (Orłóš 1967: 28), por. jednak czes. *knotovka* ‘dziewanna firletkowa, *Verbascum lychnitis* L.’ (Rystonová 2007). Nazwa jest niewątpliwie związana z wyglądem kwiatostanu rośliny, który może kojarzyć się z zapalonym knotem, bowiem jest wysoki i gęsto usiany jaskrawymi, żółtymi kwiatami i przez to z daleka widoczny, podobnie *knotnica polna* ‘dziewanna wielkokwiatowa, *Verbascum densiflorum* Bertol., syn.: *Verbascum thapsiforme* Schrad.’: Majewski SN; i *gorzyknot*: ‘dziewanna wielkokwiatowa, *Verbascum densiflorum* Bertol., syn.: *Verbascum thapsiforme* Schrad.’: ZL; Majewski SN; Inne nazwy rozmaitych gatunków dziewanny także nawiązują do wysokich i jasnych kwiatostanów, które mogą przywołać na myśl płonącą świecę, błyszczący grot lub szablę itd., por.: *świeca* (*swijeca*) ‘dziewanna wielkokwiatowa, *Verbascum densiflorum* Bertol., syn.: *Verbascum thapsiforme* Schrad.’: Kasz; Bukowiecki, Cygiert, Ptach 1953; por. chorw. gw. *sviječnik*, *sviječnjak*, *svječnik*, *svičarica* (nazwy różnych gatunków dziewanny) (Šugar HBI), serb. gw. *свијећњак* (Šulek 1879, Simonović BR), słoweń. gw. *svečnik* (Karlin 1964), *królewska świeca*: FF 15; por. czes. gw. *svíce královská* (Kosík 1941), por. ukr. gw. *carska svička* (Makowiecki 1936: 394)²⁸, ros. gw. *царская свѣча* (Annenkov 1878), brus. gw. *царская свечка* (Kiselevskij 1967), serb. gw. *крављевска свића* (Šulek 1879; Simonović BR), bułg. gw. *царска свѣщъ* (Achtarov 1939); nazwy te mogą być zresztą kalkami niem. *Königskerze* i podobnych nazw (por. też *Pochodzenie nazw, dziwizna*), *gorzygrot* ‘dziewanna wielkokwiatowa, *Verbascum densiflorum* Bertol., syn.: *Verbascum thapsiforme* Schrad.’ i ‘dziewanna kutnerowata, *Verbascum phlomoides* L.’: FF 15; PZZ; PZL; ZDK; *szabla*: ‘dziewanna wielkokwiatowa, *Verbascum densiflorum* Bertol., syn.: *Verbascum thapsiforme* Schrad.’ i ‘dziewanna kutnerowata, *Verbascum phlomoides* L.’: FF 15; PZZ; ZL; PZL; ZDK. Nazwy te oczywiście są metaforyczne. Wygląd kwiatostanów rośliny jest podstawą motywacyjną także innych przenośnych nazw dziewanny. Mogą kojarzyć się one z jasnym warkoczem, co w połączeniu z ludową tradycją przypisującą Matce Bożej długie jasne włosy daje w wyniku następujące nazwy dziewanny: *warkocz Matki Boskiej* (często w pl.) ‘dziewanna, *Verbascum*’: SSSL; USK; *warkocz Najświętszej Pani*: SSSL; *warkocz Panny Marii*: ok. Bielska-Białej; Köhler 1993b; *warkoczki Matki Boskiej* ‘dziewanna drobnokwiatowa, *Verbascum thapsus* L.’: krak; K VI 71-72; *warkoczyki (warkoczki) Najświętszej Pani*: ok. Będzina, Mp; SSSL; USK; Gustawicz 1882; Majewski SN; *włoski Najświętszej Pani*: ok. Będzina; Majewski SN. Być może nazwy, które łączą roślinę z Matką Bożą, nawiązują do szeroko znanych dobroczynnych właściwości leczniczych dziewanny. Jest to bowiem dobry lek w chorobach dróg oddechowych, w zaburzeniach przewodu pokarmowego i w chorobach skóry (por. np. ZL 46). Prócz nazw wynoszących dziewannę w sferę sacrum zdarzają się w gwarach nazwy bardziej przyziemne, ale też metaforyczne. Oto kwiatostan rośliny może być porównywany z baranim ogonem: *barani ogon* ‘dziewanna, *Verbascum*’: zaw; kart. SGP;

²⁸ Nazwa dla dziewanny drobnokwiatowej, *Verbascum thapsus* L.

²⁹ Roślina pokryta jest delikatnymi białozłotymi włoskami.

por. czes. gw. *psí ocas, volov(y) chvost* (Kosík 1941; Machek 1954: 209; Hladká 2000), por. też chorw. gw. *vučji rep* (dosł. ‘wilczy ogon’ – przyp. J.W.) (Šugar HBI) i serb. gw. *vyuju pen* (Šulek 1879; Simonović BR).

kluczyki ‘pierwiosnek lekarski, syn. pierwiosnka lekarska, *Primula veris* L., syn. *Primula officinalis* (L.) Hill’: n-tar, krak, lub, Pleszew, ok. Poznania, ok. Gdańska i Kwidzyna; Kasz; SGRT; S II 170; SSSL; PZZ; Pelcowa NR; USK; Köhler 1993b; ZDK; SWil; Majewski SN; nazwę tę notuje Helwing z Prus Książęcych z XVIII w. jako nazwę ludową (Helwing Prusy 16); por. też ukr. gw. *klučyky* (Makowiecki 1936: 294), ukr. gw. *ключики*, brus. gw. *ključyky, ключики* (Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007), ros. gw. *ключики* (Annenkov 1878). Pierwiosniki mają kwiatostany w kształcie jednostronnych baldachów. Same kwiaty mają wydłużone rurki korony i rozdęte kielichy. Całość może przypominać pęk kluczyków, stąd ta metaforyczna nazwa dla rośliny. Niekiedy występuje w sg.: *kluczyk*: Ostródz, Wr, Mr; Dubisz; Majewski SN; por. czes. gw. *klíčik* (Hladká 2000), łuz. gw. *klučik* (Radyserb-Wjela 1909), por. czes. gw., słow. gw. *kl’uč, kl’učiček, kluč, klučiček, klúčik* (Kosík 1941; Machek 1954: 172; Buffa 1972), ukr. gw. *klučyk* (Makowiecki 1936: 294), por. też chorw. gw. *ključarica* (Šugar HBI) i bułg. gw. *ключанка* (Achтарov 1939). Pęk kluczy nasuwa skojarzenia ze św. Piotrem, bowiem słowa Chrystusa do niego (Mt. 16,19): „I tobie dam klucze królestwa niebieskiego” stały się podstawą popularnego wyobrażenia św. Piotra jako klucznika i odźwiernego bram niebios (Kopaliński 1988 s.v. *klucz*), zresztą średniowieczne nazwy łacińskie pierwiosnka i nazwy niemieckie wskazują, że nazwy słowiańskie są kalkami (por. *Pochodzenie nazw*). Oto nazwy przenośne pierwiosnka motywowane kształtem kwiatostanu i odwołujące się zarazem do św. Piotra: *kluczyki św. Piotra*: lub; PZZ; Pelcowa NR; *klucze św. Piotra*: ok. Poznania, Wp, Lit; kart. SGP; SSSL; USK; Majewski SN; por. stczes., czes. gw. *petrklič, czes. gw. Petrův klíč* (Machek 1954: 172; Kosík 1941: 93), czes. gw. *Petrové klíče* (Hladká 2000), czes. *klíč svatého Petra* (Rystonová 2007), słow. gw. *Petrov kl’uč, petrk’l’uč* (Buffa 1972), ukr. gw. *petrovi kl’uči* (Čižmárová 2008: 151), brus. gw. *Святого Пятра ключыки* (Kolosova 2009: 194), por. też brus. gw. *ключыки святого Пётра i Паўла* (Annenkov 1878; Kolosova 2009: 28), brus. gw. *šviätaho Pietrà i Paўła ključyky* (Pastusiak 2007), por. czes. *petroklíček* (Rystonová 2007), łuz. gw. *klučce pětr zołty* (Annenkov 1878; Kolosova 2009: 89). Wszystkie te nazwy są wtórne i to niejako podwójnie. Po pierwsze, ze względu na swoją metaforyczność (skojarzenie kształtu kwiatostanu z pękiem kluczy), po drugie, przez odwołanie się do chrześcijańskiej tradycji związanej ze św. Piotrem. Inne metaforyczne nazwy pierwiosnka, które odwołują się do kluczy do królestwa niebieskiego, to *kluczyki niebieskie*: ciesz; USK; Majewski SN; por. czes. *nebeský klíč, nebeklič, nebekliček, nebesklíč, nebesklíček* (Rystonová 2007), łuz. *njebjeske klučiki* (Lajnert 1954); i *klucze Matki Boskiej*: Kasz; S III 58; Rogowska 1994. Prócz nazw ze sfery sacrum kształt kwiatostanów pierwiosnka przywołuje skojarzenia bardziej prozaiczne. Otóż jego żółte kwiaty o długich rurkach, zebrane w silnie odgięty, jednostronny baldach, mogą przypominać łapki drobiu domowego,

por. np. następujące metaforyczne nazwy: *kurze łapki*: K II 535; por. ukr. gw. *куп'іч'і ланки* (Pastusiak 2007), *kurze pazurki*: K II 535; *kurza stopa* (często w pl.): G Śl, kroś; Kurek 2001; USK; Majewski SN; por. czes. gw. *kuří stopa* (Hladká 2000; Rystonová 2007), *kurza stopka*: K II 535–536; por. czes. gw. *kuří stopka*, *kuří stopky* (Hladká 2000; Rystonová 2007), *kacze nóżki*: Kasz; S II 116; Rogowska 1994; *kaczynóżka*: kroś; Kurek 2004a, por. czes. *stračí nůžka* (Rystonová 2007). Kształt kwiatostanów może kojarzyć się także z rękawiczkami, por. *rękawice* (*runkawice*): Kasz; Bukowiecki, Cygiert, Ptach 1953; por. czes. gw. *rukavička* (Hladká 2000); i *kukawcze rękawice*: Kasz; S II 291; K II 514; Rogowska 1994. Ostatnia nazwa, odwołująca się do kukułki, nawiązuje do pory kwitnienia pierwiosnków, to jest czasu, gdy w maju zaczynają odzywać się kukułki. Warto na koniec dodać, że charakterystyczne baldachy z kwiatami pierwiosnka mogą przypominać nie tylko rękawiczki, lecz także dłoń, por. *Panajezuskowe paluszki*: Kasz; S IV 14; Rogowska 1994; por. ukr. gw. *бож'і ручки, богові ручки, божа ручка, божі ручки* (Pastusiak 2007; Annenkov 1878), ros. gw. *божьи ручки* (Annenkov 1878).

związane z kształtem kwiatów

dzbanuszek (często w pl.) ‘naparstnica purpurowa, *Digitalis purpurea* L.’: przew; SGP; purpurowoczerwone kwiaty naparstnicy są wydłużone i na końcach nieco wywinięte, mogą więc przypominać swoim kształtem dzbanuszki, stąd metaforyczna nazwa rośliny. Podobnie inne przytoczone tu przenośne nazwy gwarowe naparstnicy związane są z kształtem jej kwiatów. Kojarzą się one z dzwonekami lub naparstkami, a nawet, poprzez swoje wydłużenie, mogą przywołać na myśl palce: *dzwonek* (*zwonek*, *zwónek*) (często w pl.): n-tar, kroś, łow; SGP; Kurek 2004a; Majewski SN; por. niem. gw. *Glocke* (Marzell 2000 II szp. 134), *czerwone dzwonki*: Kasz; SGP (nazwa dodatkowo odnosi się do koloru kwiatów); *dzwoneczki*: krak, kroś; Kurek 2004a; Majewski SN; por. czes. *zvonečky* (Rystonová 2007), słow. gw. *zvonečky* (Machek 1954: 214); *naparstek*: ciesz; Majewski SN; por. czes. *náprstek* (Rystonová 2007), słow. gw. *náprstky*, *náprstek*, *náprstník* (Machek 1954: 214; Buřfa 1972), por. głuź. *naporsty* (plt.) (Radyserb-Wjela 1909), łuz. *naporst* (Lajnert 1954), por. brus. *наперстаўка*, ros. *наперстянка*, ros. gw. *наперстокъ* (Annenkov 1878), chorw. gw. *naprstak*, *naprstak crveni*, *napršnjak crljeni* (Šugar HBI), serb. *напрстак*, serb. gw. *бабин напрстак* i wiele innych (Simonović BR), por. słoweń. *naprstec*, *rdeči naprstec*, *škrlatni naprstec* (Machek 1954: 214; Karlin 1964), bułg. gw. *напрѣстянка* (Achtarov 1939), por. też niem. *Fingerhut* ‘naparstnica’, dosł. ‘naparstek’, *naparstnik*: lub, ok. Poznania, Lit; SWil; Pelcowa NR; Majewski SN; formacja notowana u Jundziłła 1791 jako nazwa rodzajowa (por. Spólnik 1990a: 33); por. czes. *náprstník* (1819) (Machek 1954: 214), por. ukr. gw. *naperstnyk krasnyj* (Makowiecki 1936: 132), słoweń. gw. *naprstnik*, *naprstnjik* (Karlin 1964), bułg. gw. *напрѣстникъ*, *червенъ напрѣстникъ* (Achtarov 1939); wydaje się, że formacja czeska (u Presla) powstała pod wpływem polskim. Na koniec nazwy naparstnicy skojarzone bezpośrednio z palcami: *palecznik*: SWil; Majewski SN;

por. brus. gw. *палечнік чырвоны* (Kiselevskij 1967) i *paluszniczek*: Majewski SN, por. też słoweń. gw. *rudeči babji prstec* (Karlin 1964); tu nasuwa się porównanie z nazwą łacińską naparstnicy, mianowicie łac. *digitalis* ‘mierzący tyle, ile szerokość palca; o szerokości palca’, por. łac. *digitus* ‘palec’.

chodaczki ‘tojad mocny, *Aconitum firmum* (Rchb.) Neilr., syn. *Aconitum napellus* L.: rzesz, kolb; SGP; metaforyczna nazwa motywowana charakterystycznym kształtem niebieskich kwiatów tojadu, które mogą kojarzyć się z maleńkimi bucikami, ale raczej dawnymi, to jest bardziej zaokrąglonymi i przypominającymi pantofle; por. czes. gw. *bačkorky* (Kosík 1941; Hladká 2000; Rystonová 2007). Wiele nazw tojadu nawiązujących do kształtu butów ma też postać liczby pojedynczej, można więc rzec, że zachodzi tu dodatkowo metonimizacja, por. *chodaczek Matki Boskiej*: przew; SGP; por. np. słoweń. gw. *Marijini šolnički* (pl.) (Barlé 1937; Simonović BR; Karlin 1964), por. niem. gw. *Muttergottesschühlen* i liczne inne nazwy (Marzell 2000 I szp. 101). Inne nazwy to: *pantofelki*: chłm; Pastusiak 2007; por. czes. gw. *pantoflíčky* (Kosík 1941; Rystonová 2007), por. słow. gw. *pančušky* (też w sg.) dosł. ‘pończoszki’ (Machek 1954: 47; Buffa 1972), por. też liczne nazwy niemieckie, jak niem. gw. *Pantoffeln*, *Pantöffels*, *Pantöffelken* i wiele innych (Marzell 2000 I szp. 102), *pantofelek*: kroś; Kurek 2004a; także *Matki Boskiej pantofelki*: chłm; Mowszowicz 1985; Pastusiak 2007³⁰ (por. np. fr. gw. *pantoufes de Marie* [Marzell 2000 I szp. 101]). Według ludowej baśni roślina ta użyczyła swoich intensywnie szafirowych płatków kwiatowych na pantofle dla Maryi, gdy ta zdarła trzewiki, uciekając z Dzieciątkiem Jezus i ze św. Józefem do Egiptu, http://pl.wikipedia.org/wiki/Tojad_mocny (dostęp: 21.07.2012), podobnie *pantofelki Pana Jezusa*: kroś; Kurek 2004a; oraz *trzewiczek Matki Boskiej*: przew; kart. SGP. Przy nazwach nawiązujących do Matki Boskiej i Chystusa mamy do czynienia z pośrednią informacją o kolorze kwiatów, bowiem kolor niebieski, barwa niewinności, jest silnie kojarzony w tradycji chrześcijańskiej zwłaszcza z Maryją. Wydaje się, że w odniesieniu do roślin silnie trujących, takich jak tojad, czyli szczególnie niebezpiecznych, może chodzić również o odwrócenie złego działania rośliny poprzez przywołanie mocy Boga czy świętych. Mielibyśmy tu do czynienia z jednej strony ze szczególnym przejawem tabu, z drugiej – z pragnieniem opieki boskiej w zetknięciu z groźnymi roślinami. Inne nazwy tojadu, nawiązujące do kształtu jego kwiatów, podobnie jak to już podano, są spoza sfery sacrum: *trzewiczki*: kroś; Kurek 2004a; Majewski SN; por. czes. gw. *střevičky* (Kosík 1941; Hladká 2000; Rystonová 2007), głuź. *črijki*, *črijički* (Radyserb-Wjela 1909), ukr. gw. *čerevyčky*, *черевицку* (Makowiecki 1936: 5; Pastusiak 2007); *butki*: słup; SGP; por. czes. *botičky* (Rystonová 2007), głuź. gw. *stupnički* (Radyserb-Wjela 1909), gdzie głuź. *stupjeň* ‘but’; też w sg. *bucik*: słup; SGP; por. brus. gw. *бoуіki* ‘tojad żółty, *Aconitum lasiostomum* Rchb.’ (Pastusiak 2007) i ‘tojad, *Aconitum*’

³⁰ Nazwami tego typu w języku polskim, białoruskim i ukraińskim zajmuje się szczegółowo Krystyna Szcześniak, por. Szcześniak 2004a: 335–344.

jako nazwa rodzajowa (Kiselevskij 1967), por. też liczne nazwy niemieckie, jak np. niem. gw. *Schöhkes*, *Schüchel*, *Schühli* (Marzell 2000 I szp. 101), por. także lit. gw. *kurpūtė* (LKŽ), gdzie lit. *kùrpė* ‘but’, *kurpaitės* ‘sandalki’; podobnie: **pański but**: Kasz; SGP. Zaokrąglony u góry kwiat tojadu mógł się kojarzyć z nakryciem głowy, stąd następujące przenośne nazwy dla rośliny: **helm**: ok. Poznań; Majewski SN; por. słoweń. gw. *železni klobuk* (Karlin 1964), por. też niem. *Sturmhut*, *Eisenhut*, ang. *helmet-flower*; **szyszak**: ok. Poznań; Majewski SN, por. głuź. gw. *šišaki* (pl.) (Radyserb-Wjela 1909); i **kapturek**: SWil; Majewski SN (por. np. fr. *capuchon*). Dalsze skojarzenia mogły prowadzić do metonimii. Oto kaptur mógł przywołać na myśl kaptur mniszy (por. np. fr. gw. *capuchon de moine*, ang. *monk's-hood*, niem. *Münchskapffen* [pośw. 1551], niem. gw. *Münchskappe* i wiele innych nazw tego typu [por. Achtarov 1939: 88; Marzell 2000 I szp. 99]), na przykład bernardyński, a stąd nazwa **bernardyn**: SWil; Majewski SN, która jest poświęcona u Jundziłła 1791 (Spólnik 1990a: 49) i **bernardynek** (*bernadynek*): SWil; Majewski SN. Tego rodzaju metafory zdarzają się często wśród nazw roślin, por. np. nazwy mniszka lekarskiego, *Taraxacum officinale* Web.: *mnich*, *pop*, *ksiądz* (zob. w dalszej części książki). Hipotezę tę zdaje się potwierdzać gwarowa nazwa tojadu **mniszek** krak; Majewski SN; oraz **mniszek zły**: Ostródz, Wr, Mr; SWil; Majewski SN; zestawienie to jest notowane przez wiele źródeł historycznych: jest u Siennika 1568, Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 49); por. też czes. gw. *zlý mnišek* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. *zlí mnišek* (Buffa 1972). Nazwa ta dodatkowo, po pierwsze, nawiązuje do trujących właściwości tojadu, po drugie zaś służy nazewnictwu rozróżnieniu tojadu od mającego właściwości lecznicze mniszka „dobrego”, *Taraxacum officinale* Web.

bocianek (też w pl.) ‘ostróżeczka polna, *Delphinium consolida* L., syn. *Consolida regalis* Gray’: hrub, lub; SGP; Pelcowa NR; nazwa jest metaforyczna; wiąże się z kształtem kwiatów ostróżeczki, które są zaopatrzone w długie ostrogi (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 337). Mogą one kojarzyć się z długim bocianim dziobem, stąd nazwa (por. też *Pochodzenie nazw*). Inne przenośne nazwy ostróżeczki, nawiązujące do kształtu jej kwiatów, to **dzbanek**: lub; Pelcowa NR; i **dzbanuszek** (zwykle w pl.): lub; Pelcowa NR. Kształt kwiatów ostróżki może przywołać na myśl dzwonek, stąd następujące metaforyczne nazwy rośliny: **dzwoneczki**: szczyc; SGP; por. *звоночки* z Polesia (Bejlina 1968); **dzwonek** (*zwonek*, *zwónek*) (często w pl.): lub; Pelcowa NR; por. ukr. gw. (ze Słowacji) *dzvonček*³¹ (Čižmarová 2008) i **dzwonuszek** (*zwonuszek*): szczyc; SGP. Niektórym kształt kwiatów ostróżeczki może kojarzyć się z pantofelkami o wydłużonych, ozdobnych noskach, stąd przenośna nazwa **pantofelki**: lub; Pelcowa NR; por. czes. gw. *pantoflíčky* (Kosík 1941; Machek 1954: 45; Hladká 2000), czes. gw. *botečky* (Hladká 2000), ukr. gw. *sapožky* (Makowiecki 1936: 128), ukr. gw. *черевицку* (Pastusiak 2007; Annenkov 1878), por. ros. gw. *баумачки*, *сапожку* (Annenkov 1878). Sto-

³¹ Pisownia nieco przeze mnie zmodyfikowana z powodu braku potrzebnych znaków.

sunkowo długa ostroga kwiatu ostróżeczki może przypominać róg, stąd więc nazwy *rogula* (*rohula*): nad Niemnem [Bruś], Lit; Majewski SN; K V 32; por. brus. gw. *rohula* (Pastusiak 2007) i *rogulka* (*rahulka*): nad Niemnem [Bruś], Lit; Szcześniak 2008; SWil; Majewski SN; K V 6, 32; por. brus. gw. *rahulka*, *рагульки* (Pastusiak 2007; Kiselevskij 1967), brus. gw. (z ok. Grodna) *рогульки* (Annenkov 1878). Obie ostatnie polskie nazwy zapożyczone z białoruskiego.

związane z charakterystycznymi owocostanami

świni pysk (często w pl.) ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web’: Kasz; S IV 60; Rogowska 1994; Majewski SN; kart. SGP; nazwa poświadczona w dość licznych źródłach: notuje ją Rostański ze średniowiecznych rękopisów (Symb. I 341), jest u Spiczyńskiego 1542, Siennika 1568 i u Syreniusza 1613 (Spólnik 1990a: 32). Nazwa jest metaforyczna, motywowana kształtem niedojrzałych owocostanów podobnych do świńskiego ryja (por. np. S IV 60). To kalka o niemieckim rodowodzie, jednak jej tradycje są znacznie bogatsze (por. *Pochodzenie roślin*). Inną gwarową nazwą mniszka, motywowaną charakterystycznym owocostanem, jest *buława hetmańska*: SSSL; USK; nazwa wywodzi się od łodyg rośliny uwiecznionych dojrzałym owocostanem, tworzącym puchową kulę. Całość może kojarzyć się z kształtem buławy.

Istnieje poza tym wiele innych nazw mniszka wiążących się z dojrzałymi owocostanami.

dmuchacz ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web’: kościer, wej; SGP; Majewski SN; nazwa (podobnie jak wiele następnych) łączy się z czasownikiem *dmuchać* (< psł. **dъmъχati*, intensivum od *dąć* [< psł. **dъti*, *dъmъ*], oparte na temacie czasu teraźniejszego **dъm-* z sufiksem *-υχ-*, Boryś SEJP s.v.) i jest związana z charakterystycznym owocostanem rośliny, z którego zdmuchiwane są nasiona. Inne nazwy mniszka o tej samej motywacji to *dmuchajek*: wej; SGP; *dmuchawa*: poz; SGP; *dmuchawiec*: siem, łącz, kiel, kroś; tom-lub, radomisz, włód, opocz, złotow, Kasz; SGP; SSSL; PZZ; ZL; FF 13; SZ; USK; Kurek 2004a; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN, por. brus. gw. *дзъмυхавецу*, *дмυхавецу* (Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007), które chyba stanowią pożyczki z polskiego; *dmuchawka*: Kasz, Koc; SGP; *dmuchnik*: wej; SGP; *dmuchówka*: kar, wej; SGP; *podmucha*: Majewski SN i *zdmuchawnik*: n-tar; Majewski SN; por. także chorw. gw. *puhalica*, *puhavka* (Šugar HBI), gdzie *puhati* ‘dmuchać, wiać’. Podobną motywację ma nazwa *dętki*: ok. Grodna [Bruś]; Majewski SN, bowiem chodzi znów o dojrzałe owocostany mniszka; *dętka*, czyli ‘to, co *dęte*’. Nazwa łączy się więc z czasownikiem *dąć*, podobnie jak poprzednie. Inną nazwą mniszka, związaną z charakterystycznymi owocostanami rośliny, jest *pępawa* (*pąpawa*, *papawa*, *potpawa*): n-tar, sand; OLA 3 m. 51; FF 13; Poprzęcki 1990; Linde SJP; SWil; Majewski SN; nazwa i jej formy mają bogatą tradycję w historii polszczyzny. Formy *papawa*, *petpawa* i *pępawa* notuje

Rostafiński z glos średniowiecznych (Symb. I 341), u Marcina z Urzędowa 1595 jest zapis <*papawa*>, powtarzają go Knapiusz TPLG 1621–1632, Guldenius 1641 i Trotz 1764, u Falimirza 1534 jest *pępawa* (Spólnik 1990a: 32). Odpowiedniki nazwy spotyka się też w innych językach słowiańskich, por. czes. gw. *pupava*, *po-upava*, *pumpava*, *púpava*, słow. gw. *púpava*, *pumpava* (Kosík 1941; Machek 1954: 233; Rystonová 2007), ukr. gw. *pompava*, *popava*, *pupava* (Makowiecki 1936: 367), przy czym w dialektach ukraińskich formy te uważane są za pożyczki z polskiego (Pastusiak 2007: 227), jednakże formę *nonaba* notuje z dawnych rękopisów Annenkov (1878). Wydaje się, że nazwy mają związek z psł. **pop-* ‘nabrzmienie, napęcznienie’, pokrewne z lit. *paĩpti* ‘nadytać się, puchnąć’³² (por. Budziszewska 1965: 232; Boryś SEJP s.v. *pępek*; Spólnik 1990a: 79). Nazwa, jak już wspomniałam, odnosi się również do puszystych owocostanów mniszka. Tę samą motywację i etymologię ma nazwa *pępała* (*pyppała*): n-tar; OLA 3 m. 51, różniąca się od poprzedniej tylko sufiksem. Nazwą metaforyczną związaną z puszystym owocostanem jest, być może, nazwa *gęsiątka*: przem; OLA 3 m. 51. Podstawą metafory byłaby tu puszystość kwiatostanów porównana do puszystości upierzenia gęsiich piskląt, por. też czes. gw. (morawskie) *husí kap* (Machek 1954: 233). Kolejną przenośną nazwą, nawiązującą do cech dojrzałego owocostanu mniszka, jest zestawienie *dziad czy baba*: chłm; Pastusiak 2007, por. brus. gw. *pop* czy *popadździa* (Pastusiak 2007). Zapewne nazwy tego typu są wymyślone przez dzieci i wiążą się z zabawami polegającymi na zdmuchiowaniu puchatych owocostanów i wrózeniu, co zostanie po zdmuchnięciu. Jeśli utrzyma się kępka puchu, jest to *baba* (brus. *popadździa*), jeżeli cały puch zostanie zdmuchnięty, będzie to (łysy) *dziad* (brus. *pop*) (por. Pastusiak 2007: 225–226). Ze zdmuchiowaniem puchu z owocostanów mniszka związana jest metaforyczna inna jego nazwa, mianowicie *męska stałość*: lub; ZL; FF 13; Pelcowa NR; ZDK. Podstawą metafory jest niestałość puchu na owocostanie porównana do niestałości mężczyzn w uczuciach. Nazwa ta ma różne „wersje”, damską i męską, w gwarach ukraińskich, por. ukr. gw. *divoča stalist’*, *chłopciw lubov*, *mużeska virnist’* (Makowiecki 1936: 367).

Do owocostanu nawiązują jeszcze inne nazwy mniszka, jednak chodzi o dalszą fazę wegetacji. Jedną z nich jest *popia główka*: Majewski SN; Rostafiński podaje ze średniowiecznych rękopisów zestawienie *popowa główka* (Symb. I 341), zaś Haur 1730 notuje zestawienia *popia głowa* i *mniśza główka* (za: Spólnik 1990a: 32). Nazwa jest oczywiście motywowana wyglądem nagiego owocostanu po rozsianiu nasion, który przypomina łysą głowę mnicha (por. Machek 1954: 233). Można tu przytoczyć bliskie semantycznie nazwy z innych języków słowiańskich, jak np. stczes. i czes. gw. *pleška*³³ (Kosík 1941; Machek 1954: 233; Hladká 2000; Rystonová 2007), czes. *mnišská hlava*, *mnišská pleš*, *kněžská pleš*, *popí pleška* (Rystonová

³² Nie przekonuje wyjaśnienie Rostafińskiego (Symb. I 341–342), który uważa, że polskie i czeskie nazwy pochodzą ze zniekształcenia niem. *papenplat*, *pympanne*, *pypow*.

³³ Warto zauważyć, że śrlac. *caput monachi* ‘mniszek’ jest tłumaczone w staroczeskich tekstach jako *pleška*. Tu wyrażam podziękowanie za tę informację Panu Doktorowi Petrovi Nejedlemu z Pragi.

2007), słow. gw. *pleška, plešk* (Buffa 1972), ros. gw. *попова плёшь* (Annenkov 1878; Kolosova 2009: 190), brus. gw. *ксянзоў плеш* (Kiselevskij 1967) i słoweń. gw. *farška plata* (Karlin 1964), por. też ros. gw. *попово гумнице, попова скуфья* (Annenkov 1878) oraz chorw. gw. *gumance popovo* (Šugar HBI), a także serb. gw. *попово гумнице* (Šulek 1879; Simonović BR). Wszystkie te nazwy, łącznie z polską, są kalkami średniowiecznej nazwy łacińskiej i mają bogatą historię w Europie (por. *Pochodzenie nazw*). Podobnie motywowane są trzy następne metaforyczne i zarazem chyba metonimiczne w stosunku do *popieję główki* nazwy mniszka. Pierwsza z nich to *mnich*: Linde SJP; Majewski SN; nazwa jest obficie poświadczona w historii polszczyzny: Rostafiński podaje ją z zapisów średniowiecznych (Symb. I 341), jest u Spiczynskiego 1542, Siennika 1568, Marcina z Urzędowa 1595, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (por. Spólnik 1990a: 32); por. wsp. pol. *mniszek*; czes. gw. *mníšek* (Hladká 2000), które są formalnymi deminutivami nazwy *mnich*. Kolejne – to *pop*: siem; kart. SGP i *ksiądz*: siem; kart. SGP.

związane z charakterystycznymi liśćmi

barszcz ‘barszcz zwyczajny, Heracleum sphondylium L.’: Zakopane, n-tar; SGP; nazwa poświadczona już w licznych zapisach średniowiecznych (por. Symb. I 257) i u Stanki 1472 (Spólnik 1990a: 10); por. czes. gw. *bršt’, boršt’* (Kosík 1941; Machek 1954: 165; Rystonová 2007), słow. *boršč, bršt’* (Buffa 1972), ukr. gw. *борšč* (Makowiecki 1936: 178), słoweń. *břšč*, słoweń. gw. *bršč*, ros. *бору* (Karlin 1964; Merkulova 1967a: 60–62; Borys SEJP s.v. *barszcz*), chorw. gw. *břst, břšt* (Šugar HBI). Pol. *barszcz* jest kontynuantem psł. **břščv* (< **břst-j-v*) ‘roślina – barszcz zwyczajny, Heracleum sphondylium’ (> ‘zakwaszona zupa z tej rośliny’). Psł. **břstjv* pokrewne ze stind. *bhrští* ‘ostrzy koniec, szpic, kant’; roślinę nazwano w ten sposób, ponieważ ma ostre, postrzępione liście, por. np. Borys SEJP s.v. *barszcz*, zob. także *Pochodzenie nazw*.

pięćżyłki ‘babka zwyczajna, Plantago maior L.’: Kasz pd-wsch; RZ; inne, najczęściej zbliżone formalnie i o tej samej motywacji semantycznej, nazwy babki to: *pięćżyłek*: chojn, tuch; OLA 3 m. 52; *pięćżyłka*: chłmń, st-gdań, szt, tcz, n-miej; Kasz pn-wsch; OLA 3 m. 52; kart. SGP; RZ; SSSL; K IV 100; *pięćżyłki*: Kasz; S III 207, IV 274; Rogowska 1994; *pięć żyłków*: Kuj; Wierzbička 2002; *pięćżyłków*: ryp; OLA 3 m. 52; *pięćżyłowe liście*: Kasz; S IV 274; Rogowska 1994. Wszystkie nazwy odwołują się do liści babki zwyczajnej, mających charakterystyczne wzdłużne żyłki. Analizując geografie zebranych tu nazw babki, zauważamy, że znakomita większość z nich to nazwy z Kaszub, w związku z tym można je uznać za kalki gwarowych nazw niemieckich, por. *Pochodzenie nazw*.

postrzelon ‘dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.’: n-tar, krak; Poprzęcki 1990; inna nazwa gwarowa dla dziurawca to *przestrzelon* 1. ‘dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.’: FF 15; PZZ; PZL; ZDK; nazwę podaje

Knapiusz TPLG 1621–1632 oraz Trotz 1764 (Spólnik 1990a: 17); por. czes. gw. (morawskie) *prostřelenec*, słow. gw. *postriel'anec*, *prostrielanec*, chorw. gw. *prostrijeljenik*, *zelve prostriljeno* (Šugar HBI; Machek 1954: 149; Buffa 1972), serb. gw. *простријелѣеник*, *простријелѣено зелье* (Šulek 1879; Simonović BR). Nazwą dziurawca w gwarach polskich jest także *przezorek* ‘dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.’: Majewski SN; por. ukr. gw. *prozirnyk* (Makowiecki 1936: 186). Podstawą motywacyjną tych metaforycznych nazw dziurawca są punkci-ki na liściach rośliny, które są właściwie zbiorniczkami olejków aromatycznych (por. np. PZZ 92). Stąd liście dziurawca oglądane pod światło sprawiają wrażenie, jakby miały małe dziurki, więc można przez nie „przezierać” (por. *przezorek*), mogą też kojarzyć się – przy dużej dozie wyobraźni – z dziurkami po kulach (por. *postrzelon*, *przestrzelon*).

trójlist ‘bobrek trójlistkowy, Menyanthes trifoliata L.’: ok. Międzyrzecz Podl; kart. SGP; K V 423; nazwa rośliny nawiązuje do jej charakterystycznych potrójnych liści na długich ogonkach. Stąd też inne podobnie złożone nazwy bobrka: *trójlistek* (*trólistek*): lub; PZZ; FF 13; Pelcowa NR; por. czes. gw. *trojlistek* (Rystonová 2007), por. czes. gw., słow. gw. *trojlistník* (Kosík 1941; Rystonová 2007; Buffa 1972), por. też serb. gw. *тролистуина*, *тролистуица* (Simonović BR), *trójliść*: krak; PZZ; ZL; FF 13; PZL; SWil; Majewski SN; Poprzęcki 1990; por. ros. *тролистъ* (Annenkov 1878), por. serb. gw. *goruki trolist* (Simonović BR), *trzylistek* (też w pl.): SWil; Majewski SN, por. słow. *trjlistek* (1854) (Buffa 1972), por. chorw. gw. *trolistak močvarni* (Šugar HBI); *trzylistnik*: Majewski SN; por. też czes. gw. *trjlistník*, *trjlistník* (Kosík 1941; Machek 1954: 183; Rystonová 2007), ukr. gw. *trylystnyk*, *trylystnyk* (Makowiecki 1936: 231), brus. gw. *трылісник* (Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007), ros. gw. *трилистникъ* (Annenkov 1878), wsp. ros. gw. *трилистник* (Merkulova 1967a: 35–36), bułg. gw. *воденъ трилистникъ* (Achtarov 1939), *trzylisty*: Kasz; S V 402; Rogowska 1994; *trzyliść*: białos; PZL; Pastusiak 2007; ZDK; Poprzęcki 1990. Poza tym jeszcze inne polskie gwarowe nazwy rośliny, które motywowane są jej potrójnymi liśćmi: *trojan*: Maz; FF 13; PZL; Majewski SN; Pastusiak 2007; ZDK; Poprzęcki 1990; por. brus. gw. *тројник* (Pastusiak 2007) i *тројник* z Polesia (Bejlina 1968), *trojan wodny*: Majewski SN; por. czes. gw. *trojan vodní* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. gw. *vodný trojan* (Buffa 1972); nazwy te dodatkowo informują o miejscu występowania bobrka, który tworzy zarośla i kępy na torfowiskach, bagnach, podmokłych łąkach oraz nad brzegami stawów i rzek (por. np. ZL 32); poza tym też *trojanka*: USK.

związane z kształtem liści

lwi ząb ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, Taraxacum officinale Web.’: PZZ; FF 13; ZDK; Majewski SN; nazwa notowana przez Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 32); jest to metafora związana z kształtem liści rośliny, które są ostro powcinane i mogą kojarzyć się z zębami drapież-

nika. Odpowiedniki nazwy występują też w innych językach słowiańskich, por. np. czes. gw. *lví zub* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. gw. *levský zub*, *l'ví zubec* (Buffa 1972: 389), ros. gw. *львиный зубъ*, *львиный зубецъ* (Annenkov 1878), słow. gw. *levov zob* (Theissen 2005a: 211). Jest to kalka średniowiecznej nazwy łacińskiej *dens leonis* w wielu językach Europy (por. *Pochodzenie nazw*), podobnie jak *lwi ząb pospolity*: krak; Majewski SN. Inna nazwa mniszka, która nawiązuje do specyficznego kształtu liści rośliny, to *wilczy ząb*: lub; FF 13; USK; Pastusiak 2007; ZDK; Poprzęcki 1990; Linde SJP; SWil; Majewski SN; zestawienie to notuje Syreniusz 1613 (por. Spólnik 1990a: 32). Nieznanego bliżej lwa zastąpiono tu swojskim, ale też groźnym wilkiem, por. też słow. gw. *vľčí zub* (Buffa 1972), ukr. gw. *vowčyj zub* (Makowiecki 1936: 367).

jęczyzek 'babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.': n-tar; Gustawicz 1882; Majewski SN; K II 268 i *jęczyzki* 1. 'babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.': ciesz, n-tar, kroś, Śl, lub; SGRT; SSSL; ZL; Pelcowa NR; MSGP; USK; Majewski SN; K II 268; 2. 'babka zwyczajna, *Plantago maior* L.': Kasz; S II 91; OLA 3 m. 52; forma *jęczyzki* jest bogato poświadczona w historii języka polskiego jako nazwa babki lancetowatej: podaje ją Rostański z zapisów średniowiecznych (zob. Symb. I 306), jako *jęczyzek* podawana przez Mączyńskiego 1564, Marcina z Urzędowa 1595 i Syreniusza 1613; Knapiesz TPLG 1621–1632 i Trotz 1764 notują w formie pl.: *jęczyzki* (Spólnik 1990a: 10). Są to nazwy metaforyczne, które odnoszą się do kształtu liści rośliny przypominającego język. Odpowiedniki tych nazw znajdujemy w słowiańszczyźnie, por. np. czes. gw. *jazyček*, *jazejček* (Hladká 2000; Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. gw. *jazyček*, *jaziček*, *jazički* (Buffa 1972); ukr. gw. *jazyčok* (Makowiecki 1936: 279; Pastusiak 2007). Tę samą motywację mają inne nazwy obu gatunków babki, nawiązujące do kształtu liści przypominających języki. Jedną z nich jest zestawienie *psie jęczyzki* 'babka zwyczajna, *Plantago maior* L.': Kasz; S IV 264; OLA 3 m. 52; K IV 441; K II 268; Rogowska 1994 – zestawienie to poświadcza Rostański z rękopisów średniowiecznych, ale jako określenie babki lancetowatej, *Plantago lanceolata* L. (Symb. I 306); odpowiedniki semantyczne nazwy występują obficie w innych językach słowiańskich, por.: czes. gw. *psí jazyček*, *psej jazejček* i wiele innych (Hladká 2000; Kosík 1941; OLA 3 m. 52; por. też Machek 1954: 218), słow. gw. *psí jazyčok*, *psí jazyček*, *psy jazyček* (Buffa 1972; Hladká 2000; OLA 3 m. 52), ukr. gw. *sobači jazyčky*³⁴ (Makowiecki 1936: 279; Pastusiak 2007). Podobnie nazwa *psie języki* (też w sg.) 'babka zwyczajna, *Plantago maior* L.': Kasz; S IV 264; Rogowska 1994; zestawienia *psi język* i *psie języki* podaje Rostański z zapisów średniowiecznych jako nazwy dla babki lancetowatej, *Plantago lanceolata* L. (Symb. I 306); por. też formy słowiańskie: czes. gw. *psí jazyk* (Hladká 2000; Kosík 1941; por. też Machek 1954: 218), słow. gw. *psí jazyk*, *psí jazik* (Mareš 1957: 188; OLA 3 m. 52; Hladká 2000); dłuż. *psowe język'i* (OLA 3 m. 52), chorw. gw. *pasji jezik* (Šugar HBI). Nazwa jest kalką, por. *Pochodzenie nazw*. Tę samą

³⁴ Nazwa ukraińska dla babki lancetowatej.

motywację semantyczną reprezentuje także nazwa *barankowy język* ‘babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.’: FF 13; Majewski SN; por. liczne odpowiedniki słowiańskie: czes. gw. *jazyk beranni* (Kosík 1941), czes. gw. *berani jazyk* (Machek 1954: 218; Mareš 1957: 188), słow. gw. *barani jazyk* (Buffa 1972), słoweń. gw. *ovčji jezík* (Karlin 1964), serb. gw., chorw. gw. *jańeħu jezúk, jańčev jezúk* (Simonović BR, Šugar HBI). Nazwa jest kalką z łaciny, zob. *Pochodzenie nazw*. Podobnie nazwa *baranie języki* ‘babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.’: USK. Nawiązują także do kształtu liści babki przypominającego języki inne gwarowe nazwy: *lisie języczki* ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’: Kasz; S II 357 i *ptasze języczki* ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’: Kasz; S VII 252. Ostatnie dwie nazwy również plasują się dobrze wśród innych słowiańskich nazw babki tego typu, por: czes. gw. *volský jazyk* (Hladká 2000)³⁵, chorw. gw. *kačji ezičak* (OLA 3 m. 52).

Nazwą dwuznaczną, jeśli chodzi o motywację semantyczną, jest powszechnie znana nazwa *babka* ‘*Plantago*’. Jest to nazwa typowo polska (por. np. SGP; OLA 3 m. 52) i głównie polska (notowana już u Stanki 1472, por. Symb. I 305); jest zgodna z nazwą oficjalną rośliny; pojawiające się nieliczne formy *baþka* w dialektach czeskich (Hladká 2000)³⁶, na wschodzie Słowacji (OLA 3 m. 52)³⁷, częste na zachodzie Ukrainy (OLA 3 m. 52; Makowiecki 1936: 279) i Białorusi są najprawdopodobniej przejęte z polskiego³⁸. Własności lecznicze babki są szeroko znane od dawna (np. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 31–32). Od dawna stosowano jej liście do leczenia trudno gojących się ran, oparzeń, a szczególnie ugryzień psa. Babka była lekiem na suchoty, krwotoki i bóle przewodu pokarmowego. Stosowano ją jako antidotum na trucizny. Sporadycznie w dawnych zielnikach wschodniosłowiańskich była zalecana jako roślina odwracająca złe wróżby i czary (Chodurska 2003: 88–89; por. też Waniakowa 2011b). W związku z tym, według Rostańskiego (Symb. I 305), najpospolitsze lekarstwo na gojenie ran nosi nazwę ludowych lekarek – *babek*. Informację tę powtarzają niektóre słowniki etymologiczne języka polskiego, np. Brückner SEJP s.v. *babka*, jednak Bańkowski ESJP twierdzi, że rzecz wymaga dalszych studiów, bo „gdyby wprost od *babka* ‘znachorka’, to czemu o jednej tylko z tysiąca roślin lekarskich; raczej od okrągłych »po babsku« liści” (s.v. *baba*). Wydaje się jednak, że *babka*, *Plantago*, jest najpowszechniej spotykana z owego „tysiąca roślin lekarskich” (por. Waniakowa 2011b), ale też można by się doszukiwać związków szerokojajowatych liści babki zwyczajnej, *Plantago maior* L., ze znaczeniem wyrazu *babka*, bowiem często

³⁵ Dla formy czeskiej można przytoczyć jako comparandum gwarową nazwę niemiecką, mianowicie *Ochsenzunge* (Marzell 2000 III szp. 822), niewykluczone zresztą, że forma czeska jest kalką niemieckiej.

³⁶ W tym wypadku chodzi o babkę zwyczajną (*Plantago maior* L.).

³⁷ Notowana też u Buffy (1972).

³⁸ Sporadycznie też w gwarze południowo-zachodniej Rosji, por. p. 843 z OLA 3 m. 52. Nazwa *babka*, przejęta z polskiego, znajduje się w czeskim słowniku Jungmanna (SČN), jednak nie przyjęła się ona powszechnie (Orłoś 1967: 21).

w gwarach to, co szerokie i rozłożyste, nazywa się *babka* (por. SGP s.v. *babka*). W takim razie *babka*, będąc nazwą metaforyczną, wiązałyby się z kształtem liści.

łapa niedźwiedzia ‘barszcz zwyczajny, *Heracleum sphondylium* L.’: n-tar; kart. SGP; Majewski SN; SWil; Stanko 1472 poświadcza nazwę *niedźwiedzia noga* (Spólnik 1990a: 10), por. też Symb. I 257; nazwa przenośna, motywowana zarówno kształtem, jak i wielkością liści rośliny, które mogą przypominać łapę niedźwiedzia, por. też stczes. *nedvězie noha, nedvěňožka* (Machek 1954: 166; Wróbel 2004: 47), słow. *medvedi noha, nedvěđínoga* (Buffa 1972), ros. gw. *медвѣжья лапа*³⁹ (Annenkov 1878), por. też słoweń. gw. *medvedove tace, medvedova taca, medvedova dlan* (Barlè 1937; Simonović BR; Karlin 1964), chorw. gw. *taca medvedova, medviđa šapa, medvjedi dlan*, serb. gw. *медвеђи длан, мечја шапа* (Šugar HBI; Simonović BR), bułg. gw. *мечја шапа* (jako pożyczka z serbskiego) (Achtarov 1939). Inna nazwa dla barszczu zwyczajnego nawiązująca do kształtu jego liści to *niedźwiedzia stopa*: n-tar; SGRT; por. ros. gw. *медвѣжья стопа* (Annenkov 1878), por. chorw. gw. *stopa medviđa, stopa medvidnja*, serb. gw. *медвиња стопа, медвиња ступа, медвједња стопа, медвјеђа стопа* i wiele innych form (Šugar HBI; Šulek 1879; Simonović BR). Nazwy słowiańskie są prawdopodobnie kalkami z łaciny, por. *Pochodzenie nazw*.

niedźwiedzie ucho ‘dziewanna drobnokwiatowa, *Verbascum thapsus* L.’: ok. Grodna [Bruś], Lit; Majewski SN; K III 299; por. ukr. gw. *медвеже ухо, vedmeže ucho* (Makowiecki 1936: 394), por. *медвежье ушко* z Polesia (Bejlina 1968), ros. gw. *медвѣжье ухо, медвѣжьби ушки* (Annenkov 1878), chorw. gw. *medved uho* ‘dziewanna’ (Šugar HBI), serb. gw. *медвед-ухо* (Šulek 1879, Simonović BR), bułg. gw. *мече-ухо, мечи-ухо* (Achtarov 1939); nazwa jest metaforyczna i wiąże się niewątpliwie z dużych rozmiarów jajowato-podłużnymi liśćmi dziewanny, pokrytymi gęstym kutnerem (por. np. ZL 45–46). Mogą one kojarzyć się z włochatym niedźwiedzim uchem. W nazwie odzwierciedlone są więc zarazem wrażenia dotykowe.

związane z kolorem liści

srebrnik (*srebnik, śrebrnik*) ‘pięciornik gęsi, *Potentilla anserina* L.’: n-tar, ok. Wieliczki, lub, ok. Pleszewa, kal; SSSL; PZZ; ZL; Pelcowa NR; USK; SGRT; Köhler 1993b; ZDK; SWil; Majewski SN; K V 213; Rostafiński z zapisów średniowiecznych podaje formę *srebrnik* (Symb. I 193), potem u Szymona z Łowicza 1537 znajdujemy zapis <*srzebnik*>, u Siennika 1568 i Marcina z Urzędowa 1595, Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632, Guldeniusa 1641 i Trotza 1764 jest *srebrnik* (Spólnik 1990a: 37); por. śrlac. *argentaria, argentina* (Symb. I 193; Marzell 2000 III szp. 999); por. także stczes., czes. gw. *stříbrník*, czes. gw. *stříbrníček*, słow. gw. *striebník* (Machek 1954: 102–103; Čouka 1929; Buffa 1972), brus. gw. *sryebnik*,

³⁹ Pisownia nieco przeze mnie zmodyfikowana z powodu braku odpowiednich znaków.

срѣбник (sic!), *сребник*, *срибник*, *срѣбраник* (Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007), *серебряник* z Polesia (Bejlina 1968), ros. gw. *серебрянникъ* (Annenkov 1878); formy wschodniosłowiańskie pochodzą być może z polskiego, por. też niem. *Silberkraut* (pośw. 1574, 1588, 1667, 1673), niderl. *zilverkruid*, ang. *midsummer silver*, *silverweed*, fr. *argentine* (pośw. 1581) – jako kontynuacja formy łacińskiej, oraz fr. *herbe argenté*, włos. *argentina* (jako kontynuacja formy łacińskiej) i inne (Marzell 2000 III szp. 1006); liście rośliny są pod spodem obficie srebrzyście owłosione, co stało się podstawą motywacyjną nazwy (por. Symb. I 193; Machek 1954: 102). Jednak nazwy europejskie (w tym dawna polska) są starymi kalkami ze śrlac. *argentina* (Marzell 2000 III szp. 1006). Wobec tego polska nazwa gwarowa *srebrnik* kontynuuje dawną kalkę. Inne gwarowe nazwy tego gatunku pięciornika, jako derywaty od tej samej podstawy słowotwórczej, mają również identyczną motywację: *srebernik*: USK; por. słow. gw. *strieborník*, *stréberník* (Machek 1954: 103; Buffa 1972); *srebrniak*: K V 213.

podbielina ‘podbiał pospolity, Tussilago farfara L.’: n-tar, ok. Bielska-Białej, lub; SGRT; Pelcowa NR; USK; Köhler 1993b; Gustawicz 1882; Majewski SN; K IV 166; por. czes. *podbělica*, *podbělice* (Rystonová 2007), serb. gw. *нодбјелуца* (Šulek 1879; Simonović BR); nazwa wiąże się z liśćmi rośliny pod spodem omszonymi, stąd srebrnobiałymi (por. np. PZZ 136). Psł. **pod(ъ)bělъ* składa się z przyimka **podъ* i przymiotnika *bělъ*, Borys SEJP s.v. *podbiał*, por. też. Spółnik 1990a: 68; Rogowska 1994: 184. Tę samą motywację mają inne nazwy podbiału (wraz z ogólnopolską), por.: *podbiałki*: n-tar; SGRT; USK; *podbiałek* (*podbãłtk*) (też w pl.): Kasz; S IV 97; kart. SGP; Rogowska 1994; *podbiel* (*podběl*) ‘podbiał pospolity, Tussilago farfara L.’: Kasz; kart. SGP; por. czes. gw. *podbíl* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. *podbel’* (Machek 1954: 250; Buffa 1972), ukr. gw. *pidbil*, *pubbil* (Makowiecki 1936: 383), słoweń. gw. *podbel*, *spodbel*, *podbela* (Karlin 1964), chorw. gw. *podbel*, *podbelj*, *podbil*, *podbjel* i wiele innych (Šugar HBI), serb. *нодбел*, serb. gw. *нодбелек*, *нодбелъ*, *нодбјел* i liczne inne formy (Šulek 1879; Simonović BR), bułg. gw. *нодбѣлъ*⁴⁰, *нодбяла* (Achtarov 1939).

związane z ułożeniem liści

krężolek ‘babka, Plantago’: czar; OLA 3 m. 52; liście babki tworzą rozetkę, nazwa zatem odwołuje się do ułożenia liści w *krąg*.

krzyżowe ziele ‘dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.’: kiel, lub, sier, Kuj, Mp pn, Maz, Wp, Pom pd, Kasz; MSGP; SZ; FF 15; SSSL; PZZ; USK; Wierzbicka 2002; ZDK; Poprzęcki 1990; LPW III 1066; kart. SGP; K II 500; por. głuź. *křižowe zelo*, *křižne zelo* (Radyserb-Wjela 1909: 72), por. niem. gw. *Krüzblom*, *Kraitzblom*, *Kraitzblâm* i wiele innych (Marzell 2000 II szp. 954). Według pol-

⁴⁰ Pisownia zmodyfikowana przeze mnie z powodu braku odpowiednich znaków.

skich źródeł gwarowych nazwa rośliny motywowana jest faktem, że naprzeciwległe listki dziurawca widziane z góry tworzą krzyżyk⁴¹. Tę motywację miałyby też inne nazwy rośliny, takie jak *krzyżowe drzewko*⁴²: kar; SGP; LPW III 1066; por. głuź. *křižne drjewo* (Radyserb-Wjela 1909: 72); oraz *krzyżownik*: kiel; n-tar; SZ; SGRT; por. czes. gw. *křížek* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. *křížek*, *křížik* (Buffa 1972), głuź. *křižownik*, *křižomnik*, *křižnik* (Radyserb-Wjela 1909: 72; Lajnert 1954), słowen. gw. *križevec* (Barlè 1937: 111; Karlin 1964).

związane z kształtem korzenia

gadzi korzeń ‘rdest wężownik, Polygonum bistorta L.’: n-tar; SGRT; K II 43; por. por. stczes. *hadové kořenie*, czes. gw. *hadí kořen* (Kosík 1941; Machek 1954: 87; Rystonová 2007), słow. *hadí koreň* (Buffa 1972), słowen. gw. *gadji koren*, *gadov koren* (Barlè 1937; Karlin 1964); nazwa wiąże się z grubym, wężowato poskręcanym kłęczem rośliny (por. np. PZZ 154). Ta cecha rdestu wężownika jest na tyle charakterystyczna, że została zauważona już średniowieczu (por. *Pochodzenie nazw, wężownik*). Istnieje wiele polskich gwarowych nazw wężownika, dla których motywacją jest specyficzny korzeń rośliny. Oto przykłady: *gadzikorzeń* ‘ziele skuteczne przeciw konwulsjom, prawdopodobnie rdest wężownik, Polygonum bistorta L.’: n-tar; SGP; RZ; por. słow. *hadíkořen* (Buffa 1972); w tym przypadku zamiast z zestawieniem mamy do czynienia ze złożeniem o identycznych składowych, takim jak zestawienie *zmijowy korzeń*: białos; PZZ; FF 13; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; por. ros. gw. *корень змѣиный* (Annenkov 1878). Rostafiński notuje z glos średniowiecznych zestawienie zbliżone semantycznie, mianowicie *wężowe korzenie* (Symb. I 153), por. chorw. gw. *trava od zmije* i serb. gw. *trava od zmuje* (Šulek 1879; Simonović BR; Šugar HBI). W innych nazwach doszło do uniwerbizacji: *gadziak*: n-tar; SGP; SGRT; Stanko 1472 notuje <hadek> i <hadowka> (por. Symb. I 153; Spólnik 1990a: 41), ostatnia forma zapożyczona z czeskiego (Wróbel 2004: 36); por. czes. *hadovnik* (Rystonová 2007); *gadziniac*: n-tar; SGRT; K II 43; por. łuz. *hadźenc* (Lajnert 1954), słow. gw. *hadovec* (Kosík 1941; Machek 1954: 87); *zmijowiec*: Majewski SN; K VI 445, por. też ros. gw. *змѣевикъ* (Annenkov 1878). Należy tu też wymienić starą, a obecnie powszechnie używaną, zarówno w gwarach, jak i potocznie, nazwę *wężownik*. Poświadcza ją Rostafiński ze słowniczków średniowiecznych (Symb. I 153), zapis występujący u Stanki 1472 można interpretować jako formę *wężowiec*, formacja *wężownik* notowana jest następnie przez wiele źródeł: znajduje się u Falimirza 1534, Szymona z Łowicza 1537, Spiczynskiego 1542, Siennika 1562, Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 42); por. też czes. gw., słow. gw. *užovník*, *úžovník*

⁴¹ Nieco inną motywację przytacza Marzell (2000 II szp. 954), który łączy nazwy z tej grupy raczej z szeroko znanymi własnościami leczniczymi dziurawca i motywacją religijną.

⁴² Drugi człon zestawienia *drzewko* odnosi się do sztywnych, sięgających 70 cm łodyg dziurawca (por. PZZ 92).

(Kosík 1941; Rystonová 2007; Buffa 1972), ukr. gw. *užovnyk* (Makowiecki 1936: 285), brus. gw. *užownik*, *wanžoуник*, *венжоўнік*, *венжовникъ* (Annenkov 1878; Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007). Można się zastanawiać, czy nazwy słowiańskie są kalkami licznych nazw łacińskich (por. *Pochodzenie nazw*, *wężownik*), czy też raczej doszło tu do paraleli w rozwoju znaczeniowym nazw. Jeśli mamy do czynienia z paralelizmem (skręcenia grubego kłacza są bardzo charakterystyczne), to z pewnością duży wpływ na dawno poświadczone nazwy słowiańskie miały nazwy łacińskie.

związane z wyglądem całej rośliny

drutowiec ‘rdest ptasi, *Polygonum aviculare* L.: lub, białos; PZZ; ZL; Pelcowa NR; PZL; Pastusiak 2007; ZDK; Poprzęcki 1990; w polskich zielnikach i słownikach języka polskiego nazwa nie występuje. Nie notują jej też, co może dziwić, polskie słowniki gwarowe (brak w K), nazwa także prawie nie jest spotykana w dostępnych mi źródłach słowiańskich, jednak por. chorw. gw. *žicara* (Šugar HBI), gdzie chorw. *žica* ‘drut’, por. też niem. *eisenkrut* (pośw. w XV w.), *Eisenkraut*, *Eisengras* i inne (Marzell 2000 III szp. 898); por. także np. ang. *iron grass*, fr. *herbe de fer* (Marzell 2000 III szp. 898). Motywacją nazwy jest w tym wypadku wygląd całej rośliny, ponieważ rdest ptasi ma cienkie, długie (ok. pół metra) płozące się pędy, często rozścielone koliście i mocno rozgałęzione, pokryte małymi listkami, a różowo-zielone kwiaty są drobne (por. np. PZZ 152; Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 396). Całość może przypominać splątany drut, zwłaszcza gdy roślina występuje masowo, tworząc jednolitą darni (por. *Pochodzenie nazw*).

związane z podobieństwem do innych roślin

jastrzębiec ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.: n-tar; SGRT; nazwy jastrzębiec (*Hieracium*) i mniszek (*Taraxacum*) uważane były dawniej za synonimy, stąd ta sama nazwa góralska na obie rośliny (SGRT s.v.). Obie rośliny bowiem mają żółte kwiaty, podobne owocostany w kształcie puchowej kuli i zawierają mleczny sok. Różnią się znacznie tylko liśćmi, co na pierwszy rzut oka może nie być zauważone⁴³. Zaznaczyć trzeba, że mniszek jest rośliną znacznie częściej spotykaną niż jastrzębiec, który wprawdzie występuje w licznych gatunkach w całej Polsce, ale jednak nie tak powszechnie jak mniszek.

świnia wesz ‘bieluń dziedzierzawa, *Datura stramonium* L.: FF 16; PZL; Majewski SN; nazwa w przeszłości polszczyzny określała szczwół plamisty, *Conium maculatum* L. (Spólnik 1990a: 100). Do dziś w gwarach funkcjonuje też jako nazwa szczwołu. Nazwa przeszła też na inne rośliny, na przykład na szalejadowity,

⁴³ Oba rodzaje należą do rodziny astrowatych.

Cicuta virosa L.⁴⁴ Nazwa *świnia wesz* jako nazwa szczwołu jest motywowana semantycznie poprzez wygląd czerwono kropkowanej łądygi, tak jak byłaby ona pokryta wszami (por. Basaj, Siatkowski 2006: 386). Inny wariant nazwy dla bielunia to *świńska wesz*: sand; FF 16; PZL; Poprzęcki 1990; K V 371.

koniczyna ‘bobrek trójlistkowy, *Menyanthes trifoliata* L.’: Majewski SN; por. np. słoweń. gw. *deteljica* (Karlin 1964), ros. gw. *кониць* (Annenkov 1878); nazwa bobrka nawiązuje do jego podobieństwa do koniczyny, *Trifolium* poprzez nieco podobne potrójne liście na długich ogonkach. Inne nazwy bobrka, będące zestawieniami, informują ponadto o miejscach występowania rośliny, które różnią go od koniczyny. Bobrek rośnie bowiem najczęściej na podmokłych łąkach i bagnach oraz na brzegach wód: *koniczyna błotna*: PZZ; ZL; PZL; por. słoweń. gw. *močvir-ska detelja* (Karlin 1964), *koniczyna wodna*: lub; ZL; FF 13; PZL; USK; Majewski SN; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; por. czes. gw. (hanackie) *vodňo končina* (Machek 1954: 183), czes. gw. *dětel vodní, jetel vodní* (Kosík 1941; Rystonová 2007), por. słow. *vodná ďatelina, vodní dětěl* (Buffa 1972), bułg. gw. *водна детелина* (Achtarov 1939), fr. *trèfle d'eau*, oraz *koniczynka błotna*: FF 13.

nazwy deprecjatywne różnego rodzaju – w tym oparte na podobieństwie do innych roślin

dziad (zwykle w pl.) ‘łopian większy, *Arctium lappa* L., syn.: *Lappa maior* Gaertn., *Lappa officinalis* All.’ lub ‘łopian mniejszy, *Arctium minus* Bernh.’ lub ‘łopian pajęczynowaty, *Arctium tomentosum* Mill.’: łącz, kiel, kroś, Kasz; S VII 60; SGP; SZ; SSSL; PZL; Kurek 2004a; ZDK; por. brus. gw. *dzèt* (Pastusiak 2007), ros. gw. *дѣдку* (Annenkov 1878). Nazwa jest aluzją do czepliwości koszyczków kwiatowych rośliny, które są okryte haczykowatymi łuskami, wskutek czego kwiatostany łatwo się przyczepiają do ubrań, sierści zwierząt itd. (por. np. PZZ 120). Mamy tu do czynienia z daleko posuniętą metaforą, bo, po pierwsze, nazwa rośliny jest motywowana właściwościami kwiatostanów i tylko one brane są pod uwagę (*pars pro toto*), po drugie, czepliwość ich jest porównana do natręctwa żebraka. Tę samą motywację widzimy w innej nazwie łopianu, mianowicie *dziadownik* ‘łopian większy, *Arctium lappa* L., syn.: *Lappa maior* Gaertn., *Lappa officinalis* All.’ lub ‘łopian mniejszy, *Arctium minus* Bernh.’: USK; SSSL; por. ukr. gw. *d’idovnyk, didovnik, дѣдовникъ*⁴⁵ (Makowiecki 1936: 199, 200; Annenkov 1878), ukr. gw. *дїдовник* (Pastusiak 2007), brus. gw. *дзядовникъ* (Annenkov 1878; Kiselevskij 1967). W tym przypadku jest to derywat, ale mechanizm nominacyjny jest identyczny. Obie nazwy łopianu, utworzone na podstawie stereotypu dziada żebraka, którego wyróżniającą cechą jest między innymi natręctwo, są deprecjatywne.

⁴⁴ Jak twierdzą liczni autorzy, na przykład Mieczysław Basaj, lud dzieli rośliny na użyteczne i niepotrzebne człowiekowi, które oddaje zwierzętom. Są to najczęściej rośliny o nieprzyjemnym zapachu, a nawet trujące (por. Basaj, Siatkowski 2006: 386).

⁴⁵ Pisownia nieco zmodyfikowana z powodu braku właściwych znaków.

dziki koper ‘barszcz zwyczajny, *Heracleum sphondylium* L.’: Kuj; Wierzbicka 2002; łodygi i baldachy barszczu zwyczajnego przypominają koper ogrodowy, *Anethum graveolens* L., jednak poza tym roślina nie ma cech kopru, stąd nazwa jest w zasadzie deprecjatywna (por. Wierzbicka 2002), a sprawia to przymiotnik *dziki*, który pojawia się w tej funkcji także przy innych nazwach, por. np. *dziki (dzieci) mak* ‘mak polny, *Papaver rhoeas* L.’: Kasz; ok. Gdańska i Kwidzyna; PZZ; USK; Majewski SN; Bukowiecki, Cygiert, Ptach 1953; por. słow. *planý mak*, *planí mak* (Buffa 1972) (por. słow. *planý* ‘dziki’), ukr. gw. *mak dykyj* (Makowiecki 1936: 255); podobnie *dziwy mak*: opol; kart. SGP; por. słow. *divý mak* (Buffa 1972), czes. gw. *divoký mák* (Hladká 2000), ros. gw. *дикий макъ* (Annenkov 1878), słoweń. gw. *divji mak* (Karlin 1964), chorw. gw. *divji mak*, *divlji mak* (Šugar HBI), serb. gw. *дивљи мак* (Simonović BR), bułg. gw. *дивъ макъ* (Achtarov 1939).

końska mięta ‘mięta polna, *Mentha arvensis* L.’: kroś; USK; Kurek 2004a; w historii języka polskiego pojawiają się tylko nazwy *końska miętka*, notowana przez Rostańskiego z zapisów średniowiecznych (Symb. I 292), i *kobyła miętka* (na przykład u Falimirza 1534, Szymona z Łowicza 1537, Syreniusza 1613 i innych), ale jest to za każdym razem określenie mięty długolistnej, *Mentha silvestris* L. (Spółnik 1990a: 31); por. czes. *bařám koňský* (Rystonová 2007), ukr. gw. *màta kiňska* (Makowiecki 1936: 230), ros. gw. *мята конская* (Annenkov 1878), chorw. gw. *metica kojnska* (Šugar HBI). Nazwa wynikająca z podobieństwa do mięty pieprzowej, *Mentha piperita* L., której zapach i działanie lecznicze są mocniejsze niż mięty polnej. Tutaj określenie *końska* jest deprecjatywne. Taką samą rolę pełni często przymiotnik *psi*, por. *psia mięta (miata)* ‘przetacznik ożankowy, *Veronica chamaedrys* L.’: ok. Grodna [Bruś], opocz; kart. SGP; Szcześniak 2008; Majewski SN; Rostański z rękopisów średniowiecznych notuje jedynie zestawienie *ptasia miętka* (Symb. I 301); nazwa jest motywowana kształtem liści tego gatunku przetacznika podobnym do liści mięty, jednak roślina nie ma jej właściwości (por. Symb. I 301). Inną nazwą, w której przymiotnik *psi* służy deprecjacji rośliny, jest *psi mak* ‘mak polny, *Papaver rhoeas* L.’: szub; kart. SGP; por. czes. gw. *psí mák* (Hladká 2000). W tym przypadku mak polny został porównany do maku „prawdziwego”, czyli maku lekarskiego, *Papaver somniferum* L., rośliny, z której uzyskuje się opium, substancję o silnych właściwościach odurzających, uśmierzających ból i nasennych (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 270–271).

szczaw koński ‘szczaw tępolistny, *Rumex obtusifolius* L.’: n-tar, kiel, ok. Międzyrzecza Podl; SGRT; SZ; K II 388, 423, V 287; nazwę potwierdza Rostański z zapisów średniowiecznych (Symb. I 153); por. stczes. *konščěv* (sic!) (Wróbel 2004: 32), czes. gw. *koňský ščáv*, por. słow. gw. *konský štial* (Machek 1954: 85), słow. gw. *konský štav* (Buffa 1972), por. ukr. gw. *ščavel kiňskij* (Makowiecki 1936: 320), słoweń. gw. *konjski ščap* (Karlin 1964), chorw. gw. *konjski ščap*, *konjski štap* i wiele innych form (Šugar HBI), por. serb. *коњштак* (Simonović BR), por. też ros. gw. *конюшина* (Annenkov 1878). Według Wróbla (2004: 32) roślina zyskała w na-

zwie przymiotnik *koński*, ponieważ jest bezużyteczna (niejadalna dla człowieka). Wydaje się jednak, że określenie to odnosi się do jej wielkości (w porównaniu ze szczawiem zwyczajnym, *Rumex acetosa* L.), a zwłaszcza dużych jej liści – jak dla konia. Uwagi te odnoszą się także do innej nazwy szczawiu tępolistnego, mianowicie *kobyli szczaw* (*kobeli szczaw*): kiel, lub; SZ; Majewski SN; K II 388, V 287; zestawienie *kobyli szczaw* potwierdza większość polskich zielników i słowników: już Stanko 1472 notuje <*kobily szczaw*>, zestawienie *kobyli szczaw* poświadcza także z rękopisów średniowiecznych Rostafiński (Symb. I 153), następnie forma *kobyli szczaw* znajduje się u Falimirza 1534, Szymona z Łowicza 1537, Spiczyńskiego 1542, Mączyńskiego 1564, Siennika 1568, Knapiusza TPLG 1621–1632, Guldeniusa 1641, Haura 1730, Kluka 1786–1788 i Jundziłła 1791 (por. Spólnik 1990a: 46–47); por. też czes. gw. *kobyli ščab* (Machek 1954: 85).

żydówka ‘pokrzyk wilcza jagoda, *Atropa belladonna* L.’: Poznań; Majewski SN; por. niem. gw. *Judenkirsche*, *Judentraube* i inne (Marzell 2000 I szp. 518–519); polska nazwa gwarowa jest motywowana szkodliwymi właściwościami rośliny. Ze względu na dużą zawartość silnych halucynogennych alkaloidów tropanowych (atropiny, hioscyaminy, skopolaminy i belladoniny) – głównie w korzeniu – jest ona śmiertelnie trująca⁴⁶. Jej owoce – mylone często z czarnymi borówkami, a nawet z wiśniami – mają słodki smak, lecz są najbardziej trujące. Stąd przenośna nazwa pokrzyku, oparta na negatywnym stereotypie, jeśli się weźmie pod uwagę panujący tu i ówdzie na wsi antysemityzm (por. Waniakowa 2007b).

II. Nazwy motywowane miejscem występowania

podróżnik ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: Majewski SN; nazwa być może motywowana pospolicnością występowania mniszka przy drogach, por. też. ukr. gw. *podorożnyk* (Makowiecki 1936: 367), ros. gw. *подорожник*(ъ) (Annenkov 1878; Kolosova 2009: 191). Podobnie inna nazwa mniszka, *podróżnik pospolity*: krak; SWil; Majewski SN. Nazwa *podróżnik mleczowaty*: FF 13; PZL, nawiązuje ponadto do charakterystycznego mlecznego soku rośliny, poza tym służy rozróżnieniu między mniszkiem a cykorią podróżnikiem, *Cichorium intybus* L. Można tu przytoczyć jeszcze jedną nazwę mniszka, mianowicie *przydrożnik*: K II 519; por. ros. gw. *придорожь* (Annenkov 1878). Należy jednak zaznaczyć, że wymienione nazwy są dwuznaczne motywacyjnie, ponieważ być może wywodzą się od cech wspólnych z cykorią podróżnikiem, *Cichorium intybus* L., który w gwarach polskich ma identyczne nazwy. Jak wiadomo, korzeń

⁴⁶ Toksyczność pokrzyku maleje w ciepłych krajach, ponieważ pod wpływem wyższej temperatury hioscyamina przekształca się w racemiczną atropinę, która jest znacznie słabsza w działaniu. Źródła botaniczne podają szczegółowo objawy zatrucia wilczą jagodą, poczynawszy od rozszerzenia źrenic i halucynacji aż do zupełnego paraliżu.

rośliny był używany jako namiastka cykorii (por. w dalszej części książki). Wyjątkiem jest *podróznik mleczowaty*, który odnosi się tylko do mniszka, ale z kolei można powiedzieć, że nazwa ta – podobnie jak inne nazwy mniszka z tej grupy – związana jest z podobieństwem cech tej rośliny do cykorii podróznika (por. w dalszej części książki).

podróznik (*podroznik, podorożnik, podorożnyk*) ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’: ok. Łosic, przem; OLA 3 m. 52; SSSL; PZZ; Pelcowa NR; USK; Rostafiński notuje tę formę ze słowniczków średniowiecznych (Symb. I 305), por. też ros. gw. *подорожник* w różnych wariantach fonetycznych (OLA 3 m. 52), ukr. gw. *podorożnyk* w różnych wariantach fonetycznych (Makowiecki 1936: 279; OLA 3 m. 52), brus. gw. *падарожнік* (Pastusiak 2007). Nazwa jest motywowana faktem, że babka rośnie często na drogach. Wydaje się, że polska forma gwarowa, choć jej poświadczenia są ze średniowiecza, utrzymała się dlatego, że jest zakorzeniona w gwarach wschodniosłowiańskich, lub wręcz stanowi – co znacznie bardziej prawdopodobne – stosunkowo nowe zapożyczenie z tych gwar, por. *Pochodzenie nazw*. Tę samą motywację ma inna nazwa babki zwyczajnej, mianowicie *przyputnik* (*tręputnik*⁴⁷): pasł; OLA 3 m. 52; por. też brus. gw. *трыпутн’ік* i inne warianty fonetyczne (OLA 3 m. 52), ros. gw. *пр’іпутн’ік, тр’іпутн’ік* z licznymi wariantami fonetycznymi (OLA 3 m. 52), ukr. gw. *прыпутнык, трыпутнык* (OLA 3 m. 52; Makowiecki 1936: 280); słoweń. gw. *porpu:ətnèk* (OLA 3 m. 52). Miano *прпунутник*, obecne już w dawnych wschodniosłowiańskich zielnikach, odnosi się także do różnych gatunków babki (Chodurska 2003: 92). Forma jest niewątpliwie zapożyczeniem z gwar rosyjskich lub białoruskich, por. *Pochodzenie nazw*.

żabie kwiatki ‘niezapominajka, *Myosotis*’: kal; kart. SGP; K VI 431; nazwa jest metaforyczna, jednak warto zaznaczyć, że przymiotnik *żabi* (lub inne odnoszące się do zwierząt związanych z wodą czy też derywaty od nich) często zawierają w sobie nazwy będące zestawieniami odnoszącymi się do roślin wodnych lub tych rosnących w pobliżu wody, a niezapominajka niewątpliwie do nich należy (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 315), por. np. *żabie oczy, żabie ślepia, żabiniec* ‘knieć błotna, *Caltha palustris* L.’ oraz *żabie oczka, żabie ślepki* i inne ‘niezapominajka, *Myosotis*’, *żabie oczko* ‘przetacznik ożankowy, *Veronica chamaedrys* L.’ (zob. też wcześniej w tym rozdziale: *Nazwy związane z kolorem kwiatów*).

⁴⁷ Nagłos *tré-* jest najprawdopodobniej wynikiem adideacji do liczebnika *tri*.

III. Nazwy motywowane właściwościami

związane z wydawanym dźwiękiem (szeleszczenia, chrobotania itd.)

chrobust (*chrabust*, *chrabus*) ‘ostrożeń warzywny, *Cirsium oleraceum* (L.) Scop.’: Maz, ok. Grodna [Bruś]; FF 13; PZL; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN; SW; ukr. gw. *χrobust*, *χrabust* (Makowiecki 1936: 100), ukr. gw. *chrobost*, *xpobyct*, brus. gw. *xpobyct*, *xpybyct* (Pastusiak 2007). Nazwa jest w polszczyźnie najprawdopodobniej zapożyczeniem z języka ukraińskiego (tak według SW), gdzie jest z pochodzenia dźwiękonaśladowcza (por. ESUM s.v. *xpaбýз*). Wydaje się, że jest motywowana słowotwórczo przez dawny czasownik *chrobać* ‘chrzęścić, trzeszczeć’ (notowany przez Borysia SEJP s.v. *chrobotać*), por. intensivum *chrobotać*, ze względu na odgłosy trzeszczenia wydawane przez duże wydłużone liście przy ich zgniataniu. Ponieważ roślina jest jadalna, zwłaszcza młode pędy bogate w składniki mineralne, dawniej sporządzano z niej supel, może służyć też jako składnik sałatek (por. np. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 336). Być może wydaje ona chrzęst, gdy się ją zjada i to stanowi motywację nazwy, por. też np. chorw. gw. *škrbinka* (Šugar HBI), gdzie chorw. *škrbotati* ‘chrobotać, chrzęścić, zgrzytać’.

szelepuszki (pl.) ‘kocanki piaskowe, *Helichrysum arenarium* (L.) Moench’: lub; Pelcowa NR; nazwa nienotowana w historii polszczyzny. Związana jest z szelestem wydawanym przez kwiaty rośliny przy ich dotknięciu. Kwiaty zebrane są bowiem w koszyczki tworzące gęstą wiechę. Kuliste koszyczki kwiatowe robią wrażenie ususzonych (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 199–200). Tę samą motywację ma nazwa *szeleszczuchy* (pl.) występująca na tym samym obszarze.

związane z wrażeniami dotykowymi (np. owłosieniem, kolcami)

lwia łapa ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.’: Linde SJP; Majewski SN; nazwa przenośna; wywodzi się z porównania gęsto ulistnionych pędów widłaka do owłosionej łapy lwa. Nazwa ta jest poświadczona u Syreniusza 1613; nazwa jest oczywiście kalką (zob. *Pochodzenie nazw*). Podobnie motywowane są inne metaforyczne nazwy widłaka, jak np. *łapa niedźwiedzia*: Ostródz, Wr, Mr; FF 14; PZZ; Linde SJP; Majewski SN; zestawienie poświadczone przez Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 51); odpowiedniki nazwy znajdujemy w innych językach słowiańskich, jak np. czes. *medvědí łapa* (Machek 1954: 27⁴⁸), czes. gw. *medvědí tlapa* (Kosík 1941; Rystonová 2007), por. też słow. gw. *medvedi noha*, *medvedia tlapa* (Buffa 1972), nazwa jest również kalką (zob. *Pochodzenie nazw*). Tu się plasują także gwarowe nazwy widłaka goździstego *wilcze łapy*: przem; Pastusiak 2007; K VI 125 i *wilcza stopa*: FF 14; zestawienie to

⁴⁸ Machek uważa tę nazwę za pożyczkę z polskiego.

poświadcza Knapiusz TPLG 1621–1632 i Trotz 1764 (Spólnik 1990a: 51), a można je porównać z następującymi nazwami słowiańskimi: czes. *vlčí noha* (Rystonová 2007), słow. *vlčia noha* (Buffa 1972), chorw. gw. *noga vučja* (Šugar HBI), serb. gw. *vučja noza* (Šulek 1879, Simonović BR). Są to również kalki, jak wskazują nazwy widłaka w licznych językach Europy (zob. *Pochodzenie nazw*). Trzeba też wymienić *wilczy pazur*: SSSL; USK; por. łuz. *wjelče pazory* (Radyserb-Wjela 1909), por. też czes. gw. *vlčí dráp* (Rystonová 2007). Nazwa jest kalką, podobnie jak poprzednie (por. *Pochodzenie nazw*). Podobnie należy tu nazwa *leśne kocie nóżki*: Kasz; S II 334; Rogowska 1994 oraz *wilczy ogon*: lub; Pelcowa NR; odpowiedniki semantyczne tej nazwy znajdujemy w gwarach czeskich i kaszubskich, por. czes. gw. *vlčí ocasy* (Kosík 1941; Hladká 2000; Rystonová 2007), czes. gw. *vlčí chvost*, *vlčí ocas* (Rystonová 2007) oraz kasz. gw. *wilcze typy* (*v'ılčë tępë*), por. kasz. *tępa* 'krótki ogon' (SEK V 146)⁴⁹.

związane z charakterystycznymi cechami kwiatów

słomiany kwiat 'kocanki piaskowe, *Helichrysum arenarium* (L.) Moench': USK; SWil; Majewski SN; por. niem. gw. *Strohblaum*, *Striehbloume*, *Strihbläm* i wiele innych (Marzell 2000 II szp. 783); por. też niderl. *stroobloem*, duń. *stråblomst* (pośw. 1845, 1850), szw. *stråblomster* (pośw. 1877), fr. *fleur de paille*, rum. *flori-de-paie* (Marzell 2000 II szp. 783); lit. *šiaudinė*, *šiaudinėlis*, *šiaudinikė*, *šiaudinukas* (LKŽ s.v.), por. lit. *šiaudas* 'słoma'; nazwa jest motywowana charakterystycznym wyglądem kwiatów rośliny i wrażeniami przy ich dotykaniu. Kuliste koszyczki kwiatowe robią bowiem wrażenie ususzonych, jakby słomianych (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 199–200). Inne nazwy kocanek mają identyczną motywację semantyczną, por. *słomianka* (często w pl.): lub; Mp; PZZ; Pelcowa NR; por. głuź. *słómjanka* (Radyserb-Wjela 1909: 29), czes. gw. *slaměnka*, słow. gw. *slamiha* (Machek 1954: 241), słow. gw. *slamienka*, *slamiha* (Buffa 1972), por. ukr. gw. *solomanka piskova* (Makowiecki 1936: 176); *słomnik*: ciesz; Majewski SN; *suche kwiaty* (pl.): lub; Pelcowa NR. Jak widać z wielości przykładów z innych języków, skojarzenie ze słomą kwiatów kocanek jest powszechne. Mamy tu do czynienia niewątpliwie z paralelizmem semantycznym, choć z pewnością w niektórych językach nazwy kocanek są kalkami z niemieckiego.

związane z charakterystycznymi owocami

jablko cierniste 'bieluń dziedzierzawa, *Datura stramonium* L.': Majewski SN; bieluń ma owoce w postaci kolczastych torebek, podobnych do owoców kasztanowca, a przypominających małe jabłka z kolcami, stąd ta przenośna nazwa, por. także czes. *jablko trnové* (Kosík 1941), czes. *bodlavé jablko* (1596), słow. *ježkové jablko*

⁴⁹ Kasz. *tępa* to najprawdopodobniej synonimiczna przestawka z *pęta* (SEK V 146, IV 58).

(Machek 1954: 208), czes. gw. *bodlavé jablko* (Kosík 1941), czes. *bodlákové jablko* (Rystonová 2007), słow. *trnové jablko*, *bodlavé jablko* (Buffa 1972), ros. gw. *колюки-яблоку* (Annenkov 1878), słoweń. gw. *bodeča jabuka* (Karlin 1964), chorw. gw. *bodeča jabuka* (Lambl 1852, Šugar HBI), serb. gw. *bodeha jabuka*, *бодљива јабука* (Šulek 1879, Simonović BR), por. niem. *Stechapfel*, ang. *thorn-apple*. Inna nazwa bielunia to *jabłoń cierniowa*: Majewski SN. Metaforyczność posunięta tu jest znacznie dalej: bielun porównana jest do jabłoni, która rodzi cierniowe, czyli kolczaste owoce. Inną nazwą rośliny, nawiązującą do jej owoców, jest zestawienie *cygańskie jabłko*: n-tar [Orawa]; kart. SGP. Nazwa jest deprecjatywna, wydaje się, że odwołuje się w ten sposób do trujących właściwości bielunia, por. czes. *cikánské jablko* (Rystonová 2007), słow. *cigánske jablko* (Buffa 1972), głuż. gw. *cyganske jabłoko* (Radyserb-Wjela 1909), por. też serb. gw. *nacija jabuka* (Simonović BR).

serduszka ‘tasznik pospolity, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.’: kroś; SSSL; USK; Kurek 2004a; por. czes. gw. *srdička* (Kosík 1941), ros. gw. *сердочку* (Annenkov 1878), niem. gw. *Herzl* (1870), *Herzlerl* (1919) i inne (Marzell 2000 I szp. 792, 793); nazwa motywowana przez owoce rośliny w kształcie trójkątnych łuszczynek z wcięciem u szczytu, przypominających tym samym kształt symbolicznego serca.

związane ze specyficznymi cechami rośliny jako całości

czołga (*czołoga*) ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.’: lub, chłm; FF 14; SSSL; PZZ; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN; nazwa wiąże się z płożącymi się i „czołgającymi” długimi pędami rośliny (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 505). Podobnie nazwy widłaka *włóczęga*: lub, Maz; FF 14; SSSL; PZZ; Pelcowa NR; PZL; USK; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; Majewski SN i *widłak włóczka*: SWil; Majewski SN, a także zestawienie *włóczęga babimór*: Podl, ok. Poznania; Pastusiak 2007; Majewski SN, dla których znajdujemy odpowiedniki w języku czeskim: czes. *vlačeha* jest chyba pożyczką z polskiego (Machek 1954: 28; por. też Orłoś 1967: 43), jednak poświadczono jest w czeskich gwarach, por. *vlačeha*, *vláčeha* (Kosík 1941; Rystonová 2007), por. też słow. gw. *vlačuha* (Buffa 1972). Nazwa *włóczęga babimór* nawiązuje także do właściwości magicznych przypisywanych widłakowi (por. w dalszej części książki). Inne nazwy widłaka, które nawiązują do długich, płożących się pędów, to *warkocznica*: FF 14; PZZ i *warkocznik*: lub; Pelcowa NR. W polskich gwarach funkcjonują jeszcze inne nazwy tego gatunku widłaka, pochodzące od tego, że tworzy on gęste łany, w większej części pędów przytwierdzone korzeniami do podłoża, jednak też wznoszące się na pewną wysokość. Pędy rośliny są obficie rozgałęzione i ulistnione. Tworzą często tym samym skupiska trudne do przebycia. Odbiciem tych cech są następujące nazwy: *dzieracha*: suw; SGP; *dzieraga* (*dzieraha*): suw; SGP; por. też brus. gw. *džaraha*, *đepaza* (Annenkov 1878; Pastusiak 2007), por. ros. gw. *дѣряга* (Annenkov 1878); *dzieraza*: Bieszczady, ok. Grodna [Bruś]; SGP, SWil;

Poprzęcki 1990⁵⁰; Majewski SN; por. brus. gw. *dz'araza, dzierazà, ðzepaza* (Pastusiak 2007); *dzierazna*: Lit (za K I 431); SGP; *dzierzera* (*dierzera, dereza*): białos, chłm, lub, ok. ok. Grodna [Bruś]; USK; Pastusiak 2007; Majewski SN; SSSL; por. ukr. gw. *dereza, dyreza, ðepesa* (Annenkov 1878; Makowiecki 1936: 220; Pastusiak 2007), brus. gw. *dereza* (Pastusiak 2007), brus. gw. *ðzepesa* (Annenkov 1878); *dzierzera*: biel-podl, ok. Wilna [Lit]; SGP; por. ros. gw. *депюза* (Annenkov 1878). Nazwy te, wybitnie wschodnio- i południowosłowiańskie, łączą się z czasownikiem *drzeć* (psł. **derti*) (SP s.v. *dereza*; ESBM III 133; por. też Pastusiak 2007: 327)⁵¹. W gwarach polskich nazwy te są najprawdopodobniej zapożyczeniami z języków wschodniosłowiańskich (por. SP s.v. *dereza*). Tu należy też nazwa *dzierzęga*: ok. Grodna [Bruś]; Majewski SN; motywowana faktem, że gęste pędy widłaka „trzymają” przechodniów, por. *dzierzyc* (psł. **dbržati*). Podobnie inne przenośne nazwy widłaka, jak kasz. gw. *lisie uzdy*: Kasz; S II 357, VI 41; Rogowska 1994; kasz. *psie uzdy*: Kasz; S IV 264; Rogowska 1994; kasz. *wilcze uzdy*: Kasz; S VI 41; Rogowska 1994 oraz *uździanka*: Ostródz, Wr, Mr; Majewski SN⁵²; Helwing podaje z Prus Książęcych z XVIII w. nazwę *uździanka*, bowiem „czołgające się po ziemi pędy widłaka można dobrze porównać z uzdą” (Helwing Prusy 26). Pędy rośliny także łaskoczą przechodniów, stąd nazwa *gidlak* (*gidlok*): kiel; SZ, motywowana czasownikiem *gidlic* ‘łaskotać, łechtać’ (K II 73), podobnie motywowana jest na przykład nazwa *łazibrzuch* ‘widłak’: tarnob, przew; kart. SGP; RZ.

batogi św. Jana ‘cykoria podróżnik, Cichorium intybus L.’: ok. Lwowa [Ukr]; SGP; Gustawicz 1882; Majewski SN; por. ukr. gw. *batiżky św. Ivana* (Makowiecki 1936: 97), por. ukr. *батижки св. Івана* (Pastusiak 2007), por. słow. gw. *batožnik* (Buffa 1972); nazwa jest metaforyczna. Podstawą jej motywacji semantycznej jest twarda, rozgałęziona i szorstka łodyga rośliny, która doskonale może nadawać się na bicz, batog itd. Nazwa dodatkowo odwołuje się do pory zakwitania cykorii podróżnika (24 czerwca). Wytwarzają się przy tym dodatkowe konotacje z zakresu tradycji chrześcijańskiej: jak wiadomo, św. Jan Chrzyciel był pustelnikiem odzianym w skórę wielbłądzia, żywił się szarańczą i miodem leśnym (Mk 1, 6), z pewnością się umartwiał i biczował, wzywając do nawrócenia (Łk 3, 7–15). Tę samą motywację (twarda łodyga i pora zakwitania) i podobne konotacje mają inne przenośne nazwy cykorii podróżnika, odwołujące się do tradycji chrześcijańskiej i pierwszego apostoła, mianowicie *Piotrowe batogi* (dzień św. Piotra, 29 czerwca): SSSL; USK; por. ukr. gw. *petrovy batohy* (Makowiecki 1936: 97), ukr. gw. *nempovi bamozu, petrowyj batyh* (Pastusiak 2007), ukr. gw. *nempiv bamiz*, ros. gw. *петровъ батогъ, петровы бамозу* (Annenkov 1878), *batożki św. Piotra*: SSSL; USK; por. ukr. gw. *petrovi batożky, petrovi batiżky* (Makowiecki 1936: 97), ukr. gw. *петров'и бат'іжки* (Pastusiak 2007), ros. gw. *петровъ батожекъ*

⁵⁰ Poprzęcki podaje odosobnioną formę *dziersza*, jednak uważam, że to błąd literowy.

⁵¹ SP (s.v. *dereza*) podaje, że nazwa ta odnosi się w językach słowiańskich najczęściej do różnych kłujących, kolczastych roślin, w tym do widłaka goździstego.

⁵² U Majewskiego SN błędnie *uzelzanka*, por. Helwing Prusy 26, gdzie jest *uździanka*.

(Annenkov 1878) oraz *boży bicz*: kiel; Kuj; SZ; SGP, z tym że ta ostatnia nazwa nie informuje o porze zakwitania rośliny. Nazwą cykorii podróżnika spoza sfery sacrum, która nawiązuje do twardych i szorstkich łodyg rośliny jest *drzewianka* (*derewianka, dzierewianka*): ok. Grodna [Bruś]; Majewski SN; por. brus. gw. *dzierewianka, dziarawianka* (Pastusiak 2007).

rosiczka ‘przywrotnik pasterski, *Alchemilla pastoralis* Bus.’: Lit; K V 34; czes. gw., słow. gw. *rosička* (Kosík 1941; Machek 1954: 108; Hladká 2000; Buffa 1972), ros. gw. *росичка* (Annenkov 1878), brus. gw. *расичка* (Kiselevskij 1967; Annenkov 1878), ukr. gw. *rosička* (Makowiecki 1936: 18), por. też ros. gw. *росникъ, росница, росянка* (Annenkov 1878), por. też ros. gw. *богова слезка* (Annenkov 1878); polska nazwa rośliny i inne nazwy słowiańskie są motywowane osobliwą własnością, mianowicie na brzegach liści przywrotnika poprzez specjalne szparki wodne zwane hydrotodami wydzielają się w procesie guttacji kropelki wody – są one uważane za krople rosy. W związku z tym dużo historycznych i gwarowych nazw niemieckich nawiązuje również do tej właściwości, por. *synauwe* (1485), *Synnou* (1500), *Synaw* (1539), *Syndaw* (1574) *Sinnau, Sinau*⁵³, por. też ang. *sindaw* (1548), duń. *sinau* (1557) i wiele innych (Marzell 2000 I szp. 174; Genaust 2005: 49), podobnie inne gwarowe nazwy niemieckie: *Thaubehalt, Taubecher, Taublatt, Wasserträger* i liczne inne nazwy (Marzell 2000 I szp. 178–179). Wydaje się, że ze względu na dużą różnorodność nazw niemieckich nie można tu mówić o wpływie nazw niemieckich na nazwy słowiańskie. Mamy tu raczej do czynienia z paralelizmem motywacyjnym nazw.

związane z właściwościami leczniczymi

(np. przeciwbólowymi, tamującymi krew itd.), z leczeniem ran

kołtun ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.’: kiel, lub; FF 14; PZZ; Pelcowa NR; PZL; Majewski SN; nazwa wywodzi się stąd, że widłak był szeroko stosowany w medycynie ludowej jako lek przeciw kołtunowi (Machek 1954: 27)⁵⁴. Odbija się to również w nazwach słowiańskich, por. czes. gw. *koltunova bylina, koltunova zelina* (Kosík 1941; Machek 1954: 27; Rystonová 2007), por. ukr. gw. *koltunnyk* (Machek 1954: 27). Można też wymienić podobne polskie nazwy gwarowe, takie jak *kołtun leśny*: kiel; Poprzęcki 1990, i *psi kołtun*: K IV 441.

⁵³ Formy nazw niemieckich są złożeniami, por. *sin-* ‘stały, trwały’, śrwn. *tou*, nwn. *Tau* ‘rosa’ (Marzell 2000 I szp. 178). W większości niemieckich form doszło, jak widać, do asymilacji i uproszczenia: **sintou* > *sinnou* > *sinou* <*sinow*>.

⁵⁴ Jak wiadomo, kołtun to zmierzwione i sklezione brudem i potem włosy, co przyczynia się do wszawicy i chorób skóry głowy. Ponieważ z kołtunem wiązało się w przeszłości wiele przesądów, które zabraniały ścinania włosów i odpowiedniego leczenia, był to problem dość powszechny w dawnej Polsce. Stąd zresztą jego łacińska nazwa *plica polonica*. Od tejsze nazwy łacińskiej pochodzi pośrednio polska gwarowa nazwa dziewięciusiu bezłodygowego, *Carlina acaulis* L., mianowicie *pliko-we ziele*, bowiem również stosowano go w walce z kołtunem, por. pol. gw. *plika* ‘kołtun’ (K IV 236).

brodawnik: ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.: białos, ok. Poznania, Podole [Ukr], ok. Wilna [Lit]; SGP; SSSL; USK; Pastusiak 2007; ZDK; Poprzęcki 1990; Majewski SN. Jak podają liczne źródła gwarowe, mleczny sok rośliny służył jako lekarstwo przeciw brodawkom, por. też ukr. gw. *borodavnyk* (Makowiecki 1936: 366) i bułg. gw. *бърдовка* (Achtarov 1939). Inne gwarowe nazwy mniszka związane z tą właściwością to **brodawnik pospolity**: Majewski SN, **brodawnik mleczkowaty**: ok. Poznania; FF 13; Majewski SN, **brodawnik mleczowaty**: PZZ i **brodawnik mleczowy**: Śl; Majewski SN (por. Waniakowa, w druku). Ostatnie trzy nazwy nawiązują także do innej cechy mniszka, mianowicie do jego charakterystycznego białego soku. Nazwą, która niewątpliwie odnosi się do leczniczego działania mniszka pospolitego, jest **nieżył**: Ostródz, Wr, Mr; Dubisz. Jak wiadomo, *nieżył* to ‘zapalenie błony śluzowej jakiegoś narządu (nosa, jelit, żołądka)’ < psł. **nežitъ* przypuszczalnie ‘rana niegojąca się’ (Boryś SEJP s.v.). W tym wypadku chodzi z pewnością o żołądek i jelita, bowiem, jak podają opracowania zielarskie, korzenia mniszka używa się między innymi w chorobach żołądka i układu pokarmowego i ogólnie przy złej przemianie materii (por. PZZ 124, ZL 78).

Nazwą dość dwuznaczną motywacyjnie jest nazwa mniszka pospolitego, **ślepotą**: SSSL; USK, por. ukr. gw. *сл’унома* (Pastusiak 2007), brus. gw. *слепота* (Kolosova 2009: 193), por. chorw. gw. *slipavica* (Šugar HBI). Paluch (1989: 96), Szot-Radziszewska (2005: 151) i Kolosova (2009) wprawdzie podają, że mniszek służył jako lekarstwo na ślepotę⁵⁵, jednak wydaje się, że nazwa może pochodzić także od żółtej barwy kwiatów, które oślepiają jaskrawością, zwłaszcza gdy występują w dużych skupiskach. Na poparcie tej tezy można przytoczyć fakt, że wiele roślin o żółtych kwiatkach nosi w gwarach słowiańskich nazwę ‘ślepotą’ lub ‘kurza ślepotą’, por. np. ros. gw. *сленана* ‘jaskier, *Ranunculus*’ (Kolosova 2009: 185), pol. gw. *kurza ślepotą* 1. ‘pięciornik kurze ziele, *Potentilla tormentilla* Neck.’: SSSL; USK; 2. ‘glistnik jaskółcze ziele, *Chelidonium maius* L.’: http://pl.wikipedia.org/wiki/Glistnik_jask%C3%B3lczcze_ziele (dostęp: 7.08.2011); por. też ukr. gw. *kuřača ślipota*, *kuryna ślipota* (Makowiecki 1936: 92), ukr. gw. *кур’ача сл’унома* (Pastusiak 2007). Pewne opracowania podają, że niektóre rośliny o nazwie ‘ślepotą’ i podobnych semantycznie, np. ros. gw. *курослеп*, *куриная слепота* ‘knieć błotna, *Caltha palustris* L.’ czy kasz. *bolëočë* ‘jaskier ostry, *Ranunculus acer* L.’⁵⁶, mogły powodować zaburzenia wzroku (por. np. S I 56, Kolosova 2009: 185–186).

skorocel ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’ lub ‘babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.’: SSSL; (brak w K i w kart. SGP); nazwę notuje Rostafiński z rękopisów średniowiecznych jako określenie babki zwyczajnej, *Plantago maior* (Symb. I 305), por. też SStp. (s.v.), por. czes. gw., słow. gw. *skorocel* (stczes. *skorocěl* [1410]) z licznymi wariantami fonetycznymi, z których ciekawe są te typu *koloc(i)er* (Buffa

⁵⁵ Nie potwierdzają tej informacji źródła zielarskie, takie jak PZZ czy ZL.

⁵⁶ Według Sychty w mniemaniu użytkowników gwary samo patrzyenie na kwiaty jaskra lub wdychanie jego zapachu miałyby powodować ból oczu (por. S I 56). W rzeczywistości nazwa może być formą nazwy *wole oczy*, która prawdopodobnie jest kalką z niemieckiego, por. *Pochodzenie nazw*.

1972; Mareš 1957: 188; OLA 3 m. 52); formy słowackie z aferezą i dysymilacją na odległość. Być może należy tu także dłuż. *škorodwic(k)a* (Mareš 1957: 188). Forma *skorocel* kontynuuje pierwotne złożenie **skorocělb* z pierwszym członem przysłówkowym, *skoro-* ‘prędko’⁵⁷, drugim odczasownikowym, *cěliti* ‘curare, mederi, leczyć’ (Mareš 1957: 189)⁵⁸, jest więc motywowana szybkim uleczeniem po zastosowaniu babki jako leku, por. słow. *celník*, *čelník* ‘babka lancetowata, Plantago lanceolata L.’ (Buffa 1972), zob. *Pochodzenie nazw*.

Inna nazwa babki, związana z jej właściwościami leczniczymi, a ściślej zastosowania jej jako środka do leczenia ran, to:

ranocel ‘babka, Plantago’: SSSL; por. czes. gw. *ranocel* (Rystonová 2007), też *ranocěl* u Jungmanna SČN, 1835; por. także słow. *ranocel* (Buffa 1972). Złożenie, w którym człon pierwszy, *ran-a*, i drugi, pochodny od *cěl-i-ti*, nawiązują do zastosowania babki jako ziela, które goi rany (Mareš 1957: 189). Polska nazwa gwarowa zapożyczona z czeskiego. Inne nazwy babki, odwołujące się do jej szeroko znanych właściwości gojących, to *gojące listki* ‘babka zwyczajna, Plantago maior L.’: Kasz; S I 337; por. nazwy dla babki lancetowatej: ukr. gw. *hojove lyst’a* (Makowiecki 1936: 279), ukr. gw. *zojbove list’ja* (Pastusiak 2007) i *wrzodowe liście* ‘babka zwyczajna, Plantago maior L.’: Kasz; S VI 111; obie ostatnie nazwy są kaszubskie, ale raczej wątpliwe, by były kalkami z niemieckiego, por. *Pochodzenie nazw*.

związane z specyficznymi właściwościami wegetacyjnymi (np. szybkość dojrzewania)

dwurazówka ‘gatunek czerwonej koniczyny (prawdop. koniczyna łąkowa, *Trifolium pratense* L.)’: suw; SGP; nazwa motywowana tym, że ten gatunek koniczyny jest dwa razy w roku koszony na paszę dla bydła. Formacja powstała niewątpliwie na gruncie gwarowym (por. *Pochodzenie nazw*).

skororząć ‘babka, Plantago’: SSSL; – nazwa poświadczona u Stanki 1472 jako określenie babki zwyczajnej (Spólnik 1990a: 10). Rostański interpretuje zapisy średniowieczne jako formy nazw babki zwyczajnej *Plantago maior* L.: *skoło-rzęć*, *skołoźrząc*, *skorocięć* i *skorożęc* (zob. Symb. I 305; por. też SStp.). Majewski SN podaje jeszcze m.in. stpol. *skołoźrząc*. Według znaczeń podanych przez Jana Karłowicza do hasła *skołojrząc* i do innych haseł w SW, takich jak *skorożrzy*,

⁵⁷ Jungmann w swoim słowniku nie rozstrzyga, czy pierwszy człon jest przysłówkowy (*skoro*), czy rzeczownikowy (*skora*) (Jungmann SČN s.v.). W tym drugim przypadku złożenie *skorocěl* odnosiłoby się do leczenia skóry, jednak jest to wysoce wątpliwe, ponieważ w gwarach czeskich występuje jedynie forma *kůže* ‘skóra’ (por. OLA 9 m. 22), a nazwa *skora* jest raczej nieznaną (dziękuję bardzo za zwrócenie mi na to uwagi Recenzentowi, Panu Profesorowi Januszowi Siatkowskiemu).

⁵⁸ Wyjątkowo w tym wypadku podaję etymologię, by jasna stała się motywacja semantyczna nazwy.

por. K V 149, SW VI 157, 163, chodzi niewątpliwie o roślinę szybko dojrzewającą, ponieważ znajdujemy jeszcze w gwarach: *skołajrzak*, *skołejrzak*, *skołojrzak*, *skołajzy*, *skołojrza* i inne, a wszystkie te wyrazy oznaczają rośliny szybko dojrzewające, łącząc się z gwarowym przymiotnikiem *skołoźrzywy* ‘prędko dojrzewający, wczesny’ (K V 149). Jak zauważa Majewski SN, *skołoźrąc* należy do tej samej rodziny słowotwórczej co podawane w słownikach różne nazwy roślin *skoro źrzejących*, tj. wczesnie dojrzewających, takich jak *skoroźrzywy*, *skorozrzywy*, *skołozrzywy*, *skołoźrzy*, *skorodrzyły*, *skorojrzak*, *skororzliwy*, *skołoźrza*, ludowe *skołojrza* (babka), *skoroźrzył* (owies). W związku z tym można wymienić inne nazwy babki: *skołojrza* ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L’: graj, Mr, Wr; OLA 3 m. 52; FF 16; SSSL; USK; SW; Rostafiński podaje w swojej interpretacji postać *skoroźrza* z rękopisów średniowiecznych (Symb. I 305). Forma stanowi zleksykalizowany fonetycznie – poprzez dysymilację na odległość ($r > ł$, $zbr > jrz$) – kontynuant staropolskiego złożenia *skoroźrza* ‘to, co szybko dojrzewa’ (< **skor-o-zbr-j-a*)⁵⁹. Inna nazwa babki to *skołojna* ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L’: PZZ; jest to przekształcona fonetycznie forma *skołojrza*, co świadczy, że stała się ona już zupełnie nieprzejrzysta słowotwórczo i semantycznie. Poza tym *skołojrzak* ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L’: koln, os-maz; OLA 3 m. 52; SW; forma jest derywatem z sufiksem *-ak* od *skołojrza* (por. wcześniej w tym rozdziale) oraz *skojrzała* ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L’: ZDK; nazwa kontynuuje niepoświadczone złożenie *skor-o-zbr-al-a*, $r > j$, $zbr > jrz$ (synkopa niekcentowanego *-o-* w pierwszym członie, dysymilacja na odległość $r - r > j > r$, następnie uproszczenie).

związane z porą kwitnienia (zbioru)

maik (*mojik*) ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: ciesz, Śl; MSGP; kart. SGP; por. też czes. gw. *májik* (Hladká 2000), słow. *májik*, *majik* (Buffa 1972), ukr. gw. *maik* (Makowiecki 1936: 367), ukr. gw. *mauk* (Pastusiak 2007). Nazwa, podobnie jak kilka następnych nazw mniszka, wiąże się z faktem, że roślina najobficiej kwitnie w maju, por. też niem. gw. *Maiblume* (Marzell 2000 IV kol. 619–620). Machek (1954: 233) uważa, że formy czeskie są pożyczkami z polskiego, co jest prawdopodobne, ponieważ pol. *maj* to czes. *květen*. Pozostałe nazwy mniszka tego rodzaju są następujące: *maiczek*: ciesz, Śl; USK; MSGP; Majewski SN; por. czes. gw. *majíček*, *majíčko* (Kosík 1941; Machek 1954: 233; Hladká 2000; Rystonová 2007); *maj* (*máj*) (często w pl.): n-sąd, kroś; Kurek 2004a; OLA 3 m. 51; Czyż, Wysakowska 1993; por. ukr. gw. *maj* (Makowiecki 1936: 367), ukr. gw. *maï* (Pastusiak 2007); *majka* (*mojka*): gliw; OLA 3 m. 51; por. głuź. *mejka* (Radyserb-Wjela 1909), ukr. gw. *majka* (Makowiecki 1936: 367); *majówka*: n-tar [Orawa], kroś; Kąś; Kurek 2004a; por. ukr. gw. *majivka* (Makowiecki 1936: 367), ukr. gw. *maïvka* (Pastusiak 2007).

⁵⁹ Podaję wyjątkowo etymologię dla objaśnienia motywacji semantycznej.

korzeń św. Piotra ‘cykoria podróżnik, *Cichorium intybus* L.: n-tar, n-tar [Orawa]; kart. SGP; nazwa ewidentnie nawiązuje do pory zakwitania rośliny (29 czerwca), por. czes. gw. *koření sv. Petra* (Kosík 1941), słow. *koreň sv. Petra*, *korenje sv. Petra* (Buffa 1972), por. chorw. gw. *peter*, *petriš* (Šugar HBI), serb. gw. *nemep* (Šulek 1879; Simonović BR). Cykoria podróżnik zresztą jest często w gwarach wiązana ze św. Piotrem ze względu na czas zakwitania rośliny, por. wcześniej w tym rozdziale np. *batożki św. Piotra*. W nazwie **korzeń św. Piotra** możemy dodatkowo doszukać się informacji, że roślina była przydatna głównie ze względu na korzeń, który po upaleniu i zmieleniu służył jako namiastka kawy.

związane z zapachem rośliny (lub jakiejś jej części)

koziolatek (*koziełek*) ‘kozłek lekarski, *Valeriana officinalis* L.: Podole [Ukr]; USK; SSSL; Majewski SN; postać *koziełek* podaje z rękopisów średniowiecznych Rostański (Symb. I 313), formę *koziełek* notuje też potem Marcin z Urzędowa (Spółnik 1990a: 26); por. stczes., czes. gw. *kozlík*, czes. gw. *kozelec* (Machek 1954: 224; Hladká 2000), słow. *kozlík* (Buffa 1972), ukr. gw. *kozlak* (Makowiecki 1936: 391), ros. gw. *kozelok* (Machek 1954: 224), ros. gw. *козелокъ*, *козиолкы*, *козельцовый корень* i inne (Annenkov 1878). Nazwa wiąże się z „koźlim” zapachem korzenia rośliny, którego używa się do wyrobu lekarstw (Symb. I 313; Sławski SEJP III 33; Machek 1954: 224; Wróbel 2004: 37; Spółnik 1990a: 83).

związane z wywoływanymi reakcjami chemicznymi
(np. zdolnością wytwarzania piany)

mydlnikowy korzeń ‘mydlnica lekarska, *Saponaria officinalis* L.: FF 15; PZZ; por. czes. *kořen mýdlový* (Rystonová 2007), por. słow. *mydlový koreň*, *mydelny koreň*, *mydlikoreň* (Buffa 1972), por. ukr. gw. *mylnyj koriń* (Makowiecki 1936: 331), ros. gw. *мыльный корень* (Annenkov 1878); por. niem. gw. *Seifenwurz* (pośw. 1781), *Seife(n)wurz* (pośw. 1880), *Soifewurzel*, por. też niem. gw. *Seiffkrut* (pośw. 1500), *Seiffenkraut* (pośw. 1543), *Seipffenkraut* (pośw. 1561) *Seifenkraut* i wiele innych (Marzell 2000 IV szp. 105–106), stąd słoweńskie i chorwackie gwarowe nazwy hybrydalne typu: *žajfeno zelje*, *žajfenu zele* (Karlin 1964), *žajfeno zelje* (Šugar HBI), por. także fr. gw. *herbe à savon*, włos. *erba savona*, ang. *soapwort* (Marzell 2000 IV szp. 106). Nazwa nawiązuje do tego, że roślina rozcierana z wodą wytwarza pianę. Efekt ten jest wywoływany przez związki saponinowe, które zawiera mydlnica, a zwłaszcza jej kłącze. Używana jest zatem do prania delikatnych tkanin, mycia włosów oraz jako składnik wypełniający gaśnice pianowe (por. np. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 306). Korzenie są używane w przemyśle do odtłuszczenia wełny i jedwabiu. W gospodarstwach domowych mydlnica służyła do czyszczenia materiałów wełnianych (por. PZZ 126) i to od najdawniejszych czasów (Symb. I 159; Moszyński KLS I 618–619), co potwierdza Mar-

cin z Urzędowa (1595: 277), który wskazuje: „to ziele z mydła mydlnicą zowią, iż gdy ludzie je z wodą trą w ręku, tedy pieni się iako mydło” (za: Spółnik 1990a: 82); por. także śrlac. *saponaria*, *saponaria aquatica* (Symb. I 159; Marzell 2000 IV szp. 105), por. łac. *sāpō* ‘farba do włosów, mydło’. Do właściwości zmydlania się rośliny nawiązuje wiele polskich nazw gwarowych (w tym też nazwa ogólnopolska – *mydlnica*), jak również wiele nazw słowiańskich: *korzenie mydlikowe*: K II 456; por. słow. *mydlové korenje* (Buffa 1972); *mydelnica*: n-tar; ZDK; Majewski SN; słow. *mydelnica* (Buffa 1972), por. słoweń. gw. *milnica* (Karlin 1964), por. też np. chorw. gw. *sapunika*, *sapunjača* i wiele innych form (Šugar HBI), gdzie chorw. *sapun* ‘mydło’; *mydelnik*: Mowszowicz 1985; Majewski SN; formacja notowana przez Knapiusza TPLG 1621–1632, Guldeniusa 1641 i Trotza 1764 (Spółnik 1990a: 33); por. czes. *mydelník* (Rystonová 2007), słow. gw. *mydelník* (1853) (Machek 1954: 81, Buffa 1972); jak widać, formacja ta jest dość dawno poświadczona w polszczyźnie oraz rozpowszechniona w językach słowiańskich; *mydelnik lekarski*: Majewski SN; w tej nazwie mamy także nawiązanie do właściwości leczniczych mydlnicy (w lecznictwie ludowym jest używana jako środek wykrztuśny, żółciopędny i moczopędny, por. PZZ 126); poza tym jest to odniesienie do nazwy naukowej *mydlnica lekarska*⁶⁰; *mydelnik pospolity*: krak; Majewski SN; *mydlas*: lub; Pelcowa NR; *mydleniec*: n-tar [Orawa]; kart. SGP; *mydlik*: kroś, ok. Międzyrzecz Podl; FF 15; ZL; Kurek 2004a; ZDK; Majewski SN; K II 153; por. czes. *mydlice* (1819), słow. *mydlica* (Machek 1954: 80–81); *mydlik lekarski*: Mowszowicz 1985; *mydlnik*: n-tar; SGRT; FF 15; PZZ; Majewski SN; por. ros. gw. *мыльникъ* (Annenkov 1878), brus. *мыльник* (Kiselevskij 1967), *mydło*: Majewski SN; nazwa poświadczona już u Stanki 1472, por. też poświadczenie Rostafińskiego ze średniowiecza (Symb. I 159; Spółnik 1990a: 33); *jaskótcze mydło*: „dzieci zbierają tę roślinę, miazdzą i wtedy robi się piana, którą jak mydłem myją nogi”: n-tar; SGRT; *kozie mydło*: K II 456; por. *мыло собачье* z Polesia (Bejlina 1968), por. też ukr. gw. *собаче мыло*, ros. gw. *собачье мыло* (Annenkov 1878), brus. gw. *сабачае мыла* (Kiselevskij 1967), por. głuź. gw. *koče mydło* (Radyserb-Wjela 1909), *mydłowiec*: FF 15; *mydłownik*: PZZ; ZDK; Majewski SN.

cygańskie mydło ‘połonicznik nagi, Herniaria glabra L’: n-tar; SGRT; roślina zawiera związki saponinowe kwasu herniarowego o charakterze glikozydowym. Obojętna herniaryna i kwaśna saponina powodują hemolizę i pienienie się wy ciągu wodnego rośliny (por. np. PZZ 142, Symb. I 161, Marzell 2000 II szp. 840). Piana stanowi podstawę motywacji nazwy połonicznika. Wiele innych nazw rośliny ma tę samą motywację: *cygańskie mydliny*: n-tar; SGRT; *mydło kacze*: Majewski SN; zapis <*kaczye midlo*> widnieje już u Stanki 1472 (por. Symb. I 161), potem nie spotyka się go w zielnikach (por. Spółnik 1990a: 38); por. czes. gw. *husí mýdlo* (Hladká 2000; Rystonová 2007), słow. *husie mydlo* (Buffa 1972), por. też

⁶⁰ Polska nazwa naukowa, jak widzimy, jest wierną kalką naukowej nazwy łacińskiej *Saponaria officinalis*.

stczes. *kačičě* (Machek 1954: 76); **psie mydło**: lub; PZZ; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; ukr. gw. *sobače myło* (Makowiecki 1936: 178), ukr. gw. *собаче мыло* (Annenkov 1878), brus. gw. *sabacze myło* (Pastusiak 2007), ros. gw. *собачье мыло* (Annenkov 1878); **ptasie mydło**: PZZ; **wronie mydło**: PZZ; por. niem gw. *Krähen-seife* (Marzell 2000 II szp. 840), **zajęcze mydło**: ok. Wołkowyska [Bruś]; Pastusiak 2007; brus. gw. *zàjcwawo myło*, *zajczwo myło*, *zàjeczwo myło* (Pastusiak 2007).

związane z cechami soku rośliny

mlecz (*mlyc*, *mlic*, *mlac*, *mloc*) ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: n-tar, Orawa, kiel, Pom zach; prawie oggw. (wg OLA 3 m. 51); SGRT; kart. SGP; SSSL; PZZ; ZL; FF 13; SZ; Pelcowa NR; USK; OLA 3 m. 51; nazwa bardzo dawna, poświadczona już u Stanki 1472, zob. też Symb. I 341, potem występuje w zestawieniu *świni mlecz* (Spólnik 1990a: 32), zob. w dalszej części książki. Odpowiedniki formalne nazwy spotykamy w językach słowiańskich, por. czes. gw. *mlěč*, *mlíč* (Machek 1954: 233; Rystonová 2007), słow. *mlic*, *mleč*, *mlič* (Buffa 1972), łuz. *mlóč*, *mlóćnak* (Radyserb-Wjela 1909; Lajnert 1954), chorw. *mliječ* (Borys SEJP s.v. *mlecz*), por. ukr. gw. *mołoc* *dykij* (Makowiecki 1936: 367), ukr. gw. *mleč* (Pastusiak 2007) jest chyba pożyczką z polskiego. Nazwa odnosi się do przypominającego mleko białego soku rośliny, który widać po przełamaniu łodygi mniszka (por. *Pochodzenie nazw*). W polskich gwarach spotyka się wyjątkowo dużo nazw mniszka nawiązujących do jego mlecznego soku. Oto one: **mlecz lekarski**: FF 13; ZDK; nazwa odnosi się zarazem do licznych własności leczniczych rośliny, bowiem mniszek jest stosowany jako środek żółciopędny, moczopędny i pobudzający trawienie. Używa się go w chorobach wątroby, żołądka, nerek i przy złej przemianie materii (por. PZZ 124). Inna nazwa mniszka odnosząca się do soku rośliny to **świni mlecz**: n-tar, ok. Gdańska i Kwidzyna; PZZ; FF 13; ZDK; SWil; Majewski SN; nazwa występuje u Knapiusza TPLG 1621–1632, Guldeniusa 1641, Haura 1730 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 32). Zestawienie to nawiązuje poza tym do zastosowania rośliny jako paszy dla świń, podobnie jak nazwa **mlecz świński**: ok. Poznań; USK; Majewski SN. Jeszcze kilka nazw mniszka lekarskiego łączy się semantycznie z mlecznym sokiem rośliny: **mleczaj**: Pom zach, Mр pn-wsch, Maz wsch; MSGP; ZL; OLA 3 m. 51; por. także nazwy słowiańskie, jak ukr. gw. *mołocij* (Makowiecki 1936: 367), ukr. gw. *молочай*, *мулучей*, *мулуцій*, brus. gw. *малачай*, *малачэй*, *молочий*, *молочай* (Pastusiak 2007), ros. gw. *молочай* (Kolossova 2009: 188); **mleczak** (*mliczak*): żag, olsz; włod; OLA 3 m. 51; por. też czes. gw. *mlíčák* (Kosík 1941; Rystonová 2007), ukr. gw. *mlečak* (Pastusiak 2007) jest chyba pożyczką z polskiego; **mlecznica**: PZZ; FF 13; PZL; **mlecznik**: lęb, Kasz; OLA 3 m. 51; Majewski SN; por. także ukr. gw. *mołocnyk* (Makowiecki 1936: 367), ukr. gw. *молочник* (Pastusiak 2007), ros. gw. *молочник* (Kolossova 2009: 188), ros. gw. *молочай*, *молочникъ* i inne (Annenkov 1878), por. też *молочай* z Polesia (Bejlina 1968), brus. gw. *малачай* (Kiselevskij 1967); por. też słow. gw. *mlečec*, *mlečje*

(Karlin 1964), chorw. gw. *mlačak*, *mlećec*, *mličak*, *mliječnjak* i wiele innych (Šugar HBI), serb. gw. *млечак*, *мличак*, *млечац*, *млечец* i inne (Šulek 1879; Simonović BR) oraz bułg. gw. *млечка* (Achtarov 1939). Nazwą metaforyczną, odwołującą się do mlecznobiałego soku mniszka pospolitego, jest dowcipne zestawienie kaszubskie *boża krówka*: Kasz.; S VII 136; Rogowska-Cybulska 2007. Biały sok rośliny może kojarzyć się też z *masłem* (< psł. **maz-sl-o* ‘masło, olej, oliwa’ od psł. **mazati*; pierwotne znaczenie ‘to, czym się maże, smaruje, mazidło, smarowidło’, Boryś SEJP s.v. *masło*), stąd nazwa mniszka *maślak*: ok. Gdańska i Kwidzyna; Majewski SN. Z takim nawiązaniem spotykamy się także poza polszczyzną, por. np. czes. gw. *másilka*, *maslina* (Hladká 2000) i chorw. *maslačak* (Šugar HBI), serb. *маслчак*, serb. gw. *маслачик*, *маслацица*, *маслачник* (Simonović BR) i bułg. gw. *маслениче* (Achtarov 1939).

mlecz ‘glistnik jaskółcze ziele, Chelidonium maius L.’: rzesz.; Czyż, Wysakowska 1993; ta nazwa glistnika może nieco dziwić, bowiem nie zawiera on mlecznobiałego soku. Po przełamaniu łodygi wypływa sok koloru pomarańczowego, ale cecha ta jest na tyle charakterystyczna, że powstała przenośna nazwa, która semantycznie się z nią wiąże; por. też nazwy glistnika jaskółczego ziela związane z tym w innych językach słowiańskich, jak np. ros. gw. *молочай*, *желтый молочай*, *желтомолочникъ* (Annenkov 1878), brus. gw. *жоўты малачай* (Kiselevskij 1967), słoweń. gw. *mleč*, *mlečnik* oraz inne liczne nazwy, takie jak: *krvavi mleček*, *krvavi mlečnik*, *krvni mleček*, *krvno mleko*, *krvnu mleku*, *krivnu mleku*, *krivje mleko*⁶¹, *rdeči mleček*, *rdeči mlečnek* (Karlin 1964), chorw. gw. *kačino mleko*, *krvno mliko*, *mličica žuta*, *mlijeko zmijino* (Šugar HBI), serb. gw. *жута мличица*, *змијино млијекo* i wiele innych form (Šulek 1879; Simonović BR), bułg. *змијско млѣко*, *зѣминско млѣко*⁶² (Achtarov 1939).

związane z właściwościami organoleptycznymi (np. smakiem rośliny)

słodka agnieszka (*jagnieszka*) ‘rdest plamisty, Polygonum persicaria L.’: n-tar; SGRT. Nazwa wtórna, przenośna; roślina nie ma tak ostrego smaku jak rdest ostrogorzki, Polygonum hydropiper L., ale jest gorzka, być może więc to nazwa ironiczna; formą skróconą nazwy rośliny z tego samego obszaru jest *agnieszka* (*jagnieszka*). Z gorzkim smakiem rośliny wiąże się też nazwa *goryczka*: n-tar; SGRT. Ta właściwość stanowi także motywację nazw rdestu plamistego w innych językach słowiańskich, por. słow. *horčica* (Buffa 1972).

⁶¹ Por. też łuz. *krwawnik* (Lajnert 1954: 51).

⁶² Pisownia nieco przeze mnie zmodyfikowana ze względu na brak odpowiednich znaków.

związane z pozytywnym nastawieniem zwierząt

psia pasza ‘perz właściwy, *Agropyron repens* (L.) P. Beauv., syn.: *Triticum repens* L., *Elymus repens* (L.) Gould., *Elytrigia repens* (L.) Desv.’: lub; PZZ; ZL; Pelcowa NR; PZL; ZDK; Majewski SN; nazwa związana jest z faktem, że psy instynktownie wyszukują perz i chętnie go zjadają. Powodem takiego zachowania psów jest lecznicze działanie perzu w złej przemianie materii i w zaburzeniach trawiennych (por. PZZ 132), por. śrlac. *gramen caninum*, *canaria* notowane już u Pliniusza (Marzell 2000 I szp. 145, 150), por. łac. *canis* ‘pies’, *canārius* ‘psi’, *grāmen* ‘trawa, ziele’, por. też niem. *Hundsgras* (pośw. 1613), niem. gw. *Hunelsgras*, *Hundsweizen* (pośw. 1781). Marzell (2000 I szp. 150) uważa je za kalki łac. *Triticum caninum* ‘perz psi’ (gatunek bardzo podobny do perzu właściwego).

kocia trawa ‘kozłek lekarski, *Valeriana officinalis* L.’: kroś; FF 13; Kurek 2004a; por. bułg. gw. *koča treva*, *koteška treva* (Machek 1954: 224), ukr. gw. *kołàča trava* (Makowiecki 1936: 391), ros. gw. *кошачья трава*, *кошкина трава*, *кошачий корень* (Annenkov 1878), serb. gw. *mauja trava* (Šulek 1879, Simonović BR), gdzie serb. *mačka* ‘kot’, słoweń. gw. *mačja trava* (Karlin 1964), gdzie słoweń. *mačka* ‘kot’, bułg. gw. *koča treva* (Achtarov 1939); roślina, dzięki zawartości olejku eterycznego o specyficznym składzie, wydziela słodki, miodowy zapach, który jest afrodyzjakiem dla kotów (por. Czikow, Łaptiew 1988: 180–181; Marzell 2000 IV szp. 995), stąd taka nazwa kozłka. Podobnie inna nazwa, mianowicie **kocie ziele**: n-tar, Mp pd-zach; MSGP; bułg. gw. *koča-bilka* (Machek 1954: 224), bułg. gw. *koča bilka*, *кочо биле* (Achtarov 1939). Niemiecka nazwa *Katzenkraut* poświadczona jest od XV w.: *kaczenkrut* (XV w.), *Katzenkrut* (1500) i wiele innych form, poza tym *Katzenwurz* (pośw. 1500), niem. gw. *Kotzenwurz* i wiele innych (por. Marzell 2000 IV szp. 995–996), por. też np. fr. *herbe-aux-chats*, włos. *erba gatta* (Marzell 2000 IV szp. 996). Już w XIV w. jest poświadczona u Matthaeusa Silvaticusa łacińska nazwa *herba gatae* (Marzell 2000 IV szp. 991).

związane z właściwościami negatywnymi (szkodliwymi, odurzającymi itd.)

mordecznik ‘tojad mocny, *Aconitum firmum* (Rchb.) Neilr., syn. *Aconitum napellus* L.’: Majewski SN; roślina ma silne właściwości trujące, może nawet spowodować śmierć, i to stało się podstawą motywacyjną wielu jej nazw pochodnych etymologicznie od *mordować*, por. także: **morderz**: Majewski SN; zapis <*mordesz*> (sic!) widnieje u Syreniusza 1613 (Spólnik 1990a: 49); **morderznik**: Majewski SN; **mordownik**: n-tar, krak, Ostródz, Wr, Mr, ok. Poznań; SWil; Majewski SN; formacja pojawia się u Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 49); por. też czes. gw. *mordovník* (Kosík 1941; Machek 1954: 47; Rystonová 2007), słow. *mordovník* (Buffa 1972), por. ros. gw. *моримордъ* (Annenkov 1878), por. też niem. gw. *Totenblume* (Marzell 2000 I szp. 106). Inną nazwą tojadu nawiązującą do jego własności trujących jest **omieg** (*omiak*, *omięg*, *omiąg*,

omiek, łomiak, ułomiak): n-tar, Ostródz, Wr, Mr; SSSL; USK; SGRT; Gustawicz 1882; Majewski SN; K III 76, 442; USK; formy *omieg* i *omięg* poświadczają Rostafiński z rękopisów średniowiecznych (Symb. I 164, por. też SStp. s.v.), notuje też SP XVI (s.v.), u Syreniusza 1613 znajdujemy zestawienie *psi omieg* (Spólnik 1990a: 49), notują też Knapiusz TPLG 1621–1632 i Linde SJP; por. też stczes. *oměj, voměj* (Machek 1954: 45), czes. gw. *omej, voměj, vomen, vomín* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. gw. *omej, oměj, vomej, omich* (Buffa 1972), ros. gw. *omezь* (Annenkov 1878), ukr. gw. *om'ak* (Makowiecki 1936), słoweń. gw. *omej* (Karlin 1964). Według Rostafińskiego (Symb. I 164–165) „*omieg* znaczy po polsku trucizna”. Jako potwierdzenie swojego poglądu podaje uwagę Marcina z Urzędowa (1595): „a to ma w sobie *omiąg*” (dalsza etymologia – por. *Pochodzenie nazw*). Wariantem słowotwórczym nazwy jest *omięga* (*omięga, łomięga*): n-tar; SGRT; por. czes. *omega* (Rystonová 2007). Podobnie do silnych właściwości trujących tojadu nawiązuje nazwa *piekielne ziele*: SWil; Majewski SN; zestawienie poświadczane u Syreniusza 1613 (Spólnik 1990a: 49, 115), por. niem. *Teufelswur*z (pośw. 1673) i niem. gw. *Teufelskraut* (Marzell 2000 I szp. 106). Roślin takich jak tojad unikano, bano się ich panicznie, z obawy przed ich wielką złą mocą nie wymawiano ich nazw, stosując w razie potrzeby omówienia. O tabu świadczy *bylina* z ok. Grodna [Bruś] (Szcześniak 2008) jako nazwa tojadu, por. brus. gw. *bylina* (Pastusiak 2007). Etymologicznie *bylina* to ‘roślina’ od psł. **bylb* ‘ziele, trawa’.

diabelskie kwiaty ‘kąkol polny, *Agrostemma githago* L.’: lub; Pelcowa NR; rośliną jest silnie trująca zarówno dla ludzi, jak i dla zwierząt (por. np. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 191). Nazwa jest metaforyczna, pełni funkcję ostrzegawczą. Pewną rolę może także grać tu tabu, ponieważ mamy do czynienia właściwie z omówieniem nazwy, a poza tym ewangeliczna przypowieść o kąkolu (Mt. 13, 24–30), gdzie chwast – kąkol⁶³, jako symbol zła i grzechu, przeznaczony jest na koniec, po żniwach, do spalenia. Na tej samej zasadzie funkcjonuje także inne polskie gwarowe zestawienie określające kąkol, mianowicie *roślina diabelska*: USK.

związane z właściwościami pozytywnymi
(mlekoopędnymi, miododajnymi itd.)

miodownik ‘nostrzyk żółty, *Melilotus officinalis* (L.) Pall.’: FF 16; PZZ; Rostafiński z glos średniowiecznych podaje formy *miedownica* i *miodunka* (Symb. I 210), por. też słoweń. gw. *medena detelja* (Karlin 1964), bułg. gw. *медна детелина, медовень трилистникъ* (Achtarov 1939). Nazwa jest niewątpliwie związana z od dawna znanymi miododajnymi własnościami nostrzyka żółtego, por. śrlac. *melilotum, melilotus, mellilotum, mellilotus* i inne (Symb. I 210; Marzell 2000 III szp. 123),

⁶³ W nowszych tłumaczeniach Biblii *kąkol* został zastąpiony przez *chwast*.

por. łac. *mel*, *mellis* ‘miód, nektar, słodycz’⁶⁴. Tę samą motywację ma też inna nazwa tej rośliny, mianowicie *miodnik żółty*: USK. W ostatniej nazwie zawarta jest dodatkowo informacja o żółtych kwiatach rośliny.

śmietannik ‘dziewanna wielkokwiatowa, *Verbascum thapsiforme* Schrad. syn.: *Verbascum densiflorum* Bertol.’ lub ‘dziewanna drobnokwiatowa, *Verbascum thapsus* L.’ lub ‘dziewanna kutnerowata, *Verbascum phlomoides* L.’: SSSL; kart. SGP; według licznych źródeł gwarowych dziewanna, podobnie jak inne rośliny, np. krwawnik pospolity, *Achillea millefolium* L., służyła jako pasza dla krów, aby mleko było lepsze, czyli bardziej tłuste, żeby powstawała z niego lepsza śmietana⁶⁵.

związane z przypisywanymi właściwościami magicznymi (np. apotropaicznymi), wierzeniami i legendami

babimór (*babimor*) ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.’: ciesz, krak, przem, lub; SGP; FF 14; SSSL; PZZ; RZ; PZL; USK; SWil; Majewski SN; K VI 125; według wierzeń ludowych pędy widłaka zawieszane pod sufitem w sypialni w dzień Bożego Ciała miały się przeciwstawiać siłom nieczystym oraz chroniły przed marami nocnymi. Źródła gwarowe mówią o stosowaniu rośliny zwłaszcza przeciw czarownicom. Aby ochronić przed nimi bydło, zawieszano wiązki widłaka na drzwiach obór. Prawdopodobnie stąd wywodzi się nazwa gatunku⁶⁶. Jest ona bogato poświadczona w historii języka polskiego: postać *babimor* poświadcza Rostafiński z rękopisów średniowiecznych (Symb. I 102), potem nazwa jako <*babimur*> występuje u Siennika 1568 i Guldeniusa 1641, postać *babi mur* podaje Syreniusz 1613, a za nim Knapiusz TPLG 1621–1632 i Trotz 1764 (Spólnik 1990a: 51); pod wpływem polskim brus. gw. *бабин мур* (Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007: 329).

Wydaje się, że tę motywację mają też inne gwarowe nazwy widłaka goździstego, mianowicie: *morzybab* (*młorzebob*, *morzybáb*, *morzybób*): Kasz, mal, szt; kart. SGP; FF 14; RZ; SSSL; PZZ; USK; K III 185; nazwa notowana jest w staropolszczyźnie: Rostafiński ze słowniczków średniowiecznych podaje postać *morzybab* (Symb. I 102), także Stanko 1472 notuje <*morzi bab*> (Symb. I 102; Spólnik 1990a: 51), złożenie to jest także poświadczane w formie *morzybab* przez Helwina z Prus Książęcych z XVIII w. (Helwing Prusy 20), ale jako nazwa widłaka wronca, *Lycopodium selago* L.; podobnie *babski ciąg*: ciesz; SGP; *kulibaba*: n-tar, kras, lub; RZ; SSSL; SGRT; USK; Pastusiak 2007; Majewski SN; K IV 45; K II 519, VI 103.

Przypisywane magiczne właściwości ochronne uwidaczniają się także w innych gwarowych nazwach widłaka, por. *pas św. Jana*: lub, Ostródz, Wr; FF 14;

⁶⁴ Zresztą łac. *melilotos* fem., *melilotum* neutr. ‘roślina z rodzaju *Melilotus*’ pochodzi z gr. μελιλωτος masc., μελιλωτον neutr. ‘nostrzyk’, por. gr. μέλι ‘miód’, λωτέω ‘kwitnąć’ oraz λωτός m.in. ‘nostrzyk’.

⁶⁵ O innej koncepcji motywacji nazwy zob. *Pochodzenie nazw, śmietannik*.

⁶⁶ Warto dodać, że roślina jest trująca, ponieważ jej pędy zawierają szkodliwe alkaloidy (Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 506).

PZZ; PZL; Linde SJP; SWil; Majewski SN; nazwa dobrze poświadczona w historii języka polskiego: występuje u Siennika 1568, Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632, Guldeniusa 1641 i Trotza 1764 (por. Spólnik 1990a: 51), zob. też SP XVI s.v. *pas*. Nazwa ma związek z ludowymi wierzeniami, że opasanie się pędami rośliny przynosi szczęście oraz chroni od złego (Spólnik 1990a: 114; Pastusiak 2007: 328). Potwierdza to V. Machek (1954: 27–28) w swojej monografii. Nazwa zresztą jest notowana w języku czeskim: czes. gw. *pás svatého Jana* (Kosík 1941; Rystonová 2007); por. też podobne polskie nazwy gwarowe widłaka goździstego: *pasek św. Jana*: kras, lub; kart. SGP; SSSL; Pastusiak 2007; Majewski SN; K II 519, IV 45, VI 103, i *świętojański pas*: n-tar [Orawa]; kart. SGP; ta ostatnia nazwa jest zresztą notowana w języku słowackim, por. słow. *svätajaňský pás* (Buffa 1972: 341). Należy podkreślić, że te trzy ostatnie nazwy widłaka związane są również z wyglądem rośliny, która ma długie czołgające się pędy (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 505). Nazwy te są najprawdopodobniej kalkami z niemieckiego, jak już zauważyła w swym artykule M. Karpluk (1988: 152), por. niem. *S. Johannes Gürtel* (pośw. 1591), *Johannesgürtel* i inne liczne formy (Marzell 2000 II szp. 1478). Wiara w magiczność widłaka goździstego odzwierciedlona jest jeszcze w innej gwarowej nazwie, która świadczy, że roślina ta należała do tabu, jako mająca szczególnie wielką moc czarodziejską. Nazwą tą jest *nietota*: Mp pd; MSGP; SSSL; USK. Poświadcza ją już Stanko 1472, następnie Syreniusz 1613 (Spólnik 1990a: 51). Obecna też jest w innych językach słowiańskich: czes., słow. gw. *netáta, netata* (Machek 1954: 27; Rystonová 2007; Buffa 1972), ukr. gw. *nytota* (Makowiecki 1936: 220). Jest to złożenie **nie-to-ta* (Otrębski 1966: 101), bo – jak pisze Aleksander Brückner (SEJP 362) – „roślin czarodziejskich nie nazywa się po imieniu, omawia się je przez „to jest” lub „to nie jest”. Potwierdzają to również inni badacze:

Mianem „nietota” określano niegdyś dla niepoznaki wszystkie czarodziejskie rośliny. Chronić to miało nadprzyrodzone moce ziół przed zakusami złych duchów. A stworów tych w ubiegłych wiekach było dziesiątki (...). Dopiero znajomość nazwy dawała im pełną moc nad ziołami. Dlatego też nazwy roślin obdarzonych tajemnymi siłami trzymano w największej tajemnicy. Nigdy nie mówiono o nich publicznie. Nigdy głośno nie wymawiano ich nazw. Starano się nawet zwieść złe duchy, nazywając czarodziejskie rośliny nietotami, co oznaczało, że dana roślina, właśnie zrywana czy suszona – to nie ta, która słynie w okolicy z nadprzyrodzonych właściwości (Jabłońska 1965: 84), por. też Janyšková 2003: 184⁶⁷.

Sądzę, że takąż nazwą tabuistyczną widłaka jest także *nicpotem*: ok. Wołkowska [Bruś]; Pastusiak 2007.

niezapominajek ‘niezapominajka, Myosotis’: gorz-wp, mał, szt; kart. SGP; OLA 3 m. 53; motywacja nazwy związana z niezapominaniem ma dość długą tradycję na gruncie polskim: Rostafiński poświadcza ze średniowiecza takie formy jak *niezapomina, niezapominaj, niezapomni mię* (Symb. I 276); por. też np. czes. *pomněnka*

⁶⁷ Inaczej Bańkowski ESJP s.v. *nietota*, który wiąże tę nazwę z rum. *netoată* ‘nie cała’.

(pośw. 1819) (Machek 1954: 188), słoweń. *spominčica*, serb., chorw. *spomenak* (OLA 3 m. 53), bułg. gw. *незабравка* (Achtarov 1939). Nazwy staropolskie są dawnymi kalkami z języka niemieckiego (por. *Pochodzenie nazw*). Nazwy rośliny wiążą się ze średniowieczną europejską tradycją przypisującą niezapominajce magiczną zdolność strzeżenia wierności ukochanej osoby, której podarowano bukiet niezapominajek (szerzej: Waniakowa 2006d). Stąd inne nazwy rośliny w gwarach polskich: *niezapominek*: szt; OLA 3 m. 53; Majewski SN; por. czes. *nezapomínka* (Rystonová 2007); formacja oparta na *nie zapominać* z rzeczownikowym sufiksem *-(e)k*, *niezapomniałka* (często w pl.): Kasz pd-wsch, Koc; S III 252; SKoc II 145; kart. SGP; forma wywodzi się od postaci dokonanej *nie zapomnieć*, została utworzona za pomocą sufiksów *-ał-k-*. Poza tym trzeba zaliczyć tu nazwy o tej samej motywacji, ale wywodzące się od *nie zabaczyć* ‘nie zapomnieć’: *niezabaczka* (nieuż.): kar; S III 252; *niezabacznica*: kar; S VII 194; *niezabacznik*: byt, kar; S III 252. Należy tu także *niezabudka*: jel-gór, n-tar, biał-podl, łuk, sław, świdw, ok. Poznania, Lit; OLA 3 m. 53; SSSL; SWil; Majewski SN; K III 320, por. ros., ukr. *незабудка*, ukr. gw. *nezabudka*, *nezabud’ka* (Makowiecki 1936: 236), słow. gw. *nezábudka*, *nazebúдка* (Machek 1954: 188; Buffa 1972), czes. gw. *nezabudka* (Kosík 1941; Rystonová 2007). Regionalna nazwa *niezabudka* jest niejako wtórnym zapożyczeniem leksykalnym bądź z języka rosyjskiego, bądź z ukraińskiego, bowiem ros., ukr. *незабудка* to kalki z pol. *niezapominajka* lub, co mniej prawdopodobne, z niem. *Vergißmeinnicht* (por. Waniakowa 2006a: 74). Inna nazwa niezapominajki o tej samej motywacji to np. *niezabatka*: wej; S III 252; forma pochodna od *niezabudka* (zob.), być może adideowana do *nie zabaczyć* ‘nie zapomnieć’. Bernard Sychta przedstawia następującą etymologię ludową dotyczącą tej nazwy: „Jak Pan Bóg dawał imiona kwiatom, to *niezabötka* zaböcza swoje miono (...). Pan Bóg jej rzekł: bez to, że masz wiatier w głowie i zaböcza jes swoje miono, to będziesz się na wiedno nazewa *niezabötka*” (S III 252). Podobnie *niezagadka* (nieuż.): wej; S III 252; forma pochodna od *niezabatka*, adideowana do *nie zagadać*, doczekała się etymologii ludowej, którą przytacza ksiądz Sychta w swoim słowniku: „*niezagadka* nikogo nie zagaduje, a jednak ludzie o niej pamiętają” (S III 252).

grzmotek ‘przywrotnik pasterski, *Alchemilla pastoralis* Bus.’: ok. Częstochowy, ok. Międzyrzecza Podl; SSSL; Weryho 1888; K II 141–142; nazwa wiąże się z prawnym ludowym przekonaniem, że ziele przywrotnika chroni przed uderzeniami piorunów, o czym świadczą liczne cytaty ze źródeł gwarowych, np.: „przed burzą trzeba wianek powiesić w oknie albo w ogień wrzucić”. Źródła podają też, że przywrotnik święci się w celu odpędzania chmur. Z rzekomymi właściwościami ochronnymi przywrotnika wiąże się także podobna nazwa przywrotnika, mianowicie *grzmotnik* kiel, lub, ok. Międzyrzecza Podl; SZ; SSSL; PZZ; Pelcowa NR; K II 141. Przywrotnik uważano zatem za roślinę sprzyjającą człowiekowi przeciw żywiołom. Stosuje się go także w zielarstwie, jego właściwości lecznicze są od dawna znane medycynie ludowej (Moszyński KLS II cz. I: 227; Spólnik 1990a: 97). Warto także dodać, że przywrotnik od wieków był uważany za roślinę magiczną. Jego

średniołacińska nazwa *Alchemilla*⁶⁸ (< arab. *al-kemeliḥ* ‘skrytek polny, *Aphanes arvensis* L.) była tłumaczona jako ‘ziele alchemików’ (por. arab. *al-kīmiyā* ‘chemia’) (Marzell 2000 I szp. 174; Genaust 2005: 49; Annenkov 1878: 19), ze względu na osobliwą właściwość rośliny, która na brzegach liści poprzez specjalne szparki wodne zwane hydatoriami wydziela kropelki wody w procesie guttacji (por. wcześniej w tym rozdziale). Poza tym wiele innych nazw przywrotnika świadczy o przypisywanych mu od dawna własnościach magicznych. Oto niektóre z nich: **nawrot** ok. Międzyrzecza Podl; K III 278; warto zauważyć, że wiele nazw przywrotnika (łącznie z obecną polską nazwą ogólną, notowaną już w średniowieczu, por. Symb. I 197) wiąże się z *nawracaniem*, *przywracaniem* itd. Rostafiński, powołując się na Syreniusza (1613: 328), tak tłumaczy pochodzenie tego rodzaju nazw przywrotnika: roślina mianowicie „w kąpielu łono ścieśnia, że nie rozeznac przedziewczonych od prawych dziewic” (Symb. I 197). Podobnie inne nazwy: **nawrotek** (*nawrótek*): kiel, ok. Częstochowy, Mp, łuk, wys-maz, Maz wsch; SZ; MSGP; Weryho 1888; Pastusiak 2007; SWil; Gustawicz 1882; Majewski SN; K II 142, III 278; **nawrotnik**: Podl, ok. Sambora [Ukr]; PZZ; Köhler 1993b; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; SWil; Gustawicz 1882; Majewski SN; K III 278; por. ukr. gw. *navorotnyk* (Makowiecki 1936: 18); **przewrotek**: ok. Jasła; Köhler 1993b; **przywrotnik** **pospolity**: krak; Majewski SN; warto zauważyć, że Szymon z Łowicza 1537 i Haur 1730 podają nazwę *przewrotnik* (Spólnik 1990a: 41); **przywrot**: Gustawicz 1882; K III 278, IV 440; nazwa jest dawna – pojawia się u Siennika 1568, następnie u Syreniusza 1613, potem u Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764, podaje ją także Helwing z Prus Książęcych z XVIII w. (Spólnik 1990a: 41; Helwing Prusy 23); por. ze starych rękopisów ros. *приворотъ* i ros. gw. *прыворотень* (Annenkov 1878), por. też ukr. gw. *pryvorot* (Makowiecki 1936: 18); **przywrotek**: wad, gor, wys-maz; Pastusiak 2007; Gustawicz 1882; Majewski SN; K III 278, IV 440.

związane z właściwościami charakterystycznymi dla innej rośliny

cykoria ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: K II 519; korzeń rośliny był używany jako namiastka cykorii, stąd nazwa, por. też ukr. gw. *cykoryja* (ok. Lwowa) (Makowiecki 1936: 366). Z tego rodzaju zastosowaniem mniszka wiążą się także dwie inne nazwy: **dzika cykoria**: ciech, Lit; SGP; K II 519, por. również ros. gw. *дикая цикория* (Kolosova 2009: 188), ros. gw., brus. gw. *дикая цикория*, ros. gw. *дикий цикоръ* (Annenkov 1878), i **cykoria żółta**: K II 519, por. także brus. gw. *жоўтая цыкор’я* (Kiselevskij 1967; Kolosova 2009: 188), ros. gw. *желтая цикория* (Annenkov 1878). Nazwa *dzika cykoria* jednocześnie informuje, że nie mamy do czynienia z prawdziwą cykorią, ale z gorszym

⁶⁸ Nazwa jest poświadczona późno, dopiero w XV i XVI w. (Marzell 2000 I szp. 174). Powodem jest pochodzenie przywrotnika, który pierwotnie występował w górskich rejonach Grecji i Włoch, zatem nie był znany bliżej dawnym lekarzom (Marzell 2002: 110).

jej rodzajem, nazwę więc można uznać za deprecjatywną⁶⁹. Druga nazwa, *cykoria żółta*, informuje dodatkowo, że roślina ma żółte kwiaty (w przeciwieństwie do niebieskich kwiatów cykorii). Inną nazwą mniszka pospolitego, przejętą z cykorii podróżnika, jest *korzeń św. Piotra*: tarn; K II 437; świadczy ona również o stosowaniu mniszka jako ekwiwalentu cykorii, podobnie jak taką namiastką jest *cykoria podróżnik*.

IV. Nazwy motywowane przeznaczeniem

związane z przeznaczeniem na pokarm

kaczyniec ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web’: Majewski SN; nazwa świadczy o tym, że mniszek był wykorzystywany jako pokarm dla kaczek. Tego typu nazwy mniszka występują także w innych językach słowiańskich, por. czes. *kačenec*, *kačinec* (Rystonová 2007), czes. gw. *kačenka* (Hladká 2000), słow. gw. *kašinec* (Buffa 1972)⁷⁰, por. też ukr. gw. *kočanec* (Makowiecki 1936: 366).

związane ze stosowaniem rośliny jako leku

północnik ‘chaber łąkowy, *Centaurea iacea* L.’: ok. Grodna [Bruś], Lit; SSSL; USK; Majewski SN; K IV 332; taka nazwa chabra łąkowego nawiązuje do jego zastosowania. Otóż, jak podają źródła gwarowe, napar z kwiatów rośliny podaje się dzieciom na uspokojenie, gdy około północy budzą się i płaczą, por. brus. gw. *pałnocznik* (Pastusiak 2007).

związane z zastosowaniem w gospodarstwie domowym

wszy ‘tasznik pospolity, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.’: ok. Wołkowyska [Bruś]; Pastusiak 2007; por. brus. gw. *woszy*, *вошы* (Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007); roślina była używana do tępienia wszy i gnid u bydła (Pastusiak 2007: 315, za: Federowski 1897: 447), stąd też jej inna nazwa – *wszybój*: ok. Wołkowyska [Bruś]; Pastusiak 2007.

parzydło ‘rzepik pospolity, *Agrimonia eupatoria* L.’: lub; Poprzęcki 1990; K IV 44; SWil; SW; forma poświędzona przez Rostafińskiego ze średniowiecznych

⁶⁹ Nazwę *dzika cykoria* nosi w gwarach polskich także *cykoria podróżnik*, *Cichorium intybus* L., i to na znacznie szerszym obszarze: strzel-opol, kolb, ryp, Kuj, ok. Wołkowyska [Bruś]; SGP; FF 16; Wierzbicka 2002; PZZ; PZL; Czyż, Wysakowska 1993; Pastusiak 2007; por. też np. chorw. gw. *divlja cikorija* (Šugar HBI).

⁷⁰ Nazwa gwarowa z obszaru Słowacji, gdzie *č* przechodzi regularnie w *š*.

słowniczków (Symb. I 197); por. ukr. gw. *paryło* (Makowiecki 1936: 15), ukr. gw. *парило*, ros. gw. *парыло* (Annenkov 1878), por. też ros. gw. *судопаръ, судопоръ* (Annenkov 1878), gdzie ros. wsp. *nocыда* ‘naczynia’. Rostafiński (Symb. I 197) uważa, że ta nazwa ludowa odzwierciedla przeznaczenie rośliny, bowiem służy ona do wyparzania garnków. W ten sposób motywację tego rodzaju nazw rzepiku ujmował też wcześniej Annenkov (1878: 16).

Podsumowanie omawianych zagadnień

Jak wynika z przedstawionego podziału nazw ze względu na ich semantykę, nazwy roślin są motywowane kilkoma głównymi ogólnymi cechami: wygląd rośliny, miejsce występowania, właściwości rośliny, przeznaczenie oraz inne specyficzne dla danego rodzaju czy gatunku motywacje. Cechy te wpływają na treść nazwy. Co więcej, one właściwie kształtują nazwy, a ściślej – kształtuje je człowiek, biorąc pod uwagę te cechy. Pewne cechy wywołują określone skojarzenia, stąd – ogólnie rzecz biorąc – mamy do czynienia z nazwami metaforycznymi. Metafory mogą prowadzić do dalszych odwołań, do legend chrześcijańskich lub ogólnie do różnych wierzeń związanych z roślinami (właściwości lecznicze, przypisywane własności magiczne, obyczajowość itd.)⁷¹. Większość nazw odwołujących się do legend chrześcijańskich zawiera elementy antroponimiczne. Zaznaczyć trzeba, że pewna grupa gwarowych nazw roślin jest motywowana różnymi związkami z obrzędami roku kościelnego lub z kalendarzem kościelnym. Fitonimy pochodne od imion świętych zdają się świadczyć o upatrywaniu w konkretnych patronach dawców leczniczej i/lub czarodziejskiej mocy niektórych roślin lub – ze względu na rolę imion świętych w kalendarzu chrześcijańskim – tylko informować o czasie ważnych faz wegetacji roślin: ich kwitnieniu lub owocowaniu (por. Rogowska-Cybulska 2007: 190). Ta pierwsza ewentualność jest prawdopodobna zwłaszcza w przypadku nazw roślin pochodzących od imienia św. Jana Chrzciciela, który zastąpił stare bóstwo słoneczne w wielu nazwach roślin uważanych za magiczne (Budziszewska 1986: 34; Rogowska-Cybulska 2007: 190). Część nazw roślin, równa formalnie imionom własnym lub ich derywatom, to adideowane nazwy pochodzenia obcego lub takie, które nawiązują do pory zbioru czy kwitnienia roślin. Inny rodzaj nazw adideowanych to nazwy obce (nieomawiane tutaj), przyswajane w procesie adideacji, którego podstawą staje się w tym wypadku etymologia ludowa. Oczywiście nazwy adideowane są w jakimś sensie wtórne, ponieważ nie wywodzą się bezpośrednio od cech rośliny.

Niezmiernie ważnym zagadnieniem jest problem dawności motywacji. Otóż należy zdać sobie sprawę, że przy kalkach, zwłaszcza tych starych, motywacja jest właściwie odkrywana na nowo. Użytkownicy gwar dostrzegają daną cechę rośliny

⁷¹ Na przykład dziurawiec uważany był w średniowieczu za roślinę odpędzającą diabła, i z tego powodu zwany był po łacinie *fuga demonum* (Marzell 2000 II szp. 939).

poprzez jej nazwę, a nie na odwrót: nazwa powstaje jako odbicie cech rośliny. Oczywiście w przypadku kalk pierwotne nazwy umotywowane zostały dostrzeżonymi wówczas cechami roślin. Warto zatem podkreślić, że w każdym przypadku w procesie nominacji najważniejsze są szeroko pojęte cechy rośliny.

Jak można wywnioskować z wymienionych przykładów, spora część nazw roślin to nazwy metaforyczne. Zwracając uwagę na tendencję do tworzenia dwuczłonowych nazw roślin w gwarach czeskich, Z. Hladká (2000: 27) zauważa słusznie, że bardzo często te właśnie nazwy są nazwami metaforycznymi. Podobna sytuacja jest też na gruncie polskim. Nazwy metaforyczne roślin (jak każde inne nazwy metaforyczne) są, jak już wspomniałam, właściwie nazwami wtórnymi, a to z tego względu, że ich motywacja semantyczna przebiega niejako w dwóch etapach. W procesie nominacji, po pierwsze, dostrzegana jest jakaś charakterystyczna cecha rośliny, może mało istotna obiektywnie, ale ważna dla społeczności nazywającej. Po drugie, cecha ta jest „przetwarzana” w taki sposób, że na podstawie pewnego rodzaju podobieństwa do jakiegoś obiektu, dla którego ta cecha jest typowa, nazwa tegoż obiektu zostaje przeniesiona na tenże gatunek rośliny. Innymi słowy, wytwarza się związek między gatunkiem rośliny a jakimś obiektem. Przy każdym przywołaniu nazwy rośliny przejętej od obiektu związek ten jest odnawiany. Ktoś, kto widzi roślinę (realnie lub tylko przedstawioną wizualnie) i poznaje jej nazwę, automatycznie rozszyfrowuje motywację semantyczną nazwy i podstawę metafory. Taka kolejność procesów ma także miejsce w odniesieniu do nazw metaforycznych, które są kalkami, tyle że proces nominacji nastąpił całe wieki, a nawet tysiąclecia wcześniej.

Za nazwy wtórne można zatem także uważać nazwy związane z podobieństwem do innych roślin, w tym nazwy deprecjatywne (oparte na podobieństwie do innych roślin lub deprecjatywne na zasadzie stereotypu), nazwy związane z właściwościami charakterystycznymi dla innej rośliny, nazwy związane z przypisywanymi właściwościami magicznymi (np. apotropaicznymi), nazwy związane z tradycją (legendami, wierzeniami), nazwy związane ze stosowaniem rośliny jako leku itd.

Duża rola wierzeń i praktyk magicznych w kulturze ludowej wpływa ze sposobu wyjaśniania niezrozumiałych (a przez to budzących lęk) zjawisk przyrody, z przypisywania jej tajemnych sił, które oddziałują na człowieka i na jego najbliższe otoczenie. Nieznajomość praw przyrody i procesów w niej zachodzących w połączeniu z dużym uzależnieniem od nich były powodem ustawicznego strachu, że wszystko, co człowiek czyni z takim wysiłkiem, może być zniweczone przez groźne żywioły i choroby. Z tego powodu – w celu zneutralizowania zagrożenia – człowiek stworzył magię (por. Dobrowolski 1958: 48; Waniakowa 2007b). Magia zaś jest ściśle związana z kwestią tabu, która to kwestia jest bardzo istotnym zagadnieniem przy analizie motywacji semantycznej gwarowych nazw roślin. Widać to w przytoczonych już przykładach motywacji gwarowych nazw roślin. Zagadnieniu tabu poświęcono sporo miejsca w literaturze językoznawczej, tak w zakresie gwar (por. np. Krawczyk-Tyrpa 2001a), jak i w odniesieniu do etymologii

(por. Janyšková 2003: 179–189). Można powiedzieć, że kwestia tabu w nazewnictwie roślinnym, ogólnie rzecz biorąc, pojawia się w dwóch przypadkach: gdy gatunki roślin są uważane za magiczne, to jest mające rzekomo własności nadprzyrodzonego tworzenia dobra (np. właściwości apotropaiczne, moc odstraszenia złych duchów itd.) lub zła (np. powodowanie chorób w magiczny sposób), albo gdy są wysoce szkodliwe, niebezpieczne dla człowieka i mogą doprowadzić go nawet do śmierci. W obydwu przypadkach nazw roślin się nie wymawia. Omija się je, nie przywołując złego lub aby nie „obrazić” dobroczynnej rośliny niepotrzebnym, daremnym przywoływaniem jej, nie odbierać jej tym samym mocy. Im silniejsza jest wiara w siłę oddziaływania roślin, tym większe jest tabu z nimi związane.

Gdy stykamy się z sytuacją, że w innych językach słowiańskich funkcjonuje dokładny odpowiednik polskiej nazwy gwarowej, należy się zastanowić, czy mamy do czynienia z równoległymi kalkami (np. z niemieckiego czy łaciny), przejściem przez język polski danej nazwy (lub odwrotnie – przejściem z polszczyzny przez gwary języka sąsiadującego) bądź z niezależnym rozwojem semantycznym nazwy w języku polskim i innym języku słowiańskim. Ze zjawiskiem paralelnego rozwoju znaczenia w różnych językach mamy do czynienia wówczas, gdy cecha rośliny, która stała się podstawą motywacyjną nazwy, jest oczywista, sama się narzuca i stanowi pierwsze skojarzenie przy nazwach metaforycznych. Jednakże każdorazowo należy rzecz dokładnie zbadać, analizując różne możliwości (zwłaszcza potencjalność kalk) i przesłanki. Pomocna w tym zakresie okazuje się zawsze historia danej nazwy w polszczyźnie i – ewentualnie – w innych językach (por. *Pochodzenie nazw*).

Na koniec jeszcze kilka uwag wiążących się z semantyką nazw roślin, które nie zawsze odnoszą się bezpośrednio do przytoczonych tu przykładów, jednak są istotne dla pełniejszego przedstawienia specyfiki procesów nominacyjnych w nazwach roślin. Warto także od razu zaznaczyć, że z reguły opisane w dalszej części rozdziału cechy gwarowych nazw roślin wynikają z tradycji.

Otóż w gwarach niekiedy mamy do czynienia z rozróżnieniem na rośliny „męskie” i „żeńskie”, por. *dziewanna samica* ‘dziewanna pospolita, *Verbascum nigrum* L.: Majewski SN. Tradycja ta wywodzi się z historii, bowiem, jak można się przekonać, studiując źródła historyczne, w dawnych polskich zielnikach mamy często do czynienia z takim rozróżnieniem, np. zestawienie *dziewanna samica* podaje jeszcze z zapisów średniowiecznych Rostafiński (Symb. I 299), por. też np. chorw. gw. *divizma ženska* (Šugar HBI).

Według Henryka Wróbla (2004: 51) – w dużej mierze słusznie – przymiotniki pochodzące od nazw zwierząt, takie jak *wilczy*, *koński*, *psi*, *koci*, określają już w dobie prasłowiańskiej podrzędne gatunki roślin, takie, które nie są użyteczne dla człowieka – niejadalne, niesmaczne itd. W związku z tym rośliny tego typu „pozostawia się” zwierzętom. Z pewnością jest to teza w znacznej części prawdziwa dla przymiotników *wilczy* i *psi* (jak pokazują podane przykłady, deprecjacji służą także inne przymiotniki, np. *dziki*, poza tym inne, tu nieprzytoczone, np. *ślepy*, *głuchy* itd.), choć przykładowo przymiotnik *psi* może być użyty dla zaznaczenia,

że dana roślina jest ulubiona przez psy. To samo zresztą dotyczy przymiotnika *koci*. Natomiast jeśli chodzi o przymiotnik *koński*, to w grę mogą wchodzić duże rozmiary rośliny, np. wielkie liście. Jeśli idzie o przymiotnik *gęsi*, to zwykle określa on rośliny, które służą jako pokarm dla tych ptaków. Przymiotnik *kaczy* ma podobną funkcję, przy czym może także określać rośliny rosnące w pobliżu wody, podobnie jak przymiotnik *żabi* (por. wcześniej w tym rozdziale). Stąd wniosek, że właściwie za każdym razem konkretną nazwę należy rozpatrywać indywidualnie.

W rozdziale niniejszym zostały jedynie zarysowane pewne problemy, tak by przybliżyć problematykę motywacji semantycznych w nazwach roślin. Pełnego wachlarza zagadnień pokazać tu nie sposób. Na to potrzebne byłoby osobne studium poświęcone wyłącznie motywacji semantycznej nazw roślin.

III. Budowa słowotwórcza nazw

W tej części pracy będą brane pod uwagę tylko nazwy rodzime bądź kalki¹. Zapożyczenia właściwe (jak np. *ajbisz*) i hybrydy (jak *fefermięta*) rozpatruję w części dotyczącej pochodzenia nazw. Wprawdzie nazwy zapożyczone w drodze adaptacji słowotwórczej podlegają rodzimym procesom morfologicznym, jednak przebieg ich jest zależny od postaci zapożyczenia. Nie zajmuję się też w tej części nazwami, które są formalnie równe nazwom własnym (np. *benedykt*). Omawiam je w rozdziale poświęconym motywacji semantycznej nazw i ewentualnie w części traktującej o pochodzeniu nazw. Bardzo dużą grupę wśród nazw roślin stanowią nazwy przenośne. Słowotwórczo nie przedstawiają one niczego osobliwego, ciekawe są natomiast od strony semantycznej. Nazwami tego rodzaju zajmuję się zatem również głównie w części dotyczącej motywacji semantycznej.

Ogół gwarowych nazw roślin można podzielić pod względem formalnym, nie wdając się w szczegóły, na nazwy proste i nazwy złożone. Nazwy proste dzielą się na dwie grupy: nazwy niepodzielne i nazwy podzielne. Nazwy proste podzielne rozkładają się na dwa typy: formacje sufiksalne i formacje paradygmatyczne. Nazwy złożone obejmują trzy grupy: zestawienia, zrosty i złożenia właściwe².

Gdy nazwy gwarowe roślin próbujemy sklasyfikować według roli formantów i kategorii słowotwórczych, otrzymujemy podział następujący: derywaty mutacyjne – nazwy nosicieli cech, nazwy wykonawców czynności, nazwy obiektów czynności, nazwy odśrodkowe, nazwy ogólnikowo pochodne³; derywaty modyfikacyjne – nazwy żeńskie, nazwy deminutywne, nazwy augmentatywne, nazwy oznaczające przeciwieństwo; derywaty transpozycyjne – nazwy cech abstrakcyjnych.

Choć, jeśli chodzi o słowotwórstwo, oba podziały są oczywiste, to jednak w pracach poświęconych nazwom roślin spotyka się często klasyfikacje odmienne, także takie, które mieszają różne kryteria. Warto tu przytoczyć cenne studium

¹ Wyjątek robię dla starych ogólnopolskich zapożyczeń, które pierwotnie nie odnosiły się do roślin, a zostały wtórnie na nie przeniesione.

² Podziały w tej części pracy w oparciu o klasyfikacje stosowane w pracy Renaty Grzegorzycykowej (1984) i GHJP.

³ Terminy: „nazwy odśrodkowe” i „nazwy ogólnikowo pochodne” za GHJP (202–203, 222–223).

Z. Hładkiej (2000: 27), w którym ogół gwarowych nazw roślin ze względu na ich powstanie i utworzenie klasyfikuje się w sposób następujący: nazwy pierwotne⁴ (*krasa*, *mak*⁵), nazwy derywowane (*drapacz*, *dmuchajek*), nazwy złożone (*pięć-żyłka*), nazwy przenośne (*barani ogon*, *żabie oczka*), nazwy przejęte i kalkowane (często w wyniku ludowej etymologii, w większości rozprzeźrzone w gwarach sekundarnie – pierwotne nazwy greckie, łacińskie i niemieckie; *józefek*, *kalmus*)⁶. Jak widać, mamy tu do czynienia z pomieszaniem aż trzech kryteriów: słowotwórczego (nazwy pierwotne, nazwy derywowane, nazwy złożone), semantycznego (nazwy przenośne) i etymologicznego (nazwy przejęte i kalkowane).

I. Podział formalny

A. Nazwy proste

1. Nazwy niepodzielne

Nazwy niepodzielne stanowią niezbyt liczną grupę wśród gwarowych nazw roślin. Oto przykłady:

barszcz ‘barszcz zwyczajny, *Heracleum sphondylium* L.: Zakopane, n-tar; SGP⁷;
ksiądz ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.:
siem; kart. SGP;

kwias ‘szczaw zwyczajny, *Rumex acetosa* L.: MAGP m. 355;

maj (*māj*) (często w pl.) ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.: n-sąd, kroś; Kurek 2004a; OLA 3 m. 51; Czyż, Wysakowska 1993;

mnich ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.: Linde SJP; Majewski SN;

por ‘rdest ptasi, *Polygonum aviculare* L.: wys-maz; USK; SSSL; Pastusiak 2007.

Słowotwórczo nazwy te nie są specjalnie interesujące. Od strony semantyki można o nich powiedzieć, że z reguły reprezentują przenośnię – *ksiądz*, *mnich* (por. *Motywacja semantyczna nazw*). Nazwa *barszcz* jest pierwotna; odnosiła się najpierw do rośliny, potem została przeniesiona na ‘rodzaj zupy’ (por. *Motywacja semantyczna nazw* i *Pochodzenie nazw*). Nazwa *por* nie jest przeniesiona z pora, *Allium porrum* L., lecz stanowi właściwie formę innej gwarowej nazwy rdestu ptasiego, zresztą bardzo rozpowszechnionej, mianowicie *sporysz*, por.: *sporysz*

⁴ Można by je nazwać nazwami prostymi.

⁵ W miejsce przykładów czeskich daję materiał polski.

⁶ Autorka w swojej pracy bardzo słusznie zwraca uwagę na obecność różnego rodzaju upodobnień, dysymilacji, kontaminacji itd. przy przejmowaniu nazw.

⁷ W przykładach podaję polską i łacińską nazwę naukową w celu identyfikacji rośliny, lokalizację geograficzną (najczęściej w postaci skrótów nazw powiatów stosowanych przez SGP) i źródłową.

‘rdest ptasi, *Polygonum aviculare* L.: białoś; USK; Pastusiak 2007; Majewski SN⁸. Jako potwierdzenie tej tezy można przytoczyć tu nazwę „przejściową” – *spor* ‘rdest ptasi, *Polygonum aviculare* L.: wys-maz; Pastusiak 2007.

2. Nazwy podzielne

a. Formacje sufiksalne

Z licznych gwarowych nazw roślin, będących formacjami sufiksalnymi, wybrałam typowe przykłady:

babczak (*babcok*) 1. ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’ lub ‘babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.’: biel, żyw, wad; SGP; OLA 3 m. 52; SSSL;

2. ‘łopian, *Arctium*’ [?]: USK;

barszcznica (*barsznica, basznica, baśnica*) 1. ‘szczaw, *Rumex*’: kroś, jas, brzoz, ok. Rzeszowa, ok. Tarnowa; SGP; MAGP m. 355;

2. ‘szalej jadowity, *Cicuta virosa* L.’ [?]: kroś; Kurek 2004a;

barwiczka ‘chaber bławatek, *Centaurea cyanus* L.’: rac, głub; SGP;

białun ‘podbiał pospolity, *Tussilago farfara* L.’: niź; SGP;

biedrnik ‘biedrzyca mniejszy, *Pimpinella saxifraga* L.’ lub ‘biedrzyca wielki, *Pimpinella maior* (L.) Huds.’: krak; SGP; SSSL; USK;

bobowniczek 1. ‘przetacznik bobowniczek, *Veronica beccabunga* L.’: Podl; PZL; USK; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; Majewski SN;

2. ‘przetacznik bobownik, *Veronica anagallis* L.’: n-tar; Majewski SN;

3. ‘bobrek, *Menyanthes*’: Majewski SN;

bobownik (*bobownyk*) 1. ‘bobrek trójlistkowy, *Menyanthes trifoliata* L.’: zam, hrub, ok. Lwowa [Ukr], Litwa; SGP; PZZ; FF13; USK; SWil; Majewski SN;

2. ‘przetacznik bobowniczek, *Veronica beccabunga* L.’: n-tar, ok. Stanisławowa [Ukr], Podole [Ukr]; SGRT; SGP; PZL; USK; Köhler 1993b; SWil; Majewski SN;

3. ‘przetacznik bobownik, *Veronica anagallis* L.’: USK;

bodak 1. ‘łopian większy, *Arctium lappa* L., syn.: *Lappa maior* Gaertn., *Lappa officinalis* All.’ lub ‘łopian mniejszy, *Arctium minus* Bernh.’: SSSL;

2. (*budak*) ‘ośet, *Carduus*’: lub, ok. Tarnopola [Ukr]; SGP; Pastusiak 2007;

bratczyk (często w pl.) ‘fiołek trójbarwny, *Viola tricolor* L.’: USK;

bucik ‘roślina z rodziny jaskrowatych, tojad, *Aconitum*’: słu; SGP;

chlebiczek ‘ślaz dziki, *Malva silvestris* L.’: strzel-opol; SGP;

chwocha (*chocha*) ‘skrzyp polny, *Equisetum arvense* L.’: koln; SGP;

chwołka (*chostka, kostka, kfołka, choska*) 1. ‘skrzyp, *Equisetum*’: węgr, oles, klucz, nam, syc, sier, os-wp, krot, rawic, gtn; SGP; ~ ‘skrzyp polny, *Equisetum arvense* L.’: wiel, rawic, resz, opol, kozien, brzez, łow, kut, raw-maz, skier, grój,

⁸ Warto zauważyć, że nazwa *sporysz* odnosi się w gwarach polskich poza tym do innych jeszcze roślin, takich jak rdest ostrogórski, *Polygonum hydropiper* L., cykorja podróżnik, *Cichorium intybus* L., świetlik, *Euphrasia*, połonicznik, *Herniaria*.

- gar, sied, miń-maz, pias, prusz, gr-maz, soch, gtnń, n-dwor, wołom, pułt, płoń, płoc, sierp, mław, ciech, ostroł, łom, koln; SGP; ~ 'skrzyp zimowy, Equisetum hiemale' [?]: Mr; SGP;
2. '(wyrośnięty) szczaw zwyczajny, Rumex acetosa L.': łow; SGP;
- czarnucha** 'kąkol polny, Agrostemma githago L.': Majewski SN;
- człowieczek** 'roślina z rodziny fiołkowatych, bratek ogrodowy, Viola tricolor': ok. Cieszyna [Cz]; SGP;
- czyścica** 'lnica, Linaria': (przeciw świerzbowi) ok. Bielska-Białej; Köhler 1993b;
- dmuchacz** 'mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, Taraxacum officinale Web.': kościer, wej; SGP; Majewski SN;
- dmuchajek** 'mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, Taraxacum officinale Web.': wej; SGP;
- dmuchawa** 'mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, Taraxacum officinale Web.': poz; SGP;
- dmuchawiec** 'mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, Taraxacum officinale Web.': siem, łącz, kiel, kroś; tom-lub, radomisz, włod, opocz, złotow, Kasz; SGP; SSSL; PZZ; ZL; FF 13; SZ; USK; Kurek 2004a; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN;
- dopominajka** (często w pl.) 'niezapominajka, Myosotis': piń; SGP;
- drapacz** 'oset, Carduus': SSSL;
- drapieźnik** 'dziewięciśl bezłodygowy, Carlina acaulis L.': strzel-opol; SGP;
- drgawiec** 'drżączka średnia, Briza media L.': sand, opat; SGP; SSSL;
- dziurownik** 'dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.': Śl; SGP;
- gajowiec** 'jasnota biała, Lamium album L.': Majewski SN;
- glądysz** (*glądys*) 'konwalia majowa, Convallaria maialis L.': Ostródz, Wr, Mr; Dubisz; Majewski SN; K II 79;
- głowat** 'kąkol polny, Agrostemma githago L.': krak; K II 89;
- gojnik** 'przywrotnik pasterski, Alchemilla pastoralis Bus.': krak; PZZ; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN;
- gorzycznik** 'tysiącchnik pospolity, syn.: centuria pospolita, Erythraea centaurium Pers., syn.: Centaurium erythraea Raf., Centaurium umbellatum Gilib.': krak; Majewski SN;
- gwiazdeczki** 'mydlnica lekarska, Saponaria officinalis L.': kroś; Kurek 2004a;
- kędzierzawiec** 'ślaz dziki, Malva silvestris L.': lub; Pelcowa NR; PZL; Majewski SN;
- kropidło** 'wiązówka błotna, Filipendula ulmaria (L.) Maxim.': FF 13; K II 481;
- naparstnik** 'naparstnica purpurowa, Digitalis purpurea L.': lub, ok. Poznań, Lit; SWil;
- natupnik** 'kocanki piaskowe, Helichrysum arenarium (L.) Moench': ok. Grodna [Bruś]; Majewski SN; K V 259;
- nawrotek** (*nawrótek*) 'przywrotnik pasterski, Alchemilla pastoralis Bus.': kiel, ok. Częstochowy, Mp, łuk, wys-maz, Maz wsch; SZ; MSGP; Weryho 1888; Pastusiak 2007; SWil; Gustawicz 1882; Majewski SN; K II 142, III 278;
- nawrotycz** 'wrotycz pospolity, Tanacetum vulgare L.': suw, Podl; Pastusiak 2007;

- niezabaczka* ‘niezapominajka, Myosotis’: (nieużywane) kar; S III 252;
- niezabacznicza* ‘niezapominajka, Myosotis’: kar; S VII 194;
- niezapominajek* ‘niezapominajka, Myosotis’: gorz-wp, mal, szt; kart. SGP; OLA 3 m. 53;
- ognicha* (*agnicha, ugnicha*) 1. ‘gorczyca polna, Sinapis arvensis L.’: Ostródz, Wr, Mr, st-gdań, włod, łow, kiel; Dubisz; AJK III s 84, FF 45, 144; SSSL; SZ; USK; Majewski SN; K II 105, III 418;
2. ‘łopian, Arctium’: ok. Dobrzynia; Majewski SN; K III 418;
- patrak* 1. ‘mak polny, Papaver rhoeas L.’: ok. Gdańska i Kwidzyna; SZ; USK; SWil; Majewski SN; K IV 57, V 346;
2. ‘mak lekarski, Papaver somniferum L.’: SWil; Majewski SN;
- pobabczak* (*pobabcok*) ‘babka zwyczajna, Plantago maior L.’ lub ‘babka lancetowata, Plantago lanceolata L.’: SSSL; USK;
- podgorzał* ‘dziewięciśl pospolity, Carlina vulgaris L.’: Majewski SN;
- podlasek* ‘przylaszczka pospolita, Hepatica nobilis Schreb.’: lub; Pelcowa NR;
- podróżniczka* ‘cykoria podróżnik, Cichorium intybus L.’: Majewski SN;
- podróżnik* (*podroźnik, podoroźnik, podoroźnyk*) 1. ‘cykoria podróżnik, Cichorium intybus L.’: kiel, lub; SSSL; SZ; Pelcowa NR; USK; SWil; Majewski SN; K IV 191;
2. ‘babka zwyczajna, Plantago maior L.’: ok. Łosic, przem; OLA 3 m. 52; SSSL; PZZ; Pelcowa NR; USK;
3. ‘rdest ptasi, Polygonum aviculare L.’: lub, ok. Złoczowa [Ukr]; Pelcowa NR; PZZ; PZL; Köhler 1993b;
4. ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, Taraxacum officinale Web.’: Majewski SN;
- postrzelon* ‘dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.’: n-tar, krak; Poprzęcki 1990;
- potocznik* 1. ‘przetacznik leśny, Veronica officinalis L.’: PZZ;
2. ‘przetacznik bobowniczek, Veronica beccabunga L.’: Maz; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN;
- przetaczniczek* ‘przetacznik bobownik, Veronica anagallis L.’: Majewski SN;
- przezorek* ‘dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.’: Majewski SN;
- przykopytnik* 1. ‘kopytnik pospolity, Asarum europaeum L.’: Maz; Majewski SN;
2. ‘podbiał pospolity, Tussilago farfara L.’: Mr; Majewski SN; K IV 420;
- radostka* ‘kocanki piaskowe, Helichrysum arenarium (L.) Moench’: n-tar; PZZ; SWil; Majewski SN;
- rzepucha* ‘gorczyca polna (ognicha), Sinapis arvensis L.’: włod, Maz wsch; FF 45; MSGP;
- sieroteńka* ‘stokrotka pospolita, Bellis perennis L.’: ok. Lwowa [Ukr]; Majewski SN;
- skrzypiec* ‘skrzyp polny, Equisetum arvense L.’: lub; Pelcowa NR;
- solnik* ‘przelot pospolity, Anthyllis vulneraria L.’: Ostródz, Wr, Mr, ok. Gdańska i Kwidzyna; SWil; Majewski SN;

sosenka (*susenka*, *sosanka*) (też w pl.) ‘skrzyp polny, Equisetum arvense L.’: lub; ok. Lwowa [Ukr]; ZL; Pelcowa NR; Gustawicz 1882; Majewski SN;
ślepotą ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, Taraxacum officinale Web.’: SSSL; USK;
świntucha ‘komośa biała (lebioda), Chenopodium album L.’: lub; Pelcowa NR;
tanecznik ‘drżączka średnia, Briza media L.’: lub; Pelcowa NR; PZL;
tataraka (*taterka*) ‘tatarak zwyczajny, Acorus calamus L.’: USK;
trzęsiączka ‘drżączka średnia, Briza media L.’: lub; Pelcowa NR;
tysiącznica ‘tysiącznik pospolity, Erythraea centaurium Pers.’: K V 456;
włóczęga ‘widłak goździsty, Lycopodium clavatum L.’: lub; Maz; FF 14; SSSL; PZZ; Pelcowa NR; PZL; USK; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; Majewski SN.

Formacje sufiksalne przeważają wśród prostych podzielnych nazw roślin. Jest to grupa bardzo zróżnicowana zarówno pod względem podstaw słotwórczych, jak i formantów oraz kategorii słotwórczych. Należą tu derywaty odrzeczownikowe, takie jak *babczak*, *bobowniczek*, *biedrnik*, *nawrotek* itd., odprzymiotnikowe – *białun*, *czarnucha*, *gładysz*⁹, odczasownikowe – *czyścica*, *dmuchacz*, *dopominajka*, *kropidło* itd. oraz formacje od wyrażen przyimkowych, np. *podróżnik* od *po drodze*, *podlasek* od *pod lasem*. Formantami są różnorodne sufiksy¹⁰, np.: *-ak-* (*patrak*), *-ic-* (*czyścica*), *-acz-* (*drapacz*), *-(e)k-* (*chwośka*, *człowieczek*), *-dł-* (*kropidło*) itd. Są wśród nich sufiksy bardzo produktywne, jak *-ic-*, *-(e)k-*, *-ik-*, ale zdarzają się także rzadsze, jak *-dł-* (*kropidło*), *-ęg-* (*włóczęga*), *-un-* (*białun*), *-at-* (*głowat*), *-ot-* (*ślepotą*) czy *-ysz* (*gładysz*). Warto zaznaczyć, że część sufiksów tworzy nazwy od innej części mowy niż można by było oczekiwać, np. nieproduktywny sufiks *-un-*, który w historii języka polskiego tworzył derywaty odczasownikowe, takie jak *piastun*, *biegun*, jest użyty do zbudowania nazwy odprzymiotnikowej *białun*. Ewenementem jest rzadki sufiks *-at* (*głowat*), jak w ogpól. *blawat*. Ze wskazaną już dużą różnorodnością sufiksów wiąże się spore zróżnicowanie kategorii słotwórczych, na jakie dzielą się rozpatrywane formacje sufiksalne (por. w dalszej części książki). Część nazw to rozmaite warianty słotwórcze zbudowane na tym samym morfem leksykalnym, jak np. liczne gwarowe nazwy dziurawca, *Hypericum perforatum* L.: *dziurawczak* (*dziurawcok*), *dziurawka*, *dziurkawiec*, *dziurowiec* (*dziurówiec*), *dziurownik*. Warto też zaznaczyć, że w tej grupie również duża część nazw jest metaforyczna (zob. *Motywacja semantyczna nazw, Pochodzenie nazw*). Przy okazji możemy stwierdzić, że niektóre z nich zawierają archaiczne dla polszczyzny morfemy leksykalne, por. *na-parst-n-ik*¹¹, choć w tym wypadku nie

⁹ Warto zauważyć, że w formacji *gładysz* mamy zarazem do czynienia z derywacją wsteczną od przymiotnika *gładki*.

¹⁰ Sufiksy wydzielałam na podstawie studium F. Sławskiego (2011g: 29–182) oraz zasad morfologicznych przyjętych w *Ogólnosłowiańskim atlasie językowym* (OLA), przy czym ze względów technicznych nie posługuję się konwencją zapisu atlasowego.

¹¹ Jak wiadomo, ten sam morfem leksykalny, kontynuujący psł. **pbrstb* ‘palec’, jest w formacjach *naparstek* i *piersień*.

jest to zjawisko specjalnie frapujące, jako że ogólnopolska nazwa dla *Digitalis* to *naparstnica*, zatem to tylko wariant słotwórczy nazwy ogólnej. W przytoczonych przykładach zwracają uwagę dwie nazwy o nietypowej jak na rzeczowniki postaci. Są to *postrzelon* i *podgorzał*. Pierwsza z nich jest regularną formą imiesłowu biernego, utworzonego za pomocą sufiksu *-on*, kontynuującego **-en* (przejętos *e > o* przed twardą zębową *n*), dodanego do tematu bezokolicznika. Druga ma postać dawnego imiesłowu przeszłego czynnego drugiego, który był zbudowany na temacie bezokolicznika, do którego przyłączał się charakterystyczny sufiks *-l-* oraz końcówka mianownika (dla masc. jest to **-b > ø*), por. GHJP 370, 383, 386.

b. Formacje paradygmatyczne

Spośród stosunkowo niewielu gwarowych nazw roślin, które są formacjami paradygmatycznymi, wybrałam następujące przykłady:

czołga (*czołoga*) ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.: lub, chl̩m; FF 14; SSSL; PZZ; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN.

Formacja motywowana jest czasownikiem *czołgać* (*się*). Kończówka *-a*, sytuująca derywat w rodzaju żeńskim, jest zarazem formantem słotwórczym.

mlecz (*mlyc*, *mlic*, *mlac*, *mloc*) 1. ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web’: n-tar, Orawa, kiel, Pom zach; prawie oggw.; SGRT; kart. SGP; SSSL; PZZ; ZL; FF 13; SZ; Pelcowa NR; USK; OLA 3 m. 51;
2. ‘glistnik jaskółcze ziele, *Chelidonium maius* L.: rzesz; Czyż, Wysakowska 1993.

Formacja jest motywowana rzeczownikiem *mleko* (< psł. **melko*). Kończówka zerowa, będąca kontynuantem **-b*, plasuje derywat w rodzaju męskim. Genetycznie jest to substancywizowany przymiotnik, por. **melčb* < **melk-jb* ‘mleczny, zawierający mleko’ (zob. Boryś SEJP s.v. *mlecz*).

nawrot ‘przywrotnik pasterski, *Alchemilla pastoralis* Bus’: ok. Międzyrzecza Podl; K III 278;

nietota 1. ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.: Mp pd; MSGP; SSSL; USK;
2. ‘widłak wroniec, syn. wroniec widlasty, *Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank & Mart., syn. *Lycopodium selago* L.: n-tar; SGRT; K III 314;

nietupa ‘*lnica* pospolita, *Linaria vulgaris* Mill.: (roślina ma bronić przed piorunami) ok. Grodna [Bruś]; Szcześniak 2008; Majewski SN;

obląpa ‘kopytnik pospolity, *Asarum europaeum* L.: SWil; Majewski SN; K III 361;

podbiel (*podběl*) ‘podbiiał pospolity, *Tussilago farfara* L.: Kasz; kart. SGP;

przysęp ‘przesęp biały, *Bryonia alba* L.: krak; ok. Grodna [Bruś]; Szcześniak 2008; Gustawicz 1882; Majewski SN.

Jak widać, w grupie tej są derywaty odczasownikowe, takie jak *czołga*, *nawrot*, *nietupa* czy *obląpa*, odrzeczownikowe, jak *mlecz*, oraz formacje od wyrażen przyimkowych, jak *podbiel*.

B. Nazwy złożone

1. Zestawienia

Występują tu nazwy dwuczłonowe i wieloczłonowe. Stanowią one bardzo dużą grupę wśród gwarowych nazw roślin. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że zestawienia jako nazwy mają długą tradycję w języku polskim. Już u Stanki 1472 mamy do czynienia z tego typu nazwami. Wiązało się to z dwu- i wieloczłonową budową łacińskich nazw roślin. Większość polskich gwarowych nazw roślin to połączenie rzeczownika z określającym przymiotnikiem (lub przymiotnikami), por. np.:

słodka agniesia (*jagniesia*) ‘rdest plamisty, *Polygonum persicaria* L.’: n-tar; SGRT;

swarna baba ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.’: kras; SGP;

babka większa ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’: FF 16; ZDK;

świńskie bagno ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.’: kiel; SZ; K V 371;

kozia broda 1. ‘wiązówka błotna, *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim.’: kroś, kiel,

Ostródz, Wr, Mr; PZZ; FF 13; Kurek 2004a; Poprzęcki 1990; Majewski SN;

2. ‘kozłek lekarski, *Valeriana officinalis* L.’ [?]: ZGW;

żywy gną ‘żywokost lekarski, *Symphytum officinale* L.’: kroś; Kurek 2004a; SSSL;

PZZ; ZL; FF 13; PZL; USK; ZDK; Majewski SN;

jaskółcze gniazdo większe ‘glistnik jaskółcze ziele, *Chelidonium maius* L.’: Majewski SN;

boże liczko ‘podbiał pospolity, *Tussilago farfara* L.’: lub, Kuj, ok. Pleszewa, Wp;

PZZ; Pelcowa NR; PZL; Köhler 1993b; ZDK;

durna rzepa ‘bieluń dziędzierzawa, *Datura stramonium* L.’: Podl; FF 16; PZZ;

PZL; USK; Poprzęcki 1990;

prosiana włość ‘nawłoc pospolita, *Solidago virga-aurea* L.’: ZDK; Majewski SN.

Człony przymiotnikowe często służą sprecyzowaniu, o który dokładnie gatunek rośliny chodzi, bądź też podkreślają specyficzne właściwości nazywanej rośliny.

Spotyka się też zestawienia innego typu. Oto przykłady:

brat z siostrą ‘fiołek trójbarwny, *Viola tricolor* L.’: krak; SWil; Gustawicz 1882; Majewski SN;

dziad czy baba ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: chłm; Pastusiak 2007.

Postać tych nazw wiąże się ściśle z ich motywacją semantyczną (por. *Motywacja semantyczna nazw*).

Warto zwrócić uwagę, że w wielu nazwach członami określanymi są nazwy części roślin lub rzeczownik *ziele*. Oto przykłady:

korzeń św. Piotra 1. ‘cykoria podróżnik, *Cichorium intybus* L.’: n-tar, n-tar [Orawa]; kart. SGP;

2. ‘mniszek lekarski, *Taraxacum officinale* Web.’: tarn; K II 437;

- dziewiczny korzeń* ‘pięciornik kurcze ziele, *Potentilla erecta* (L.) Raeusch.’: kiel; PZL; ZDK; Poprzęcki 1990;
- gadzi korzeń* ‘rdest wężownik, *Polygonum bistorta* L.’: n-tar; SGRT; K II 43;
- kwiat św. Trójcy* ‘fiolatek trójbarwny, *Viola tricolor* L.’: ok. Krakowa; Rogowska 1998c; Majewski SN;
- kwiat chabrkowy* ‘chaber bławatek, *Centaurea cyanus* L.’: Majewski SN;
- gęsi kwiat* ‘stokrotka polna, *Bellis perennis* L.’: ok. Gdańska i Kwidzyna; Majewski SN;
- białasy kwiatek* ‘chaber bławatek, *Centaurea cyanus* L.’: n-tar; n-tar [Orawa]; SGRT; kart. SGP; Nitsch, Mrozówna 1955;
- listek babkowy* ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’: Kuj; Wierzbička 2002;
- mączne liście* ‘podbiał pospolity, *Tussilago farfara* L.’: Kasz; S III 122; Rogowska 1994;
- nocne ziele* ‘lnica pospolita, *Linaria vulgaris* Mill.’: Kuj; USK; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; Majewski SN;
- srebrne ziele* ‘pięciornik gęsi, *Potentilla anserina* L.’: wej; S V 142.

Tendencję do dwuczłonowości gwarowych nazw roślin w języku czeskim dostrzegła Z. Hladká (2000: 27). Taki stan rzeczy w polszczyźnie, podobnie jak w języku czeskim, spowodowany jest wielowiekową tradycją i strukturą nazw łacińskich (por. *Pochodzenie nazw roślin*).

2. Zrosty

Istnieje duży problem w zakresie odróżniania wśród złożonych nazw roślin zrostów od złożeń właściwych. Jak wiadomo zrosty charakteryzuje brak wykładnika formalnego kompozycji, a między członami zachodzą relacje składniowe wyrażone fleksyjnie (zob. Grzegorzczkova 1984: 59). Innymi słowy, człon określający jest ściśle podporządkowany członowi określanemu, co wyraża się często jego nieodmiennością, a formalnym znakiem „zrośnięcia” jest akcent – jeden dla całości zrostu. Ponieważ w materiałach gwarowych mamy zwykle do czynienia z nazwami, które nie są odmieniane, i z reguły nie zaznacza się w nich akcentu, bardzo trudno w tej sytuacji wydzielić zrosty wśród złożeń. Oto przykłady, które najprawdopodobniej są zrostami:

- babimór* (*babimor*) ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.’: ciesz, krak, przem, lub; SGP; FF 14; SSSL; PZZ; RZ; PZL; USK; SWil; Majewski SN; K VI 125;
- bożyliczko* ‘podbiał pospolity, *Tussilago farfara* L.’: (na dychawicę) gtn; SGP;
- czarnobyl* (*czarnobel*, *czarnoból*, *czernobil*, *czurnobyl*) ‘tojad mocny, *Aconitum firmum* (Rchb.) Neilr.’: krak, Lit; SGP; RZ; SWil; Majewski SN;
- durnorzepa* ‘jakaś roślina odurzająca, prawdop. bieluń dziedzierzawa, *Datura stramonium* L.’: Lit (za K I 395); SGP; RZ;
- dwurazówka* ‘gatunek czerwonej koniczyny (prawdopodobnie koniczyna łąkowa, *Trifolium pratense* L.)’: suw; SGP;

- gadzikorzeń** ‘ziele skuteczne przeciw konwulsjom, prawdopodobnie rdest wężownik, *Polygonum bistorta* L.’: n-tar; SGP; RZ;
- prosiańwłość** (*prosiańwłość*) ‘nawłość pospolita, *Solidago virga-aurea* L.’: Maz, Podl; PZZ; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990.
- Zwraca uwagę fakt, że wśród zrostów występują nazwy, które w innej formie funkcjonują jako zestawienia, por. np.:
- durnorzepa** ‘jakaś roślina odurzająca, prawdopodobnie bieleń dziedzierzawa, *Datura stramonium* L.’: Lit (za K I 395); SGP; RZ i **durna rzepa** ‘bieleń dziedzierzawa, *Datura stramonium* L.’: Podl; FF 16; PZZ; PZL; USK; Poprzęcki 1990;
- gadzikorzeń** ‘ziele skuteczne przeciw konwulsjom, prawdopodobnie rdest wężownik, *Polygonum bistorta* L.’: n-tar; SGP; RZ i **gadzi korzeń** ‘rdest wężownik, *Polygonum bistorta* L.’: n-tar; SGRT; K II 43;
- prosiańwłość** (*prosiańwłość*) ‘nawłość pospolita, *Solidago virga-aurea* L.’: Maz, Podl; PZZ; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990 i **prosiańwłość** ‘nawłość pospolita, *Solidago virga-aurea* L.’: ZDK; Majewski SN.

3. Złożenia właściwe

Złożenia właściwe stanowią liczną grupę wśród gwarowych nazw roślin. Oto niektóre przykłady:

- boligłowa** ‘jaskier ostry, *Ranunculus acer* L.’: wej; SGP; RZ;
- bolioczy** ‘jaskier ostry, *Ranunculus acer* L.’: kar; SGP; RZ;
- czartopłoch** (*czortopłoch*, *ciortopłoch*, *ciortopłoch*, *czartapałoch*, *czartopłoch*, *czortopóluch*) 1. ‘(krzaczasta) odmiana ostu, najprawdopodobniej oset zwisły, *Carduus nutans* L.’: kolb, biał-podl, białos, siem, suw, ok. Wilna [Lit]; SGP; RZ; SSSL; USK;
2. ‘dziewięciśl bezłodygowy, *Carlina acaulis* L.’: boch, suw, Podole [Ukr]; SGP; RZ; SSSL; USK; Gustawicz 1882; Majewski SN; K V 240;
3. ‘oset, *Carduus*’: biał-podl, białos; Pastusiak 2007;
- gorzyknot** ‘dziewanna wielkokwiatowa, *Verbascum thapsiforme* Schrad. syn.: *Verbascum densiflorum* Bertol.’: ZL; Majewski SN;
- łamikamień** (*łomikamień*) ‘biedrzeniec mniejszy, *Pimpinella saxifraga* L.’: n-tar [Orawa]; kart. SGP; Majewski SN;
- modrokwiat** ‘chaber bławatek, *Centaurea cyanus* L.’: słup; Kasz; RZ; FF 15; PZZ; K III 179; kart. SGP; Nitsch, Mrozówna 1955;
- morzybab** (*młorzebob*, *morzybáb*, *morzybób*) 1. ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.’: Kasz, mał, szt; kart. SGP; FF 14; RZ; SSSL; PZZ; USK; K III 185;
2. ‘widłak wroniec, *Lycopodium selago* L.’: wej; RZ; K III 185; Majewski SN;
3. ‘babka, *Plantago*’ [?]: Kasz; K III 185;
- nicpotem** ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.’: ok. Wołkowyska [Bruś]; Pastusiak 2007;

- niebospad** ‘glistnik jaskółcze ziele, *Chelidonium maius* L.: krak, wiel, kiel; kart. SGP; RZ; SSSL; SZ; USK; Gustawicz 1882; Majewski SN; K III 291, V 102;
- pięćpaluszki** ‘pięciornik kurze ziele, *Potentilla tormentilla* Neck.: K IV 99–100; RZ;
- pięćżyłka** ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.: chłmń, st-gdań, szt, tcz, n-miej; Kasz pn-wsch; OLA 3 m. 52; kart. SGP; RZ; SSSL; K IV 100;
- trójliść** ‘bobrek trójlistkowy, *Menyanthes trifoliata* L.: krak; PZZ; ZL; FF 13; PZL; SWił; Majewski SN; Poprzęcki 1990.

Przykłady pokazują, że człony złożień mogą być połączone za pomocą interfiks -o- (np. *czartopłoch*), interfiks -i//y- (gdy pierwszy człon jest czasownikowy, np. *łamikamień*) lub mogą się łączyć bez formalnego wykładnika połączenia, co zdarza się często wtedy, gdy pierwszym członem złożenia jest liczebnik (np. *pięćżyłka*). Jak wynika z przykładów, wśród nazw będących złożeniami właściwymi są zarówno złożenia endocentryczne (np. *trójliść*), jak i egzocentryczne (np. *boligłowa*). Jeśli chodzi o charakter gramatyczny członów, to możemy wyróżnić: 1. złożenia, w których człon pierwszy jest rzeczownikiem, a człon drugi – czasownikiem (np. *niebospad*); 2. złożenia, w których człon pierwszy jest czasownikiem, człon drugi jest rzeczownikiem (jak *gorzyknót*); 3. złożenia, w których człon pierwszy jest liczebnikiem, człon drugi – rzeczownikiem (jak *pięćpaluszki*). Są to złożenia o najczęściej spotykanej strukturze, ale bywają też liczne inne (np. przymiotnik + rzeczownik), których nie sposób tu wymienić.

Pluralia tantum

Poza przedstawionym niniejszym podziałem formalnym, należy wspomnieć o sporej części nazw roślin, która ma postać formalnej liczby mnogiej. Wśród pluraliów tantum są zarówno nazwy proste, jak i złożone. Oto przykłady:

- bajduszki** ‘koniczyna polna, *Trifolium arvense* L.: Wp; Köhler 1993b;
- braciszki** ‘fiołek trójbarwny, *Viola tricolor* L.: radz-podl, Kasz; S I 66; SGP; Majewski SN; SWił;
- buciki Najświętszej Panny** ‘*Linca* pospolita, *Linaria vulgaris* Mill.: szt; SGP;
- czarowniki** ‘bieluń dziedzierzawa, *Datura stramonium* L.: wej; SGP;
- zabiegronka gładkie** ‘połonicznik nagi, syn.: połonicznik gładki, *Herniaria glabra* L.: Podl; Pastusiak 2007;
- gwiazdeczki** ‘mydlnica lekarska, *Saponaria officinalis* L.: kroś; Kurek 2004a;
- wróble jęczyczki** ‘rdest ptasi, *Polygonum aviculare* L.: (nasiona są przysmakiem ptaków, szczególnie wróbli) lub, Ostródz, Wr, Mr; SSSL; PZZ; ZL; SZ; Pelcowa NR; PZL; USK; ZDK; Majewski SN;
- motyle** ‘tasznik pospolity, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.: Kasz; S VII 169; Rogowska 1994;
- oczka Pana Jezusa** ‘niezapominajka, *Myosotis*: kroś; Kurek 2004b.

Nazwy tego typu wiążą się zwykle z wielością kwiatów lub liści roślin. T. Friedelówna (1968: 75) traktuje pluralne nazwy roślin jako rzeczowniki z tendencją do przechodzenia w zakres kategorii plurale tantum, bowiem chodzi tu o rośliny, które reprezentują swego rodzaju zbiorowość i trudno w nich dostrzec poszczególne jednostkowe elementy. Według E. Rogowskiej (1994: 182) istnienie niektórych pluralnych nazw roślin można dość przekonująco wytłumaczyć względami językowymi, czyli budową i pochodzeniem tych nazw. Autorka wskazuje, że formę pluralną mają między innymi te gwarowe nazwy roślin, które funkcjonują jako pluralia tantum również w innych niż botaniczne znaczeniach. Jednym z przykładów kaszubskich, który omawia, jest nazwa niezapominajki *modre krupki* – od plł. *krupy, krupki* ‘krupy, kasza’ (por. też Waniakowa 2006b: 501).

II. Kategorie słowotwórcze

A. Derywaty mutacyjne

1. Nazwy nosicieli cech (nazwy znamionujące)

Nazwy roślin należące do tej kategorii są bardzo zróżnicowane formalnie. Oto stosowne przykłady:

białun ‘podbiał pospolity, Tussilago farfara L.’: niż; SGP;

czarnucha ‘kąkol polny, Agrostemma githago L.’: Majewski SN;

drapieźnik ‘dziewięciśl bezłodygowy, Carlina acaulis L.’: strzel-opol; SGP;

dziurownik ‘dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.’: Śl; SGP;

glądysz (*gladyś*) ‘konwalia majowa, Convallaria maialis L.’: Ostródz, Wr, Mr; Dubisz; Majewski SN; K II 79;

głowat ‘kąkol polny, Agrostemma githago L.’: krak; K II 89;

gorzycznik ‘tysiącznik pospolity, syn.: centuria pospolita, Erythraea centaurium Pers., syn.: Centaurium erythraea Raf., Centaurium umbellatum Gilib.’: krak; Majewski SN;

kędzierzawiec ‘ślaz dziki, Malva silvestris L.’: lub; Pelcowa NR; PZL; Majewski SN;

mlecz (*mlyc, mlic, mlac, mloc*) 1. ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, Taraxacum officinale Web.’: n-tar, Orawa, kiel, Pom zach; prawie oggw.; SGRT; kart. SGP; SSSL; PZZ; ZL; FF 13; SZ; Pelcowa NR; USK; OLA 3 m. 51;

2. ‘glistnik jaskólcze ziele, Chelidonium maius L.’: rzesz; Czyż, Wysakowska 1993;

podbiel (*podběl*) ‘podbiał pospolity, Tussilago farfara L.’: Kasz; kart. SGP;

solnik ‘przelot pospolity, Anthyllis vulneraria L.’: Ostródz, Wr, Mr, ok. Gdańska i Kwidzyna; SWil; Majewski SN.

Nazwy w tej kategorii mają za podstawę jakąś cechę charakterystyczną rośliny. Ponieważ, jak wiadomo, cechy wyrażane są przede wszystkim poprzez przymiotniki, derywaty te mają najczęściej charakter odprzymiotnikowy (por. *kędzierzawiec*,

czarnucha), jednak sporo także derywatów odrzeczownikowych (*mlecz, głowat*) i innych. Jak podkreśla się w opracowaniach z zakresu słowotwórstwa, formacje należące do tej kategorii odznaczają się dużym stopniem nieregularności semantycznej i oczywistym brakiem kategoryalności (por. np. Grzegorzczkowska 1984: 44–47), dlatego wiele nazw tworzy nietypowe sufiksy lub sekwencje sufiksów.

2. Nazwy wykonawców czynności (nazwy działacza)

Można sądzić, że wśród nazw roślin nie znajdują się derywaty należące do tej kategorii, jednak takie nazwy w gwarach istnieją i są całkiem liczne. Oto przykłady:

bodak 1. 'łopian większy, *Arctium lappa* L., syn.: *Lappa maior* Gaertn., *Lappa officinalis* All.' lub 'łopian mniejszy, *Arctium minus* Bernh.': SSSL;

2. (*budak*) 'oset, *Carduus*': lub, ok. Tarnopola [Ukr]; SGP; Pastusiak 2007;

czołga (*czołoga*) 'widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.': lub, chłm; FF 14;

SSSL; PZZ; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN;

czyścica 'lnica, *Linaria*': (przeciw świerzbowi) ok. Bielska-Białej; Köhler 1993b;

dopominajka (często w pl.) 'niezapominajka, *Myosotis*': piń; SGP;

drapacz 'oset, *Carduus*': SSSL;

drgawiec 'drzączka średnia, *Briza media* L.': sand, opat; SGP; SSSL;

gojnik 'przywrotnik pasterski, *Alchemilla pastoralis* Bus.': krak; PZZ; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN;

obląpa 'kopytnik pospolity, *Asarum europaeum* L.': SWil; Majewski SN; K III 361;

patrak 1. 'mak polny, *Papaver rhoeas* L.': ok. Gdańska i Kwidzyna; SZ; USK; SWil; Majewski SN; K IV 57, V 346;

2. 'mak lekarski, *Papaver somniferum* L.': SWil; Majewski SN;

skrzypiec 'skrzyp polny, *Equisetum arvense* L.': lub; Pelcowa NR;

tanecznik 'drzączka średnia, *Briza media* L.': lub; Pelcowa NR; PZL;

trzęsiączka 'drzączka średnia, *Briza media* L.': lub; Pelcowa NR;

włóczega 'widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.': lub, Maz; FF 14; SSSL; PZZ; Pelcowa NR; PZL; USK; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; Majewski SN.

Derywaty z tej kategorii odnoszą się w języku ogólnym głównie do nazw osobowych wykonawców. Nazwy roślin, które można uznać za należące do tejże kategorii, zostały utworzone od podstaw czasownikowych¹², choć sufiksy służące do ich zbudowania nie zawsze są typowe (por. *trzęsiączka*).

¹² Derywaty odczasownikowe jako nazwy wykonawców czynności w odniesieniu do roślin uznałam za najmniej kontrowersyjne.

3. Nazwy obiektów czynności

Nazwy należące do tej kategorii mogą stanowić zaskoczenie dla badacza, bowiem roślin z reguły nie postrzega się jako „obiektów czynności”. Jednak warto przyrzec się następującym przykładom:

dmuchacz ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.: kościer, wej; SGP; Majewski SN;

dmuchajek ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.: wej; SGP;

dmuchawa ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.: poz; SGP;

dmuchawiec ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.: siem, łącz, kiel, kroś; tom-lub, radomisz, włód, opocz, złotow, Kasz; SGP; SSSL; PZZ; ZL; FF 13; SZ; USK; Kurek 2004a; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN;

podgorzał ‘dziewięcśl pospolity, *Carlina vulgaris* L.: Majewski SN;

postrzelon ‘dziurawiec zwyczajny, *Hypericum perforatum* L.: n-tar, krak; Poprzęcki 1990;

przezorek ‘dziurawiec zwyczajny, *Hypericum perforatum* L.: Majewski SN.

Nazwy z tej kategorii nie są zbyt licznie reprezentowane w gwarach. Aby mogły być tutaj zaliczone, konieczna jest interpretacja semantyczna, bowiem struktura formacji nie wskazuje na nazwy obiektów czynności, np. nazwa *dmuchacz* ze względu na sufiks wskazywałaby na wykonawcę czynności, a nie na jej obiekt. Dopiero znając realia – nasiona rośliny zaopatrzone w puch w kształcie maleńkich parasolek, tworzących puszystą kulę, którą można zdmuchiwać – możemy orzec, że nazwa należy do kategorii obiektów czynności. Podobnie jest z innymi nazwami roślin w tej kategorii: liście dziurawca oglądane pod światło sprawiają wrażenie, jakby miały maleńkie dziurki, więc można przez nie „przezierać” (por. *przezorek*), mogą też kojarzyć się z dziurkami po kulach (por. *postrzelon*) (zob. *Motywacja semantyczna nazw*).

4. Nazwy odśrodkowe

W polskiej oficjalnej nomenklaturze botanicznej nazwy odśrodkowe roślin są dość liczne, jednak są to z reguły nazwy dwuczłonowe, por. np. *chaber górski*, *Centaurea montana* L., *koniczyna łąkowa*, *Trifolium pratense* L. itd. Jak widać, wynika to głównie z semantyki naukowych nazw łacińskich, które są w tym wypadku wzorcem dla nazw polskich¹³. W gwarach sytuacja wygląda nieco inaczej, por.:

gajowiec ‘jasnota biała, *Lamium album* L.: Majewski SN;

podlasek ‘przyłaszczka pospolita, *Hepatica nobilis* Schreb.: lub; Pelcowa NR;

potocznik 1. ‘przetacznik leśny, *Veronica officinalis* L.: PZZ;

¹³ Por. łac. *montanus* ‘górski’, łac. *pratensis* ‘znajdowany na łąkach; łąkowy’.

2. 'przetacznik bobowniczek, *Veronica beccabunga* L.': Maz; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN;
- podróżnik** (*podroznik, podorożnik, podorożnyk*) 1. 'cykoria podróżnik, *Cichorium intybus* L.': kiel, lub; SSSL; SZ; Pelcowa NR; USK; SWil; Majewski SN; K IV 191;
2. 'babka zwyczajna, *Plantago maior* L.': ok. Łosic, przem; OLA 3 m. 52; SSSL; PZZ; Pelcowa NR; USK;
3. 'rdest ptasi, *Polygonum aviculare* L.': lub, ok. Złoczowa [Ukr]; Pelcowa NR; PZZ; PZL; Köhler 1993b;
4. 'mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.': Majewski SN.

Można sądzić, że nazw roślin pochodnych od miejsca ich występowania jest sporo, tymczasem w rzeczywistości nie jest ich tak wiele (w porównaniu z innymi kategoriami). Najczęściej są to formacje odrzeczownikowe, utworzone za pomocą najbardziej produktywnych sufiksów bądź ich sekwencji. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie są to sufiksy typowe dla derywatów z tej kategorii¹⁴.

5. Nazwy ogólnikowo pochodne

Nazwy ogólnikowo pochodne stanowią sporą grupę wśród gwarowych nazw roślin. Kategoria ta została wydzielona z tego względu, że nie zawsze formant powoduje przynależność danego derywatu do konkretnej kategorii realno-znaczeniowej, a jedynie treść pojęciowa zawarta w morfemie leksykalnym zostaje ukształtowana w najogólniej pojętą formację rzeczownikową (innymi słowy, formant ma funkcję substancywizującą, jedynie strukturalną) lub formant co najwyżej zaznacza mało określony związek znaczeniowy treści myślowej do derywatu i podstawy (por. GHJP 222–223).

- babczak** (*babcok*) 1. 'babka zwyczajna, *Plantago maior* L.' lub 'babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.': biel, żyw, wad; SGP; OLA 3 m. 52; SSSL;
2. 'łopian, *Arctium*' [?]: USK;
- barszcznica** (*barsznica, basznica, baśnica*) 1. 'szczaw, *Rumex*': kroś, jas, brzoż, ok. Rzeszowa, ok. Tarnowa; SGP; MAGP m. 355;
2. 'szalej jadowity, *Cicuta virosa* L.' [?]: kroś; Kurek 2004a;
- biedrnik** 'biedrzeniec mniejszy, *Pimpinella saxifraga* L.' lub 'biedrzeniec wielki, *Pimpinella maior* (L.) Huds.': krak; SGP; SSSL; USK;
- bobownik** (*bobownyk*) 1. 'bobrek trójlistkowy, *Menyanthes trifoliata* L.': zam, hrub, ok. Lwowa [Ukr], Litwa; SGP; PZZ; FF13; USK; SWil; Majewski SN;
2. 'przetacznik bobowniczek, *Veronica beccabunga* L.': n-tar, ok. Stanisławowa [Ukr], Podole [Ukr]; SGRT; SGP; PZL; USK; Köhler 1993b; SWil; Majewski SN;

¹⁴ Jak wiadomo, sufiksy typowe dla kategorii nazw odśrodkowych są następujące: *-ak, -an-in* (< **-ĕn-in-ǝ*), *-czyk, -in // -yn* (por. GHJP 202–203).

3. 'przetacznik bobownik, *Veronica anagallis* L.: USK;
natupnik 'kocanki piaskowe, *Helichrysum arenarium* (L.) Moench': ok. Grodna [Bruś]; Majewski SN; K V 259;
nawrotek (*nawrótek*) 'przywrotnik pasterski, *Alchemilla pastoralis* Bus.': kiel, ok. Częstochowy, Mp, łuk, wys-maz, Maz wsch; SZ; MSGP; Weryho 1888; Pastusiak 2007; SWil; Gustawicz 1882; Majewski SN; K II 142, III 278;
nawrotycz 'wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.': suw, Podl; Pastusiak 2007;
pobabczak (*pobabcok*) 'babka zwyczajna, *Plantago maior* L.' lub 'babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.: SSSL; USK;
przykopytnik 1. 'kopytnik pospolity, *Asarum europaeum* L.': Maz; Majewski SN;
 2. 'podbiał pospolity, *Tussilago farfara* L.': Mr; Majewski SN; K IV 420.

Formanty w tej grupie derywatów są bardzo zróżnicowane, jeśli chodzi o zasób sufiksów. Sufiksy i ich sekwencje, które tu się pojawiają, są na ogół bardzo produktywne w polszczyźnie¹⁵.

B. Derywaty modyfikacyjne

1. Nazwy żeńskie

Nazw żeńskich, które są derywatami modyfikacyjnymi, w gwarowych nazwach roślin nie jest zbyt wiele¹⁶. Oto stosowne przykłady:

- chwoŝtka* (*chostka*, *kostka*, *kfoŝtka*, *choska*) 1. 'skrzyp, *Equisetum*': węg, oles, klucz, nam, syc, sier, os-wp, krot, rawic, gtn; SGP; ~ 'skrzyp polny, *Equisetum arvense* L.': wiel, rawic, resz, opol, kozien, brzez, łow, kut, raw-maz, skier, grój, gar, sied, miń-maz, pias, prusz, gr-maz, soch, gtn, n-dwor, wołom, pułt, płoń, płoc, sierp, mław, ciech, ostroł, łom, koln; SGP; ~ 'skrzyp zimowy, *Equisetum hiemale* [?]: Mr; SGP;
 2. '(wyrośnięty) szczaw zwyczajny, *Rumex acetosa* L.': łow; SGP;
podróźniczka 'cykoria podróżnik, *Cichorium intybus* L.: Majewski SN;
tataraka (*taterka*) 'tatarak zwyczajny, *Acorus calamus* L.: USK;
tysiącznica 'tysiącznik pospolity, *Erythraea centaurium* Pers.': K V 456.

Przytoczone nazwy nie przedstawiają się specjalnie interesująco od strony słowotwórczej. Są tworzone regularnie od nazw męskich za pomocą wyspecjalizowanych w tej funkcji sufiksów, por. *tysiącznica* od *tysiącznik*, *podróźniczka* od *podróźnik* itd.

¹⁵ Wyjątek pod tym względem stanowi derywat *nawrotycz*, ale jest to formacja „wspierana” przez ogpol. *wrotycz*.

¹⁶ Nie znaczy to, że wśród gwarowych nazw roślin jest mało nazw rodzaju żeńskiego. Wręcz przeciwnie, jest ich sporo, jednak nie stanowią one derywatów modyfikacyjnych, lecz należą do innych kategorii słowotwórczych.

2. Nazwy deminutywne

Nazwy deminutywne stanowią sporą grupę wśród gwarowych nazw roślin. Oto wybrane przykłady:

barwiczka ‘chaber bławatek, *Centaurea cyanus* L.’: rac, głub; SGP;

bobowniczek 1. ‘przetacznik bobowniczek, *Veronica beccabunga* L.’: Podl; PZL; USK; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; Majewski SN;

2. ‘przetacznik bobownik, *Veronica anagallis* L.’: n-tar; Majewski SN;

3. ‘bobrek, *Menyanthes*’: Majewski SN;

bratczyk (często w pl.) ‘fiółek trójbarwny, *Viola tricolor* L.’: USK;

bucik ‘roślina z rodziny jaskrowatych, tojad, *Aconitum*’: słup; SGP;

buczynka ‘przetacznik, *Veronica*’: (jej owoc przypomina owoc buka) wej; SGP;

chlebiczek ‘ślaz dziki, *Malva silvestris* L.’: strzel-opol; SGP;

człowieczek ‘roślina z rodziny fiołkowatych, bratek ogrodowy, *Viola tricolor*’: ok. Cieszyna [Cz]; SGP;

gwiazdeczki ‘mydlnica lekarska, *Saponaria officinalis* L.’: kroś; Kurek 2004a;

wróble języczki ‘rdest ptasi, *Polygonum aviculare* L.’: (nasiona są przysmakiem ptaków, szczególnie wróbli) lub, Ostródz, Wr, Mr; SSSL; PZZ; ZL; SZ; Pelcowa NR; PZL; USK; ZDK; Majewski SN;

oczka Pana Jezusa ‘niezapominajka, *Myosotis*’: kroś; Kurek 2004b;

przetaczniczek ‘przetacznik bobownik, *Veronica anagallis* L.’: Majewski SN;

radostka ‘kocanki piaskowe, *Helichrysum arenarium* (L.) Moench’: n-tar; PZZ; SWil; Majewski SN;

sieroteńka ‘stokrotka polna, *Bellis perennis* L.’: ok. Lwowa [Ukr]; Majewski SN;

sosenka (*susenka*, *sosanka*) (też w pl.) ‘skrzyp polny, *Equisetum arvense* L.’: lub; ok. Lwowa [Ukr]; ZL; Pelcowa NR; Gustawicz 1882; Majewski SN.

W tej kategorii formant informuje zwykle o niewielkich rozmiarach desygnatu, do którego odnosi się derywat. Najczęściej na znaczenie czysto deminutywne (np. *barwiczka*) nakłada się zabarwienie ekspresywne, czyli pozytywny, a nawet pieszczotliwy stosunek mówiących do desygnatu (np. *sieroteńka*, *chlebiczek*). Wielość nazw roślin w tej kategorii często wynika z przeniesienia nazw z innych, większych rozmiarów desygnatów na stosunkowo niewielkie rośliny na zasadzie pewnego podobieństwa, por. *sosenka* (skrzyp może przypominać miniaturową sosnę), *gwiazdeczki* (kwiaty mydlnicy mogą kojarzyć się z gwiazdkami). Jak zatem widać, większość nazw z tej grupy to nazwy przenośne. Ze słowotwórczego punktu widzenia jest to kategoria o dużym stopniu regularności. Derywaty są tworzone przez wyspecjalizowane w funkcji deminutywnej formanty.

3. Nazwy *augmentatywne*

Oto kilka przykładów z nielicznej grupy nazw *augmentatywnych*:

chwocha (*chocha*) ‘skrzyp polny, *Equisetum arvense* L.’: koln; SGP;

ognicha (*agnicha*, *ugnica*) 1. ‘gorczyca polna, *Sinapis arvensis* L.’: Ostródz, Wr, Mr, st-gdań, włod, łow, kiel; Dubisz; AJK III s 84, FF 45, 144; SSSL; SZ; USK; Majewski SN; K II 105, III 418;

2. ‘łopian, *Arctium*’: ok. Dobrzynia; Majewski SN; K III 418;

rzepucha ‘gorczyca polna (*ognicha*), *Sinapis arvensis* L.’: włod, Maz wsch; FF 45; MSGP;

świntucha ‘komosa biała (*lebioda*), *Chenopodium album* L.’: lub; Pelcowa NR.

Nazw *augmentatywnych* roślin nie jest zbyt wiele. Często są *augmentatywne* tylko formalnie, to znaczy użyte do ich budowy sufiksy wyspecjalizowały się w komunikowaniu *augmentatywności*, natomiast one same należą do szeroko pojętej kategorii nazw *ekspresywnych*.

4. Nazwy oznaczające *przeciwiństwo*

Nazwy oznaczające *przeciwiństwo* są uważane za subkategorię w ramach szeroko pojętej modyfikacji (por. Grzegorzczkowska 1984: 57). Oto kilka przykładów gwarowych nazw roślin z tej grupy:

nietota 1. ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.’: Mp pd; MSGP; SSSL; USK;

2. ‘widłak wroniec, syn. wroniec widlasty, *Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank & Mart., syn. *Lycopodium selago* L.’: n-tar; SGRT; K III 314;

nietupa ‘*Inica pospolita*, *Linaria vulgaris* Mill.’: (roślina ma bronić przed piorunami) ok. Grodna [Bruś]; Szcześniak 2008; Majewski SN;

niezabaczka ‘niezapominajka, *Myosotis*’: (nieużywane) kar; S III 252;

niezabaczka ‘niezapominajka, *Myosotis*’: kar; S VII 194;

niezapominajek ‘niezapominajka, *Myosotis*’: gorz-wp, mał, szt; kart. SGP; OLA 3 m. 53.

Nazwy oznaczające *przeciwiństwo* nie są częste wśród gwarowych nazw roślin. Są z reguły związane z wierzeniami dotyczącymi roślin, w tym z tabu; szerzej o tym zob. *Motywacja semantyczna nazw*.

C. Derywaty transpozycyjne

Nazwy roślin tego typu niezwykle rzadko pojawiają się w gwarach. Jako przykład można tu przytoczyć nazwę cechy abstrakcyjnej: **ślepotą** ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: SSSL; USK. W funkcji nazwy rośliny jest to oczywiście przenośnia.

Podsumowanie omawianych zagadnień

Jak wynika z przytoczonych przykładów, gwarowe nazwy roślin są zarówno dość zróżnicowane pod względem struktury formalnej, jak i znacznie rozczłonkowane w zakresie kategorii słowotwórczych. Wiąże się to z pewnością z bogactwem systemu słowotwórczego polszczyzny, bowiem zjawiska słowotwórcze w danej dziedzinie, w tym wypadku w domenie nazw roślin, nie stanowią odrębnych, izolowanych faktów językowych, a wzajemnie zależne elementy określonego systemu.

Warto zaznaczyć bogactwo formantów w tworzeniu gwarowych nazw roślin, w tym obecność formantów nietypowych dla poszczególnych kategorii. Zwracają uwagę także afiksy rzadkie, obecnie nieproduktywne w polszczyźnie.

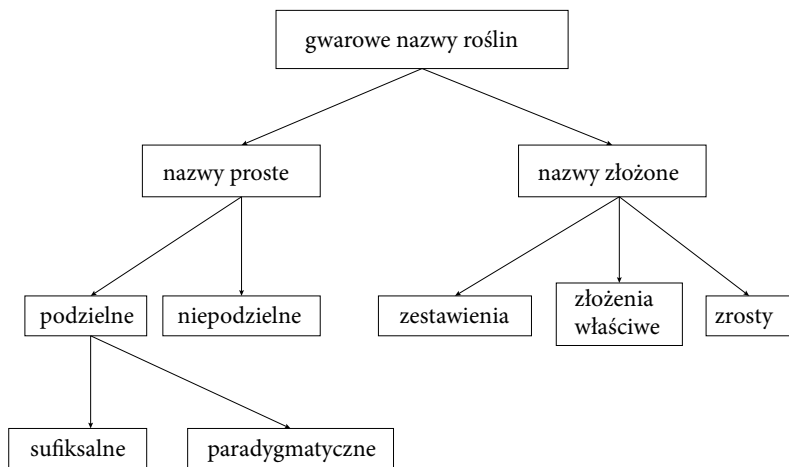
Cechą charakterystyczną dla struktury nazw roślin jest ich dwu- i wieloczłonowość. Jak już wspomniałam, Z. Hladká (2000: 27) zwraca uwagę na wyraźną tendencję do tworzenia nazw dwuczłonowych w gwarach czeskich. Zjawisko to, jak wynika z podanych przykładów, możemy zaobserwować także w gwarowych nazwach roślin w polszczyźnie, a przegląd nazw w innych językach pokazuje, że jest ono właściwe i innym językom słowiańskim. Jest to zatem tendencja ogólnosłowiańska, wynikająca zresztą z wielowiekowej tradycji opartej na jeszcze przedlinneuszowskiej nomenklaturze łacińskiej.

Przytoczone przykłady wskazują, jak wielką rolę w tworzeniu nazw odgrywa semantyka i sfera kulturowa związana z roślinami¹⁷. Zadaniem moim w niniejszym rozdziale było zatem tylko zarysowanie struktury formalnej nazw, podczas gdy dopiero analiza motywacji semantycznej nazw i zbadanie ich pochodzenia dadzą łącznie w miarę pełny obraz problematyki polskiego gwarowego nazewnictwa roślinnego. Zwłaszcza rozdział przedstawiający historię i pochodzenie gwarowych nazw roślin pozwoli precyzyjniej odpowiedzieć na pytanie, dlaczego struktura danej nazwy jest taka, a nie inna. Mam tu na myśli całkiem liczną grupę nazw, które są kalkami nazw obcych i jako takie są uzależnione strukturalnie od nazw pierwotnych.

Podsumowując, warto przedstawić podział gwarowych nazw roślin ze względu na strukturę formalną za pomocą następującego schematu:

¹⁷ Stąd na przykład złożenia odpowiadają semantycznie zestawieniom (por. wcześniej w tym rozdziale), a nazwy wynikające z tabu mają określoną strukturę formalną.

Schemat 1. Struktura formalna gwarowych nazw roślin

Źródło: Opracowanie własne

IV. Pochodzenie nazw

Zagadnienia wstępne

Następujący cytat z artykułu Ulricha Theissena wydaje się właściwym wprowadzeniem do tego rozdziału: „Etymologie und Benennungsmotivation von Pflanzennamen sind ein in der Slawistik allgemein wenig bearbeitetes Feld. (...) Das Interesse für die sprachliche Gestalt und die Herkunft der Pflanzennamen war schon in der Antike vorhanden, ging aber bis vor kurzem überwiegend von Botanikern, nicht von Linguisten aus” (Theissen 2009: 324). Można tylko dodać, że sławiści, którzy zajmują się nazwami roślin, to z reguły dialektolodzy, a jedynie w rzadkich przypadkach etymolodzy. Podobnie jest z polskimi gwarowymi nazwami roślin. Zajmują się nimi w większości dialektolodzy, etnolingwiści, etnobotanicy, a tylko niekiedy – etymolodzy, jak już wspomniałam na początku niniejszej pracy (por. *Wprowadzenie*).

Na pierwszy rzut oka w nazwach gwarowych roślin mogą być widoczne „przekształcone” nazwy ogólnopolskie i „przekształcone” nazwy obce. Przy bliższym przyjrzeniu się widzimy, że wyglądające rodzimo gwarowe nazwy roślin mają w znacznej części inną budowę słowotwórczą niż nazwy ogólnopolskie przy zachowaniu morfemu leksykalnego (por. *Budowa słowotwórcza nazw*). Poza tym często znacznie różnią się fonetycznie od nazw ogólnopolskich. Formy nazw obcych są bardzo zróżnicowane pod każdym względem i nieprzewidywalne w sposób systemowy. Pora odpowiedzieć na pytanie, jakie są źródła polskich gwarowych nazw roślin i czy rzeczywiście różnice między ogólnopolskimi nazwami roślin a nazwami gwarowymi to tylko różnego rodzaju przekształcenia.

Wiele z polskich i słowiańskich gwarowych nazw roślin nie ma w istocie charakteru ludowego. Ta teza przewija się wielokrotnie w tekście niniejszej pracy przy omawianiu poszczególnych nazw. Duża część polskich i słowiańskich gwarowych nazw roślin, brzmiących rodzimo, wręcz swojsko, sprawiających wrażenie autentycznie gwarowych, to jest powstałych na gruncie dialektalnym, ma w istocie rodowód obcy, dawny, nawet starożytny, często skomplikowany jeśli chodzi o wędrówkę po Europie. Znamienne, że dialektolodzy polscy i słowiańscy raczej nie poświęcali temu zagadnieniu zbytnej uwagi, bowiem nie zajmowali się pochodzeniem nazw, nawet jeśli niektórzy z nich czasem wskazywali, że są one stare

i poświadczone w dawnych zielnikach. Najczęściej jednak uznawano je za wytwory użytkowników gwary, nie interesując się ich faktyczną proveniencją (por. Waniakowa 2011b), podczas gdy ich historia jest niezwykle interesująca, bo nie tylko są odziedziczone, duża ich część to także kalki lub zapożyczenia. Te czasem jeszcze w średniowieczu skalkowane nazwy są kontynuowane przez nazwy gwarowe w poszczególnych językach słowiańskich.

Celem tej pracy, jak wspomniałam na wstępie, jest podejście diachroniczne i porównawcze do polskich gwarowych nazw roślin. Tylko badając historię nazw gwarowych i ich powiązania w innych językach, możemy orzekać w sposób właściwy o ich genezie. Wyniki takich dociekań prowadzą do wniosku, że polskie nazwy gwarowe pochodzą z wielu źródeł. Część z nich to nazwy autentycznie gwarowe, czyli takie, które rzeczywiście powstały na polskim gruncie gwarowym; część to potoczne nazwy ogólne (ogólnopolskie)¹, które bądź przeszły do gwar, jeśli są stosunkowo nowe, bądź są odziedziczone; wreszcie część to stosunkowo nowe zapożyczenia i nowe kalki, a część to nazwy odziedziczone z dawnej polszczyzny, nieobecne w języku ogólnym. Te ostatnie nie stanowią jednorodnej grupy. Dzielą się na trzy typy: nazwy rodzime, czyli nazwy utworzone na gruncie polskim lub odziedziczone z epoki prasłowiańskiej, a nawet mające jeszcze dawniejsze, pra-indoeuropejskie, bądź też, jak sądzą niektórzy, przedindoeuropejskie korzenie. Inna klasa to stare zapożyczenia, które zadomowiły się w dawnej polszczyźnie, obecnie w polszczyźnie ogólnej nieużywane – zachowały się w gwarach. Poza tym jest jeszcze grupa nazw, często wymykająca się właściwej ocenie, mianowicie stare kalki. Na nie szczególnie chcę zwrócić tu uwagę.

W dalszej części rozdziału przytaczam przykłady dla każdej z tych grup z omówieniem i uzasadnieniem, dlatego umieszczam je w danym typie, bowiem każda z nazw musi spełniać konkretne kryteria, aby znajdować się w określonej grupie. Kryteria te zostały ustalone w drodze badań historyczno-porównawczych nad mniej więcej dwoma tysiącami polskich gwarowych nazw dziko rosnących roślin zielnych. Wydaje się, że są one adekwatne dla wszystkich gwarowych nazw roślin. Pragnę jednak podkreślić, że mamy tu do czynienia z typologią, a nie z klasyfikacją. Część nazw może należeć do dwóch typów. Może zaistnieć przypadek, gdy na przykład jakaś nazwa jest dawną kalką (czyli należy do nazw odziedziczonych w gwarach), ale jednocześnie należy do nazw roślin ogólnie używanych i jako taka funkcjonuje też w gwarach (por. np. *niezapominajka*). Podobnie nazwa ogólnopolska należy zwykle do nazw odziedziczonych, często o długiej tradycji. Wielekroć z powodu niedostatecznego materiału trudno orzec, czy nazwa jest nową kalką, czy też należy do nazw autentycznie gwarowych, a w danym przypadku mamy jedynie do czynienia z paralelizmem skojarzeniowym. Dla każdej grupy

¹ Warto zaznaczyć, że „ogólne” oznacza tu zarówno nazwy ogólnopolskie, jak i nazwy rodzime (w odróżnieniu od nazw gatunkowych). W gwarach mianowicie nie funkcjonują na ogół ogólnopolskie nazwy gatunkowe, typu *dziurawiec zwyczajny* czy *babka lancetowata*, a jedynie *dziurawiec* lub *babka*.

podaję najwyżej 10 przykładów gatunków roślin, aby nie rozszerzać niepotrzebnie tekstu. Przykłady celowo w pewnej mierze pokrywają się z tymi podanymi przy omawianiu motywacji semantycznej nazw, aby nie wprowadzać zbyt dużej liczby nazw i gatunków, poza tym, aby przynajmniej niektóre nazwy omówić gruntowniej. Chodzi wszak o przedstawienie pewnych prawidłowości i tendencji, a nie o pokazanie pełni materiałów, co i tak jest nieosiągalne (por. *Wprowadzenie*).

Nazwy autentycznie gwarowe

Nazwy z tej grupy są autentycznym wytworem użytkowników gwar. Mogą mieć długą tradycję, ale nie znajdujemy ich w słownikach języka polskiego, tak współczesnych, jak i historycznych. Odpowiedników tych nazw, zarówno formalnych, jak i semantycznych, z reguły brak w innych językach słowiańskich i w języku niemieckim. Mogą tam istnieć nazwy zbliżone semantycznie. Dzieje się to w przypadku, gdy mamy do czynienia z paralelizmami skojarzeniowymi. Innymi słowy, spotykamy je wówczas, gdy jakieś skojarzenie samo się narzuca, jest niejako stereotypowe i staje się podstawową konotacją. Przy badaniu nazw łacińskich i greckich dla danego gatunku nie znajdujemy odpowiedników semantycznych ani tym bardziej formalnych nazw z tej grupy. Oto przykłady tego typu nazw roślin w gwarach polskich.

allelujki ‘glistnik jaskółcze ziele, *Chelidonium maius* L.: opol; SGP; brak w SW i w SWil; brak poświadczeń nazwy w historii polszczyzny i w językach słowiańskich; motywacją semantyczną nazwy rośliny jest pora kwitnienia rośliny: glistnik rozwija się na wiosnę dość wcześnie – zaczyna kwitnąć już w kwietniu, czyli w czasie Wielkanocy (por. PZZ 96), stąd nazwa nawiązuje do *alleluja*, liturgicznego wezwania do złożenia hołdu Bogu, zwłaszcza w okresie wielkanocnym (z hebr. *hallelū-Jāh* ‘chwalcie Boga’; SWO s.v. *alleluja*; Kopaliński 1988: 32).

bazuny ‘tatarak zwyczajny, *Acorus calamus* L.: Kasz, kar, kuj, dział, brod, słup; SGP; nazwa nie notowana w historii języka polskiego ani w językach słowiańskich. Brak w SW i SWil. Jest to nazwa przenośna. Pochodzi od *bazuny* ‘dawnego instrumentu muzycznego w kształcie długiej drewnianej trąby’ (por. SGP s.v.), zob. też *bazona* albo gw. *bazuna* w SW: ‘ligawka, trąba pasterska’. Podstawą semantyczną nominacji rośliny były jej długie do jednego metra lub nawet więcej grube, najczęściej trójkanciaste łodygi oraz mieczowate liście, które mogły nasuwać skojarzenie z tym instrumentem.

bocianek (też w pl.) ‘ostróżeczka polna, *Delphinium consolida* L., syn. *Consolida regalis* Gray’: hrub, lub; SGP; Pelcowa NR; w SW i SWil brak znaczenia botanicznego s.v. *bocianek*, nazwa nie jest poświadczona w historii języka polskiego, brak też jej odpowiedników w językach słowiańskich. Nazwa motywowana jest kształ-

tem dość dużych, zwykle niebieskich kwiatów, w których jedna działka kielicha przechodzi w długą ostrogę (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 337). Ostroga ta może kojarzyć się z długim dziobem bociana, stąd metaforyczna nazwa dla ostróżeczki (por. *Motywacja semantyczna nazw*).

kasz. gw. *charty* ‘łopian pajęczynowaty, *Arctium tomentosum* Mill.: kar; S II 23; SGP; Rogowska 1994; nazwa jest metaforyczna i stanowi aluzję do kulistych kwiatostanów rośliny zaopatrzonej w haczyki, dzięki czemu kwiatostany mogą się przyczepiać do różnych powierzchni. Natomiast pierwotnie kasz. gw. *chart* to ‘chudy śledź’, a śledzie takie w okolicach Kartuz zwyczajowo przyczepiano starym pannom do ubrań pod koniec karnawału (por. Rogowska 1994: 185). Z tego wniossek, że jest to autentycznie gwarowa nazwa łopiana pajęczynowatego.

dwurazówka ‘gatunek czerwonej koniczyny (prawdopodobnie koniczyna łąkowa, *Trifolium pratense* L.): suw; SGP; nazwa motywowana tym, że ten gatunek koniczyny jest dwa razy w roku koszony na paszę dla bydła. Formacja powstała niewątpliwie na gruncie gwarowym: uwzględnia wiejskie realia, brak jej w słownikach języka polskiego, nie ma odpowiedników w językach słowiańskich.

dziurawka ‘dziurawiec zwyczajny, *Hypericum perforatum* L.: kiel; SZ; nazwa jest wariantem słowotwórczym ogólnopolskiej postaci *dziurawiec*. Można się zastanawiać, czy wariant ten powstał w wyniku przekształcenia nazwy ogólnej, czy też jest zupełnie odrębnym derywatem od przymiotnika *dziurawy*. Jakakolwiek jednak byłaby jego geneza, to i tak nie ulega wątpliwości, że formacja ta powstała na gruncie gwarowym. Jak wiadomo, zarówno *dziurawiec*, jak i *dziurawka* są motywowane semantycznie poprzez zbiorniczki olejków eterycznych, które sprawiają, że – patrząc na liście rośliny pod światło – mamy wrażenie, iż są one podziurkowane (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 105). Z prawie identyczną sytuacją (zachodzą tylko różnice sufiksalne) mamy do czynienia przy innych nazwach dziurawca tego typu, mianowicie: *dziurawczak* (*dziurawcok*): USK; *dziurkawiec*: biel-podl; SGP; SWil; Majewski SN; *dziurowiec* (*dziurówiec*): Kasz; SGP; LPW III 1066; *dziurownik*: Śl; SGP.

fartuszek (często w pl.) ‘przywrotnik pasterski, *Alchemilla pastoralis* Bus.: n-tar [Orawa], kroś; SGP; PZZ; Kurek 2004a; nazwa nie figuruje w polskich zielnikach, brak jej także w słownikach języka polskiego, nie występuje też w językach słowiańskich. Motywacją semantyczną nazwy jest kształt liści przypominających kobiece fartuchy – zapaskę, bowiem liście te są 5–7-klapowe, o charakterystycznym półkolistonerkowatym i pofałdowanym pokroju (por. np. PZZ 148). Kształt liści stanowi też motywację dla innych nazw przywrotnika, derywowanych od *fartuszek*, mianowicie *fartuszki Matki Boskiej*: kroś; Kurek 2004a; *fartuszniak* (*fortuszniak*): ciesz; SGP; *fartusznik* (*fortusznik*): ciesz; SGP. Żadna z nazw nie ma odpowiedników słowiańskich ani nie występuje w historii języka polskiego.

gojące listki ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’: Kasz; S I 337; por. nazwy dla babki lancetowatej: ukr. gw. *hojove lyst’a* (Makowiecki 1936: 279), ukr. gw. *zoŭove листя* (Pastusiak 2007) i *wrzodowe liście* ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’: Kasz; S VI 111; obie nazwy są kaszubskie, niepoświadczone w zabytkach. Być może jakiś wpływ na nie miała nazwa niemiecka, por. niem. *Wundkraut* (por. Marzell 2000 III szp. 830), gdzie niem. *Wund* ‘rana’. Można jednak założyć, że są to nazwy rodzime w gwarach kaszubskich i przy tym autentycznie gwarowe.

kasz gw. *motyle* ‘tasznik pospolity, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.’: Kasz; S VII 169; Rogowska 1994; nazwa jest metaforyczna. Pochodzi od wyglądu owoców rośliny: otwierających się trójkątnych łuszczynek przypominających motyle (por. S VII 169; Rogowska 1994: 185); stąd też inna kaszubska nazwa tasznika – deminutivum *motylki*: Kasz; VII 169; Rogowska 1994.

śmietannik 1. ‘dziewanna wielkokwiatowa, *Verbascum thapsiforme* Schrad. syn.: *Verbascum densiflorum* Bertol.’ lub ‘dziewanna drobnokwiatowa, *Verbascum thapsus* L.’ lub ‘dziewanna kutnerowata, *Verbascum phlomoides* L.’: SSSL; kart. SGP;

2. ‘krwawnik pospolity, *Achillea millefolium* L.’: ok. Częstochowy; Weryho 1888; K V 351; SW.

Według licznych źródeł gwarowych rośliny te służyły jako pasza dla krów, aby mleko było lepsze (bardziej tłuste, żeby powstawała z niego lepsza śmietana). Ciekawa byłaby koncepcja, że nazwa ta dla obu roślin miałaby rodowód słowiański bądź szerzej – europejski, gdyby się okazało, że rośliny te, przyciągając owady, przyciągałyby pod ich postacią wróżki mające związek z „odbieraniem” lub „dodawaniem” mleka². Niestety nic na to nie wskazuje. Nazwa ta dla obu roślin nie jest notowana w słownikach języka polskiego – SW podaje ją jako tylko gwarową. Nienotowana jest w zielnikach, a wszak, gdyby miała dłuższą tradycję i szerszy zasięg, niewątpliwie by tam figurowała. Znamienne także, że nie pojawiają się odpowiedniki tej nazwy w odniesieniu do dziewanny i krwawnika w językach słowiańskich. Poszukiwanie nazw odnoszących się do tych roślin, które byłyby zgodne semantycznie z nazwą *śmietannik* w języku niemieckim i jego gwarach (w słowniku Marzella), także nie dało pozytywnego rezultatu.

Wprawdzie tego typu nazw jest wiele w polskich gwarach, to jednak wydaje się, że nie tak duża część polskich nazw gwarowych roślin powstała na autentycznie polskim gruncie gwarowym. To nazwy, które nie zostały odziedziczone z dawnej polszczyzny, nie mają odpowiedników innojęzycznych, nie są kalkami, zapożyczeniami czy też derywatami od nazw obcych. Oczywiście w każdym przypadku sprawa musi być oddzielnie zbadana. Autentycznie polskie nazwy gwarowe mają klarowną budowę słowotwórczą, są z reguły przejrzyste etymologicznie i semantycznie.

² Na ten aspekt zwrócił mi uwagę Pan Profesor Marek Stachowski, za co bardzo dziękuję.

Nazwy ogólne (ogólnopolskie)

Nazwy te są rejestrowane przez słowniki języka polskiego. Innymi słowy, są wspólne dla gwar i dla języka ogólnego. Znajdujemy je także w historii języka polskiego. Mogą należeć do nazw odziedziczonych, ale też mogą być relatywnie nowe. Mogą mieć odpowiedniki w językach słowiańskich i innych. Nie stanowią jednak interesującego obiektu badań, ponieważ z reguły są przedmiotem wielu opisów, w tym etymologicznych, jako nazwy ogólnopolskie. Od polskich nazw naukowych, które są często kalkami naukowych nazw łacińskich, różnią się głównie tym, że odnoszą się najczęściej tylko do rodzaju, a nie do gatunku.

barszcz ‘barszcz zwyczajny, *Heracleum sphondylium* L.’: Zakopane, n-tar; SGP; nazwa poświadczona już w licznych zapisach średniowiecznych (por. Symb. I 257) i u Stanki 1472 (Spólnik 1990a: 10); por. czes. gw. *bršt’*, *boršt’* (Kosik 1941; Machek 1954: 165; Rystonová 2007), słow. *boršč*, *bršt’* (Buffa 1972), ukr. gw. *boršč* (Makowiecki 1936: 178), słowen. *bršč*, słowen. gw. *bršč*, chorw. gw. *břst*, *břšt*, ros. *бopу* (Karlin 1964; Šugar HBI; Merkulova 1967a: 60–62; Boryś SEJP s.v. *barszcz*). Pol. *barszcz* jest kontynuantem psł. **brščb* (< **brst-j-b*) ‘roślina – barszcz zwyczajny, *Heracleum sphondylium*’ (> ‘zakwaszona zupa z tej rośliny’). Psł. **brštjb* pokrewne ze stind. *bhrštj* ‘ostrzy koniec, szpic, kant’; roślinę nazwano w ten sposób, ponieważ ma ostre, postrzępione liście³. Nazwa występuje w językach północnosłowiańskich i w języku słoweńskim, por. Boryś SEJP s.v. *barszcz*, zob. także Brückner SEJP 16; Sławski SEJP I 27; SP I 422; Machek 1954: 167–168; Spólnik 1990a: 65–66 i Symb. I 257–258⁴. Teresa Zofia Orłoś (1967: 22) nadmienia, że chociaż u Jungmanna SČN pojawia się *baršt’* (wzięty z języka polskiego) jako nazwa dla *Heracleum sphondylium* L., to nazwa w języku czeskim się nie utrzymała, por. jednak czeskie formy gwarowe przytoczone wcześniej.

dziewięsił (*dziewięsił*, *dziewiesił*, *dziewięsiół*, *dziewięciół*, *dziewięciół*, *dziewiosił*, *dziewosił*, *dziwosił*)⁵ ‘dziewięsił bezłodygowy, *Carlina acaulis* L.’: Orawa [Sł], Spisz [Sł], Zakopane, n-tar; SGP; SGRT; SSSL; Gustawicz 1882; Rostafiński podaje formę *dziewięsił* (sic!) z zapisów średniowiecznych, ale odnosi ją do dziewięsiłu pospolitego, *Carlina vulgaris* L. (Symb. I 334); u Syreniusza 1613 jest nazwa *dziewięsił biały* (por. też Spólnik 1990a: 16), por. stczes. *devěsil*, chorw., serb. *devesil*, ros. *девецил*, *дубовцил* (Merkulova 1967a: 104–105; Wróbel 2004: 20), słow. *deväsil*, *divázel* (Buffa 1972), ukr. gw. *devätysyl*, *divosyl* (Makowiecki 1936: 84), ukr. gw. *devjasel* (Čižmarová 2008), czes. gw. *divázel* (< *devásel* ‘dziewięsił’) (Machek

³ Inaczej, ale mniej przekonująco Merkulova (1967a: 60–62).

⁴ Wbrew obecnie ogólnie przyjętej tezie Rostafiński twierdził, że *barszcz* i jego odpowiedniki formalno-semantyczne w innych językach nie są pochodzenia słowiańskiego, jednak pierwszy wykazał związek rośliny z zupą.

⁵ Formy nazwy, które są adideowane drogą etymologii ludowej lub poprzez adideację morfologiczną, mają długą tradycję, pojawiają się często w historii języka polskiego (por. SP s.v. *devěsilb*).

1954: 259; Rystonová 2007). Nazwa pochodzi od wielkiej mocy leczniczej lub magicznej rośliny (Wróbel 2004: 20), por. słow. *mocnica* (Buffa 1972). Rostafiński (Symb. I 334) utrzymuje, że stpol. *dziewięsił* (do XVII w.; postać *dziewięćsił* notuje dopiero Syreniusz [1613: 662]) jest kalką śrlac. *nonenaria*, por. łac. *nōnus* ‘dziewiąty’, jednak nie ma ku temu dostatecznych podstaw (por. w dalszej części rozdziału). SŁS nie notuje tego leksemu, jedynie *nonus* i *nonarius*, oba w znaczeniu ‘dziewiąty’. Według Bańkowskiego (ESJP s.v. *dziewięćsił*) nowa postać *dziewięćsił*, zamiast stpol. *dziewięsił*, nawiązująca do *dziewięć sił* chyba za niem. *neunkraft*, jednak trzeba zaznaczyć, że Marzell (2000 V szp. 391) wśród roślin o tej nazwie nie wymienia *dziewięćsiłu*⁶. Bańkowski (l.c.) zaznacza, że *dziewięć* tu przenośnie znaczy ‘wiele’, bowiem roślinie tej przypisywali Słowianie wyjątkową moc. Nazwa jest znana w większości języków słowiańskich, jednak odnosi się do różnych roślin: w historii polszczyzny, oprócz *dziewięćsiłu*, do rzepika pospolitego, Agrimonia eupatoria L., mikołajka pospolitego, Eryngium campestre L., omanu wielkiego, Inula helenium L. i innych; w historii i dialektach języka czeskiego odpowiednik nazwy odnosił się do lepiężnika różowego, Petasites officinalis Moench, podbiału, Tussilago, i *dziewięćsiłu*, Carlina, w serbskim i chorwackim – do żebrzycy, Seseli rigidum, zapalnicznika, Ferulago, w bułgarskim – do omanu wielkiego i barszczu, Heracleum⁷ (szerzej SP s.v. *devęsilb*). Zawsze jednak, jak podkreśla Moszyński (KLS II cz. I, 58, 228–229), oznacza rośliny ważne z różnych powodów. Psł. **devęsilb* (por. np. SP s.v.; Wróbel 2004: 20) to roślina mająca szczególną moc leczniczą i magiczną, posiadającą ‘dziewięć sił’. Pod względem słowotwórczym jest to złożenie z pierwszym członem *devę*, *devęte* i drugim członem *sila*. Z pewnością nie jest to kalka z niem. *Neunkraft*, bo nie pozwala na to ogólnosłowiański zasięg nazwy (por. SP s.v.). Wątpliwe także, by była to kalka łac. *nonenaria*, jak sugeruje Rostafiński (por. wcześniej w tym rozdziale), bowiem nie pojawia się ona w europejskich zielnikach – Marzell (2000 I szp. 840) podaje ją jedynie za Rostafińskim.

dziurawiec (*dzierawiec*, *dziurlawiec*, *ziurawiec*, *żurawiec*) ‘dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.’: sier, miń-maz, piń, ok. Cieszyna [Cz], ciesz, niem, lubl, n-tar, żyw, lim, rzesz, boch, ośw, dąb-tar, kolb, kras, kiel, koniec, iłż, włod, puław, opocz, wiel, łącz, gar, biał-podl, węgr, siem, ostroł, suw, pis, kal, rawic, Kuj, lip, ryp; SGP; ZL; SSSL; nazwa (w formie *dziorawiec*) notowana u Siennika 1568, potem u Knapiusza 1621–1632 (za Spólnik 1990a: 17); por. czes. gw. *děravec* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. *deravec*, *dieravec* (Buffa 1972), ukr. gw. *д'яппавеу*, brus. gw. *дзюравеу* (Pastusiak 2007), brus. gw. z ok. Grodna: *дюравеуць*, *дуравикць* (Annenkov 1878). Podstawę motywacyjną nazwy stanowią punkciki na liściach rośliny o wyglądzie dziurek – są to zbiorniki olejków

⁶ *Neunkraft* to w historii i dialektach języka niemieckiego krwawnik pospolity, Achillea millefolium L., podbiałek alpejski, Homogyne alpina L., lepiężnik różowy, Petasites hybridus (L.) Gaertn., Mey et Schreb., syn.: Petasites officinalis Moench, i dziewanna, Verbascum (Marzell 2000 V szp. 391).

⁷ Odpowiedniki nazwy, odnoszące się głównie do omanu wielkiego, Inula helenium L., notowane są także w językach wschodniosłowiańskich (por. SP s.v. *devęsilb*).

aromatycznych (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 105), por. śrlac. *perfoliata*, *perforata* (Symb. I 236; Marzell 2000 II szp. 939), por. łac. *perforō* ‘robię dziurę, przewiercam, przebijam’. Identyczne słowotwórczo, a różniące się postacią fonologiczną morfemu leksykalnego nazwy słowiańskie pochodzą od różnych prasłowiańskich leksemów oznaczających ‘dziurę’, por. psł. **dera*, **děra*, **dira*, **dura* i inne (zob. Boryś SEJP s.v. *dziura*; SP s.v. *dera*, *děra*, *dira* itd.). Polska forma gwarowa *żurawiec* powstała w drodze adideacji.

gorczyca (*goszczyca*, *gorszczyca*) ‘gorczyca polna (ognicha), *Sinapis arvensis* L.: rzesz, lub, Ostródz, Wr, Mr; Dubisz; Pelcowa NR; Czyż, Wysakowska 1993; już Rostafiński notuje nazwę *gorczyca* z rękopisów średniowiecznych, ale odnosi się ona do gorzycy białej, *Sinapis alba* L. (Symb. I 179); stpol. *gorczyca* i *gorzczyca* (pośw. od XV w.), por. stczes. *horčičě*, słow. *horčica*, kasz. *gorčëca*, ros. *горчица*, ukr. *зірчица*, słoweń. *gorčica*, *goršica*, chorw., serb., ros. gw. *gorušica* (Machek 1954: 59; Wróbel 2004: 21; Buffa 1972; Boryś SEJP s.v.; Šugar HBI), ukr. gw. *hirčyca* (Makowiecki 1936: 346). Nazwa jest stara, poświadczona bogato w Słowiańszczyźnie. Psł. **gorbčica*, derywat od przymiotnika **gorbčъ* z sufiksem *-ic-a*, nazwa pochodzi od gorzkiego smaku nasion (Machek 1954: 59; Wróbel 2004: 21; Boryś SEJP s.v.) i oznacza ‘roślinę gorzką, palącą’.

kąkol (*kukil*)⁸ ‘kąkol polny, *Agrostemma githago* L.: USK; SSSL; z jednej strony Rostafiński podaje tę nazwę ze słowniczków średniowiecznych (także w formach *kukol* i *kunkol*), ale jako określenie dla życicy rocznej, *Lolium temulentum* L., z drugiej średniowieczne łacińskie odpowiedniki *gith* i *githis* mogłyby wskazywać na kąkol (por. Symb. I 112)⁹, nazwa *kąkol* występuje w większości zielników i słowników: jest u Murmeliusza 1526, u Falimirza 1534, Szymona z Łowicza 1537, Spiczyńskiego 1542, Mączyńskiego 1564, Siennika 1568, Marcina z Urzędowa 1595, Syreniusza 1613, Murmeliusza 1615, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 24); por. stczes. *kúkol*, czes. *koukol*, czes. gw. *kukol*, słow. *kúkol*, ros. *куколь*, ukr. *кукіль*, słoweń. *kokolj*, chorw., serb. *kukolj*, bułg. *кѡкѡл* (Boryś SEJP s.v. *kąkol*; Machek 1954: 77; Wróbel 2004: 24; Rystonová 2007; Buffa 1972), ukr. gw. *kokil*, *konkal*, *kukil*, *kukol*, *kukul* (Makowiecki 1936), dłuż. *kukel*, *kukol* i wiele innych form z języków słowiańskich (por. Sławski SEJP II 118). Pol. *kąkol* kontynuuje psł. **křkolъ*, prawdopodobnie z pierwotnego **konkol-j-b* < **kolkol-j-b* (z dysymilacją na odległość: *n - l < l - l*) derywatu z przyrostkiem **-j-b* od psł. **kolkolъ* ‘narzędzie dźwiękowe (z wypalanej gliny) typu grzechotki czy kołatki’, wtórnie ‘dzwonek,

⁸ Nazwę rozpatruję w niniejszej pracy ze względu na nietypową, prawdopodobnie zapożyczoną z ukraińskiego, postać fonetyczną.

⁹ Rostafiński (Symb. I 359–360) zwraca uwagę, że od starożytności po średniowiecze była mowa w istocie o trzech roślinach, których nazwy wzajemnie mieszano: życicy rocznej, *Lolium temulentum* L., kąkolu polnym, *Agrostemma githago* L., i czarnuszce siewnej, *Nigella sativa* L. Następnie kolejno dokładnie omawia poszczególne źródła pod względem występowania wszystkich nazw tych trzech roślin.

dzwon' (por. strus. *kolokolō* 'dzwon'), prawdopodobnie pokrewnego z lit. *kānkalas* (< **kalkalas*) 'dzwonek, brzękadło, też 'roślina – dzwonek okrągłolistny' (por. Borys SEJP s.v. *kąkol*; Merkulova 1967a: 131)¹⁰. Jak widać, podstawa jest tu onomatopieczna i pierwotnie odnosiła się do dzwonu. Leksem zaczął odnosić się do rośliny, ponieważ jej kwiat ma kształt dzwonka, por. Borys SEJP s.v. *kąkol*, zob. też Sławski SEJP II 118–119; Vasmer REW I 685; Machek 1954: 77; Wróbel 2004: 24; Spólnik 1990a: 64. Ze względu na pokrewieństwo z formą litewską Anna Spólnik (1990a: 64) uznaje *kąkol* za nazwę o rodowodzie bałtoślwiańskim.

kocanka (*koconka*, *kacanki*) (często w pl.) 'kocanki piaskowe, *Helichrysum arenaarium* (L.) Moench': Maz, Ostródz, Wr, Mr; Dubisz; SSSL; PZZ; Majewski SN; już Rostafiński z rękopisów średniowiecznych podaje *kocanki* i *kocenki* (Symb. I 321), postać *kocenki* notowana jeszcze w XVIII w. u Trotza 1764 i Lindego SJP; por. stczes. *kocana* (Wróbel 2004: 37). Rostafiński (Symb. I 321) sugeruje, że nazwa jest związana z tym, że roślinę tę rzekomo bardzo lubią koty, jednak w istocie określenie *kocanka* (i pokrewne) odnosi się też do innych roślin, które są wełnisto owłosione¹¹, i ta kosmatość jest jego podstawą motywacyjną (Machek 1954: 240; Sławski SEJP II 310). Nazwę rekonstruuje się jako **kot-j-an-ōk-a* i jako taka jest zbudowana na morfemie leksykalnym *kot-* (szerzej o tym: Sławski SEJP II 310–311).

niezapominajka 'Myosotis' – formacja jest relatywnie nowa (w przeciwieństwie do dawnych form kalk z niemieckiego¹²), pojawia się obecnie w różnych gwarach w całej Polsce, wypierając dawniejsze gwarowe określenia tej rośliny. Występuje ona co prawda obocznie z innymi formami, jednak bezsprzecznie obejmuje największy areał. W gwarach innych języków słowiańskich podobne zjawisko jest również bardzo widoczne. Mianowicie gros poświadczonych w gwarach słowiańskich nazw *Myosotis*, które są najczęściej kalkami z niemieckiego, związanych jest z niezapominaniem, pamiętaniem i wspomnianiem¹³, por. głuź. *njezabudka*, por. głuź. *zabyć* 'zapomnieć', *njezapomnička*, por. głuź. *zapomnić* 'zapomnieć' (prawdop. z polskiego), dłuź. *njezabyńki* (plt.) (prawdop. z polskiego), *njezabydki* (plt.), por. dłuź. *zabywać* 'zapominać', słow. *nezábudka*, por. słow. *zabudnúť* 'zapomnieć' (z polskiego, ukraińskiego lub rosyjskiego), czes. *pomněnka*, por. czes. *pomníti* 'wspominać' (prawdop. kalka z niemieckiego), czes. poet. *nezabudka* (ze słowackiego), czes. gw. *nezapomínka*, *nezapominajka* (z polskiego), ros. (notowana od 1847 roku), ukr., brus. *незабѣдка* (może z niemieckiego, francuskiego lub z polskiego, por. ros. *забыть* 'zapomnieć'), mac. *незаборавка*, por. mac. *заборавка*

¹⁰ Inaczej Bańkowski (ESJP s.v. *kąkol*), który wywodzi ten wyraz od **kōk-oljō*, jako pokrewnego z lit. *keñkti* 'szkodzić' lub **kō-kol-jō*, jako pokrewnego z **kolti*. Pomijając prawdopodobieństwo tych hipotez, dziwi błędny zapis z *-ō* występującym po *-j-*.

¹¹ Od XVI w. nazwa *kocanka* odnosi się także do innej rośliny o kosmatych łodygach i liściach, mianowicie szaroty, *Gnaphalium* (Spólnik 1990a: 80).

¹² Jak wiadomo, stpol. *niezapomina* i *niezapomni mię* (XV w.) są starymi kalkami z niem. *Vergißmeinnicht*, dosł. 'nie zapomnij mnie', por. niem. *vergessen* 'zapominać'.

¹³ Co do podstaw znaczeniowych nazwy – por. *Motywacja semantyczna nazw*.

‘zapominać’, bułg. *незабрѣвка*, por. bułg. *забрѣвя* ‘zapomnieć’, chorw. *neza-borávak*, por. chorw. *zabòraviti* ‘zapomnieć’, *spomenak*, słoweń. *spomínčica*, por. słoweń. *spomínjati se* ‘wspominać’ (por. OLA 3 m. 53; zob. też Waniakowa 2006a: 76; Waniakowa 2006d: 527–534), podobna sytuacja występuje w całej Europie. Nazwa nie kontynuuje form staropolskich. Jest osiemnastowiecznym derywatem od *nie zapominać* z sufiksami *-a-j-k-*, niemniej stanowi nową formę kalki niem. *Vergißmeinnicht*. Jest oczywiste, że nazwy *Myosotis* związane z *niezapominaniem*, *wspominaniem* itd. (przede wszystkim ogólnopolska *niezapominajka* i rozmaite jej przekształcenia) jako kalki z niemieckiego są stosunkowo późne i nie powstały na polskim, czy nawet słowiańskim gruncie gwarowym (por. Waniakowa 2006a: 76). Należą do kalk wędrujących, por. najwcześniej poświadczone srfr. *ne m'oubliē mie* (1408), *ne m'oubliēz mie* (1421) (fr. *oublier* ‘zapominać’), hiszp. *nomeolvides* (hiszp. *olvidar* ‘zapominać’), wng. *forget me nat* (1532), ang. *forget-me-not* (ang. *forget* ‘zapominać’), włos. *non ti scordar di me* (włos. *scordare* ‘zapominać’) itd. (szerzej: Waniakowa 2006d: 527–534).

perz (*pyrz*) ‘perz właściwy, *Agropyron repens* (L.) P. Beauv., syn.: *Triticum repens* L., *Elymus repens* (L.) Gould., *Elytrigia repens* (L.) Desv.’: krak, włod; niemal oggw. FF 41; SSSL; SWil; Majewski SN; SW; stpol. *pyrz* (pośw. od XV w.) (por. SSStp. s.v.). Nazwa ogólnosłowiańska. Psł. **pyrǫ* ‘odmiana pszenicy, pszenica orkisz (pszenica szpelt), *Triticum spelta* L.’ (Machek 1954: 283; Boryś SEJP s.v.), z tego zachslów. **pyrjb*, wschslów. **pyrjbv* (Boryś SEJP s.v.), pokrewne z lit. *pūras* ‘ziarno pszenicy ozimej’, gr. *πυρός* ‘pszenica, ziarno pszenicy’ (Machek 1954: 283). Machek (1954: 283) uważa, że pie. **pūras* oznaczało pierwotnie jakiś gatunek pszenicy¹⁴ lub pszenicę w ogóle. U zachodnich i wschodnich Słowian miano to zostało przeniesione na ‘perz’, gdy dla pszenicy (*Triticum*) utworzono nowe słowo.

wężownik ‘rdest wężownik, *Polygonum bistorta* L.’: n-tar, ok. Poznania, Podole [Ukr]; FF 13; SWil; Majewski SN; SW; formę tę poświadczają Rostafiński ze słowniczków średniowiecznych (Symb. I 153), zapis występujący u Stanki 1472 można interpretować jako formę *wężowiec*; formacja *wężownik* notowana jest następnie przez wiele źródeł: znajduje się u Falimirza 1534, Szymona z Łowicza 1537, Spiczynskiego 1542, Siennika 1562, Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 42); por. czes. gw., słow. gw. *užovník*, *úžovník* (Kosík 1941; Rystonová 2007; Buffa 1972), ukr. gw. *užovnyk* (Makowiecki 1936: 285), brus. gw. *užovník*, *wanžoўnik*, *венжоўнік*, *венжовникъ* (Annenkov 1878; Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007), ros. gw. *ужовникъ*, *ужевникъ* i wiele innych form (Dal, Annenkov 1878). Nazwy wiążą się z grubym, wężowato skręconym, masywnym kłęczem rośliny (por. np. PZZ 154). Ta cecha rdestu wężownika jest na tyle charakterystyczna, że została zauważona już w średniowieczu, por. śrlac. *colubrina*, *dragantea*, *dragentea*, *dragenthea*, *dragon*, *dragonthea*, *draguntea* i inne oraz

¹⁴ Warto zauważyć, że jeszcze Linneusz przyporządkował perz rodzajowi *Triticum*, por. perz właściwy, *Triticum repens* L.

serpentaria, serpentaria maior, serpentina, serpentina maior, serpentina rubea, viperina, viperana, viperaria, viperina rubea (Symb. I 153; Marzell 2000 III szp. 907), por. łac. *colubrinus* ‘wężowy’, *dracō* ‘wąż, gad’, *dracontēus* ‘wężowy’, *serpens* ‘wąż’, *serpentinus* ‘wężowy, diabelski’, *vīpera* ‘żmija, jadowity wąż’, *vīperinus* ‘żmijowy, wężowy’, *rūbeus* ‘czerwony’. Można snuć domysły, czy dawno poświadczone nazwy słowiańskie są kalkami wymienionych licznych nazw łacińskich, czy też raczej doszło tu do paraleli w rozwoju znaczeniowym nazw. Nawet jeśli mamy do czynienia z paralelizmem – wszak skręcenia grubego kłacza są bardzo charakterystyczne – to z pewnością duży wpływ na nazwy słowiańskie miały nazwy łacińskie. Zresztą łacińskie Linneuszowskie określenie tego gatunku rdestu, *bistorta*, oznacza ‘podwójnie skręcony’, por. łac. *bis* ‘dwukrotnie, podwójnie’, *tortus* ‘zwinęty, skręcony, kręty, zgięty, krzywy’, i także nawiązuje do wyglądu korzenia (Genaust 2005: 101). Nazwa *wężownik* jest przejrzysta słowotwórczo i etymologicznie, por. *wąż* (psł. **ǫžb*). Współcześnie w języku polskim *wężownik* jest ogólnopolską potoczną nazwą gatunku *Polygonum bistorta* L.

wrotycz (*brotycz, wrótyc, wrótys, rotyc*) ‘wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.: USK; SSSL; K V 36; nazwę *wrotycz* podaje Rostafiński ze słowniczków średniowiecznych (Symb. I 238), następnie notuje ją większość polskich zielników (por. Spólnik 1990a: 52); por. też stczes. *vrátyč*, słoweń. *vratič*, słoweń. gw. *navadni vratič*, *vrateč*, chorw., serb. *vratič, vratiš* (Machek 1954: 247; Wróbel 2004: 34; Karlin 1964), czes. gw. *vratič, vrátič* (Kosík 1941), słow. *vratič* (Buffa 1972), ukr. gw. *vorotyč, vorotyš, vratyč, vrotyč* (Makowiecki 1936: 366), ros. gw. *вротичъ, вротычъ, вратичъ* (jako formacje zapożyczone z innych języków) z wariantem *протычъ* i innymi (Dal, Annenkov 1878), por. chorw. gw. *vratika* (Lambl 1852), chorw. gw. *vratič, vратиc obični, vratiš, obratič, povratić* i inne formy (Šugar HBI), daw. chorw. *vratič* i *povratič* (Vajs 2003: 174), serb. gw. *вратич, вратућ, вратуиш, вратик, вратука* i wiele innych (Šulek 1879, Simonović BR), por. bułg. gw. *вратука, вартука, вратлика* (Achtarov 1939) i łuż. *wróćica* (Lajnert 1954). Słowianie przypisywali wrotyczowi właściwości magiczne. Należał on do tzw. „ziół rozprędzających, rozdzielających, przywracających” (por. Moszyński KLS II cz. I 329; Spólnik 1990a: 73). Nazwa rośliny związana z czasownikiem *wrócić* (psł. **vortiti*) z stosunkowo rzadkim sufiksem *-yč* (por. *słodycz, gorycz*), ponieważ wierzono, że roślina zapewnia szczęśliwy powrót (Machek 1954: 247; Wróbel 2004: 34), jest zdolna przywrócić młodość i zdrowie (Vajs 2003: 174). Ponadto Machek ES² (s.v. *vrátička*) pisze, że nazwa motywowana jest przekonaniem, iż roślina ma moc *wracania* tego, co stracone (ukochanej osoby, miłości itd.); poza tym istnieje wśród ludu wiara, że gdy krowa po ocieleniu straci mleko, wystarczy napoić ją kilka razy naparem z wrotyczu, a laktacja się odnowi. Rostafiński (Symb. I 328) i Machek (1954: 247) uznają polską nazwę za bohemizm, jednak jest ona poświadczona nieprzerwanie od XV w. i szeroko rozprzestrzeniona w gwarach i w całej niemal Słowiańszczyźnie, stąd można ją uznać, jak uważa Janusz Siatkowski, za kontynuację nazwy prasłowiańskiej (por. Basaj, Siatkowski 2006: 447; Spólnik 1990a: 73).

Nowe zapożyczenia

Nazwy te są poświadczane jedynie w źródłach gwarowych, brak ich w słownikach języka polskiego. Pojawiają się także w innych językach słowiańskich. Forma ich jest obca, a tylko przyswojona polszczyźnie. Występują najczęściej na obszarach przygranicznych, a ich zasięg geograficzny jest stosunkowo niewielki. Źródeł ich należy szukać w językach ościennych, zwykle w gwarach sąsiadujących z językiem polskim.

Nowych zapożyczeń wśród nazw roślin jest w gwarach polskich całkiem dużo. Są rezultatem długotrwałych kontaktów między językiem polskim, a ściślej: gwarami polskimi, a językami ościennymi, właściwie gwarami języków ościennych.

ajbisz (*albisz*, *alwisz*, *hajbisz*, *halbisz*) ‘prawoślaz lekarski, *Althaea officinalis* L.’: ok. Cieszyna [Cz], ciesz, biel, głuł, strzel-opol; SGP; por. czes. gw. *ajbiš*, *albiš*, *ibiš*, *lajbiš* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. *ajbiš*, *lajbiš*, *ajbišt*, *ibiš*, *ibišek* (Machek 1954: 147; Buffa 1972), słoweń. gw. *ajbiž*, *ajpš* (Karlin 1964). Jak wskazuje zasięg geograficzny polskiej nazwy gwarowej, jest ona zapożyczona z gwar czeskich. Tam natomiast też nie jest rodzima, bowiem stanowi pożyczkę z niem. *Eibisch*, które jest z kolei zapożyczeniem z łac. (*h*)*ibiscum*, późnołac. (*h*)*ibiscus* ‘prawoślaz lekarski, *Althaea officinalis* L.’ (por. Marzell 2000 I szp. 230). Inne słowiańskie nazwy gwarowe również są zapożyczeniami z niemieckiego.

ajer (*agier*) ‘tatarak zwyczajny, *Acorus calamus* L.’: sokół, krak, Maz, ok. Wilna [Lit], białos, Lit (za K), ok. Wołkowyska [Bruś]; SGP; SSSL; PZZ; ZL; FF 12; PZL; USK; Pastusiak 2007; ZDK; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN; SW; por. wsp. ros. *aup* (szerzej Merkulova 1967a: 55), a także *up* notowane w słowniku Nemniča z 1797 roku (Fałowski 2008: 49), nazwę w zapisie *up̄* (pośw. 1674) podaje też SRJ XI–XVII, ukr. gw. *ajer*, *ahyr*, *ajir*, *hajir*, *hajvir* itd. (Makowiecki 1936: 6; Annenkov 1878), brus. gw. *aĭēr*, *air*, *ajēr*, *awir*, *aip*, *яip*, *aep*, *awep* i in. (Pastusiak 2007; Kiselevskij 1967), brus. gw. *aup̄* (Annenkov 1878). Forma *ager* notowana po raz pierwszy u Dudzińskiego (1776) jako błędna, potem pojawiała się też w XIX wieku (por. Stachowski 2007: 9). W gwarach polskich jest to zapożyczenie z ukraińskiego lub – na północy – z białoruskiego bądź z rosyjskiego. Można przyjąć, że do białoruskiego nazwa dostała się także z ukraińskiego bądź z rosyjskiego, przy czym w ESBM (s.v. *aep*) jest tylko ogólna uwaga, że jest to wschodniosłowiańskie zapożyczenie z osm.-tur. *aġir*, co jest z pewnością prawdziwe także dla języka ukraińskiego, w którym *aïp* jest pożyczką z osm.-tur. (**ajyr* ~ **ajir* < **agir* <) *ager* ~ **eger* (> *egir* > wsp. tur. *eyir*)¹⁵.

Zapożyczeniami są też (występujące w różnych formach fonetycznych i słowotwórczych) dwie inne nazwy tataraku:

¹⁵ Tak dokładną informację zawdzięczam Panom Profesorom: Markowi Stachowskiemu i Adamowi Fałowskiemu.

brzuszkworc ‘tatarak zwyczajny, *Acorus calamus* L.’: rac, głąb; SGP; por. stczes. *prust-vorc*, *prustvorec*, czes. gw. *brustvorec*, *bruškvorec*, *pruškvorec*, *proškvorec* i inne (Čouka 1929; Kosík 1941; Machek 1954: 300), słow. gw. *pruškvorec*, *puškvorec* (Buffa 1972), łuż. *bróstwonc*, *bróstwon* (Radyserb-Wjela 1909). Nazwa, jak wskazuje jej zasięg geograficzny w gwarach polskich, jest zapożyczeniem z czeskiego. Tam znalazła się jako pożyczka z niemieckiego, por. niem. gw. *Brustwurz*, pośw. 1574 (por. Marzell 2000 I szp. 112). Nazwa należy do adideowanych. Nastąpiło tu skojarzenie z *brzuskiem* na zasadzie pewnego podobieństwa brzmieniowego. W źródłach gwarowych pojawia się przy tym informacja, że roślina służyła jako lek w dolegliwościach układu pokarmowego, i rzeczywiście, tatarak jako środek aromatyczny gorzki ma zastosowanie przy niedostatecznym wydzielaniu soku żołądkowego i obniżonym łaknieniu (por. PZZ 170). Zaleca się go zatem w schorzeniach przewodu pokarmowego, takich jak niezbyt żołądka i jelit. Służy też w chorobach z występującą gorączką, jak grypa i zapalenie oskrzeli, a także stosowany jest przeciw kaszlowi (por. ZL 112). Zastosowanie tataraku jako leku w dolegliwościach układu oddechowego zostało odzwierciedlone w nazwie niemieckiej – z niej wywodzą się formy słowiańskie. Inne polskie gwarowe nazwy tataraku, wywodzące się z tego samego etymonu, to *brzuszkocz*: głąb; SGP i *bruszkowiec*: koziel; SGP. W tej ostatniej formie adideacja jest najbardziej widoczna.

kalmus (*kälmus*, *kolmys*) ‘tatarak zwyczajny, *Acorus calamus* L.’: strzel-opol, Kuj, suw, sulech, międzyrz, n-miej, tcz, szt, świec, ryp, tor, olsz, mrağ, st-gdań, Pom pd, Kasz, Lit; MSGP; PZZ; ZL; PZL; Wierzbicka 2003; ZDK; Bukowiecki, Cygiert, Ptach 1953; kart. SGP; SWil; Majewski SN; SW; K II 295, Hinze WDLP; por. dłuż. *kalmus*, głuź. *kolmus* (z górnosaksońskiej dialektalnej formy *kälmus*) (por. Lajnert 1954: 30; Schuster-Šewc HEW s.v. *kolmus*), słow. *kalmus* (Buffa 1972), brus. gw. *kalmus*, *калмыс* (Pastusiak 2007; Kiselevskij 1967), ros. gw. *калмыс* (Annenkov 1878), słoweń gw. *kolmež*, *kolmeš* (Karlin 1964), serb. gw. *калмыс* (Šulek 1879; Simonović BR), chorw. gw. *kalmus* i inne (Šugar HBI). Nazwa polska jest zapożyczeniem z niem. *Kalmus* ‘tatarak zwyczajny, *Acorus calamus* L.’¹⁶ Pierwsze poświadczenie wwnn. *kalmusz* pochodzi z 1485 roku (Kluge-Mitzka EW s.v.; Marzell 2000 I szp. 110). W języku niemieckim jest to pożyczka z łac. *calamus* ‘trzcina, łodyga trzciny, tatarak’, także ‘to, co się robi z trzciny: trzcina do pisania, pióro, strzała, wędzisko do łowienia ryb, laska, fujarka, piszczałka’ (w języku niemieckim nastąpiło zawężenie znaczenia tylko do późniejszego sensu botanicznego, w przeciwieństwie do semantyki refleksów łac. *calamus* w niektórych językach romańskich, por. Waniakowa 2009). W łacinie jest to zaś pożyczka z gr. κάλαμος ‘trzcina, tatarak’, a także ‘przedmiot wykonany z trzciny: fujarka, flet, wędka, tubka, kołek, pióro do pisania¹⁷ itd.’, poświadczona już od czasów Plauta

¹⁶ Niem. *kalmus* przedostał się jako zapożyczenie w niezmienionej formie i znaczeniu do języka szwedzkiego, por. szw. *kalmus* ‘tatarak’ (Hellquist SEO s.v.), oraz do duńskiego i norweskiego, por. duń. i norw. *kalmus* ‘tatarak’ (Falk-Torp s.v.), szerzej por. Waniakowa 2009.

¹⁷ Pierwotnie zapewne jakiegokolwiek ‘narzędzie do pisania’.

(250–ok. 184 r. p.n.e.) i Pliniusza (24–79 r. n.e.) (szerzej: Walde-Hofmann LEW s.v.; Ernout-Meillet DEL s.v.; Genaust 2005: 115). W języku greckim κάλαμος jest poświadczony np. u Herodota (485–ok. 425 r. p.n.e.), Teofrasta (372–287 r. p.n.e.) i Dioskorydesa (I w. n.e.) (Genaust 2005: 115).

Pożyczką wprost z łacińskiej nazwy naukowej jest forma *kalamus* ‘tatarak zwyczajny, *Acorus calamus* L.’: FF 12 (brak w SWil, SW i w kart. SGP); por. też ang. *calamus* ‘tatarak, trzcina’, zapożyczone jednak do angielskiego z postaci przedlinneuszowskiej (ODEE s.v.; OED s.v.).

blajwas (*blejwas*) ‘cykoria podróżnik, *Cichorium intybus* L.’¹⁸: sok-podł; SGP; K; SW; Sam wyraz *blajwas*, występujący w różnych formach, jest pożyczką z niem. *Bleiweiß*, pojawiającą się w polszczyźnie od dawna¹⁹. Notuje ją wiele słowników w różnych postaciach (*blajwas*, *blejwas*, *blajwajs* itd.), począwszy od SSStp., poprzez SP XVI, Knapiusza, Lindego, na SWil. skończywszy. Wszystkie te słowniki podają jedno znaczenie ‘biel ołowiana’ (w różnych użyciach, też jako kosmetyk). Pierwszym słownikiem ogólnopolskim, który rejestruje znaczenie botaniczne, jest SW. W języku niemieckim złożenie *Bleiweiß* (*Blei* ‘ołów’, *weiß* ‘biały’) (< śrwn. *blīwīz*) miało dwa znaczenia: 1) ‘biel ołowiana (węglan ołowiu, łac. *cerussa*²⁰), inaczej *weißes Weißblei*²¹’, i 2) ‘grafit, inaczej *schwarzes Weißblei*’ (od XVII wieku) (por. Kluge-Mitzka EW s.v. *Bleiweiß*; Kluge-Seebold EW s.v. *Bleiweiß*). Kluge-Seebold EW s.v. *Bleiweiß* twierdzi, że drugie znaczenie wynikało z mylnego pierwotnego poglądu, że grafit jest rudą ołowiu, por. też obszerniejszy wywód na ten temat w Kluge-Mitzka EW s.v. *Bleiweiß*. Brak znaczenia botanicznego w słownikach niemieckich. Nazwy *Bleiweiß* nie notuje też słownik Marzella (2000), z czego można wnioskować, że nazwa rośliny nie powstała na terytorium niemieckim. Nazwa zatem jest w polszczyźnie neosemantyzmem: wyraz *blajwas* ‘biel ołowiana’ zyskał znaczenie botaniczne ‘cykoria podróżnik, *Cichorium intybus* L.’ z powodu wyglądu przekroju korzenia rośliny: „korzenie powinny być z zewnątrz brunatne, na przelomie – jasne, połyskliwe” (PZZ 138). Owa „połyskliwość” właśnie, która kojarzy się z metalem, stała się przyczyną zastosowania nazwy *blajwas*/*blejwas* na oznaczenie cykorii podróżnika, por. też Waniakowa 2011a.

ciźma (*czyźma* *cizma*, *ciźma*) ‘wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.’: suw; Zdanczewicz 1968, SGP; Pastusiak 2007; nazwa według Tadeusza Zdanczewicza (1968: 320, 329) jest późnym lituanizmem²². Ze szczegółowych badań autora wynika, że gwarowe litewskie wyrazy *ciźmà* (fem.), *czyźma* (masc.), *čiźmaras* (masc.) i inne

¹⁸ Co do identyfikacji, por. mój artykuł: Waniakowa 2011a.

¹⁹ W formach typu *blajwas*, *blejwas* doszło do dysymilatywnego zaniku fonemu /j/ z drugiego członu niemieckiego compositum. Postać *blajwas* jest zapożyczeniem fonetycznym, *blejwas* zaś raczej graficznym.

²⁰ Grimm DW notuje *bleiweisz* ‘cerussa’, por. wsp. ang. *ceruse*.

²¹ Była to najpopularniejsza z rud ołowiu.

²² Sam wyraz *ciźma* jest w języku polskim pożyczką z węgierskiego *csizma* ‘buty z cholewami, długie buty’ (Boryś SEJP s.v.), pochodzi zaś z języka tureckiego (por. Stachowski 2007: 76).

(por. LKŽ II 131) – prócz głównego znaczenia ‘pończocha męska, trzewik’ – mają znaczenie ‘Tanacetum vulgare L.’ W języku litewskim uważane są one za sławizmy, przy czym T. Zdancewicz (1968: 320–321) udowadnia, że znaczenie botaniczne dostało się do gwar polskich z gwar litewskich, o czym świadczy zasięg geograficzny nazwy w gwarach polskich (tylko w sąsiedztwie gwar litewskich). Można się zastanawiać, na jakiej zasadzie wrotycz otrzymał nazwę *ciżma*, pierwotnie ‘but z miękkiej skóry, trzewik’. Możliwe są dwa wyjaśnienia. Pierwsze wskazywałoby na skojarzenie żółtych, drobnych, charakterystycznych, miękkich w dotyku, przypominających wypukłe guziki kwiatów wrotyczu (por. PZZ 211) z trzewikami z miękkiej skóry, drugie zaś (chyba mniej prawdopodobne) – ze względu na wielość koszyczków kwiatowych rośliny zebranych w gęste baldachowate kwiatostany (por. PZZ 211) – wskazywałoby na nawiązanie do rzeczownika *ciżba* ‘tłum, ścisk’ (< *ciżdzba* < *ciszczba*), od *ciskać* z sufiksem *-ba* (< **-bb-a*) (Boryś SEJP s.v. *ciżba*) w formie *ciżma* (z przejściem *b > m*²³). Na taką możliwość mogłoby wskazywać lit. *czyżma* ‘przymusowa praca, pańszczyzna’ (LKŽ II 131), por. pol. gw. *tłoka* ‘zbiiorowa, wspólna praca w jednym gospodarstwie’ (kart. SGP).

feferminca (*fefermynca*, *fefermyńca*, *feferminica*, *fefermynica*, *faferminca*, *fafermynca*, *fafermyńca*, *fafermynica*) ‘mięta pieprzowa, *Mentha piperita* L.: pszcz, ryb, prud, koziel, tar-gór, Zabrze, strzel-opol, niem, opol, klucz, syc, szt; SGP; RZ; por. czes. gw. *fafrmenica*, *fefrminca* (Machek 1954: 203; Rystonová 2007), słow. *fefferminca* (Buffa 1972). To zapożyczenie z niem. *Pfefferminze* ‘mięta pieprzowa, *Mentha piperita* L.’ Nazwa w języku niemieckim jest nowa, bo poświadczona dopiero w 1781 roku w formie *Pfeffermünze* (Marzell 2000 III szp. 158), w takiej formie widnieje też w Grimm DW²⁴. Jako taka stanowi kalkę Linneuszowskiej nazwy łacińskiej. Podstawę motywacyjną nazwy stanowi ostry, „pieprzowy” smak liści rośliny.

Podobnie inne zapożyczone nazwy mięty pieprzowej pochodzące ze zbliżonego etymonu:

feferminc (*fefermenc*, *fefermańc*, *fafermenc*, *chafermenc*, *fereminc*, *ferfemiec*) ‘mięta pieprzowa, *Mentha piperita* L.: ciesz, szczyc, giż, tor, szt, mał, Kasz; SGP; RZ; por. czes. gw. *fefrminc* (Machek 1954: 203). Nazwa jest pożyczką z niemieckiej formy *Pfäfferminz*, poświadczonej u Marzella (2000 III szp. 159) i podobnych niemieckich form gwarowych. Może w okolicach Cieszyna nazwa stanowi zapożyczenie przez medium czeskie.

fefermincka (*fefermyncka*, *fefermencka*) ‘mięta pieprzowa, *Mentha piperita* L.: ciesz, biel, pszcz, tar-gór, lubl, oles; SGP; USK; por. czes. gw. *fefrmyncka*, *fefrmin-*

²³ Co do przejścia *b > m*, por. brus. gw. *цужма* ‘ścisk z powodu wielkiej ilości (np. ludzi)’ (Novovič SBN 689).

²⁴ Marzell (2000 III szp. 158) twierdzi, że mięta pieprzowa, jako skrzyżowanie mięty nadwodnej, *Mentha aquatica* L., i mięty zielonej, *Mentha spicata* L., pojawiła w niemieckich ogrodach dopiero około 1780 roku.

cka (Kosík 1941; Rystonová 2007). Nazwa jest przyswojoną pożyczką z sufiksem *-k-* z niem. *Pfefferminze* (por. wcześniej w tym rozdziale).

Należy tu także wspomnieć o dwóch hybrydalnych nazwach mięty pieprzowej: *fefermięta* (*fefermynda*) ‘mięta pieprzowa, *Mentha piperita* L.’: tar-gór; SGP; RZ; SSSL; por. czes. *feferminta* (Rystonová 2007); i *fefermiętka* ‘mięta pieprzowa, *Mentha piperita* L.’: ciesz; SGP; RZ.

fergismajnnicht (*fergismajnyšt*, *fergismanicht*, *fergismaništ*, *ferdysmajnit*) ‘niezapominajka, *Myosotis*’: syc, tar-gór, strzel-opol, niem, prud, złotow, lęb, wej; SGP; OLA 3 m. 53. Nazwa jest zapożyczeniem z niem. *Vergißmeinnicht*. Forma niemiecka kontynuuje śrwn. *vergismannicht*, *vergiz mīn niht* (pośw. z XV w.), por. niem. *vergessen* ‘zapominać’. Jednak pierwsze poświadczenie odnosi się, według Klugego-Mitzki (s.v. *Vergißmeinnicht*), do przetacznika ożankowego, *Veronica chamaedrys* L., ponieważ rośliny te były od wieków mieszane ze względu na podobieństwo kwiatów (por. *Wprowadzenie*)²⁵.

Inna zapożyczona stosunkowo niedawno nazwa niezapominajki to: *niezabudka* ‘niezapominajka, *Myosotis*’: jel-gór, n-tar, biał-podl, łuk, sław, świdn, ok. Poznania, Lit; OLA 3 m. 53; SSSL; SWil; Majewski SN; K III 320; por. ros., ukr. *незабудка*, ukr. gw. *nezabudka*, *nezabud’ka* (Makowiecki 1936: 236), słow. gw. *nezábudka*, *nazebúdka* (Machek 1954: 188; Buffa 1972), czes. gw. *nezabudka* (Kosík 1941; Rystonová 2007). Regionalna nazwa *niezabudka* jest niejako wtórnym zapożyczeniem leksykalnym bądź z języka rosyjskiego, bądź z ukraińskiego, bowiem ros., brus. i ukr. *незабудка* to kalki, przy czym stosowne słowniki etymologiczne (por. np. Vasmer REW s.v.; Vasmer ES s.v.; Šanskij ES s.v.; ESBM s.v.; ESUM s.v.) nie precyzują, z którego języka (por. też wcześniej w tym rozdziale i Waniakowa 2006a: 74).

knefle ‘łopian, *Arctium*’: USK; por. czes. gw. *knofliky*, *knofličí* (Machek 1954: 255; Hladká 2000; Rystonová 2007), por. też niem. *Soldatenknöpfe* ‘łopian większy, *Arctium lappa* L’ (Marzell 2000 I szp. 377; Machek 1954: 255), fr. *bouton de soldat*, ang. *bachelor’s buttons* (Marzell 2000 I szp. 377). Nazwa nie jest poświadczona w historii języka polskiego. Należy do nazw metaforycznych. Wiąże się z charakterystycznymi kwiatami rośliny, które są zebrane w koszyczki, okryte haczykowatymi łuskami, na skutek czego koszyczki łatwo przyczepiają się do ubrań, sierści zwierząt itd. (por. np. PZZ 120). Ze względu na kształt i właściwości mogą się kojarzyć z kulistymi guzikami. Trzeba jednak zaznaczyć, że Marzell nie notuje nazwy *Knöpfe* ani podobnych dla łopianu (por. Marzell 2000 V szp. 286, 288), stąd można wnioskować, że nie jest to zapożyczenie z niemieckiego, a raczej z gwar czeskich (por. wcześniej w tym rozdziale). Janusz Siatkowski dowodzi, że w staropolszczyźnie były znane różne formy, takie jak *knafel*, *knaflik*, *knefel*, *kneflik* w znaczeniu ‘spinka, guzik’. Ich źródłem są śrwn. *knoufel* i *knöufel* o tym samym

²⁵ Z podobną sytuacją mamy do czynienia w języku angielskim, por. OED s.v. *forget-me-not*.

znaczeniu. Staropolskie postaci z *-e-* mają nawiązania w stczes. *kneflík, kneflíček* (poza tym w czeskim powszechna jest forma *knoflík*) i w głuź. *knefl, kneflik*. Formy te wywodzą się ze wschrniem. *knefel*, powstałego w wyniku delabializacji *-ö-* (Basaj, Siatkowski 2006: 92).

podróżnik (*podroznik, podorożnik, podorożnyk*) ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.: ok. Łosic, przem; OLA 3 m. 52; SSSL; PZZ; Pelcowa NR; USK; Rostafiński notuje tę formę ze słowniczków średniowiecznych (Symb. I 305)²⁶, por. też ros. gw. *подорожник* w różnych wariantach fonetycznych (OLA 3 m. 52), ukr. gw. *подо-ро́жnyk* w różnych wariantach fonetycznych (Makowiecki 1936: 279; OLA 3 m. 52), brus. gw. *падаро́жnyk* (Pastusiak 2007). Wydaje się, że polska forma gwarowa (choć jest poświadczona w średniowieczu) to nowe zapożyczenie z gwar wschodniosłowiańskich. Świadczy o tym zasięg geograficzny nazwy w gwarach polskich, por. np. OLA 3 m. 52. Inną zapożyczoną nazwą babki jest **przyputnik** (*tręputnik*²⁷): pasł; OLA 3 m. 52; por. też brus. gw. *трыпутн’ik* i inne warianty fonetyczne (OLA 3 m. 52), ros. gw. *пр’ипутн’ik, тр’ипутн’ik* z licznymi wariantami fonetycznymi (OLA 3 m. 52), ukr. gw. *прыпутnyk, трыпутnyk* (OLA 3 m. 52; Makowiecki 1936: 280); słoweń. gw. *porpu:ətnèk* (OLA 3 m. 52). Miano *прпунтнык*, obecne już w dawnych wschodniosłowiańskich zielnikach, odnosi się także do różnych gatunków babki (Chodurska 2003: 92). Forma jest także niewątpliwie zapożyczeniem z gwar rosyjskich lub białoruskich, wskazuje na to jej zasięg geograficzny i postać fonologiczna.

przywroteń (*pryworoteń*) ‘wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.: suw, Podl; SSSL; USK; Pastusiak 2007; Zdancewicz 1968; ros. gw., ukr. gw. *прыворотень, прыворотень* (Annenkov 1878), ukr. gw. *прывортеń* (Makowiecki 1936: 366); nazwa jest ewidentnie zapożyczeniem z ukraińskiego i rosyjskiego (w zależności od lokalizacji geograficznej). Słowianie przypisywali wrotyczowi właściwości magiczne i to stanowi motywację nazwy (por. wcześniej w tym rozdziale *wrotycz*).

weronika ‘przetacznik leśny, *Veronica officinalis* L.: kiel, krak, wąg; SZ; kart. SGP; USK; SWil; SW; Linde SJP brak; por. czes. gw. *verunka, veronyka, veronika, veronička* (Čouka 1929; Kosík 1941; Machek 1954: 213; Hladká 2000; Rystonová 2007), słow. *veronika* (Buffa 1972); ukr. gw. *вероника, вароника, вероніка* (Pastusiak 2007), ros. *лѣсная вероника* (Annenkov 1878), chorw. gw. *verunika, verona* (Lambl 1852; Šugar HBI), daw. chorw. *veronika* (Vajs 2003: 230), serb. gw.

²⁶ Bardzo możliwe, że poświadczenie średniowieczne (jak i nazwy słowiańskie) jest kalką ze stwn. *wegarih, wegrich, wegerich* (formy niem. za: Marzell 2000 III szp. 816). Za uznaniem nazw tego typu za kalki zdaje się przemawiać fakt, że pochodzą one od dwóch (por. ros. *прпунтнык* i inne słowiańskie nazwy babki, jak np. słoweń. gw. *porpu:ətnèk* [OLA 3 m. 52]), a nawet trzech (też słow. *cesta* ‘droga’, por. słow. gw. *cestní zelina* [Buffa 1972]) słowiańskich wyrazów, a pod względem semantycznym są identyczne. Poza tym nazw babki związanych z ‘drogą’ jest wyjątkowo dużo w Słowiańszczyźnie (szerzej: por. Waniakowa 2011b).

²⁷ Nagłos *trè-* jest najprawdopodobniej wynikiem adideacji do liczebnika *tri*. Forma taka zresztą jest spotykana w gwarach wschodniosłowiańskich, por. OLA 3 m. 52.

веруника (Šulek 1879; Simonović BR), słoweń. gw. *veronka* (Barlè 1937; Karlin 1964), por. też niem. *Veroniken(kraut)* (pośw. w 1833) (Marzell 2000 IV szp. 1082). Nazwa nie jest notowana w polskich zielnikach (por. też Spólnik 1990a: 40), występuje tam jedynie nazwa łacińska, por. śrłac. *veronica* (Symb. I 300). Na podstawie obecności nazwy w SWil i SW można wnosić, że jest ona stosunkowo nowym zapożyczeniem z łacińskiej nazwy naukowej i jako taka znalazła się w gwarach. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w innych językach słowiańskich.

Nowe kalki

Podobnie jak przy nowych zapożyczeniach, nazwy te są rejestrowane tylko w źródłach gwarowych, nie pojawiają się w starych zielnikach ani w słownikach dawnej polszczyzny. Tak samo jak nowe zapożyczenia występują z reguły blisko granic i obejmują zwykle niewielki obszar. Od nazw autentycznie gwarowych różni je tylko fakt, że ich odpowiedniki semantyczne można znaleźć w językach ościennych (najczęściej w ościennych gwarach sąsiadujących z językiem polskim).

drutowiec ‘rdest ptasi, *Polygonum aviculare* L.: lub, białos; PZZ; ZL; Pelcowa NR; PZL; Pastusiak 2007; ZDK; Poprzęcki 1990; w polskich zielnikach i słownikach języka polskiego nazwa nie występuje. Nie notują jej też, co może dziwić, polskie słowniki gwarowe (brak w K i w SGP), nazwa też prawie nie jest spotykana w dostępnych mi źródłach słowiańskich, jednak por. chorw. gw. *žicara* (Šugar HBI), gdzie chorw. *žica* ‘druć’, por. też niem. *eisenkrut* (pośw. w XV w.), niem. gw. *Eisenkraut*, *Eisengras*, *Isegras*, *Aissenplante* (czyli *Eisenpflanze*) (por. Marzell 2000 III szp. 898); por. także np. ang. *iron grass*, fr. *herbe de fer* (Marzell 2000 III szp. 898). Podstawę motywacyjną nazwy tworzy wygląd rośliny, bowiem rdest ptasi ma cienkie, długie (ok. pół metra) płożące się pędy (por. np. PZZ 152; Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 396), które mogą przypominać druty (por. *Motywacja semantyczna nazw*). Nazwa może być nową kalką z niemieckiego, chociaż – z jednej strony, ze względu na niedokładność tłumaczenia, a z drugiej, ze względu na wygląd rośliny, który może wywoływać skojarzenia ze splątanymi drutami – może tu wchodzić w grę paralelizm skojarzeniowy. W takim razie nazwa byłaby autentycznie polską nazwą gwarową.

kasz. gw. *majowe dzwonki* ‘konwalia majowa, *Convallaria maialis* L.: Kasz; SGP; por. czes. *májové zvonečky* (Rystonová 2007), głuż. *mejske zwónčki* (Radyserb-Wjela 1909: 68). Kaszubska, czeska i górnołużycka nazwa są niewątpliwie nowymi kalkami niemieckiej nazwy konwalii, por. niem. *Maiglöckchen* (pośw. od 1477, Marzell 2000 I szp. 1126).

kluczyki niebieskie ‘pierzyszek lekarski, *Primula veris* L., syn.: *Primula officinalis* (L.) Hill’: ciesz; USK; Majewski SN; polskie zielniki nie notują tej nazwy

(por. Spólnik 1990a: 36), brak jej też w SP XVI, SWil, SW i innych słownikach języka polskiego; por. czes. *nebeský klíč*, *nebeklič*, *nebekliček*, *nebesklíč*, *nebesklíček* (Rystonová 2007), łuz. *njebjeske klučiki* (Lajnert 1954), por. też liczne nazwy niemieckie, od staro-wysoko-niemieckich: stwn. *himmelsluzzel*, *himmelschluzzel*, *hymelsloszel*, *hymel slussel* i innych, do niem. *Himmel(s)schlüssel(chen)* (pośw. od 1500) z niezwykle licznymi wariantami historycznymi i gwarowymi (Marzell 2000 III szp. 1054–1055). Rostafiński (Symb. I 265) przytacza śrlac. *clavis celi* (sic!) jako nazwę pierwiosnka (u Marzella [2000 III szp. 1053] jest *clavis coeli*), stąd można przypuszczać, że nazwy czeskie są kalkami średniowiecznej formy łacińskiej lub niemieckiej. Polska nazwa gwarowa stanowi zaś chyba dość nową kalkę z niemieckiego albo – w odniesieniu do cieszyńskiego – pochodzi z gwar czeskich. Motywacja nazwy wiąże się oczywiście z kształtem kwiatostanów pierwiosnka (por. *Motywacja semantyczna nazw*).

Inną nazwą pierwiosnka o tej samej motywacji semantycznej i także ze sfery sacrum jest zestawienie:

klucze św. Piotra ‘pierwiosnek lekarski, syn. pierwiosnka lekarska, *Primula veris* L., syn. *Primula officinalis* (L.) Hill’: ok. Poznania, Wp, Lit; kart. SGP; SSSL; USK; Majewski SN; SP XVI s.v. *klucz* nie notuje w znaczeniu botanicznym; oraz **kluczyki św. Piotra** ‘ts’: lub; PZZ; Pelcowa NR; SP XVI s.v. *kluczyk* nie notuje w znaczeniu botanicznym; SWil podaje tylko *kluczyki* (s.v. *kluczyk*, *pierwiosnek*), podobnie SW; por. czes. *petroklíček* (Rystonová 2007), brus. gw. *šwiätaho Pietra i Pauła klúčyki* (Pastusiak 2007), por. stczes., czes. gw. *petrklíč*, czes. gw. *Petrův klíč* (Machek 1954: 172; Kosík 1941: 93), czes. gw. *Petrové klíče* (Hladká 2000), czes. *klíč svatého Petra* (Rystonová 2007), słow. gw. *Petrov ključ*, *petrključ* (Buffa 1972), ukr. gw. *petrovi ključi* (Čižmárová 2008: 151), brus. gw. *Святого Пятра ключыки* (Kolosova 2009: 194), por. też brus. gw. *ключики святого Пётра i Паўла* (Annenkov 1878; Kolosova 2009: 28), łuz. gw. *klucze pëtr zołty* (Annenkov 1878; Kolosova 2009: 89).

Jednostronne baldachy pierwiosnka, jak wspomniałam wcześniej, mogą przypominać pęki kluczy (por. *Motywacja semantyczna nazw*). Klucze zaś, zgodnie z chrześcijańską tradycją, budzą skojarzenia ze św. Piotrem, por. też średniowieczne nazwy łacińskie pierwiosnka, mianowicie *clavis sancti Petri* (łac. *clāvis* ‘klucz’), *herba sancti Petri*, *herba Petri* (Symb. I 265; SŁŚ s.v. *clavis*, *herba*; Marzell 2000 III szp. 1053), por. także niem. *Peters Schlüssel* (1500), S. *Peters Schlüssel* (1532) i inne (Marzell 2000 III szp. 1057). Wymienione nazwy słowiańskie są najprawdopodobniej kalkami nazw łacińskich lub niemieckich. Ze względu na to, że te gwarowe nazwy pierwiosnka nie są notowane ani w zielnikach, ani w słownikach języka polskiego, wydaje się, że stanowią jednak stosunkowo nowe kalki z języka niemieckiego, na co wskazywałby ich zasięg geograficzny, lub z czeskiego (co jednak mniej prawdopodobne).

kasz. gw. **niezabaczka** ‘niezapominajka, *Myosotis*’: (nieuż.) kar; S III 252; nazwa stanowi kalkę z niem. *Vergißmeinnicht* lub z pol. *niezapominajka*, por. kasz. *zaba-*

czyć ‘zapomnieć’. Warto tu wspomnieć o dwóch innych nazwach niezapominajki, będących kalkami z niemieckiego lub polskiego. Obie pochodzą od *nie zabaczać*: *niezabacznica* ‘niezapominajka, Myosotis’: kar; S VII 194, i *niezabacznik* ‘niezapominajka, Myosotis’: byt, kar; S III 252.

pięćżyłki ‘babka zwyczajna, Plantago maior L.’: Kasz pd-wsch; RZ; inne, najczęściej zbliżone formalnie i o tej samej motywacji semantycznej (liście rośliny mają charakterystyczne wzdłużne żyłki), nazwy babki to: *pięćżyłek*: chojn, tuch; OLA 3 m. 52; *pięćżyłka*: chłmń, st-gdań, szt, tcz, n-miej; Kasz pn-wsch; OLA 3 m. 52; kart. SGP; RZ; SSSL; K IV 100; *pięćżyłki*: Kasz; S III 207, IV 274; Rogowska 1994; *pięć żyłków*: Kuj; Wierzbička 2002; *pięćżyłków*: ryp; OLA 3 m. 52; *pięćżyłowe liście*: Kasz; S IV 274; Rogowska 1994. Nazwy te nie są poświadczane w źródłach historycznych, jednak Rostafiński notuje śrlac. *quinquenervia maior* jako nazwę dla babki zwyczajnej i śrlac. *quinquenervia* jako nazwę babki lancetowatej (Symb. I 305–306), podobnie Marzell (2000 III szp. 805). Tu należy przytoczyć też niemieckie nazwy babki, typu: *Fünfadern-Kraut* (pośw. w 1738), *Fünfadere(n)krut* (pośw. w 1852), *Fiefaderblatt* (1939); por. też fr. *plantain á cinq nerfs* (Marzell 2000 III szp. 810, 825). Nazwy te można łączyć z inną jeszcze dawną łacińską nazwą babki, mianowicie *polyneuron* (Marzell 2000 III szp. 805), która pochodzi z greki, por. πολύς ‘wiele’ i νεῦρον ‘żyła, ścięgno’, zwłaszcza że w językach słowiańskich mamy do czynienia z ogromną liczbą nazw babki, które wiążą się z jej żyłkowatymi liśćmi, por. np. słoweń. gw. *ži:ljak* i serb. gw. *žilovà:k* (OLA 3 m. 52), por. Waniakowa 2011b. Analizując geografie zebranych tu nazw babki, zauważamy, że znakomita większość z nich to nazwy z Kaszub, w związku z tym można je uznać raczej za kalki gwarowych nazw niemieckich niż za kontynuację (niepoświadczonych wszak) dawnych nazw polskich czy stare kalki nazw łacińskich.

wołowe oczka ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, Taraxacum officinale Web.’: Majewski SN; podobnie *wole oczy* (*bole oczy*): Pom, Kuj; ryp; PZZ; FF 13; USK; Poprzęcki 1990; Majewski SN; K VI 151; kart. SGP; i *wołowe oczy*: krak; FF 13; PZL; ZDK; SWil; Majewski SN. Nazwy te licznie występują w polskich gwarach. Zróżnicowane formy nazw przy tej samej motywacji zdają się wskazywać na to, że są to kalki. Odpowiedniki semantyczne tych nazw nie występują w innych językach słowiańskich²⁸, brak ich również w dawnej polszczyźnie. Byłyby to zatem kalki stosunkowo nowe. Źródło ich najprawdopodobniej znajduje się w języku niemieckim. Oto Marzell (2000 IV szp. 605) notuje nazwę *Ochsenauge*²⁹ dla mniszka pospolitego. Jest ona kilkakrotnie poświadczona w gwarach niemieckich.

²⁸ Na podstawie przeglądu dostępnych mi źródeł słowiańskich mogę stwierdzić, że odpowiedniki znaczeniowe nazw polskich występują wprawdzie w językach słowiańskich, ale dotyczą innych roślin, nie mniszka pospolitego.

²⁹ Nazwa ta w języku niemieckim dotyczy również innych roślin, przede wszystkim knieci błotnej, *Caltha palustris* L., jaskra ostrego, *Ranunculus acer* L., stokrotki pospolitej, *Bellis perennis* L. i wielu innych (por. Marzell 2000 V kol. 395).

przeklęta panna ‘cykoria podróżnik, *Cichorium intybus* L.’: K IV 376; nazwa wystąpiła w XVIII w. w Prusach Książęcych (Helwing Prusy 21; Spólnik 1990a: 14); wiąże się ona z dawnym wierzeniem ludowym, że jest to zamieniona w roślinę przeklęta dziewczyna, która została wygnana z domu i dlatego zajmuje takie poszczególne miejsce, bowiem cykoria podróżnik rośnie zwykle wzdłuż zaniedbanych i porośniętych zielskim dróg (por. Helwing Prusy 21). Stąd też niem. *Wegwart, Verfluchte Jungfrau (Jungfer)* (Machek 1954: 230–231; Wróbel 2004: 35; Helwing Prusy 21; Marzell I szp. 993–994) jako nazwy cykorii podróżnika. Anna Spólnik (1990a: 105) uznaje nazwę polską za tłumaczenie z niemieckiego. Inna nieco koncepcja głosi, że w niemieckiej i czeskiej tradycji (Śląsk, Sudety) roślina jest uważana za zaklętą dziewczynę, która czeka na ukochanego przy drodze (por. w dalszej części rozdziału *czekanka*).

Nazwy odziedziczone

Jak ogólnie wiadomo, gwary przechowują dawne słownictwo. Jego częścią są nazwy botaniczne, które wyszły już z użycia w polszczyźnie ogólnej. Jak podaje Zofia Radwańska-Paryska, na przykład góralska nazwa *bukwica* jest określeniem o dużej tradycji. Była używana już przez Szymona z Łowicza w 1537 roku i przez Marcina z Urzędowa w roku 1595 dla gatunków pierwiosnek lekarski, *Primula veris* L., i pierwiosnek wyniosły, *Primula elatior* (L.) Hill, bowiem wtedy ich jeszcze nie rozróżniano (por. SGRT 24). Rzeczą interesującą jest fakt, że niekiedy nazwa gwarowa znajduje potwierdzenie w średniowieczu, a potem nie spotyka jej się w zielnikach. Oto przykłady:

głucha pokrzywa ‘jasnota biała, *Lamium album* L.’: Kuj, ok. Poznania, Wp, ok. Złoczowa [Ukr], ok. Tarnopola [Ukr]; FF 16; SSSL; PZZ; Pelcowa NR; USK; Wierzbička 2002; Köhler 1993b; SWil; Gustawicz 1882; Majewski SN; K IV 228; zestawienie to podaje jedynie Rostański ze słowniczków średniowiecznych (Symb. I 282); potem podobne zestawienia, ale jednak nie identyczne, znajdujemy u Knapusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764: *pokrzywa martwa głucha*, następnie Kluk 1786–1788 notuje *pokrzywa głucha biała*; nazwa występuje w licznych językach słowiańskich, por. stczes. *hluché kopřivy* (pl.), czes. gw. *hluchá kopřiva* (Kosík 1941; Machek 1954: 197; Hladká 2000), słow. gw. *hlucha pokriva, hluchá pŕhlava* (Buffa 1972), por. ukr. *hłuxa koprywa, hłuxa kropywa* (Makowiecki 1936: 198), gw. ukr. gw. *hłuchaja kropywa, głuxa kropywa*, brus. gw. *глухая крапива* (Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007), ros. gw. *глухая крапива* (np. Annenkov 1878; Kolosova 2009: 52), serb. gw. *глуха коприва* (Šulek 1879; Simonović BR).

srocza (*syrocza, seroczka*) (też w pl.) ‘ostróżeczka polna, *Delphinium consolida* L.’: kiel, dąb-tar, lub, rad, Mp; MSGP; SZ; SSSL; Pelcowa NR; USK; SWil; Majewski SN; K V 214, 277; Stanko 1472 podaje zapis <*sroczy*> (Symb. I 165; Spólnik

1990a: 35), jednak potem nazwy tej nie spotyka się w polskich zielnikach; por. czes. gw. *stračka*, *stračička* (Kosík 1941; Machek 1954: 45; Hladká 2000; Rystonová 2007), słow. *stračka* (Buffa 1972), por. ukr. gw. *soroka* (Makowiecki 1936: 128), ukr. gw. *copoka* (Pastusiak 2007). Nazwy słowiańskie są najprawdopodobniej kalkami z łaciny, por. śrłac. *picula* ‘ostróżeczka polna’ (Symb. I 165; Marzell 2000 II szp. 69; SŁŚ s.v.), przy czym formalnie łac. *picula* stanowi deminutivum od *pīca* ‘sroka’, czyli pierwotnie łac. *pīcula* to ‘srocza’ (SŁŚ nie notuje w tym znaczeniu), a odniesienie do rośliny jest wtórne. Popularniejsza w średniowieczu była inna, współcześnie gwarowa nazwa dla ostróżeczki, mianowicie *srocze łapki*: ok. Lwowa [Ukr]; Gustawicz 1882; Majewski SN; K V 214; u Stanki 1472 znajdujemy zapis <*srocza nozka*> (por. Spólnik 1990a: 35), również Rostafiński poświadcza zestawienie *srocza nóżka* z zapisów średniowiecznych (Symb. I 165) adekwatne semantycznie do tej nazwy ostróżeczki; por. stczes. *straćie nóżka* (Machek 1954: 45; Wróbel 2004: 42), czes. gw. *stračinožka* (Čouka 1929), czes. gw. *strači nožka*, słow. gw. *stračia noha*, *stračia nôžka* i inne (Machek 1954: 45; Hladká 2000; Rystonová 2007; Buffa 1972), słow. *stračinôžka* (Buffa 1972), ukr. gw. *soroči łapky* (Makowiecki 1936: 128), ukr. gw. *copochу ланку* (Pastusiak 2007); śrłac. *pes pīcae*, *pes pīce*, *pīcopeda* (Machek 1954: 45; Symb. I 165; Marzell 2000 II szp. 69), gdzie łac. *pēs* ‘stopa’, *pīca* ‘sroka’. Można z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że nazwa staroczeska może być kalką średniowiecznej nazwy łacińskiej³⁰, nie przeczy to jednak faktowi, że forma zapisana przez Stankę jest ewidentnym bohemizmem, jak twierdzi Janusz Siatkowski (Basaj, Siatkowski 2006: 340–341). Stąd późniejsze wtórne odniesienie do *srocza* (por. wcześniej w tym rozdziale).

dąbrówka ‘pięciornik kurze ziele, *Potentilla erecta* (L.) Raeusch., syn.: *Potentilla tormentilla* Neck’: Pom; PZL; USK; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN; już u Stanki 1472 jest zapis <*dombrowka*>, nazwę tę potwierdza również ze średniowiecza Rostafiński (Symb. I 193), później w polskich zielnikach już ona nie występuje (por. Spólnik 1990a: 37); por. ukr. gw. *dubrovka*, *dubrivka* (Makowiecki 1936: 293), ukr. gw. *дубровка* (Pastusiak 2007), brus. gw. *дуброўка* (Kiselevskij 1967), por. też z Polesia *поддубник* (Bejlina 1968), ros. gw. *дубровка* (Annenkov 1878), por. też ros. gw. *дубровный корень* (Annenkov 1878). Motywacją nazwy jest prawdopodobnie miejsce występowania rośliny.

Podane przykłady nazw stanowią dowód, że w gwarach zwykle są przechowywane – jak wskazują poświadczenia z innych języków słowiańskich – na podstawie gwar języków ościennych często najstarsze nazwy roślin.

Jak już wspomniałam, grupa nazw odziedziczonych nie jest jednolita. Dzieli się na trzy typy, które należy rozpatrywać oddzielnie: nazwy rodzime, stare zapożyczenia i stare kalki.

³⁰ Inaczej Wróbel (2004: 42), który twierdzi, że nie ma żadnych podobieństw między ostróżeczką polną a nogą sroki, dlatego też nazwę *straćie nóżka* wywodzi on od stczes. *skratćie nóżka* ‘nóżka skrzata’ (roślina była używana do celów magicznych).

Nazwy rodzime

Nazwy rodzime są na ogół obecne w słownikach języka polskiego, zwłaszcza w słownikach historycznych (por. wcześniej w tym rozdziale nazwy ogólnopolskie). Spora ich część jednak w słownikach współczesnych nie występuje. Dotyczy to nazw, które funkcjonowały w polszczyźnie dawniej, a obecnie zachowały się jedynie w gwarach. Nazwy te mogą mieć rodowód tylko polski, to znaczy mogą być poświadczone jedynie na gruncie polskim, a mogą być nieobecne w innych językach słowiańskich³¹. Część z nich może mieć genezę prasłowiańską (czy też dialektalną prasłowiańską) – możemy tego dowiedzieć, znajdując i badając ich odpowiedniki formalne i semantyczne w językach słowiańskich. Część może mieć tradycję nawet praindoeuropejską i wcześniejszą, co również można stwierdzić, dokonując stosownych analiz porównawczych form i znaczeń nazw roślin w językach pozasłowiańskich. W niniejszej pracy, jak wspomniałam we *Wprowadzeniu*, analizuję formy nazw roślin – jeśli to możliwe – do epoki prasłowiańskiej, podając formę późnoprasłowiańską.

bukwica ‘pierwiosnek lekarski, *Primula officinalis* (L.) Hill’: boch; SGP; Majewski SN; por. czes. gw. *bukvice* (Machek 1954: 172), słow. *bukvica* (Buffa 1972), ukr. gw. *bukvyca* (Makowiecki 1936: 294). Psł. **bukъvica* pokrewne z **bukъ*; derywat z przyrostkiem złożonym: *buk-ъvic-a*. Nazwa odnosi się w Słowiańszczyźnie do wielu roślin, przede wszystkim do bukwy zwyczajnej, *Betonica officinalis* L., i to znaczenie uważa się za pierwotne (por. Babik 2008: III 4–5, 7)³². Jako motywację nazwy przyjmuje się podobieństwo liści tych roślin do liści buka (Symb. I 283; Machek 1954: 199; SP I 445; Spólnik 1990a: 73). Nieco innego zdania jest Zbigniew Babik (2008: III 7–8), który uważa, że jedynie liście pierwiosnka (a nie innych roślin) wykazują podobieństwo do liści bukowych, zatem to pierwiosnek należy uznać za „etymologiczny desygnat wyrazu”³³. Machek (1954: 172) twierdzi, że nazwa przeszła do języka polskiego z czeskiego, a z polskiego do ukraińskiego i rosyjskiego. Babik (2008: III 8) uważa *bukwicę* ‘pierwiosnek’ za starą kalkę z łaciny, przy czym średniowieczna nazwa łacińska *betonica alba* (por. Symb. I 265)

³¹ Niektóre z nich mogą mieć odpowiedniki w słowiańskich gwarach graniczących z językiem polskim. Jeśli występują tam tylko na niewielkich obszarach przygranicznych, jest to dowód, że stanowią zapożyczenia z polszczyzny.

³² Jak podaje Babik (2008: III 4), forma jest zaświadczona w językach słowiańskich co najmniej od XVI w., występuje jako nazwa systematyczna w botanice oraz w gwarach. Oznacza w Słowiańszczyźnie co najmniej trzy rośliny: bukvicę, *Betonica*, babkę, *Plantago* i pierwiosnek, *Primula* (obszerniej Babik l.c.).

³³ Zbigniew Babik (2008: III 11) pokusił się o bardziej szczegółową rekonstrukcję powstawania poszczególnych znaczeń formy *bukwica*. Według niego „najstarszym znaczeniem konkretnym etymologicznej metafory »mały buk« byłoby »*Primula elatior*«. W następnej kolejności odróżniono by leksykalnie podobny gatunek *Primula veris* (...). W tym stadium mogło dojść na południu (Słowiańszczyzny – przyp. J.W.) do wykształcenia się znaczenia »*Plantago major*«.”

może być kalką nazwy niemieckiej – *Weiß Betonien*, a nie odwrotnie. Jednak ta hipoteza wymagałaby głębszych badań. Tu nasuwa się porównanie z pol. gw. *bukwica biała* ‘pierwiosnek lekarski, *Primula officinalis* (L.) Hill’: n-tar, Ostródz, Wr, Mr; SGRT; Majewski SN; nazwa ta jest bogato poświadczona w historii języka polskiego: zestawienie to podaje Rostafiński ze słowniczków średniowiecznych (Symb. I 265), potem notowane jest przez Szymona z Łowicza 1537, Marcina z Urzędowa 1595, Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632, Guldeniusa 1641 i Trotza 1764 (por. Spólnik 1990a: 36); por. stczes. gw. *bukvice bílá* (Machek 1954: 172), czes. gw. *bukvice bílá* (Kosík 1941), ros. gw. *буквица бѣлая, бѣля буквиця* (Annenkov 1878), ukr. gw. *bukvyča biła* (Makowiecki 1936: 294), ukr. gw. *біла буквиця* (Pastusiak 2007), brus. gw. *буквица беляя* (Kiselevskij 1967), chorw. gw. *bukvica bijela* (Šugar HBI), serb. gw. *бијела буквица* (Šulek 1879; Simonović BR).

dziwizna (*dziewizna*) 1. ‘dziewanna wielkokwiatowa, *Verbascum thapsiforme* Schrad., syn.: ‘*Verbascum densiflorum* Bertol.’: n-tar [Orawa], bl (za: SWil I 287); SGP; FF 15; PZZ; ZL; PZL; Waniakowa 2005a;

2. ‘dziewanna kutnerowata, *Verbascum phlomoides* L.’: ZDK.

Formę *dziwizna* poświadcza z rękopisów średniowiecznych Rostafiński (Symb. I 298), zapis <*dziwizna*> widnieje u Stanki 1472 (Spólnik 1990a: 16); por. stczes., czes., słow. *divizna*, słow. gw. *dyvyzna* (Machek 1954: 209; Buffa 1972), czes. gw. *děvizna* (Kosík 1941), czes. *devizna* (Rystonová 2007), głuź. *dźiwizna*, serb. *дивизма*, chorw. *divizna*, *divizma*, bułg. *дивизма*, *дивизна* (Machek 1954: 209; SP s.v. *divizna* 2; Radyserb-Wjela 1909; Lajnert 1954; Šugar HBI; Skok ER I 403; Simonović BR; BER I 385; Achtarov 1939). Polska nazwa u Stanki może pod wpływem czeskim (Reczek 1968: 119; Spólnik 1990a: 67), południowa lokalizacja polskich poświadczeń gwarowych też świadczy o ich oparciu w gwarach słowackich i czeskich. Forma *dziwizna* kontynuuje psł. **divizna*. Etymologię tego leksemu przekonująco wywiódł w dwóch artykułach Kazimierz Moszyński (1953: 361–362; 1955a: 126–127). Przychyła się do niej Anna Spólnik (1990a: 67) i SP s.v. *divizna*. Psł. **divizna* jest derywatem od czasownika **diviti* w pierwotnym znaczeniu ‘błyszczyć, jaśnieć, lśnić’, utworzonym za pomocą sufiksu *-*izn-a*. Nazwa wiązałaby się z jasnożółtym kolorem okazałych kwiatów i względnie dużą wysokością rośliny. Moszyński (1955a: 126–127) podaje jeszcze jedno bardzo ważne uzasadnienie dla tej etymologii. Mianowicie przytacza wiele źródeł (obcojęzycznych, ale także *Dykcyonarz* Kluka 1786–1788 III 150), które informują, że dawniej na wielu obszarach w Europie liście dziewanny były używane jako knoty do lamp, bądź całe rośliny, nasączone olejem lub smołą, służyły jako świece, łuczyna, pochodnie oraz do rozpalania ognia. Świadczą o tym różne obce nazwy dziewanny, takie jak niem. *Königskerze*, dosł. ‘królewska świeca’, *Donnerkerze* ‘gromnica’, *Himmelbrand* dosł. ‘niebieska żagiew’, ukr. *луційник* (od *луційна* ‘łuczyno’) (por. Moszyński 1955a: 126–127; Annenkov 1878: 375), por. też np. pol. gw. *królewska świeca* (FF 15), ros. gw. *царская свѣча* (Annenkov 1878), brus. gw. *царская свечка* (Kiselevskij 1967), czes. gw. *svíce královská* (Kosík 1941), ukr. gw. *carśka svička* (Makowiecki

1936: 394), serb. gw. *кpaљевска свића* (Šulek 1879; Simonović BR), bułg. gw. *цaрскa свѣщць* (Achtarov 1939). Teżę tę w pełni potwierdza Marzell (2000 IV szp. 1025): „Die getrockneten Stengel wurden auch tatsächlich, mit Harz oder Wachs getränkt, als Kerzen oder Fackeln benutzt“³⁴. Moszyński (1955a: 127) dodaje: „gatunki dziewanny thapsus, thapsiforme, phlomoides i lychnitis nadają się na świece itp. nie tylko dzięki swym kształtom, lecz także dzięki gęstemu kutnerowi (owłosieniu), który mocno naciąga tłuszczem, a też ułatwia dobre palenie się suchej rośliny, nawet tłuszczem nie nasyconej” (por. też *Motywacja semantyczna nazw, knotnica*). Inna, mniej przekonująca etymologia łączy psł. **divizna* z przymiotnikiem **divъ* ‘dziki’, uwypuklając fakt, że dziewanna jest rośliną dziko rosnącą (tak np. Bańkowski ESJP s.v. *dziewanna*, za Sławskim SEJP s.v. *dziewanna* i Rostafińskim, Symb. I 298)³⁵. Istnieje jeszcze mało prawdopodobna hipoteza, która wiąże psł. **divizna* z rzeczownikiem **divъ* ‘podziw, zachwyty’ od czasownika **diviti* ‘patrzeć z podziwem, obserwować, wprawiać w podziw, zachwyty’ (por. Machek 1954: 209).

głowacz (*głowoc, głowucz*) ‘chaber bławatek, *Centaurea cyanus* L.: kiel, lub, sand, pn.-zach. Mp; Majewski SN; Pastusiak 2007; Poprzęcki 1990; kart. SGP; K II 88; Nitsch, Mrozówna 1955; nazwę notuje już Stanko 1472 oraz podaje Rostafiński z zapisów średniowiecznych, potem pojawia się ona u Bartłomieja z Bydgoszczy 1532 (Spólnik 1990a: 13; Symb. I 337); por. ukr. gw. *hołowateń* (Makowiecki 1936: 86), słoweń. gw. *glavinec, modri glavinec* (Karlin 1964), por. też ros. gw. *главатъ* (Annenkov 1878), przy czym, jak sądzi nie bez racji Annenkov (1878: 89), forma może być wariantem fonetycznym podolskiej gwarowej nazwy *блаватъ*. Polska nazwa i inne nazwy słowiańskie motywowane są kształtem koszyczków kwiatowych. Nazwy są przejrzyste słowotwórczo jako derywaty od *głowa* z różnymi sufiksami. Brak odpowiedników formalnych polskiej formacji *głowacz* w językach słowiańskich świadczy, że powstała ona na gruncie polskim. Nitsch i Mrozówna (1955: 106) twierdzą, że *głowacz* może być „bardzo stary, ale trudno go uznać za pierwotny wobec rozerwania przezeń jednolitości geograficznej tak starego i niezrozumiałego wyrazu jak *chaber*”.

komonica (*komunica*) ‘nostrzyk żółty, *Melilotus officinalis* (L.) Pall.: dąb-tar; kart. SGP; Majewski SN; nazwa poświadczona ze średniowiecza przez Rostafińskiego (Symb. I 209), potem występuje u Spiczyńskiego 1542 (ale u tego autora w formie *komenica*), u Marcina z Urzędowa 1595, Kluka 1786–1788 i Jundziłła 1791 (Spólnik 1990a: 33–34); por. stczes., czes. *komonice*, słow., łuz., ros. *komonica* (Machek 1954: 120; Rystonová 2007; Buffa 1972), por. łuz. *komonc* (*żółty*) (Radyserb-Wjela

³⁴ Zob. też wyjątkowo liczne nazwy dziewanny w języku niemieckim, które wiążą się semantycznie z jej zastosowaniem jako świece bądź łuczywa (Marzell 2000 II szp. 1026–1031).

³⁵ Jednak Moszyński (1953: 361) jest temu zdecydowanie przeciwny, argumentując, że „roślin dzikich jest tysiące”, więc czemu właśnie dziewanna miałaby mieć nazwę związaną z przymiotnikiem **divъ* ‘dziki’, gdy w dodatku nie rośnie ona tylko na miejscach dzikich.

1909; Lajnert 1954), ros. gw. *комоница* (Annenkov 1878). Nazwa odnosiła się w historii języków słowiańskich do różnych roślin³⁶ (por. Spólnik 1990a: 82). Jej podstawą jest psł. dial. **komonjъ* ‘koń’ (Sławski SEJP II 389), poświadczone ze źródeł staroruskich i staroczeskich (Brückner SEJP 254). Ponieważ brak jest podstawy derywacyjnej w języku polskim, Sławski i Machek (1954: 120) przyjmują czeskie pochodzenie nazwy, jednak Janusz Siatkowski (por. Basaj, Siatkowski 2006: 97–98) uważa, że jest to nazwa rodzima, biorąc pod uwagę jej dawność (od początku XV w.), powszechność w gwarach polskich poza obszarami wpływów czeskich oraz w całej niemal Słowiańszczyźnie (por. też Spólnik 1990a: 82). Jeśli przyjmie się, że nazwa jest derywatem od **komonjъ* ‘koń’, to wtedy za jej podstawę semantyczną należy uznać fakt, że roślina służyła przede wszystkim jako pasza dla koni, por. też inne polskie gwarowe nazwy nostrzyka żółtego, takie jak *komonicznik*: dąb-tar; kart. SGP; *komonika*: dąb-tar; kart. SGP; por. chorw., serb. *komonika*, *kotoljika*, bułg. dial. *комунига*, *куманига* (Wróbel 2004: 37), bułg. gw. *жълта комунига*, *жълта кумунига*, *жълта кумуника* i inne (Achtarov 1939), mac. gw. *куманика* (Simonović BR), por. słow. *komonik* (Buffa 1972). Pośrednim dowodem na pochodzenie nazwy od **komonjъ* ‘koń’ jest inna polska gwarowa nazwa nostrzyka, mianowicie *koniczyna*: Мр³⁷; kart. SGP; Majewski SN. Istnieje jeszcze inna (mniej prawdopodobna) hipoteza, która wyprowadza *komonicę* od niezachowanego w Słowiańszczyźnie wyrazu, który odpowiadałby lit. *kamānė* ‘trzmiel, dzika pszczoła’ (por. Wróbel 2004: 37, za: Machek ES¹) i psł. **komarъ* pierwotnie ‘uporczywie brzęcząca owad’ (por. Borys SEJP s.v. *komar*, *trzmiel*).

łopuch (*łapuch*) ‘łopian większy, *Arctium lappa* L., syn.: *Lappa maior* Gaertn., *Lappa officinalis* All.’ lub ‘łopian mniejszy, *Arctium minus* Bernh.’ lub ‘łopian pajęczynowaty, *Arctium tomentosum* Mill.’: ciesz, n-tar, lub, tarn, jas, hrub, siem, krak, myślen, biał-podl, aug, ok. Grodna [Bruś], Podole [Ukr]; SSSL; PZZ; ZL; Pelcowa NR; SGRT; PZL; Pastusiak 2007; ZDK; SWil; Gustawicz 1882; kart. SGP; Majewski SN; K III 78, V 87; forma poświadczona przez Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 jako określenie łopianu większego, *Arctium lappa* L. (Spólnik 1990a: 29); nazwa szeroko rozpowszechniona w językach słowiańskich, por. czes. *lopuch*, *opuch*, *lopouch*, słow. *lopúch*, *lopauch*, *laupuch* (Machek 1954: 254–255; Rystonová 2007; Buffa 1972), ros. *лопух* (Kiselevskij 1967), ros. gw. *лопухъ*, *пыпухъ* i inne (Annenkov 1878), ukr. gw. *лорух*, *лерих*, *ларух*, *лурух*, *лырих* (Makowiecki 1936: 199), por. ukr. gw. *лєрих*, *лопух*, *лорих*, *лырих* (Pastusiak 2007; Čižmárová 2008), brus. *łarùch*, *łorùch*, *łopux*, *łanux* (Pastusiak 2007; Kiselevskij 1967), chorw. gw., serb. gw. *lariuh*, *lєriuh*, *loriuh*, *łopux* i inne (Šugar HBI; Simonović BR), por. też bułg. gw. *лопуї*, *лопоишъ*, *лопуишъ* (Achtarov 1939). Psł. **loruχъ* ‘roślina z wielkimi liśćmi’, derywat z sufiksem *-uχ-ъ od szcążkowo zachowanego psł. **lor-ъ* ‘coś

³⁶ W dziejach języka polskiego nazwa odnosiła się także do koniczyny, *Trifolium*, jednak w gwarach to znaczenie zanikło (Spólnik 1990a: 82).

³⁷ Chodzi oczywiście o lokalizację geograficzną *koniczyny* w znaczeniu ‘nostrzyk żółty, *Melilotus officinalis* (L.) Pall’, a nie koniczyny jako *Trifolium*, poświadczonej na obszarze całej Polski.

płaskiego, (duży) liść, Boryś SEJP s.v. *łopuch*, zob. też Spółnik 1990a: 65; inaczej, mniej przekonująco, Bańkowski ESJP s.v. *łopuch*, *łopian*.

mlecz (*mlyc*, *mlic*, *mlac*, *mloc*) ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: n-tar, Orawa, kiel, Pom zach; prawie oggw. (wg OLA 3 m. 51); SGRT; kart. SGP; SSSL; PZZ; ZL; FF 13; SZ; Pelcowa NR; USK; OLA 3 m. 51; nazwa bardzo dawna, poświadczona już u Stanki 1472, zob. też Symb. I 341 (Spółnik 1990a: 32), por. czes. gw. *mlěč*, *mlíč* (Machek 1954: 233; Rystonová 2007), słow. *mlic*, *mleč*, *mlič* (Buffa 1972), łuz. *mlóč*, *mlóčnak* (Radyserb-Wjela 1909; Lajnert 1954), chorw. *mliječ* (Boryś SEJP s.v. *mlecz*), serb. *млеч* (Simonović BR), por. ukr. gw. *mołoc dkyj* (Makowiecki 1936: 367). Nazwa, jak wspomniałam przy omawianiu motywacji semantycznej nazw, odnosi się do mlecznego soku rośliny, który wypływa po przełamaniu łodygi mniszka. Stąd nawiązanie w etymologii do *mleka*, por. psł. **melčb* (< **melk-j-b*) ‘roślina zawierająca płyn podobny do mleka’³⁸ (Boryś SEJP s.v.; Bańkowski ESJP s.v.; por. też Spółnik 1990a: 71); por. też formacje z innymi sufiksami jako nazwy mniszka w innych językach słowiańskich, jak np. ros. gw. *молочай*, *молочникъ* i inne (Annenkov 1878), por. też *молочай* z Polesia (Bejlina 1968), brus. gw. *малачай* (Kiselevskij 1967), słoweń. gw. *mlečec*, *mlečje* (Karin 1964), chorw. gw. *mlačak*, *mlečec*, *mličak*, *mliječnjak* i wiele innych (Šugar HBI), serb. gw. *млечак*, *мличак*, *млечац*, *млечец* i inne (Šulek 1879; Simonović BR), bułg. gw. *млечка* (Achtarov 1939).

modrak (*modrok*) ‘chaber bławatek, *Centaurea cyanus* L.’: szt, Ostródz, Wr, Mr, łow, krak, Mp pn-zach; Wp, Pom pd; Kasz; MSGP; kart. SGP; Dubisz; FF 142; SSSL; PZZ; ZL; Pelcowa NR; SWil; Majewski SN; Poprzęcki 1990; Mrozówna, Nitsch 1955; nazwę notuje już Stanko 1472, podaje ją też ze słowniczków średniowiecznych Rostafiński (Symb. I 337), następnie Siennik 1568 i Syreniusz 1613, potem pojawia się ona w licznych polskich słownikach (Spółnik 1990a: 13); por. stczes., czes. gw. *modrák* (Kosík 1941; Machek 1954: 259), słow. *modrák* (Buffa 1972). Motywację stanowi tu niebieski kolor kwiatów rośliny. Według Nitscha i Mrozówny (1955: 106) *modrak* może być nazwą „pierwotną”. Jest to derywat od przymiotnika *modr-y*³⁹ z sufiksem *-ak*. Przymiotnik ten jest podstawą wielu nazw

³⁸ Zarówno w przeszłości, jak i współcześnie w polskich gwarach, a także w językach słowiańskich nazwa odnosi się i odnosi także do kilku innych roślin zawierających charakterystyczny biały sok, a nawet sok innego koloru (zob. w dalszej części rozdziału), por. pol. *mlecz*, *Sonchus*, nazwa poświadczona od staropolszczyzny (Symb. I 343), potem u Falimirza 1534, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (por. Spółnik 1990a: 32), por. też. np. słow. *mlic*, *Sonchus* (Buffa 1972: 329), chorw. gw. *mlič* ‘wilczomlecz, *Euphorbia*’ (Šugar HBI s.v. 441; Boryś SEJP s.v. *mlecz*).

³⁹ Przymiotnik *modry* jest poświadczony w polszczyźnie od XV w. W staropolszczyźnie oznaczał kolor niebieski lub fiołkowy. Psł. **modrō* ‘niebieski, ciemnoniebieski’ jest prawdopodobnie prapokrewny z łac. *madicus* ‘mokry, wilgotny, zmoczony’ i *madēre* ‘być mokrym, wilgotnym, przemoczonym, ociekać’, gr. *μαδάω* ‘wilgotnieję, rozplynam się’, stąd pierwotne, etymologiczne, znaczenie przymiotnika byłoby ‘mający barwę czegoś wilgotnego, mokrego (barwę wody)’ (por. Boryś SEJP s.v. *modry*).

chabra bławatka w językach zachodniosłowiańskich i niektórych południowo-słowiańskich (por. np. serb., chorw. *modrica* [zob. Machek 1954: 259; Spólnik 1990a: 82], chorw. gw. *modrec, modrinjak, modriš* [Šugar HBI], serb. gw. *модрац, модрец, модрињак, модрица, модриш, модруља* [Šulek 1879, Simonović BR], słoweń. gw. *modriš, modriž, modrica* [por. Karlin 1964], bułg. gw. *модрика* [Achtarov 1939], zob. także *Motywacja semantyczna nazw*, nazwy związane z kolorem kwiatów).

omieg (*omiak, omięg, omiag, omiek, łomiak, ułomiak*) ‘tojad mocny, Aconitum firmum (Rchb.) Neilr., syn.: Aconitum napellus L.: n-tar, Ostródz, Wr, Mr; SSSL; USK; SGRT; Gustawicz 1882; Majewski SN; K III 76, 442; USK; formy *omięg* i *omięg* poświadczą Rostafiński z rękopisów średniowiecznych (Symb. I 164, por. także SStp. s.v.), SP XVI s.v. *omięg* (z wielu źródeł), potem u Syreniusza 1613 znajdujemy zestawienie *psi omieg* (Spólnik 1990a: 49), nazwę notują też Knapiusz TPLG 1621–1632 i Linde SJP, por. stczes. *oměj, voměj* (Machek 1954: 45), czes. gw. *omej, voměj, vomen, vomín* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. gw. *omej, oměj, vomej, omich* (Buffa 1972), ros. gw. *omezь* (Annenkov 1878)⁴⁰, ukr. gw. *omiak* (Makowiecki 1936), słoweń. gw. *omej* (Karlin 1964), por. też bułg. gw. *омаякъ* (Achtarov 1939)⁴¹. Według Rostafińskiego (Symb. I 164–165) „*omieg* znaczy po polsku trucizna”. Jako potwierdzenie swojego poglądu podaje uwagę Marcina z Urzędowa (1595): „a to ma w sobie *omiąg*”. Podaje także, że w Tatrach *omieg* nazywa się zarówno Aconitum (tojad), jak i Colchium⁴². Gdy owce strują się omiegami, górale mówią, że się *omiażdżyły*. Machek (1954: 46) łączy czes. *oměj* i pol. *omieg, omiag* z **oměždžiti*, a to z **mězga*. Według Bańkowskiego (ESJP s.v. *omieg*) jest to „sztucznie rozpowszechniony termin herbarski”, a jego forma staropolska wywodzi się z błędnego odczytania postaci staroczeskich, w których litera <g> oznacza [j]. Sama zaś forma czeska została – twierdzi Bańkowski – przejęta z wołoskiego dialektu wędrownych owczarzy górskich. Najbardziej przekonująca jest etymologia Vasmera, który wiąże psł. **oměgь* z czasownikiem *migat’* (< psł. **migati* ‘migać, mrugać’, por. lit. *miegóti* ‘spać’, *migtī* ‘zasypiać’, Boryś SEJP s.v. *migać*) z powodu odurzającego działania rośliny (por. Vasmer ES III 138–139). W języku rosyjskim nazwa odnosi się także do ‘trującego, gorzkiego napoju’ (por. też Spólnik 1990a: 73). Należy zauważyć, że w ESSJ brak hasła *oměgь*. Warto wymienić w tym miejscu też inną polską gwarową nazwę tojadu, mającą ten sam etymon, mianowicie *omięga* (*omięga, łomięga*): n-tar; SGRT; por. czes., słow. gw. *omega* (Rystonová 2007; Buffa 1972).

⁴⁰ Co ciekawe, Annenkov (1878: 7) uważa tę nazwę za zapożyczenie: „съ друг. язык.”.

⁴¹ Nazwa bułgarska ma raczej bliższy związek z ros. *маячить* i pol. *majaczyć, majak*, łączącymi się z wschł. **majakъ* (zob. Boryś SEJP s.v. *majaczyć, majak*), co odnosi się, jak i inne nazwy, do halucynogennych właściwości rośliny, por. też bułg. gw. *смаякъ* ‘tojad ogrodowy, Aconitum cammarum Jacq.’ (Achtarov 1939).

⁴² Niewątpliwie Rostafiński miał na myśli zimowit jesienny, Colchicum autumnale L., rosnący najczęściej na łąkach podgórskich. Obie rośliny są silnie trujące (por. np. Czikow, Łaptiew 1988: 371).

pępawa (*pąpawa, papawa, pompawa*) ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: n-tar, sand; OLA 3 m. 51; FF 13; Poprzęcki 1990; Linde SJP; SWil; Majewski SN; formy *papawa, pempawa* i *pępawa* notuje Rostafiński z glos średniowiecznych (Symb. I 341), u Marcina z Urzędowa 1595 jest zapis <*papawa*>, powtarzają go Knapiusz TPLG 1621–1632, Guldenius 1641 i Trotz 1764, u Falimirza 1534 jest *pępawa* (Spólnik 1990a: 32); por. czes. gw. *pupava, popupava, pumpava, púpava*, słow. gw. *púpava, pumpava* (Kosík 1941; Machek 1954: 233; Rystonová 2007, Buffa 1972), ukr. gw. *pompava, popava, pupava* (Makowiecki 1936: 367), w dialektach ukraińskich formy uważane są za pożyczki z polskiego (Pastusiak 2007: 227), warto jednak zaznaczyć, że formę *nonaba* notuje z dawnych rękopisów Annenkov (1878). Wydaje się, że nazwy mają związek z psł. **pōp-* ‘nabrzmienie, napęcznienie’, pokrewne z lit. *paĩpti* ‘nadymać się, puchnąć’⁴³ (por. Budziszewska 1965: 232; Boryś SEJP s.v. *pępek*; Spólnik 1990a: 79). Tu warto wymienić też inną nazwę mniszka tego samego pochodzenia, mianowicie *pępała* (*pypała*): n-tar; OLA 3 m. 51. Wydaje się, że warto przytoczyć tu brus. gw. *nynok* i *nanku* jako nazwy mniszka (Kiselevskij 1967).

przywrot ‘przywrotnik pasterski, *Alchemilla pastoralis* Bus.’: Gustawicz 1882; K III 278, IV 440; nazwa jest dawna – pojawia się u Siennika 1568, następnie u Syreniusza 1613, potem u Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764, podaje ją także Helwing z Prus Książęcych z XVIII w. (Spólnik 1990a: 41; Helwing Prusy 23); por. ze starych rękopisów ros. *приворотъ* i ros. gw. *приворотень* (Annenkov 1878), por. też ukr. *pryvorot* (Makowiecki 1936: 18). Nazwa jest motywowana rzeczonymi własnościami magicznymi rośliny (por. *Motywacja semantyczna nazw*). Jest przejrzysta słowotwórczo: **pri-vort-*, por. psł. **vortiti* ‘kręcić, obracać’. Nazwa może mieć rodowód prasłowiański.

Stare zapożyczenia

Część odziedziczonych nazw roślin w gwarach polskich to stare pożyczki, najczęściej z łaciny średniowiecznej i późniejszej oraz z języka czeskiego, ale też z greki i z języka niemieckiego. Zwykle brak ich we współczesnych polskich słownikach, natomiast często figurują w słownikach historycznych języka polskiego i w różnych opracowaniach dawnych polskich nazw roślin⁴⁴. Aby dociec ich proveniencji, należy zestawiać je ze stosownymi nazwami obcymi w historii. Można zadawać pytania: skąd tak wiele elementów obcych w gwarach, jakimi drogami się tam przedostały? Przyczyn i dróg jest co najmniej kilka. Kalki i zapożyczenia

⁴³ Nie przekonuje wyjaśnienie Rostafińskiego (Symb. I 341–342), który uważa, że polskie i czeskie nazwy pochodzą ze zniekształcenia niem. *papenplat, pypanne, pypow*.

⁴⁴ W ten sposób, badając ich historię w słownikach i źródłach, można oddzielić nowe zapożyczenia od pożyczek dawnych.

w nazwach roślin powstawały przy kopiowaniu zielników łacińskich, najczęściej w klasztorach. Do nazw obcych dopisywano wówczas nazwy polskie lub tworzone je, przyswajając lub tłumacząc nazwy obce (por. *Wprowadzenie*)⁴⁵. Otóż, jak wspomniałam na wstępie, znacząca w tym względzie jest rola klasztorów. Mnisi bowiem szerzyli w okolicznych miejscowościach nie tylko wiedzę o roślinach, lecz także ich nazwy, przede wszystkim te oparte na łacinie, grece i języku niemieckim. Niektóre przedostawały się na grunt polski w postaci zapożyczeń, część z nich była przejmowana jako kalki. Wiadomo, że gwary przechowują dawne słownictwo, które w języku ogólnym już zanikło (por. wcześniej w tym rozdziale). Część tego dawnego słownictwa to właśnie nazwy roślin, a wśród nich zachowane na równi z nazwami rodzimymi – dawne zapożyczenia i kalki. Warto też uzmysłowić sobie, że na wsi nie wszyscy znali się (i znają się) na roślinach. Z reguły wiedzę taką miały tylko wybrane osoby, te, które zajmowały się leczeniem. Wiedza o roślinach i ich nazwy były przekazywane z pokolenia na pokolenie. Obecnie wiedza ta i dawne nazwy roślin gwałtownie zanikają, ponieważ warunki życia na wsi zmieniły się diametralnie. Nikt już nie chce pomocy lekarskiej od wiejskich znachorek, nikogo z młodszych pokoleń nie interesują dawne nazwy roślin... Tym bardziej interesująca wydaje się diachroniczna analiza nazw roślin, które po badaniach historyczno-porównawczych okazują się kalkami o długiej tradycji.

Jak podkreśla w swoim artykule Kwiryna Handke (1997a: 165–166),

apellatywne nazewnictwo przyrodnicze ujawnia skomplikowane i bardzo specyficzne relacje między językiem biorcą i językiem dawcą (w wypadku, gdy jest nim łacina), których nie da się sprowadzić jedynie do aktu genetycznego (tzn. przekazania elementu leksykalnego czy też znaczenia wyrazu), ponieważ relacje te mają dalsze reperkusje w sferze funkcjonowania tych elementów w języku polskim.

Autorka zaznacza, że przyrodnicza leksyka łacińska napływała do języka polskiego kilkoma falami – najpierw, jeszcze w średniowieczu, w postaci słowniczków nazw roślin, potem obcych herbarzy, wreszcie w postaci nowoczesnej terminologii botanicznej. Z tego wszystkiego przez wieki korzystali twórcy polskich zielników (por. Handke 1997a: 166; 1997b: 179–180). Poza tym równolegle posługiwano się rodzimym nazewnictwem oraz nazwami ludowymi (autentycznie gwarowymi), zwłaszcza w zakresie roślin leczniczych i uważanych za magiczne⁴⁶. Józef Rostański polską nomenklaturę botaniczną datuje od XIII wieku, a jej znaczny rozwój przypada na wiek XVI (por. Rostański 1900; Handke 1997a: 166). Polskie i łacińskie nazewnictwo botaniczne wzajemnie na siebie oddziaływały przez wieki, stąd na przykład pewne podobieństwa w budowie słowotwórczej łacińskich i polskich nazw roślin, zwłaszcza w zakresie nazw będących zestawieniami (por. *Budowa*

⁴⁵ Należy mieć na uwadze, że były to nazwy dawne, przedlinneuszowskie.

⁴⁶ Należy zaznaczyć, że część nazw gwarowych przedostała się do oficjalnego nazewnictwa botanicznego. Jako przykłady Zofia Radwańska-Paryska wymienia *goryczkę*, *dziewięciśli* i *urdzik* (SGRT 8).

słowotwórcza nazw). Ewolucja nomenklatury łacińskiej (duże zmiany w średniowieczu, następnie w renesansie, potem terminologia Linneusza i jej uściślenia) pociągała zmiany w nazewnictwie polskim, ponieważ nazwy polskie były w pewien sposób sprzężone z łacińskimi poprzez zielniki. Wynikiem zmian w obu nomenklaturach jest duża synonimia i polisemia. Co więcej, stała współobecność nazw polskich i łacińskich spowodowała powstanie wielu kalk i hybryd w polskich nazwach roślin (szerzej: Handke 1997a: 166–167).

Oto przykłady starych zapożyczeń, często jeszcze z epoki średniowiecza, które się zachowały (przynajmniej do niedawna) w gwarach polskich.

angelika ‘dzięgiel leśny, *Angelica silvestris* L.’: n-tar [Orawa]; Waniakowa 2005a; SP XVI poświadcza formę *anjelika*, u Mączyńskiego 1564 jest *angelica*, Siennik 1568 notuje *anyelika*; por. czes. daw. *angelika*, słow. *anjelika* (Machek 1954: 162), czes. gw. *anjelika* (Kosík 1941), słow. *angelika*, *andelika* (Buffa 1972), głuź. gw. *angilka* (Radyserb-Wjela 1909), słoweń gw. *angelika* (też *vanelka*) (Simonović BR; Karlin 1964), chorw. gw. *andjelika*, *angèlika* (Šugar HBI). Nazwa stanowi pożyczkę ze śrlac. *angelica* (*herba*) (por. łac. *angelicus* ‘anielski’), *angelica silvestris* (*maior*), pośw. w X w. (por. Marzell 2000 I szp. 307, 1336), co z gr. ἀγγελική ‘dzięgiel leśny, *Angelica silvestris* L.’⁴⁷ (por. Genaust 2005: 63), por. niem. gw. *Angelika*, *Wilde Angelik* (pośw. 1781) i inne formy (por. Marzell 2000 I szp. 310). Polska nazwa gwarowa albo kontynuuje nazwę dawną na podstawie gwar słowackich, por. zasięg geograficzny, albo jest zapożyczeniem z tychże gwar.

baldrian (*badrian*, *balderian*, *baldrijan*, *baldryjan*, *bałdryjan*, *bielrzan*, *bielrzan*, *bieldrzan*, *biedrzan*) ‘kozłek lekarski, *Valeriana officinalis* L.’: Trzemeszno, pozń; szt, wej, strzel-opol, opol, lubl, G Śl, mal; SGP; SSSL; PZZ; ZL; FF 13; USK; Poprzęcki 1990; Majewski SN; Köhler 1993b; zapis <*valdrian*> figuruje już u Stanki 1472, por. też Symb. I 313, słownik Knapiusza TPLG 1621–1632 poświadcza formę *baldryan*, którą podaje za nim Trotz 1764 (Spólnik 1990a: 26); śrlac. *valeriana*, *valariana*, *valleriana* (Symb. I 313); por. czes. gw. *baldrán*, *paldran*, *baldrian*, *baldryján* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. *baldrián*, *baldrian*, *baldryn*, *boldrián* (Buffa 1972), łuź. *bałdrijan* (Radyserb-Wjela 1909; Lajnert 1954), ukr. gw. *valerjan*, *oveřan*, *buldyrjan*, *bułdyrjan* (Makowiecki 1936: 391), por. ros. *балдерьян* notowane w słowniku Nemnicha (1797) (Fałowski 2008: 36), formy *балдырьян* i *балдриан* podaje także SRJ XVIII, ros. gw. *балдріань*, *балдырь*, *балдырьянь*, *булдырьянь* (Annenkov 1878), por. też brus. gw. *валяр’ян* (Kiselevskij 1967) i *валриана* z Polesia (Bejlina 1968), serb. gw. *булдиријан* (Simonović BR), słoweń. *baldrijan* (Karlin 1964), bułg. gw. *балдарнань* (sic!), *валериуань* i inne (Achтарov 1939). Polska nazwa (wraz z wariantami fonetycznymi) i większość wymienionych tu nazw słowiańskich stanowią pożyczki z niem. *Baldrian* (Spólnik 1990a: 91).

⁴⁷ Jak wiadomo, greckie formacje przymiotnikowe, określające przynależność, budowane w rodzaju męskim za pomocą sufiksu -ικ-ός, w rodzaju żeńskim -ικ-ή, mogą mieć w łacinie odpowiedniki zakończone na -ica -ice lub nie mieć żadnych (por. Moszyńska 1975: 95).

Nazwa niemiecka kontynuuje śrwn. *baldrian*, które jest zapożyczeniem z śrlac. *valeriana* (por. Marzell 2000 IV szp. 991–992). Polska nazwa gwarowa kontynuuje dawną nazwę polską na podstawie gwar niemieckich (por. zasięg geograficzny).

benedykt (*benedyk*, *benedik*, *banadek*, *panadek*, *banagdyk*) ‘kuklik pospolity, *Geum urbanum* L. i ‘kuklik górski, *Geum montanum* L.’: Zakopane, n-tar, ośw, Mr i Wr; SGP⁴⁸; SGRT; USK; SWil; Gustawicz 1882; Majewski SN; zapis <*benedzigt*> widnieje u Stanki 1472, postać *benedykt* poświadcza także Józef Rostafiński ze słowniczków średniowiecznych (Symb. I 195), zob. też SStp. (s.v.), formę *benedikt* znajdujemy u Siennika 1568 i Guldeniusa 1641, *benedykt* jest u Syreniusza 1613 i w słowniku Knapiusza TPLG 1621–1632, natomiast postać *benedykta* pojawia się w słowniku Mączyńskiego 1564 i u Marcina z Urzędowa 1595 (Spólnik 1990a: 27), poświadcza ją też SStp. (s.v.); śrlac. *benedicta*, *benedicta alba*, *benedicta rufa* (por. łac. *rufus* ‘czerwony’), *benedicta herba* (Symb. I 194–195; Marzell 2000 II szp. 683); por. stczes. *benedykt*, *benedicht* (Machek 1954: 105; Wróbel 2004: 43), czes. gw. *benedykt* (Kosík 1941), słow. *benedykt*, *benedik* i *benadykt* (Buffa 1972: 269), serb., chorw. *бeнeдикуица*, *benedičica* (Šulek 1879: 13; Simonović BR), chorw. gw. *benedik* (Šugar HBI). Według Wróbla (2004: 43) i Spólnik (1990a: 86) stpol. *benedykt(a)* i stczes. *benedykt*, *benedicht* są bezpośrednimi pożyczkami z łac. *benedicta* (*herba*); por. też stwn. *benedicte*, *bundicte*, śrwn. *benedicten* (pośw. 1492), dniem. gw. *Benediktenkrut* (pośw. 1500), niem. *Benediktenkraut* (pośw. 1776) i wiele innych (por. Marzell 2000 II szp. 687), por. też ang. *St. Bennet’s herb*, fr. *herbe de Saint-Benoît*, *benoite*, hiszp. *hierba de San Benito*, włos. (*erba*) *benedetta*, niderl. *benedictuskruid*, duń. *benedikte* (pośw. k. XV w.), *benedikturt* (pośw. 1533) (por. Marzell 2000 II szp. 687). Nazwy prawdopodobnie związane z szeroko znanymi właściwościami leczniczymi rośliny. Machek (1954: 105) i Marzell (2000 II szp. 687) podają, że korzenie tej rośliny były zbierane około uroczystości św. Benedykta – 21 marca.

celidonia (*cendalia*, *cyndalia*, *cendalija*, *cyndelija*, *cyndalija*, *cyndaleja*, *cyngalia*, *cyndabija*, *cencylia*, *cyncylia*, *cencelija*, *cecelija*, *cecelia*, *cencylija*) ‘glistnik jaskółcze ziele, *Chelidonium maius* L.’: Śl, kiel, wys-maz, biał-podl, ok. Kałuszyna, rawic, kościań, śrm, wrześ, Pom, ok. Mińska [Bruś]; SGP; FF 15; SSSL; PZZ; PZL; USK; Köhler 1993b; ZDK; Poprzęcki 1990; Majewski SN; SWil; formę *celidonia* notuje Rostafiński już z glos średniowiecznych (Symb. I 172), później ją podają Falmirz 1534, Marcin z Urzędowa 1595, Syreniusz 1613 i Murlimiusz 1615 (Spólnik 1990a: 18); por. stczes. *celidoni* (i inne), czes. gw. *celadona*, *celduně*, *cendalie*, *cendelia*, *cendelina*, *celidana*, *celidonia*, *cendalia* i inne (Kosík 1941; Machek 1954: 54; Rystonová 2007), słow. *celidonia* (Buffa 1972), w dawnych zielnikach wschodniosłowiańskich pojawia się m.in. *цилидония* (por. Chodurska 2003: 64; Annenkov 1878: 94), ukr. gw. *celidonja*, *selidonja*, *selidomja* (Makowiecki 1936: 92), ukr. gw.

⁴⁸ W SGP (s.v. *benedykt*) pomyłka w definicji: „kulik”.

cencelia, brus. gw. *cencyleja*, *cenceleja*, *цанцыля* (Pastusiak 2007; por. też Kiselevskij 1967), słoweń gw. *cengulja*, *cingola*, *cindolka*, *ceduljka*, *senedolka*, *senodolka*, *sendolka*, *sidolka* (Simonović BR, Karlin 1964), chorw. gw. *celadonija*, *celendonija*, *celidonija*, *cindola* i wiele innych (por. Šugar HBI), podobnie serb. gw. *целадонија*, *целидонија* i wiele innych form (Šulek 1879; Simonović BR); śrlac. *celidonia*, *celidonia major*, *chelidonia*, *chelidonium* (Symb. I 172; Marzell 2000 I szp. 923; André 1956: 86). Nazwa polska jest bezpośrednią pożyczką ze śrlac. *celidonia*, wariantu fonetycznego łac. *chelidonia*, który notuje m.in. już Pliniusz (André 1956: 86). Jest to wariant morfologiczny łac. *chelidonium*, pochodzącego z gr. χελιδόνιον (notowanego już przez Teofrasta i Dioskorydesa, por. Marzell 2000 I szp. 1381; Genaust 2005: 148–149), por. gr. χελιδών ‘jaskółka’ (Sławski SEJP I 513), por. też Moszyńska 1975: 131–132. Już Marcin z Urzędowa (1595: 90) pisał: „*Celidonia* od jaskółki, iż *chelidon* znaczy po grecku jaskółkę” (za: Spólnik 1990a: 87); por. też niem. *Schellkraut* „Umbildung aus lat.-griech. *chelidonium*” (Marzell 2000 I szp. 923). Niemieckie formy *Schellkraut* i *Schellwurtz* są poświadczane (w różnych wariantach) od 1613 roku.

centuria (*centoryja*, *cecuryja*, *centaryja*, *centoryja*, *centoria*, *centurzyja*, *centarzyja*, *canteryja*, *conteryja*, *cantarzyja*, *santarzyja*, *centworyja*, *cyntoria*, *cynteryja*, *cyntoryja*, *czantoria*, *czantoryja*, *cencuryja*, *cencoryja*, *cenceryja*, *cencerzyja*, *cynceria*, *cyncyryja*, *cencelija*, *cencylia*, *cyncelia*, *cyncylio*, *cyndalia*, *cyndalija*, *cendalija*) 1. ‘tysiącznik pospolity, syn.: *centuria* pospolita, *Erythraea centaurium* Pers., syn.: *Centaurium erythraea* Raf., *Centaurium umbellatum* Gilib’: kolb, koniń, dęb, opocz, biał-podl, ok. Cieszyna [Cz], ciesz, strzel-opol, lubl, n-tar, żyw, wad, myślen, gor, przew, rzesz, tarn, krak, boch, ośw, olk, miech, niż, miel, piń, kiel, koniec, radomsz, poznań, olsz, Podole [Ukr]; SGP; MSGP; SGRT; SSSL; PZZ; ZL; SZ; Poprzęcki 1990; SWil; Gustawicz 1882; Majewski SN; Stanko 1472 potwierdza tę nazwę w zapisie <*czantarzia*>, u Falimirza 1534 znajdujemy zapis <*czenturzija*>, Spiczynski 1542 notuje formę <*centurzija*>; nazwa powtarza się ponadto w zbliżonych zapisach w wielu słownikach i zielnikach polskich (por. Symb. I 268; Spólnik 1990a: 13); por. czes. *cintorie* (Rystonová 2007), słow. gw. *centária*, *centnária* (Machek 1954: 182; Buffa 1972), słow. *cencelia*, *cencilia*, *cintoria*, *centaurya* (Buffa 1972), ukr. gw. *cantorija*, *cencerija*, *centavrija*, *centurija*, *cynturija*, *čanturija* (Makowiecki 1936: 143–144), słoweń. gw. *cintara*, *čantara* (Barlè 1937; Simonović BR; Karlin 1964), chorw. gw. *centarija*, *centaura* (Šugar HBI); por. śrlac. *centaurea* (*minor*), *centaura*, *centaurica*, *centauria* i inne (Symb. I 268; Marzell 2000 II szp. 321), nazwa *centaurium minus* neutr. i *centauria* fem., obie w znaczeniu ‘tysiącznik pospolity’ pojawiają się już u Pliniusza (Genaust 2005: 138; André 1956: 79). Nazwy łacińskie tłumaczone jako ‘ziele centaury’, ziele odkryte przez centaury Chejrona (André 1956: 79), wywodzą się z łac. *centum* ‘sto, mnóstwo, duża liczba’ i *aurum* ‘złoto’ (Marzell 2000 II szp. 321). Są to pożyczki z gr. κενταύρ(ε)ιον i κενταυρεία, pośw. już u Dioskorydesa i Teofrasta (szerzej Genaust 2005: 138–139; André 1956: 79). Według Anny Spólnik (1990a: 87)

nazwa polska pochodzi z łac. *centaurium*, jednak prawdopodobniejsze jest, że wywodzi się ona raczej ze śrlac. *centaurea* i podobnych (por. też Moszyńska 1975: 133–134). Świadczyłyby o tym zarówno postaci z dawnej polszczyzny, jak i formy polskiej nazwy gwarowej.

czekanka ‘cykoria podróżnik, *Cichorium intybus* L.’: Śl (K I 276); SGP; Majewski SN; nazwę notuje Stanko 1472 (Spólnik 1990a: 14), poświadczą ją też ze średniowiecza Rostafiński (Symb. I 338), zob. także SStp.; por. stczes., czes. gw. *čakan-ka*, *čekanka*, czes. gw. (morawskie) *čaganka* (Kosík 1941; Machek 1954: 230–231; Wróbel 2004: 35), słow. *čakanka*, *čákanka*, *čekanka* (Buffa 1972), por. głuź. gw. *čakata njewjesta* (Radyserb-Wjela 1909). W polszczyźnie jest to stare zapożyczenie z czeskiego (za: Helwing Prusy 21). W niemieckiej i czeskiej tradycji (Śląsk, Sude-ty) bowiem roślina jest uważana za zaklętą dziewczynę, która czeka na ukochanego przy drodze, por. niem. *Wegwart*, *Verfluchte Jungfrau* (*Jungfer*) (Machek 1954: 230–231; Wróbel 2004: 35; Helwing Prusy 21; Marzell I szp. 993–994). Zgodnie z legendą bowiem kwiaty cykorii swój niebieski kolor zawdzięczają oczom dziewczyny płaczącej za straconym ukochanym. Według innej koncepcji (por. wcześniej w tym rozdziale *przeklęta panna*), nazwa wiąże się z dawnym wierzeniem ludowym, że jest to zamieniona w roślinę przeklęta dziewczyna, która została wygnana z domu, i dlatego zajmuje takie poślednie miejsce, bowiem cykoria podróżnik rośnie zwykle wzdłuż zaniedbanych i porośniętych zielskiem dróg (por. Helwing Prusy 21). W gwarach polskich nazwa zachowała się pod wpływem zakorzenienia w gwarach czeskich i słowackich (por. zasięg geograficzny) bądź doszło do (po-tórnego) zapożyczenia z gwar czeskich.

kosztywał (*kosztyfał*, *kosztyfoł*, *kuszczufał*, *kuśtyfoł*) ‘żywokost lekarski, *Symphytum officinale* L.’: ok. Cieszyna [Cz], ciesz, krak, ok. Grybowa, ok. Bielska-Białej, rzesz, lub, Ostródz, Wr, Mr; PZZ; ZL; FF 13; PZL; USK; Czyż, Wysakowska 1993; Köhler 1993b; Pastusiak 2007; ZDK; Majewski SN; kart. SGP; K II 446; formę *kosztywał* notuje Rostafiński ze średniowiecznych glos i słowniczków (Symb. I 274), również Stanko 1472 zapisuje zestawienie <*kostywał czarni*>, co Rostafiński interpretuje jako *kosztywał czarny* (Symb. I 274), później Falimirz 1534 podaje <*kostywał*>, u Szymona z Łowicza jest *kosztywał*, co powtarzają za nim Spiczyński 1542, Mączyński 1564, Siennik 1568, Syreniusz 1613, Knapiusz TPLG 1621–1632 i Trotz 1764 (Spólnik 1990a: 54)⁴⁹; por. stczes., czes. gw. *kostival*, czes. gw. *košćyval*, *košćivál* (Machek 1954: 191), czes. gw. *kazival*, *kostibal*, *košćival*, *košćeval* (Kosík 1941), słow. *kostival* (Buffa 1972), dłuź. *kóscował* (Sławski SEJP II 546), ukr. gw. *kostival*, *koštivał*, *koštyvał* (Makowiecki 1936: 363) przejęte z polskiego. Nazwa wcześniejsza niż *żywokost* (Spólnik 1990a: 82). *Kosztywał* jest zapożyczeniem ze stczes. *kostival*, które stanowi hybrydę powstałą z niem. *Beinwell* ‘żywokost’

⁴⁹ W średniowieczu nazwa ta odnosiła się również do ostrzenia pospolitego, *Cynoglossum officinale* L., ponieważ istniało wówczas zamieszanie identyfikacyjne odnośnie do tych dwóch roślin i ich nazw.

(por. stwn. *bein-walla*, *beinuuela*, *beinwella*, śrwn. *beinwelle* i wiele innych form, por. Marzell 2000 IV szp. 539–540, dokładniej o postaci czeskiej, w której pierwszy człon złożenia jest kalką, a drugi zapożyczeniem: Sławski SEJP II 547). Za pożyczką z czeskiego przemawia postać fonetyczna z twardym *t* przed **i* oraz geografia wyrazu w Słowiańszczyźnie, jak uważa Janusz Siatkowski (por. Sławski SEJP II 546–547; Basaj, Siatkowski 2006: 101; Spólnik 1990a: 84). Warto tu przytoczyć jeszcze dwie polskie gwarowe nazwy żywokostu, wywodzące się z tego samego etymonu, a przekształcone w drodze etymologii ludowej, mianowicie *koszczywól*: SSSL; USK, i *kosztyfon* (*kuszyfon*): SSSL; USK.

polej (*kolej*) ‘mięta polna, *Mentha arvensis* L.’: ciesz, boch, myślen, przas, aug, Ostródz, Wr, Mr, Kasz; Majewski SN; kart. SGP; K IV 233; nazwę tę notuje już Stanko 1472, jednak jako określenie mięty poleju, *Mentha pulegium* L., za nim powtarzają ją liczni autorzy innych zielników i słowników – zawsze jednak jest to nazwa mięty poleju (za: Spólnik 1990a: 31); nazwa wywodzi się od gatunku mięty poleju (obecnie rzadkiego w Polsce), *Mentha pulegium* L.; por. łac. *pūleium*, *pūlēgium*, *pūlēdium*, dosł. ‘ziele z pchłami’, por. łac. *pūlex* ‘pchła’ (André 1956: 264), śrlac. *pelegium*, *polegium*, *pollegium*, *pulegium*, *pullegium*, *poleium* i inne ‘mięta polej, *Mentha pulegium* L.’ (Symb. I 292; Marzell 2000 III szp. 162); por. stczes., słow. *polej* ‘*Mentha pulegium* L.’ (Wróbel 2004: 46; Buffa 1972), por. też nazwę słoweńską *polaj* dla tego gatunku mięty (Karlin 1964) i chorwackie nazwy gwarowe, takie jak *polajka*, *polajčica* i inne (Šugar HBI); por. też niem. *Wilder Poley* (pośw. 1543), *Wilde Poley* (pośw. 1777) (Marzell 2000 III szp. 149). W języku niemieckim notuje się ponadto następujące nazwy dla mięty poleju: stwn., śrwn. *polei* jako pożyczka z łac. *pulegium*, *puleium*, śrwn. *polei*, *poleie*, *pulei* i wiele innych form (Marzell 2000 III szp. 162). Zatem pol., czes. *polej* są zapożyczone ze śrwn. *pulei*, *polei*, które wywodzą się z łac. *pulegium* (Machek 1954: 203; Wróbel 2004: 46), por. też Brückner SEJP 429; Machek 1954: 203; Spólnik 1990a: 89. Forma *kolej* wskazuje na zupełny zanik przejrzystości etymologicznej omawianej nazwy w gwarach.

przyskiernik (*przyskirknik*) ‘jaskier, *Ranunculus*’: SSSL; Rostafiński z glos średnio-wiecznych podaje formę *przyskirknik* (Symb. I 168), u Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 występuje forma *pryskirknik*, jednak dotyczą one wszystkie jaskra ostrego, *Ranunculus acer* L. (por. Spólnik 1990a: 21), por. śrlac. *flammula*, *flamula*, *flamula maior*⁵⁰ (Symb. I 168; Marzell 2000 III szp. 1263), por. łac. *flammula* ‘płomyczek’, *flamma* ‘płomień’, *flammō* ‘zapalam, rozpalam, rozżarzam’; por także stczes. *pryskyřník* (Machek 1954: 49), czes. gw. *pliskejřník*, *plyskyřník* (Kosík 1941), słow. gw. *pl’uskiernik*, *pl’uzgiernik* (Machek 1954: 49, Buffa 1972), por. ukr. gw. *pryščyrnyk* (Makowiecki 1936: 305), *pryszczyrnyk* (Pastusiak 2007). Pożyczka z czeskiego, por. stczes. *pryskýř*, czes. *pryskyřník*, pochodne od

⁵⁰ Odnoszą się one do różnych gatunków jaskra (Marzell 2000 III 1263).

**pryskati*, **prysnōti* ‘powodować bóle, pęcherze’, ponieważ w ten sposób reaguje skóra posmarowana sokiem z rośliny (Machek 1954: 49; Budziszewska 1965: 236; Spólnik 1990a: 85, 102; Pastusiak 2007: 182; Symb. I 168). Forma czeska jest kalką łac. *flammula* ‘płomyczek’ (Machek 1954: 49).

skorocel ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’ lub ‘babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.’: SSSL; (brak w K i w kart. SGP); nazwę notuje Rostafiński z rękopisów średniowiecznych jako określenie babki zwyczajnej, *Plantago maior* (Symb. I 305), por. też SStp. (s.v.); por. stczes. *skorocěl* (1410), czes. gw., słow. gw. *skorocel* z licznymi wariantami fonetycznymi, z których ciekawe są te typu słow. gw. *koloc(i)er* (Buffa 1972; Mareš 1957: 188; OLA 3 m. 52); formy słowackie z aferezą i dysymilacją na odległość. Być może należy tu także dłuż. *škorodwic(k)a* (Mareš 1957: 188). Forma *skorocel* kontynuuje pierwotne złożenie **skorocělъ* z pierwszym członem przysłówkowym, *skoro-* ‘prędko’, drugim odczasownikowym, *cěliti* ‘cura-re, mederi, leczyć’ (Mareš 1957: 189), por. słow. *celník*, *čelník* ‘babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.’ (Buffa 1972), zob. *Motywacja semantyczna nazw*. Polska forma gwarowa jest refleksem nazwy historycznej zapożyczony z czeskiego i najprawdopodobniej ma oparcie w gwarach czeskich i słowackich, jeśli nie jest z tych gwar zapożyczeniem⁵¹.

Stare kalki

Ta grupa nazw sprawia najwięcej niespodzianek i nieprzewidzianych problemów. Po pierwsze, jest z wielu względów dość trudna do wyodrębnienia w źródłach i opracowaniach gwarowych. Nazwy te bowiem z reguły są przez dialektologów pozytywnie za autentycznie gwarowe, to znaczy powstałe na polskim gruncie gwarowym, a już na pewno za rodzime (por. wcześniej w tym rozdziale). Trudno się dziwić takiemu podejściu, bowiem w ich czysto polskich formach nic nie wskazuje na jakiegokolwiek pierwiastki obce – wykazują cechy rodzime. Co więcej, ich semantyka, sposób metaforyzacji – bo często mamy do czynienia z przenośniami – absolutnie nie odbiegają od ogólnie przyjętych mechanizmów nominacyjnych wśród nazw roślin w gwarach polskich. Dopiero badając historię nazw poprzez studiowanie polskich historycznych słowników i zielników, następnie słowników i źródeł obcych, możemy dojść do przekonania, że nazwy te mają dłuższą i bogatszą tradycję, niż mogliśmy sądzić na początku bez zagłębiania się w poświadczenia historyczne i bez żmudnych studiów translatorsko-semantycznych na podstawie źródeł obcojęzycznych. Dokonując takiej wszechstronnej analizy diachronicznej polskich gwarowych nazw roślin, widzimy nie bez zdumienia, jak wiele wśród nich jest, a przynajmniej może być, dawnych kalk, które do tej pory były uznawane za nazwy rodzime bądź autentycznie gwarowe. Za nazwy powstałe na polskim

⁵¹ Tym bardziej, że brak tego wyrazu u Knapusza TPLG 1621–1632, w SWil i SW.

gruncie gwarowym mogły bowiem z pewnością uchodzić te kalki, które nie zawsze są poświadczone w słownikach dawnej polszczyzny ani też w opracowaniach dotyczących dawnych nazw roślin, a mają odpowiedniki semantyczne w dawnych nazwach łacińskich, co więcej – mają odpowiedniki semantyczne w innych językach w Europie.

Ustalmy zatem warunki, jakie powinny spełniać stare kalki; innymi słowy, pokażmy, w jaki sposób można je wyodrębnić wśród gwarowych nazw roślin: 1) nazwy występują w historycznych źródłach botanicznych (zielnikach) i słownikach dawnej polszczyzny; 2) odpowiedniki (formalne, a przede wszystkim semantyczne) nazw są poświadczone w językach słowiańskich i w ich historii, w szczególności w różnych językach słowiańskich istnieją różne formalnie, a zbliżone semantycznie odpowiedniki polskich nazw gwarowych. Obecność kilku nazw danego gatunku przy jednoczesnej bliskości znaczeniowej w innych językach słowiańskich jest poważnym powodem, aby uznać dane polskie nazwy gwarowe za dawne kalki, podobnie jak owe nazwy słowiańskie; 3) odpowiedniki semantyczne nazw istnieją w językach pozasłowiańskich w Europie (np. niemieckim, francuskim, angielskim); 4) polskie nazwy odpowiadają semantycznie poświadczonym w historii nazwom niemieckim, łacińskim, a często greckim; 5) polskie nazwy gwarowe nie odpowiadają spotykanym w środowisku wiejskim realiom.

Jak widać, są to warunki „wielopłaszczyznowe”. Zawsze można orzec, że w pewnych przypadkach może dochodzić do paralelizmu rozwoju znaczeniowego, wynikającego z faktu, że rośliny, ich charakterystyczny wygląd i właściwości, mogą budzić podobne skojarzenia, jednak im więcej podanych warunków jest spełnionych, tym większe prawdopodobieństwo, że mamy do czynienia z dawną kalką.

Zagadnienie kalkowania nazw roślin było szeroko dyskutowane w literaturze językoznawczej, a także botanicznej (por. np. Machek 1954; Buffa 1972; Spólnik 1990; Handke 1997a, 1997b; Wróbel 2004). Jednak te rozważania zwykle dotyczyły nazw dawnych, staroczeskich, staropolskich lub słowiańskich naukowych nazw roślin, które są często kalkami nazw Linneuszowskich i jako takie przedstawiają dokładne semantyczne ekwiwalenty naukowych nazw roślin używanych w Europie, przykładowo niemieckich, francuskich czy angielskich, tych, które również są kalkami nazw Linneusza w poszczególnych językach.

Co do dróg przedostawania się licznych starych kalk w nazwach roślin do gwar, por. wcześniej w tym rozdziale: *Stare zapożyczenia*.

tobołki ‘tasznik pospolity, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik’: SSSL; USK; Majewski SN; kart. SGP; LPW II 577; formę poświadcza SStp. s.v., Falimirz 1534, Spiczyński 1542, Marcin z Urzędowa 1595, Syreniusz 1613, Knapiusz TPLG 1621–1632 i Trotz 1764 (Symb. I 181; Spólnik 1990a: 49); por. czes. *tobolka* (Rystonová 2007), por. też np. ros. gw. *кошелекъ, кошелишка* (Dal’, Annenkov 1878), gdzie ros. *кошель* ‘sakwa, kabza, trzos, kiesa’, łuz. *wačoški* (Lajnert 1954); por. śrlac. *capsella, bursa pastoris, burssa pastoris* i inne ‘tasznik pospolity’ (Symb. I 181; Marzell 2000 I szp. 788), gdzie łac. *capsella* dosł. ‘pudełeczko, skrzyneczka’,

śrłac. *bursa* ‘torba, sakwa, zwłaszcza skórzana’ (też w formie *borsa*); zapożyczenie z gr. βύρσα ‘skóra ściągnięta ze zwierzęcia; skóra, bukłak’ (por. SŁŚ s.v. *bursa*). Nazwa jest dawną kalką formy łacińskiej, por. stpol. *toboła* ‘torba podróżna, pasterska, worek, woreczek na pieniądze’ (SStp. s.v.), *tobołka* ‘torba, sakwa, worek’ (SStp., por. Boryś SEJP s.v. *toból*). W ten sposób nazwa łacińska i polska, jako metaforyczne, nawiązują do owoców tasznika w formie trójkątno-sercowatych łuszczynek, które mogą kojarzyć się małymi pudełeczkami czy torebkami.

Oto inne nazwy tasznika, które są również dawnymi kalkami wymienionych form łacińskich. Są one również przenośne, a ich podstawą motywacyjną jest wygląd owoców rośliny. Są przy tym o tyle interesujące, że stanowią zarazem stare zapożyczenia, jednakże nie w znaczeniach botanicznych.

taszka ‘tasznik pospolity, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.’: krak, pozń; PZZ; Poprzęcki 1990; SWil; Majewski SN; formę *taszki* notuje Rostafiński ze słowniczków średniowiecznych (Symb. I 181), nazwa *taszka* notowana przez Syreniusza 1613, następnie przez Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 49); por. czes. *taška* (Rystonová 2007), czes. gw. *tašky* (Kosík 1941; Machek 1954: 64; Hladká 2000), słow. *taška* (Buffa 1972), ros. gw. *ташка-трава, ташка-зелье* (Annenkov 1878), słowen. gw. *taška* (Šulek 1879: 401; Karlin 1964), por. śrłac. *capsella* ‘tasznik pospolity’ (Symb. I 181; Marzell 2000 I szp. 788), dosł. ‘pudełeczko, skrzyneczka’; Sama nazwa jest zapożyczeniem z śrwn. *tasche* ‘woreczek’ < stwn. *tasca, zasca*, którego pochodzenie jest niejasne, być może jest to pożyczka z łac. lud. **tasca*, jak sugeruje Janusz Siatkowski (por. Vasmer ES IV 30; Kluge-Seebold EW s.v. *Tasche*; Basaj, Siatkowski 2006: 391) z sufiksem *-k-*, ale nie stanowi zapożyczenia jako nazwa rośliny, bo warto zaznaczyć, że Marzell (2000 I s.v. *Capsella Bursa-pastoris* Med.) nie notuje niemieckiej nazwy **Tasche* w odniesieniu do tasznika. Widnieją tam nazwy inne, jak np. *deschenkrut* (pośw. 1485), *Taschenkraut* (pośw. 1574 i później)⁵². Wydaje się, że niemieckie formy nazwy stanowią kalki średniowiecznych nazw łacińskich tasznika. Ze względu na to, że polszczyzna nie zapożyczyła wyrazu *taszka* w znaczeniu ‘tasznik’ z języka niemieckiego, a tylko można przypuszczać, że zapożyczenie *taszka* oznaczające w językach słowiańskich ‘sakiewkę, kieskę, kieszeń’ rozszerzyło swoje znaczenie na tasznik ze względu na jego charakterystyczne owoce w kształcie trójkątnych łuszczynek przypominających małe torebki, i oczywiście pod wpływem średniowiecznej nazwy łacińskiej, nazwa *taszka* ‘tasznik pospolity’ jest umieszczona w niniejszej pracy w grupie starych kalk, mimo że jest zapożyczeniem. Mamy tu do czynienia

⁵² Można wysunąć hipotezę, że nazwa *taszka* mogłaby być uproszczeniem w stosunku do nazw niemieckich i w ten sposób mogłaby uchodzić za pożyczkę z niemieckiego w znaczeniu botanicznym (w takim razie powinna być omawiana w grupie *Stare zapożyczenia*), jednak bardziej prawdopodobna wydaje się wersja, że dawne zapożyczenie *taszka* w znaczeniu ‘sakiewka’ zyskało nowy sens botaniczny ‘tasznik’, tak jak jakikolwiek wyraz rodzimy stałby się w podobnej sytuacji neosemantyzmem.

z przypadkiem, gdy zapożyczenie stało się neosemantykiem (por. w dalszej części rozdziału *kaletka*).

kaleta pasterska: Majewski SN; zestawienie to notuje Rostafiński z rękopisów średniowiecznych (Symb. I 181), potem podają je Falimirz 1534 i Siennik 1568 (Spólnik 1990a: 49), por. też SP XVI s.v. *kaleta*. Sam wyraz *kaleta* ‘woreczek skórzany na pieniądze i drobiazgi, noszony przy pasie; sakwa’ jest notowany w polszczyźnie od 1479 roku (SSStp. s.v.; SP XVI s.v.). Stanisław Stachowski (2007: 193) uznaje go za turcyzm⁵³. Zestawienie *kaleta pasterska* jest wiernym tłumaczeniem łacińskiej nazwy rośliny (por. wcześniej w tym rozdziale). Nazw tego typu jest w gwarach polskich i słowiańskich bardzo dużo, por. np. słow. gw. *pastierska tobolka* (Buffa 1972), ros. gw. *пастушья сумка* (Annenkov 1878), identyczna forma z Polesia (Bejlina 1968), serb. gw. *пастирска торбуца, чобанска торбуца, чобанска торба* (Šulek 1879; Simonović BR), bułg. gw. *овчарска торбуца, овчарска торбичка* (Achtarov 1939).

kaletka (często w pl.) krak; SSSL; Poprzęcki 1990; Majewski SN; formę *kaletki* podaje Rostafiński z glos średniowiecznych (Symb. I 181), następnie znajdujemy ją u Marcina z Urzędowa 1595, Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 49), por. też SP XVI s.v. i Stachowski 2007: 194. Nazwa jest derywatem z sufiksem *-k-* od zapożyczenia *kaleta*. Nazwę *kaletka* z jednej strony wypada uznać za kalkę nazwy łacińskiej tasznika, ale z drugiej wyraz *kaletka* w funkcji nazwy tasznika można uznać za neosemantykiem, podobnie jak *taszka*.

Kolejna nazwa tasznika, którą można uznać za kalkę, jest motywowana właściwościami leczniczymi rośliny.

krwawnik: Majewski SN; nazwa poświadczona przez Falimirza 1534 (Symb. I 181; Spólnik 1990a: 49); por. chorw. *krvavka*, serb. gw. *кравка* (Šulek 1879: 179; Simonović BR; Šugar HBI); por. śląc. *sanguinaria*⁵⁴, *sanguinata* (Symb. I 181; Marzell 2000 I szp. 788), por. łac. *sanguis* ‘krew’, *sanguinarius* ‘krwawy’. Nazwa jest kalką form łacińskich. Liczne kalki tego rodzaju jako nazwy tasznika spotykamy także w języku niemieckim, por. stwn. *bluotwrtze* (XIII i XIV w.), śrwn. *bloetwort* (pośw. 1492), *blôtwort*, nwn. *Blutwurz* (pośw. 1528) dosł. ‘krwawy korzeń’, stwn. *blôtkrût*, nwn. *Blutkraut* dosł. ‘krwawe ziele’ (Marzell 2000 I szp. 796); por. też niderl. *bloedkruid* (Marzell 2000 I szp. 796). Nazwa rośliny powstała ze względu na od dawna szeroko znaną właściwość tamowania krwi. Tasznika używa się do tej pory przeciw krwawieniom wewnętrznym i macicznym (por. np. PZZ 208), stąd jego sardyńska nazwa *erba de fêminas* (Marzell 2000 I szp. 797).

barankowy język, baranie języki ‘babka lancetowata, *Plantago lanceolata* L.: FF 13; Majewski SN; USK; por. czes. gw. *jazyk beranní, beraní jazyk* (Kosík 1941;

⁵³ Inaczej Bańkowski ESJP s.v. i SWO s.v.

⁵⁴ Stąd ang. *sanguinary* (pośw. w 1526) i fr. *sanguinaire* (pośw. w 1490) (Marzell 2000 I szp. 796–797).

Machek 1954: 218; Mareš 1957: 188), słow. gw. *barani jazyk* (Buffa 1972), słoweń. gw. *ovčji jezik* (Karlin 1964), serb. gw., chorw. gw. *jaňeħu jezik, jaňečev jezik* (Simonović BR; Šugar HBI); śrłac. *arnoglossa* i *lingua agni* (łac. *agnus* ‘baranek, jagnię’) (Symb. I 306). Wydaje się, że wszystkie metaforyczne nazwy typu *barani* (*barankowy, owczy*) *język* (por. inne podobne nazwy) są kalkami jednej z dawnych łacińskich nazw babki lancetowatej, mianowicie *arnoglossa* (także w postaci *arnoglossos*), *lingua agni*, *lingua arietis* (łac. *ariēs* ‘baran’) i *lingua vervecina* (łac. *vervecīnus* ‘barani’) (por. André 1956: 41, 254; Symb. I 305–306; Marzell 2000 III szp. 805). Śrłac. *arnoglossa* jest pożyczką z gr. ἀρνόγλωσσον (por. gr. ἀρήν ‘baran, jagnię, owca’ i γλώσσα ‘język’), notowanego przez Dioskorydesa (ok. 40–90 r. n.e.) (André 1956: 41). Pozostałe średniołacińskie nazwy, takie jak *lingua agni*, *lingua arietis* i *lingua vervecina*, są kalkami gr. ἀρνόγλωσσον. Można tu przytoczyć też nazwy niemieckie typu *Weders* (*Widders-*) *Zung* (1518), *scafeszunga*, *schaßszunge* itd. ‘arnoglossa’ (Marzell 2000 III, szp. 822–823). Za kalką przemawiają nie tylko różne formy nazw, bliskie semantycznie, lecz przede wszystkim wątpliwość, że użytkownikom gwar liście babki miałyby się kojarzyć akurat z językiem barana (por. Waniakowa 2011b).

Starymi kalkami są też inne nazwy babki:

psie języczki ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’: Kasz; S IV 264; OLA 3 m. 52; K IV 441; K II 268; Rogowska 1994; zestawienie to poświadcza Rostafiński z rękopisów średniowiecznych, ale jako określenie babki lancetowatej, *Plantago lanceolata* L. (Symb. I 306); por. czes. gw. *psí jazýček, psej jazejček* i wiele innych (Hladká 2000; Kosík 1941; OLA 3 m. 52; por. też Machek 1954: 218), słow. gw. *psí jazýčok, psí jazýček, psy jazýček* (Buffa 1972; Hladká 2000; OLA 3 m. 52), ukr. gw. *sobači jazýčky*⁵⁵ (Makowiecki 1936: 279; Pastusiak 2007). Nazwa ma postać deminutywnego zestawienia w formie liczby mnogiej; co do pochodzenia, por. w dalszej części rozdziału.

psie języki (też w sg.) ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’: Kasz; S IV 264; Rogowska 1994; zestawienia *psi język* i *psie języki* podaje Rostafiński z zapisów średniowiecznych jako nazwy dla babki lancetowatej, *Plantago lanceolata* L. (Symb. I 306); por. czes. gw. *psí jazyk* (Hladká 2000; Kosík 1941; por. też Machek 1954: 218), słow. gw. *psí jazyk, psí jazik* (Mareš 1957: 188; OLA 3 m. 52; Hladká 2000); dłuż. *psowe jezýk’i* (OLA 3 m. 52), chorw. gw. *pasji jezik* (Šugar HBI).

Wszystkie nazwy typu *psi język, psi języczek*, zwłaszcza że pojawiają się w różnych językach i w różnych formach, można łączyć z dawną nazwą łacińską babki *cynoglossum* (podaną np. przez Marzella 2000 III szp. 805), która jest złożeniem pochodzącym z greki, por. gr. κυνόγλωσσον ‘babka’ (nazwa poświadczona u Dioskorydesa [Genaust 2005: 195]), por. gr. κύων ‘pies’ i γλώσσα ‘język’; por. też niem. *Hundetunge* (Marzell 2000 III szp. 808), zob. też Basaj, Siatkowski 2006: 286 oraz Waniakowa 2011b. Forma w gwarach odziedziczona ze staropolszczyzny, gdzie stanowiła kalkę nazwy łacińskiej.

⁵⁵ Nazwa ukraińska dla babki lancetowatej.

popia główka ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: Majewski SN; Rostafiński podaje ze średniowiecznych rękopisów zestawienie *popowa główka* (Symb. I 341), zaś Haur 1730 notuje zestawienia *popia głowa* i *mnisza główka* (za: Spólnik 1990a: 32). Nazwa jest oczywiście motywowana wyglądem nagiego owocostanu po rozsianiu nasion, który przypomina łysą głowę mnicha (por. Machek 1954: 233). Można tu przytoczyć bliskie semantycznie nazwy z innych języków słowiańskich, jak np. stczes. i czes. gw. *pleška*⁵⁶ (Kosík 1941; Machek 1954: 233; Hladká 2000; Rystonová 2007), czes. *mnišská hlava*, *mnišská pleš*, *kněžská pleš*, *popí pleška* (Rystonová 2007), słow. gw. *pleška*, *plešk* (Buffa 1972), ros. gw. *попова плешь* (Annenkov 1878; Kolosova 2009: 190), brus. gw. *ксянзоў плеш* (Kiselevskij 1967) i słoweń. gw. *farška plata* (Karlin 1964), por. też ros. gw. *попово гуменце*, *попова скуфья* (Annenkov 1878), chorw. gw. *gumance porovo* (Šugar HBI), serb. gw. *попово гуманце* (Šulek 1879; Simonović BR). Rostafiński (Symb. I 341) i Marzell (2000 IV szp. 601) podają śrlac. *caput monachi* (XIII w.) jako nazwę mniszka. Jest dość prawdopodobne, że słowiańskie nazwy gwarowe mniszka o znaczeniu ‘mnisza (*popia*) główka (łysina)’ są kalkami tej średniowiecznej nazwy łacińskiej⁵⁷, tym bardziej, że w innych językach istnieją odpowiedniki semantyczne *caput monachi*: niem. *Mönchskopf* (Theissen 2005a: 201), *Münchsköpflein* (1532), *Münchskopff* (1539) i inne (Marzell 2000 IV szp. 607–608), włos. *capo di monaco*, ang. gw. *monk's head* (Marzell 2000 IV szp. 608).

Dawnymi kalkami okazują się także inne polskie gwarowe nazwy mniszka:

lwi ząb ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: PZZ; FF 13; ZDK; Majewski SN; nazwa notowana przez Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 32); nazwa związana z kształtem liści rośliny, które są ostro powcinane. Podobne nazwy występują też w innych językach słowiańskich, por. np. czes. gw. *lví zub* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. gw. *levský zub*, *l'ví zubec* (Buffa 1972: 389), ros. gw. *львиный зубъ*, *львиный зубецъ* (Annenkov 1878), słoweń. gw. *levov zob* (Theissen 2005a: 211). Warto zauważyć, że Rostafiński podaje śrlac. *dens leonis* jako nazwę mniszka (Symb. I 341). Potwierdza tę formę słownik Marzella (2000 IV kol. 601), datując ją na XIII wiek. Jest oczywiste, że wymienione słowiańskie nazwy mniszka o znaczeniu ‘lwi ząb’ są dawnymi kalkami, ale mało prawdopodobne, by użytkownicy gwar kojarzyli kształt liści mniszka z zębami lwa. Można się tylko zastanawiać, czy wszystkie nazwy słowiańskie mają swoje źródło bezpośrednio w łacinie średniowiecznej. Możliwe bowiem, że słoweń. gw. *levov zob* jest kalką niem. *Löwenzahn* (por. liczne historyczne i gwarowe formy nazwy u Marzella 2000 IV szp. 602). Średniowieczna

⁵⁶ Warto zauważyć, że śrlac. *caput monachi* ‘mniszek’ jest tłumaczone w staroczeskich tekstach jako *pleška*. Tu wyrażam podziękowanie za tę informację Panu Doktorowi Petrovi Nejedlemu z Pragi.

⁵⁷ Te ostatnie słowiańskie nazwy mniszka są raczej kalkami śrlac. *platta monachi*, *plata monachi*, por. śrlac. *plata* ‘łysina, tonsura’ (SŁŚ s.v. *plata*; Majewski SN; Symb. I 431), zwłaszcza że śrlac. *plata monachi* to ‘mniszek pospolity’ (por. SŁŚ s.v. *plata*).

nazwa łacińska jest także podstawą dla stfr. *dent de lion*⁵⁸, które utrzymało się do czasów współczesnych we francuskich dialektach, oraz dla ang. gw. *lion's tooth*. *świni pysk* (często w pl.) ‘mniszek lekarski, syn.: mniszek pospolity, *Taraxacum officinale* Web.’: Kasz; S IV 60; Rogowska 1994; Majewski SN; kart. SGP; nazwa poświadczona w dość licznych źródłach: notuje ją Rostafiński ze średniowiecznych rękopisów (Symb. I 341), jest u Spiczyńskiego 1542, Siennika 1568 i u Syreniusza 1613 (Spólnik 1990a: 32). Nazwa jest motywowana kształtem niedojrzałych owocostanów podobnych do świńskiego ryja (por. np. S IV 60, też w niniejszej pracy *Motywacja semantyczna nazw*). Rostafiński podaje śrlac. *rostrum porcinum* ‘ryj świni’ (Symb. I 341), podobnie Marzell 2000 IV kol. 601, który datuje tę nazwę na XIII w. Można tu przytoczyć także niem. *Säwrüssel* z 1613 roku (Marzell 2000 IV szp. 609–610)⁵⁹. Podkreślić wypada, że gwarowa nazwa *świni pysk* nie powstała na gruncie dialektalnym, a jest kontynuantem dawnej kalki z łaciny. Wydaje się przy tym, że kaszubska nazwa gwarowa stanowi chyba kalkę z niem. *Saurüssel* (Theissen 2005a: 201).

łapa niedźwiedzia ‘barszcz zwyczajny, *Heracleum sphondylium* L.’: n-tar; kart. SGP; Majewski SN; SWil; Stanko 1472 poświadcza nazwę *niedźwiedzia noga* (Spólnik 1990a: 10), por. też Symb. I 257; por. też stczes. *nedvězie noha*, *nedvěňoška* (Machek 1954: 166; Wróbel 2004: 47), słow. *medvedi noha*, *nedvědnoga* (Buffa 1972), ros. gw. *медвѣжья лапа*⁶⁰ (Annenkov 1878), por. też słoweń. gw. *medvedove tace*, *medvedova taca*, *medvedova dlan* (Barlè 1937; Simonović BR; Karlin 1964), chorw. gw. *taca medvedova*, *medviđa šapa*, *medvjedi dlan*, serb. gw. *медвеђу длан*, *мечја шапа* (Šugar HBI; Simonović BR), bułg. gw. *мечја шапа* (jako pożyczka z serbskiego) (Achtarov 1939); por. stwn. *ber(e)nclawe* (XIII–XIV w.), *berenclawe*, niem. *bernclae* (1485) i wiele innych, por. wsp. niem. *Bärenklau* (Marzell 2000 II szp. 820–821), por. niem. *Bär* ‘niedźwiedź’, *klaue* ‘pazur, szpon’, por. też *Beerentatz* (pośw. w 1613) (niem. *Tatze* ‘łapa’) i inne liczne formy, niem. gw. *Barfüße* z licznymi wariantami, niem. *Bärentappe* (1805) z wariantami, (niem. *Tappe* ‘łapa’) i inne (Marzell 2000 I szp. 821–823). Podobnie inna nazwa dla barszczu zwyczajnego: *niedźwiedzia stopa*: n-tar; SGRT; por. ros. gw. *медвѣжья стопа* (Annenkov 1878), chorw. gw. *stopa medviđa*, *stopa medvidnja*, serb. gw. *медвиња стопа*, *медвиња ступа*, *медвједња стопа*, *медвјеђа стопа* i wiele innych form (Šugar HBI; Šulek 1879; Simonović BR); nazwy te są związane z kształtem liści rośliny (por. *Motywacja semantyczna nazw*). Nazwy słowiańskie, podobnie jak nazwy niemieckie, są kalkami z łaciny, por. śrlac. *branca ursina*, *branca ursi*, *branca uronia*, *braca urssi*,

⁵⁸ Warto zauważyć, że współczesna angielska nazwa mniszka, mianowicie *dandelion*, jest zapożyczeniem ze stfr. *dent de lion*.

⁵⁹ Marzell przytacza także fr. *mourre-pourcin*, *grain de porc*, ang. *swine's snout* i włos. *musco d'porch*. Te wszystkie europejskie nazwy świadczą, że średniowieczna nazwa łacińska *rostrum porcinum* była znana na dużym obszarze. Wszystkie one potwierdzają, że nazwa gwarowa mniszka *świni pysk* jest kalką.

⁶⁰ Pisownia nieco przeze mnie zmodyfikowana z powodu braku odpowiednich znaków.

ursibraca (Symb. I 257, Marzell 2000 II szp. 820), por. łac. *branca* ‘łapa (zwierzęcia)’, *ursus* ‘niedźwiedź’, *ursinus* ‘niedźwiedź’.

łapa niedźwiedzia ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.: Ostródz, Wr, Mr; FF 14; PZZ; Linde SJP; Majewski SN; zestawienie poświadczane przez Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 51); por. czes. *medvědí łapa* (Machek 1954: 27). Nazwa czeska jest chyba tłumaczeniem nazwy polskiej, jak uważa Zofia Teresa Orłoś (1967: 43), jednak w gwarach czeskich jest poświadczona nazwa *medvědí tlapa* (Kosík 1941; Rystonová 2007), por. też słow. gw. *medvedi noha*, *medvedia tlapa* (Buffa 1972), poza tym znajdujemy śrlac. *pes ursinus* i liczne nazwy niemieckie, takie jak *beerlapp* (1539, 1550), *Bärenlapp* (1741) z licznymi wariantami (Marzell 2000 II szp. 1477, 1479–1480), co dowodzi, że zarówno nazwy niemieckie, jak i nazwy słowiańskie są kalkami nazwy łacińskiej (por. też Havlová 1998). Podobnie inne nazwy widłaka są kalkami:

lwia łapa ‘widłak goździsty, *Lycopodium clavatum* L.: Linde SJP; Majewski SN; nazwa jest poświadczona u Syreniusza 1613 i jest oczywiście kalką kontynuowaną w gwarach, ponieważ polski użytkownik gwary nie mógł porównać rośliny do łapy zwierzęcia, którego nie zna. Anna Spólnik (1990a: 110) uważa, że to kalka z łac. *pes leonis*, jednak dostępne mi opracowania nie notują takiej nazwy łacińskiej dla widłaka. Natomiast warto przytoczyć tu dawne nazwy niemieckie widłaka, takie jak *Löwenfuß* (pośw. w 1598), *Lewenfuß* (pośw. w 1673) i *Löwenklaue* (1581) (por. Marzell 2000 II szp. 1481). Prawdopodobnie one są źródłem nazwy polskiej.

Tu plasują się także gwarowe nazwy widłaka goździstego **wilcze łapy**: przem; Pastusiak 2007; K VI 125, i **wilcza stopa**: FF 14; zestawienie to poświadczają Knapiusz TPLG 1621–1632 i Trotz 1764 (Spólnik 1990a: 51). Nazwy te można porównać z następującymi nazwami słowiańskimi: czes. *vlčí noha* (Rystonová 2007), słow. *vlčia noha* (Buffa 1972), chorw. gw. *noga vučja* (Šugar HBI), serb. gw. *vučja noza* (Šulek 1879; Simonović BR). Trzeba też wymienić **wilczy pazur**: SSSL; USK; por. łuz. *wjelče pazory* (Radyserb-Wjela 1909), por. też czes. gw. *vlčí dráp* (Rystonová 2007). Wszystkie te nazwy są kalkami i mają długą tradycję w Europie. Genaust (2005: 356) podaje, że łacińska nazwa *lycopodium*⁶¹ to zapożyczenie z greckiego deminutivum od λυκόπους dosł. ‘wilcza łapa’ (gr. λύκος ‘wilk’, πούς ‘łapa, stopa, noga’), stąd łac. *lycopodium* dosł. ‘wilcza łapka’ jako nazwa przenośna nawiązująca do gęsto ulistnionych pędów rośliny (por. *Motywacja semantyczna nazw*). Jest to źródło nazw widłaka w języku niemieckim, por. niem. *Wolfsklaue* (1673), *Wolfsklaue* (1790) z wieloma wariantami (niem. *Klaue* to zarówno ‘szpon, pazur’, jak i pot. ‘łapa’) i wiele innych (Marzell 2000 II szp. 1480). Kalkami z łaciny są również nazwy widłaka w innych językach, por. też np. niderl. *wolfsclauwen*, *wolfsklauw*, *wolfspoot*, ang. *woolfes foot* (1597), *woolfes clawe*, duń. *ulvefot* (pośw. ok. 1700), fr. *patte de loup* (pośw. 1557 i później)⁶², *pied de loup*

⁶¹ Śrlac. *lycopodium* jako nazwę widłaka goździstego przytocza Marzell (2000 II szp. 1477).

⁶² Fr. *patte* ‘łapa, łapka, noga’.

(pośw. w 1796 i później)⁶³, *griffes de loup*⁶⁴ (Marzell 2000 II szp. 1480). Podobnie kalkami z łaciny (bezpośrednio albo przez medium niemieckie a może czeskie) są wymienione wcześniej nazwy polskie.

łamikamień (*łomikamień*) ‘biedrzeńec mniejszy, *Pimpinella saxifraga* L.: n-tar [Orawa]; kart. SGP; Majewski SN; formę *łomikamień* podaje z rękopisów średniowiecznych Rostafiński (Symb. I 249); por. też SStp. s.v.⁶⁵, por. czes. gw. *lomikámen* (Kosík 1941), słow. *lomikameň* (Buffa 1972), por. też ros. gw. *каменоломь* (Annenkov 1878), bułg. gw. *каменоломка* (Achtarov 1939). Inna, tożsama semantycznie nazwa biedrzeńca mniejszego to **rozpikamień** (*rospikamień*): PZL; SWil; Majewski SN; ZDK; nazwa poświędzona u Syreniusza 1613, Guldeniusa 1641 i Trotza 1764 (Spólnik 1990a: 11). Warto przytoczyć też śrlac. *saxifraga*, *saxifraga maior*, *saxifraga minor* (Symb. I 249; Marzell 2000 III szp. 754) jako nazwy rośliny. Genoust (2005: 562–563) twierdzi, że w średniowieczu nazwa *saxifraga* odnosiła się do wielu rodzajów i gatunków roślin. Sama nazwa łacińska jest złożeniem pochodzącym od łac. *saxum* ‘skała, głaz, kamień’ i *frangō* ‘łamię, rozbijam, kruszę’: łac. *saxifragus* ‘rozbijający skały’. Nazwa łacińska jest motywowana właściwościami leczniczymi biedrzeńca. Używano go bowiem, podobnie jak innych roślin o tej samej nazwie, przeciw kamieniom pęcherzowym (por. np. Achtarov 1939: 235; Marzell 2000 III szp. 759). Wśród niemieckich nazw tego biedrzeńca spotyka się kalki nazw łacińskich, takich jak *Steinbrechwurz’n* (1714), *Rother Steinbrech* (1714), por. też np. niderl. *steenbreek*, ang. *breakstone* (Marzell 2000 III 759). Obie polskie nazwy gwarowe, kontynuujące nazwy dawne, są także tłumaczeniami śrlac. *saxifraga* (Spólnik 1990a: 110), choć nazwa *łamikamień* – ze względu na zasięg geograficzny – może stanowić zapożyczenie z gwar słowackich, jako że nie jest poświędzona w historii polszczyzny poza zapisami staropolskimi.

macoszki pl. (też w sg. *macoszka* fem., *macoszek* masc.) ‘fiołek trójbarwny, *Viola tricolor* L.: lub, świec, Wp, Pom pd, Kasz; MSGP; Poprzęcki 1990; SSSL; PZZ; Pelcowa NR; PZL; USK; ZDK; zapis <*maczoszki*> podaje już Stanko 1472, nazwę tę potwierdza ze średniowiecza także Rostafiński (Symb. I 239), inne zielniki nie notują (por. Spólnik 1990a: 17), SP XVI s.v. *macoszka* także nie notuje znaczenia botanicznego, stąd wydaje się, że Stanko mógł przejąć tę nazwę z czeskiego; por. stczes. *maceška* (Machek 1954: 72; Wróbel 2004: 38), czes. gw. *macoška*, *maceška* (Kosík 1941; Machek 1954: 72; Rystonová 2007), słow. *macoška* (Buffa 1972), dłuż. *macoška* (Muka I 850–851), głuż. *macoška*, *macuška*, *macyška* (też w pl.) (Radyserb-Wjela 1909; Jakubaš 170; Basaj, Siatkowski 2006: 140), por. też słoweń. gw. *njivska mačeha*, *mačeha*, *divja mačeha*, *mačesca*, *macesca*, *macizeca*, *mačahca*, *mačesica* (Simonović BR; Karlin 1964), chorw. gw. *mačoha*, *mačuha*, *mačaha*, *mačahica* i inne (Šugar HBI). Nazwy słowiańskie, w tym polska, są kalkami nazw

⁶³ Fr. *pied* ‘stopa, noga’.

⁶⁴ Fr. *griffe* ‘pazur, szpon’.

⁶⁵ W SP XVI s.v. *łamikamień* tylko ‘skalnica ziarenkowata, *Saxifraga granulata* L.’

niemieckich, por. niem. *stiefmutterkraut* (pośw. najpóźniej w 1427)⁶⁶, *Stiffmuttrigen* (pośw. w 1570), *Stiefmütterlein* (1574), *Stiefmütterchen* i inne niezwykle liczne warianty słowotwórcze i fonetyczne na dużym obszarze (Marzell 2000 IV szp. 1180–1181). Nazwy niemieckie w formie kalk zostały przejęte do innych języków europejskich, zwłaszcza germańskich, por. niderl. *stijfmoertje*, *stiefmoedertje*, *stiefmoerskuid*, ang. *stepmother*, włos. *madregne*, *madrigne* i inne⁶⁷ (por. Marzell 2000 IV szp. 1181). Według Janusza Siatkowskiego, który powołuje się na Vasmera REW I 468, nazwa powstała w związku z legendą o macosze i dzieciach sierotach (Basaj, Siatkowski 2006: 140). Liczne warianty i interpretacje tej legendy przytacza Marzell (2000 IV szp. 1182). Jungmann SČN II 370 uważa (za objaśnieniem niemieckim), że pierwotną motywacją semantyczną nazwy jest budowa kwiatu: górne płatki nie są tak otulone jak dolne, a poza tym kwiaty są trójkolorowe.

zajęcza rzepa (rzepka) ‘dziewięciśli beżłodygowy, *Carlina acaulis* L.: PZL; Majewski SN; nazwa pojawia się już u Stanki 1472 (Spólnik 1990a: 16), formy *zajęcza rzepka* i *zajęcza rzepka* podaje też Rostafiński z rękopisów średniowiecznych (Symb. I 334), potem nazwa widnieje u Syreniusza 1613, por. stczes., czes. gw. *zaječí řepka* (Kosik 1941; Machek 1954: 259; Hladká 2000; Rystonová 2007), słow. gw. *zajačia repka* (Buffa 1972), ros. gw. *пѣнка* (Annenkov 1878); por. także niem. gw. *grundrübli* (czyli „Erdrüblein” ‘ziemna rzepka’) (Marzell 2000 I szp. 843). Roślina charakteryzuje się okazałymi kwiatostanami, których mięsiste dno (do 15 cm średnicy) jest jadalne i to stanowi podstawę motywacyjną nazw, por. też liczne nazwy niemieckie, jak np. *Distelbrötlein*, *Jägerbrot*, *Käslein* (Marzell 2000 I szp. 842–843). Nazwy słowiańskie, w tym staropolska, i kontynuujące ją polskie nazwy gwarowe są kalkami śrlac. *leporis rapa*, *rapa leporina* (Symb. I 334; Spólnik 1990a: 91; Marzell 2000 I szp. 840, 843), por. łac. *lepus* ‘zając’, *rāpa* ‘kapusta polna’.

ziele św. Jana ‘dziurawiec zwyczajny, *Hypericum perforatum* L.: kiel, boch, krak; kart. SGP; SZ; FF 15; SSSL; PZZ; USK; ZDK; nazwa bogato poświadczona w historii języka polskiego: pojawia się już w średniowiecznych glosach, co potwierdza Rostafiński (Symb. I 237), jest następnie u Falimirza 1534, Marcina z Urzędowa 1595, Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Guldeniusa 1641 (Spólnik 1990a: 17); por. stczes. Sv. *Jana bylina*, *Svatého Jana kořenie* (Machek 1954: 148; Rystonová 2007), słow. gw. *bylina Svateho Jana*, *zelina svatého Jána* (Buffa 1972), ukr. gw. *śv. Jana zile* (Makowiecki 1936: 186), brus. gw. *зелле св. Івана* (Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007; Annenkov 1878), stchorw. *sv. Ivana trava* (Vajs 2003), serb. gw. *trava svetog Ivana* (Simonović BR), chorw. gw. *trava Svetoga Ivana*, *rožica Sv. Ivana*, *Svetoga Ivana cviče* (Šugar HBI), por. też ukr. gw. *ivanok*, *ivańuk* (Makowiecki 1936: 186) i brus. *святаяяник* (Kiselevskij 1967).

⁶⁶ Marzell (2000 IV szp. 1180) sugeruje, że nazwa jest przejęta z jakiegoś wcześniejszego czternastowiecznego źródła.

⁶⁷ Włos. *madrigna*, *matrigna* ‘macocha’.

Poza tym w gwarach polskich funkcjonuje nazwa dziurawca zawierająca przymiotnik dzierzawczy odnoszący się do św. Jana:

świętojańskie ziele: n-tar [Orawa], kiel, lub, Lit; kart. SGP; SZ; SSSL; FF 15; PZZ; ZL; PZL; USK; ZDK; Poprzęcki 1990; K V 368; Kluk 1786–1788 notuje *S. Jan-skie ziele pospolite* (Spólnik 1990a: 17); czes. gw. *bylina svatojanská*, por. także: *svatojanské kořeni* (Kosík 1941; Rystonová 2007), słow. gw. *svätójanska zelina* (Buffa 1972: 387), ros. gw. *святоивановская трава* (Annenkov 1878: 172; Kolo-sova 2009: 158), ukr. gw. *śvatoivańské ziele, śvatojańské zille, śv'entojańskoje zile, śvintańské zille, śvintojańske zilla* (Makowiecki 1936: 186), brus. gw. *śv'entoiansko z'ele, świentojansko zielje, сьвятаянскае зельле, святаянскае зелле* (Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007), stchorw. *juvansko cviće*, chorw. gw., serb. gw. *ivanje zelje* (Vajs 2003; Simonović BR; Šugar HBI), serb. gw., chorw. gw. *ivanova trava* (Simonović BR; Šugar HBI), por. też słoweń. gw. *sentjanžence, šentjanževica* i wiele innych (Karlin 1964).

Nazwy o znaczeniu 'ziele św. Jana' są motywowane porą kwitnienia rośliny (por. Symb. I 237). Heinrich Marzell pisze o dziurawcu w sposób następujący: „Die Pfl. beginnt (sie blüht bis in den Spätsommer hinein!) um Johanni (24 Juni) zur Zeit der Sommersonnenwende, zu blühen. (...) Bei der Christianisierung wurde die Sonnwendzeit Johannes dem Täufer (...) geweiht und ebenso die »Sonnwendblumen«. In der Volkslegende wird die Pfl. verschiedentlich mit Johannes dem Täufer in Verbindung gebracht. So soll sie aus dem Blute des Heiligen entstanden sein” (Marzell 2000 II kol. 942). Wymienione nazwy dziurawca są bezpośrednimi albo pośrednimi kalkami średniowiecznych nazw łacińskich, por. śrlac. *herba sancti johannis, herba sancti joannis, sancti johannis herba* (Symb. I 236; Marzell 2000 II szp. 239), por. też niem. *sant johannskraut* (XIV w.), *sant johannes krutt* (1438), wsp. niem. *Johanniskraut* i in. (Marzell 2000 II szp. 943), fr. gw. *herbe de saint Jean*.

paraliżowe ziele 'pierzysnek lekarski, *Primula veris* L., syn.: *Primula officinalis* (L.) Hill': Ostródz, Wr, Mr; Linde SJP; SWil; Majewski SN; zestawienie to występuje w licznych zielnikach i słownikach języka polskiego: notuje je Rostański już z czasów średniowiecza (Symb. I 265), potem Falimirz 1534, Spiczyński 1542, Siennik 1568, Marcin z Urzędowa 1595, Syreniusz 1613, Knapiesz TPLG 1621–1632, Guldenius 1641, Haur 1730 i Trotz 1764 (Spólnik 1990a: 36), por. stczes. *dnavá bylina* (Machek 1954: 172), czes. gw. *bylina dnová, bylina mrtvičná, bylina šlakovní, bylina šlakova* (Kosík 1941: 93; Rystonová 2007), słow. gw. *dnavá zelina, mrtvičná zelin(k)a* (Buffa 1972: 386–387), por. ros. gw. *камчужная* (Annenkov 1878), gdzie ros. *камчуж* masc. lub *камчужа* fem. 'podagra, paraliż'; por. też chorw. gw. *trava od drhtanja* (Šugar HBI).

Nazwy o znaczeniu 'paraliżowe ziele' wiążą się z własnościami leczniczymi rośliny, jak można przeczytać w herbarium Tabernaemontanus (1588): „Wegen seiner großen Krafft zum Gegicht” (Marzell 2000 III szp. 1071), por. śrlac. *herba paralis, herba paralysis, herba paralitica* (Symb. I 265, Marzell 2000 III szp. 1053).

Warto tu wziąć pod uwagę nazwy pierwiosnka z innych języków: niem. *Schlagkraut*, *Gichtkraut* (1591), ang. *herb paralysis* (1526), fr. *herbe de paralysie* (1517). Z przeglądu tego nasuwają się dwa główne wnioski: po pierwsze, zarówno nazwa polska, jak i wszystkie inne są kalkami nazw łacińskich (Marzell 2000 III kol. 1071; por. też Spólnik 1990a: 109), po drugie, nazwy pierwiosnka o znaczeniu ‘paraliżowe ziele’ należą do kalk wędrujących, podobnie jak nazwy niezapominajki (zob. wcześniej w tym rozdziale).

Polskie gwarowe nazwy roślin, które są starymi kalkami, stanowią – wbrew pozorom – dużą i dotychczas mało zauważaną grupę gwarowych nazw roślin. W ten sposób stają się bardzo istotnym składnikiem nazw gwarowych w ogóle. Są najczęściej poświadczone w historii języka polskiego, a ich odpowiedniki formalne (ze względu na częste powtarzanie struktury formy źródłowej), a przede wszystkim semantyczne, widnieją w historycznych słownikach i w gwarach poszczególnych języków słowiańskich. Ich semantyczne ekwiwalenty, jak już wspomniałam, można łatwo znaleźć w historii i w gwarach niesłowiańskich języków w Europie. Ich historia jest długa i często skomplikowana, ponieważ w dziejach wędrowały one po naszym kontynencie. Współcześnie stanowią jedno ze świadectw wspólnoty kulturowej Europy.

Podsumowanie omawianych zagadnień

Celem niniejszego rozdziału było zwrócenie uwagi na co najmniej trzy ważne przy badaniu gwarowych nazw roślin zagadnienia. Po pierwsze, na ważność diachronicznego i porównawczego podejścia do nazw. Jak można się przekonać, zmienia ono opinię na temat genezy nazw roślin i ich pochodzenia. Po drugie, na ukazanie źródeł polskich gwarowych nazw roślin, co zbiorczo obrazuje Schemat 2. Po trzecie, rozdział ten, jak i cała praca, ma za zadanie pokazać, jak wiele wśród nazw gwarowych jest starych kalk, które do tej pory za kalki nie były uznawane. Wyglądają one bowiem na zupełnie rodzime, a nawet na autentycznie gwarowe, i przy pobieżnej, tylko synchronicznej analizie nic nie wskazuje na to, że ich tradycja jest długa i bogata, że mają odpowiedniki także w językach niesłowiańskich, a ich korzenie sięgają często starożytności.

Jeśli chodzi o – przedstawione tu jedynie na kilku przykładach – nazwy z elementami antropomicznymi (szerzej por. *Motywacja semantyczna nazw*), to zostały one w większości utworzone sztucznie w średniowieczu (Karpłuk 1988: 155) jako nazwy pierwotnie łacińskie lub niemieckie, w czym nie miały udziału klasztory, w których uprawiano rośliny lecznicze. Stąd są to nazwy na wskroś chrześcijańskie, często wiążące się z legendami. Ogólnie rzecz biorąc, do Polski dotarły z Zachodu (z Czech, Niemiec bądź tłumaczone były wprost z łaciny). Podobnie jak inne odziedziczone kalki mają dokładne odpowiedniki w innych językach słowiańskich, często w niemieckim i innych językach europejskich. Pol-

skie gwarowe nazwy tego typu są albo rezultatem dawnego szerokiego rozprzestrzenienia się danych nazw w językach słowiańskich (czasem jako kalk z języka niemieckiego bądź z łaciny), albo stanowią nowe zapożyczenia lub kalki (z ościennych języków słowiańskich lub z niemieckiego). Biorąc pod uwagę konkluzje wynikające z niniejszej pracy w zakresie tych nazw, stwierdzić wypada, że – inaczej niż na początku mogłoby się wydawać – stosunkowo nie tak wiele tego rodzaju nazw roślin powstało na polskim gruncie gwarowym. Do takich wniosków można dojść jednak tylko poprzez analizę nazw gwarowych na tle historycznym i w porównaniu z nazwami roślin w innych językach⁶⁸. Rozpatrując polskie gwarowe nazwy roślin z elementami antroponimicznymi na szerszym tle słowiańskim i niemieckim, nie sposób nie zauważyć dużego podobieństwa struktury tych nazw w różnych językach. Część zbieżności ma zapewne źródło we wspólnym pochodzeniu (z języka niemieckiego lub z łaciny) bądź we wzajemnych zapożyczeniach albo kalkach, jednak część z pewnością wynika z takich samych mechanizmów nominacyjnych działających przy tworzeniu nazw roślin. Na potwierdzenie tego spostrzeżenia można przytoczyć choćby nazwy roślin z innych języków słowiańskich, pochodzące od imion i charakterystycznych zdrobnień, takie jak czes. morawskie *hanička* ‘cykoria podróżnik, *Cichorium intybus* L., *janiček* ‘krzyżownica większa, *Polygala maior* L.’ (Machek 1954), słow. *katerínka* ‘chryzantema wielkokwiatowa, *Chrysanthemum indicum* L., *kunegunda* ‘rzepik pospolity, *Agrimonia eupatoria* L.’ (Buffa 1972), ukr. gw. *vasylok* ‘szarłat wyniosły, *Amarantus paniculatus* L., *maryna* ‘rumian szlachetny, *Anthemis nobilis* L., *danyło* ‘aster gawędka, *Aster amellus* L.’ (Makowiecki 1936).

Warto na koniec zaznaczyć, że polskie gwarowe nazwy roślin obcego pochodzenia mogą mieć – jako dawne zapożyczenia lub dawne kalki (jedne i drugie poświadczane w historii języka polskiego) – źródła w następujących językach: łacina (przy czym często chodzi tu o nazwy skalkowane lub zapożyczone w łacinie z greki), niemiecki i czeski. Nazwy te (lub ich semantyczne odpowiedniki) mają najczęściej długą i bogatą tradycję w Europie. Jeśli chodzi o nowe zapożyczenia lub nowe kalki wśród polskich gwarowych nazw roślin, to mamy do czynienia z nazwami, które mają źródła w językach ościennych, a ściślej w gwarach języków ościennych. Nazwy takie mogą być stosunkowo nowe, ale też zdarza się, że w języku dawcy mają długą historię, a ich korzenie sięgają głęboko w przeszłość.

Należy podkreślić (za Henrykiem Wróblem 2004, *passim*) dużą rolę języka czeskiego w staropolskim nazewnictwie botanicznym, co przekłada się *eo ipso* na wpływ czeskiego na polskie nazwy gwarowe, bo z jednej strony w pewnej mierze kontynuują one nazwy staropolskie, często oparte na czeskich, z drugiej strony – są niekiedy, na południu Polski, pożyczkami (lub kalkami) czeskich nazw gwarowych.

⁶⁸ Przegląd polskiej literatury dialektologicznej na temat nazw roślin skłania natomiast do wniosków przeciwnych, bowiem autorzy najczęściej traktują zanotowane nazwy gwarowe roślin jako przejaw inwencji użytkowników gwary, co – jak widać – nie w pełni odpowiada rzeczywistości.

Badanie pochodzenia nazw roślin, jako typowa analiza historyczno-porównawcza z zakresu leksyki, wymaga indywidualnego podejścia do każdej nazwy. Takie całościowe diachroniczne ujęcie powinno przedstawiać historię i etymologię wszystkich zebranych nazw, jednak przekracza to ramy niniejszego studium. W tym rozdziale zostały zaprezentowane jedynie ogólne zagadnienia dotyczące pochodzenia nazw roślin. Pełna analiza historyczno-porównawcza, w tym etymologiczna, dla całości zgromadzonego przeze mnie materiału gwarowego znajdzie się w przygotowywanym słowniku historyczno-etymologicznym polskich gwarowych nazw roślin zielnych dziko rosnących.

Schemat 2. Pochodzenie polskich gwarowych nazw roślin

Źródło: opracowanie własne

Podsumowanie

Podstawowym zadaniem niniejszego studium jest ukazanie pochodzenia polskich gwarowych nazw dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienie to nie zostało dotychczas opracowane, mimo ogromniej literatury dialektologicznej z dziedziny gwarowego nazewnictwa roślinnego w Polsce. Autorzy dotychczasowych prac koncentrują się zwykle na synchronicznym opisie językoznawczym zebranych nazw, natomiast studia poświęcone historii roślinnych nazw gwarowych i ich etymologii są stosunkowo rzadkie.

Gwarowe nazewnictwo botaniczne jest dziedziną w wysokim stopniu złożoną. Jednym z podstawowych problemów jest niezwykle obfita materiały wynikająca przede wszystkim z wielości gatunków i różnorodności motywacji nazw. Inny problem to nie w pełni wiarygodne źródła, a co za tym idzie – wątpliwe w wielu przypadkach przyporządkowanie nazw do poszczególnych gatunków, czyli dyskuszyna identyfikacja. Kolejną trudnością jest nieodpowiednia jakość źródeł, będąca powodem rezygnacji z materiału wątpliwego.

Sprawą najistotniejszą jest kwestia właściwego przyporządkowania nazwom odpowiednich gatunków roślin, od tego bowiem zależy wartość całego przedsięwzięcia. To zagadnienie niezwykle skomplikowane, ponieważ wymaga sporej wiedzy dialektologicznej, historycznokulturowej i botanicznej, a i tak żmudne poszukiwania dają nie zawsze właściwe rezultaty. Przyczyny kłopotów identyfikacyjnych leżą nie tylko w nie zawsze prawidłowym zbieraniu materiału w terenie, ale też wynikają z uwarunkowań historycznych, które zostały w pracy pokrótce przedstawione.

Ujęcie gwarowych nazw roślin w aspekcie historyczno-porównawczym ma za zadanie – poprzez analizę historii nazw – odsłonięcie nie tylko ich motywacji semantycznej, ale przede wszystkim oddzielenie nazw autentycznie gwarowych, to jest powstałych faktycznie na polskim gruncie gwarowym, od nazw odziedziczonych z czasów dawnych i od nazw w różny sposób, na różnych obszarach i w różnych okresach zapożyczonych.

Podstawą motywacji semantycznej nazw gwarowych roślin jest kilka ogólnych cech, takich jak wygląd rośliny, miejsce występowania, właściwości rośliny, przeznaczenie oraz inne, specyficzne dla danego rodzaju czy gatunku motywacje, jak na przykład przypisywane roślinom właściwości magiczne. Cechy te wpływają na treść nazw, a dokładniej – nazwy kształtuje człowiek, biorąc w procesie nominacji

pod uwagę te cechy, które uważa w danym przypadku za najważniejsze czy dominujące. Pewne cechy wywołują określone skojarzenia, stąd – ogólnie rzecz biorąc – mamy do czynienia z nazwami metaforycznymi. Metafory mogą prowadzić do dalszych odwołań, na przykład do legend, w tym legend chrześcijańskich lub ogólnie do różnych wierzeń związanych z roślinami ze względu na ich właściwości lecznicze, przypisywane im własności magiczne, obyczajowość itd.

Większość nazw odwołujących się do legend chrześcijańskich zawiera elementy antroponimiczne. Część nazw roślin, równa formalnie imionom własnym lub ich derywatom, to adideowane nazwy pochodzenia obcego lub takie, które nawiązują do pory zbioru czy kwitnienia roślin. Inny rodzaj nazw adideowanych to przyswojone w drodze etymologii ludowej nazwy obce. Oczywiście nazwy adideowane są w pewnym sensie wtórne, ponieważ nie wywodzą się bezpośrednio od cech rośliny.

Niezmiernie ważnym zagadnieniem jest problem dawności motywacji. Otóż należy zdać sobie sprawę, że przy kalkach, zwłaszcza tych starych, motywacja jest właściwie odkrywana na nowo. Użytkownicy gwar dostrzegają daną cechę rośliny poprzez jej nazwę, a nie na odwrót, że nazwa powstaje jako odbicie cech rośliny. Oczywiście w przypadku kalk pierwotne nazwy umotywowane zostały dostrzeżonymi we wcześniejszym procesie nominacji cechami roślin. Warto zatem podkreślić, że w każdym przypadku przy nazywaniu roślin najważniejsze są szeroko pojęte właściwości rośliny.

Spora część nazw roślin to, jak wspomniałam wcześniej, nazwy metaforyczne. Są one właściwie nazwami wtórnymi, a to z tego względu, że ich motywacja semantyczna jest niejako dwuetapowa. Pierwszy etap to dostrzeżenie charakterystycznej cechy danego gatunku rośliny, drugi – to takie przetworzenie tej cechy, aby na zasadzie podobieństwa do jakiegoś obiektu, dla którego ta cecha jest typowa, nazwa tego obiektu mogła być przeniesiona na ten gatunek rośliny. Innymi słowy, wytwarza się związek między gatunkiem rośliny a danym obiektem. Przy każdym przywołaniu nazwy rośliny przejętej od obiektu związek ten jest odnawiany. Ktoś, kto widzi roślinę i poznaje jej nazwę, automatycznie rozszyfrowuje motywację semantyczną nazwy i podstawę metafory. Taka kolejność procesów ma także miejsce w odniesieniu do nazw metaforycznych, które są kalkami, tyle że proces nominacji nastąpił całe wieki, a nawet tysiące lat wcześniej.

Za nazwy wtórne można zatem także uważać nazwy związane z podobieństwem do innych roślin, w tym nazwy deprecjatywne (oparte na podobieństwie do innych roślin lub deprecjatywne na zasadzie stereotypu), nazwy związane z właściwościami charakterystycznymi dla innej rośliny, nazwy wynikające z przypisywanych roślinie właściwości magicznych, nazwy związane z tradycją (legendami, wierzeniami), nazwy związane ze stosowaniem rośliny jako leku itd.

Istotnym problemem przy analizie motywacji semantycznej gwarowych nazw roślin jest kwestia tabu. Pojawia się ona najczęściej w dwu przypadkach: gdy gatunki roślin są uważane za magiczne, to jest rzekomo mające własności nadprzyrodzonego tworzenia dobra (np. właściwości apotropaiczne, moc odstraszenia

złych duchów itd.) lub zła (np. powodowanie chorób w magiczny sposób) albo gdy są wysoce szkodliwe, niebezpieczne dla człowieka i mogą przyprawić go nawet o śmierć. W obydwu przypadkach nazw roślin się nie wymawia. Omija się je, nie przywołując złego lub aby nie „obrazić” dobroczynnej rośliny niepotrzebnym, daremnym przywoływaniem jej, i nie odbierać jej tym samym mocy. Im silniejsza jest wiara w siłę oddziaływania roślin, tym większe tabu z nimi związane.

Gdy stykamy się z sytuacją, że w innych językach słowiańskich funkcjonuje dokładny odpowiednik polskiej nazwy gwarowej, należy się zastanowić, czy mamy do czynienia z równoległymi kalkami (np. z niemieckiego czy łaciny), przejściem przez język polski danej nazwy z języka obcego (lub odwrotnie – przejściem z polskiego przez gwary języka sąsiadującego) czy też z niezależnym rozwojem semantycznym nazwy w języku polskim i innym języku słowiańskim. Ze zjawiskiem paralelnego rozwoju znaczenia mamy do czynienia wówczas, gdy cecha rośliny, która stała się podstawą motywacyjną nazwy, jest oczywista i stanowi pierwsze skojarzenie przy nazwach metaforycznych. Jednakże każdorazowo należy rzecz dokładnie zbadać, analizując różne możliwości i przesłanki. Pomocna w tym zakresie okazuje się zawsze historia danej nazwy w polszczyźnie i – ewentualnie – w innych językach.

Gwarowe nazwy roślin są zarówno dość zróżnicowane pod względem struktury formalnej, jak i znacznie rozczłonkowane w zakresie kategorii słowotwórczych. Wiąże się to z pewnością z bogactwem systemu słowotwórczego polszczyzny, bowiem zjawiska słowotwórcze w danej dziedzinie, w tym przypadku w domenie nazw roślin, nie stanowią odrębnych, izolowanych faktów językowych, lecz wzajemnie zależne elementy określonego systemu. Warto zaznaczyć bogactwo formantów w tworzeniu gwarowych nazw roślin, w tym obecność formantów nietypowych dla poszczególnych kategorii. Zwracają uwagę także afiksy rzadkie, obecnie nieproduktywne w polszczyźnie. Charakterystyczną cechą dla struktury polskich gwarowych nazw roślin jest ich dwu- i wieloczłonowość. Zjawisko to możemy zaobserwować także w innych językach słowiańskich. Jest to zatem tendencja ogólnosłowiańska, wynikająca zresztą z wielowiekowej tradycji opartej na jeszcze przedlinneuszowskiej nomenklaturze łacińskiej.

W tworzeniu nazw roślin, jak już wspomniałam, ogromną rolę odgrywa semantyka i sfera kulturowa, co odzwierciedla się w ich strukturze formalnej – stąd na przykład złożenia odpowiadają semantycznie zestawieniom, a struktura nazw wynikających z tabu jest specyficzna.

Zadaniem niniejszej pracy jest także zwrócenie uwagi na co najmniej trzy istotne przy badaniu gwarowych nazw roślin zagadnienia. Po pierwsze, jest to ważność diachronicznego i porównawczego podejścia do nazw. Jak można się przekonać, zmienia ono opinię na temat genezy nazw roślin i ich pochodzenia. Po drugie, ukazanie źródeł polskich gwarowych nazw roślin, takich jak nazwy autentycznie gwarowe, nowe zapożyczenia, nowe kalki, nazwy ogólnopolskie i nazwy odziedziczone, a wśród nich nazwy rodzime, stare zapożyczenia i stare kalki. Po trzecie, praca ma za zadanie pokazać, jak wiele wśród nazw gwarowych jest sta-

rych kalk, które do tej pory za kalki nie były uznawane. Wyglądają one bowiem na zupełnie rodzime, a nawet na autentycznie gwarowe, i przy pobieżnej, tylko synchronicznej analizie nic nie wskazuje na to, że ich tradycja jest długa i bogata, że mają odpowiedniki także w językach niesłowiańskich, a ich korzenie często sięgają starożytności.

Warto zwrócić uwagę na nazwy z elementami antroponimicznymi, które zostały w większości utworzone sztucznie w średniowieczu jako nazwy pierwotnie łacińskie lub niemieckie, w czym niemały udział miały klasztory, w których uprawiano rośliny lecznicze. Są to nazwy na wskroś chrześcijańskie, często wiążące się z legendami. Do Polski dotarły głównie z Czech, Niemiec bądź tłumaczone były wprost z łaciny. Podobnie jak inne odziedziczone kalki, mają zwykle dokładne odpowiedniki w innych językach słowiańskich, często w niemieckim i w innych językach europejskich. Polskie gwarowe nazwy tego typu są rezultatem dawnego szerokiego rozprzestrzenienia się danych nazw w językach słowiańskich. Stwierdzić zatem wypada, że – inaczej niż na początku mogłoby się wydawać – stosunkowo nie tak wiele tego rodzaju nazw roślin powstało na polskim gruncie gwarowym. Do takich wniosków można dojść jednak tylko po analizie nazw gwarowych na tle historycznym i w porównaniu z nazwami roślin w innych językach.

Trzeba na koniec zaznaczyć, że polskie gwarowe nazwy roślin – obcego pochodzenia – mogą mieć, jako dawne zapożyczenia lub dawne kalki (jedne i drugie poświadczane w historii języka polskiego), źródła w następujących językach: łacina (przy czym często chodzi tu o nazwy skalkowane lub zapożyczone w łacinie z greki), niemiecki i czeski. Nazwy te (lub ich semantyczne odpowiedniki) mają najczęściej długą i bogatą tradycję w Europie. Jeśli chodzi o nowe zapożyczenia lub nowe kalki wśród polskich gwarowych nazw roślin, to mamy do czynienia z nazwami, które mają źródła w językach ościennych, a ściślej w gwarach języków ościennych. Nazwy takie mogą być stosunkowo nowe, ale też zdarza się, że w języku dawcy mają długą historię, a ich korzenie sięgają głęboko w przeszłość.

Badanie pochodzenia nazw roślin, jako typowa analiza historyczno-porównawcza z zakresu leksyki, jak wspomniałam w poprzednim rozdziale, wymaga indywidualnego podejścia do każdej nazwy. Całościowe diachroniczne ujęcie powinno przedstawiać historię i etymologię wszystkich zebranych nazw, co jednak przekracza ramy niniejszego studium. Zostały tu zatem zaprezentowane jedynie ogólne zagadnienia dotyczące pochodzenia nazw roślin. Pełna analiza historyczno-porównawcza, w tym etymologiczna, dla całości zgromadzonego przeze mnie materiału gwarowego znajdzie się w przygotowywanym słowniku historyczno-etymologicznym polskich gwarowych nazw roślin zielnych dziko rosnących.

Conclusions

The primary aim of this study is to trace the origin of Polish dialectal wild plant names in the context of other Slavic languages. This area has not yet been researched despite abundant dialectological literature on Polish dialectal plant names. Available studies usually deal with synchronic linguistic analysis whereas research into the history of dialectal plant names and their etymology is relatively rare.

Dialectal botanic names constitute a highly complex field of research. One of the basic problems is posed by the plentiful supply of material, the direct corollary of the abundance of different plants and the varied motivation of their names. Another challenge lies in the lack of fully reliable sources, which results in uncertain identification of the plants that particular names denote. Still another issue is caused by the inappropriate quality of sources, which leads to the exclusion of dubious material.

At the crux of this work lies proper identification of the plants that particular names refer to. It proves to be a challenging issue as it requires substantial expertise in dialectology, history, culture and botany and yet laborious research does not guarantee useful results. Problems with correct identification result not only from not always adequate methodology of fieldwork, but are also related to historical factors briefly characterised in this study.

Analysing dialectal plant names within the diachronic comparative framework aims to reveal through a thorough examination of the history of the names not only their semantic motivation but above all to distinguish truly dialectal names, i.e. originating in the Polish language, from names inherited from earlier times and names in various ways borrowed at different times and in different regions.

The semantic motivation of dialectal plant names depends primarily on the characteristics of a plant such as its appearance, location, properties, use and other plant specific attributes as for instance the magical powers ascribed to it. It is such characteristics that influence the name, and more precisely, it is man who coins them on the basis of these properties which he considers to be most important or prominent. Certain properties evoke certain associations and, hence, we generally deal with metaphorical names. Metaphors may be further linked with legends, including Christian ones, or various beliefs connected with plants and their medicinal or magical properties or local customs, etc.

The majority of names referring to Christian legends contain anthroponymic elements. A part of plant names, which formally belong to proper names and their derivatives, contains native names which substituted borrowed ones on the basis of phonetic similarity or names which relate to their harvest or blossom time. Another kind of such names are foreign names borrowed in the process of applying folk etymology. Obviously, native names which substituted borrowed ones on the basis of phonetic similarity are in a sense secondary as they do not stem directly from the properties of the plant.

Also the time a motivation seems to date back to appears to be of utmost importance. It has to be understood that in the case of calques, especially old ones, motivation is actually discovered anew. The speakers of a dialect are aware of a particular property of a plant because of its name rather than coin the name so that it reflects this property. Obviously, in the case of calques the original names were motivated by the properties of the plants that led to their coinage. It's worth noting then that in the process of naming plants the most important role is played by the broadly understood properties of the plant.

A large part of the names, as mentioned before, are metaphorical in character. They are actually secondary names due to the fact that their semantic motivation is of a two-stage nature. The first stage consists in identifying a characteristic trait of a given plant and the second one involves transferring the name of an object of which this trait is typical to that plant by means of analogy. In other words, a link between a given plant and a particular object is created. Every time a plant name derived from the name of an object is used this link is reinforced. A person who sees the plant and learns its name automatically deciphers the semantic motivation of the name and the basis of the metaphor. This sequence of processes is also visible in the case of metaphorical names which are calques. However, here the process of coining the name took place hundreds or even thousands of years ago.

Therefore, also names derived from similarities to other plants can be classified as secondary ones including depreciative names (based on similarity to other plants or depreciative due to a stereotype), names related to characteristic traits of another plant, names connected with magical properties ascribed to a plant, traditional names (legends, beliefs), names resulting from the use of a plant as medication, etc.

Taboo seems to play another important role in the analysis of semantic motivation of dialectal plant names. It can be noted in two cases: when particular plants are considered to be magical, i.e. are believed to have supernatural powers of causing good (e.g. apotropaic properties, the power to scare off evil spirits, etc.) or evil (e.g. bringing on illnesses) or when they are highly harmful, dangerous to the man or can even be lethal. In both cases these plant names are not pronounced. They are shunned with the aim of steering away from evil or avoiding 'offending' a benevolent plant by calling it in vain and thus reducing its power. The stronger the belief in the power of the plant, the bigger the taboo surrounding it.

Whenever a situation is encountered where in other Slavic languages there exists an exact counterpart of a Polish dialectal name, the question arises whether these words constitute parallel calques (e.g. from German or Latin), we deal with a borrowing into Polish from a foreign language (or vice versa – a Polish name borrowed by a dialect of a neighbouring language) or the terms represent independent semantic developments in Polish and another Slavic language. The phenomenon of parallel development of meaning is observed when the property of a plant serving as the basis of the semantic motivation of its name is an obvious and primary association in the case of coining metaphorical names. Nonetheless, each case has to be thoroughly examined, taking into account various possibilities and facts. For this matter you can always rely on the history of a given name in Polish and possibly also in other languages.

Dialectal plant names are relatively disparate in their formal structure and also fall into a variety of morphological categories. This seems to be a corollary of the richness of the morphological system of the Polish language since morphological phenomena in a given field, in this case the area of plant names, do not exist as a separate, isolated linguistic reality but constitute intertwined elements of a system. It's definitely worth noting how abundant in affixes the creation of dialectal plant names is, including affixes untypical of particular categories. Also the presence of rare, currently non-productive affixes appears striking. It seems to be a characteristic of the structure of Polish dialectal plant names that they typically consist of two or more elements. This tendency is also observable in other Slavic languages. It, hence, appears to be a Pan-Slavic characteristic, relating to a long-standing tradition rooted in pre-Linnean Latin nomenclature.

A key role in the process of coining plant names is played by semantics and culture, which is reflected in the structure of the words. Hence, blends correspond semantically to collocations and the structure of taboo related names is peculiar.

This study also sets forth to highlight at least three significant aspects of analysing dialectal plant names. Firstly, it is the importance of adopting a diachronic and comparative approach. As has been shown, this approach casts a different light on the origin of plant names. Secondly, the study attempts at identifying the origins of Polish dialectal plant names, classifying the names as truly dialectal ones, new borrowings, new calques, non-dialectal and inherited names including native names as well as old borrowings and calques. Thirdly, this study's aim is to reveal the abundance of old calques among dialectal names, which up until recently were not considered as calques. They seem to be entirely native or even truly dialectal in character and a superficial synchronic analysis does not allow to establish their long and rich tradition, the existence of their counterparts in non-Slavic languages or the fact that they date back to antiquity.

An interesting group comprises names of anthroponymic character, which were mostly artificially coined in the middle ages by analogy to originally Latin or German names, in which process a significant role was played by monasteries,

where medical plants were cultivated. Hence, these names are profoundly Christian in character and they often relate to legends. They were mostly assimilated into Polish from Czech or German or constitute direct translations from Latin. Similarly to other inherited calques, they often have exact counterparts in other Slavic languages and often also in German and other European languages. Polish dialectal names of this kind result from the fact that in the past names spread widely across Slavic languages. Therefore, it seems appropriate to conclude that – conversely to what initially seemed true – only a relatively limited number of such plant names take their origins from Polish dialects. However, this conclusion can only be arrived at after conducting a thorough analysis of the dialectal names in their historical context and in comparison with plant names in other languages.

Finally, it needs to be pointed out that Polish dialectal plant names of foreign origin can have their roots, as either old borrowings or old calques (both attested in the history of the Polish language), in the following languages: Latin (it is often the case that these names themselves are calques or borrowings from Greek), German and Czech. In most cases these names (or their semantic counterparts) have a long and rich tradition in Europe. As far as new borrowings or calques among Polish dialectal plant names are concerned, we deal with names originating from neighbouring languages and to be more precise in their dialects. Such names can be relatively recent but they sometimes also happen to have a long history in the donor language and their roots can go a long way back in history.

Research into the origin of plant names, being a typical diachronic comparative analysis of the lexis, requires an individual approach to each name. Such holistic diachronic approach should present the history and etymology of all collected names. This, however, exceeds the scope of this study. Therefore, this work focuses solely on general questions related to the origin of plant names. A full diachronic comparative and etymological analysis of the entirety of the dialectal material gathered here will be presented in a diachronic etymological dictionary of Polish dialectal wild plant names currently in preparation.

Resümee

Die Hauptaufgabe der vorliegenden Studie ist, die Herkunft polnischer mundartlicher Bezeichnungen für die wild wachsenden Kräuter im Vergleich zu anderen slawischen Sprachen darzustellen. Die Frage ist bisher noch nicht behandelt worden, obwohl eine umfangreiche dialektologische Fachliteratur im Bereich der Pflanzenbenennung in Polen vorliegt. Die Autoren der bisher entstandenen Studien konzentrieren sich gewöhnlich auf die synchrone sprachwissenschaftliche Beschreibung der gesammelten Bezeichnungen, wohingegen die Studien zur Geschichte der mundartlichen Pflanzenbezeichnungen und deren Etymologie relativ selten sind.

Die mundartliche botanische Nomenklatur ist ein sehr komplexer Bereich. Eines der Hauptprobleme ist der außergewöhnliche Umfang des zu untersuchenden Stoffes, der vor allem durch die Vielzahl der Arten und die Unterschiedlichkeit der Benennungsmotive bedingt ist. Ein anderes Problem stellen die nicht immer glaubwürdigen Quellen und folglich die in vielen Fällen fragwürdige Zuordnung zu den einzelnen Arten dar, d.h. eine umstrittene Identifizierung. Eine weitere Schwierigkeit ist die unzureichende Qualität der Quellen, die den Verzicht auf den strittigen Stoff zur Folge hat.

Die wesentlichste Frage ist die richtige Zuordnung entsprechender Pflanzenarten zu den Bezeichnungen, denn davon ist der Wert des gesamten Vorhabens abhängig. Es ist zugleich auch eine außergewöhnlich komplizierte Frage, weil dafür ein fundiertes dialektologisches, geschichtlich-kulturelles und botanisches Wissen erforderlich ist und selbst ein gründliches Studium der Materie nicht immer zu guten Ergebnissen führt. Die Gründe für die Probleme mit der Identifizierung liegen nicht nur in dem nicht immer ordnungsmäßigen Verfahren bei der Korpussammlung begründet, sondern ergeben sich auch aus den historischen Bedingungen, die in der Arbeit kurz umrissen werden.

Die Auffassung der mundartlichen Pflanzenbezeichnungen unter dem historisch-komparativen Aspekt hat zum Ziel – durch Analyse der Herkunft der Bezeichnungen – nicht nur deren semantische Motivation zu ermitteln, sondern vor allem die tatsächlich mundartlichen Bezeichnungen, d.h. diejenigen, die tatsächlich auf dem polnischen Mundartgebiet entstanden sind, von denen, die aus vorheriger Zeit übernommen worden sind und weiterhin auch von solchen, die

auf unterschiedliche Art und Weise auf verschiedenen Gebieten und in verschiedenen Zeiträumen entlehnt worden sind, abzutrennen.

Grundlegende Benennungsmotive bilden einige allgemeine Merkmale, wie das Aussehen der Pflanze, der Ort ihres Auftretens, die Eigenschaften der Pflanze, deren Bestimmung sowie andere für die betreffende Art spezifische Motive, wie z.B. die ihnen zugeschriebenen magischen Kräfte. Diese Merkmale beeinflussen den Inhalt von Begriffen, die mit jeweiligen Bezeichnungen benannt werden, wobei es eigentlich der Mensch ist, der im Prozess der Benennung diejenigen Merkmale berücksichtigt, die er in dem betreffenden Fall für die wichtigsten oder dominierenden hält. Gewisse Merkmale rufen bestimmte Assoziationen hervor, deswegen haben wir es im Allgemeinen mit metaphorischen Bezeichnungen zu tun. Die Metaphern können uns weitere Hinweise geben. Sie können beispielsweise auf die Legenden hinweisen. Darunter sind die christlichen Legenden und die von verschiedenen Glaubensrichtungen abstammenden Legenden zu unterscheiden, die mit den Pflanzen aufgrund ihrer Heilwirkungen, der ihnen zugeschriebenen magischen Kräfte, oder mit Traditionen usw. verbunden sind.

Die meisten Bezeichnungen, die den christlichen Legenden entnommen worden sind, beinhalten anthroponymische Elemente. Ein Teil der Pflanzenbezeichnungen, die formal Eigennamen oder deren Derivate darstellen, sind Bezeichnungen, die in der Studie als *ad idea* bezeichnet werden. Folglich sind das solche Bezeichnungen, die auf eine Lautähnlichkeit mit entsprechenden Namen in anderen Sprachen zurückzuführen sind, bzw. solche, die sich auf die Ernte- oder Blütezeit beziehen. Ein anderer Typ der *ad idea* Bezeichnungen sind die durch ihre Etymologie angeeigneten volkstümlichen Fremdnamen. Die *ad idea* Bezeichnungen haben natürlich im gewissen Sinne einen sekundären Charakter, denn sie werden von den Merkmalen der Pflanzen nicht abgeleitet.

Ein außerordentlich wichtiges Problem ist die Tatsache, dass die Benennungsmotive schon sehr weit in der Geschichte zurückliegen. Man sollte sich dabei dessen bewusst sein, dass bei den Lehnübersetzungen, insbesondere bei den älteren, die Motive eigentlich neu entdeckt werden müssen. Die Sprecher der Mundart leiten die betreffenden Merkmale der Pflanze aus ihrer Bezeichnung ab und nicht umgekehrt, d.h. die Bezeichnung entsteht nicht als Widerspiegelung der Merkmale der gegebenen Pflanze. Im Falle der Lehnübersetzungen werden die ursprünglichen Bezeichnungen natürlich durch die in dem früheren Benennungsprozess erkannten Merkmale der Pflanzen begründet. Es ist bemerkenswert, dass bei der Benennung der Pflanzen in jedem Fall die im weiten Sinne des Wortes verstandenen Merkmale der Pflanze am wichtigsten sind.

Ein großer Teil der Pflanzenbezeichnungen sind – wie schon früher erwähnt – metaphorische Bezeichnungen. Sie sind eigentlich sekundäre Bezeichnungen und zwar aus dem Grunde, dass deren semantische Motivation gewissermaßen in zwei Etappen zustande kommt. Die erste Etappe ist die Erkennung eines charakteristischen Merkmals der betreffenden Pflanzenart und die zweite ist die Verarbei-

tung dieses Merkmals, damit – aufgrund der Ähnlichkeit mit einem Objekt, für das dieses Merkmal typisch ist – die Bezeichnung des Objekts auf die Pflanzenart übertragen werden kann. Mit anderen Worten: es entwickelt sich ein Zusammenhang zwischen der Pflanzenart und einem Objekt. Bei jeder Anführung der Pflanzenbezeichnung, die von dem Objekt übernommen wird, wird dieser Zusammenhang erneuert. Derjenige, der eine Pflanze sieht und deren Bezeichnung erkennt, entziffert automatisch die semantische Motivation der Bezeichnung und die Grundlage der Metapher. Mit dieser Reihenfolge der Prozesse haben wir auch im Bezug auf metaphorische Bezeichnungen zu tun, die Lehnübersetzungen sind. Der Benennungsprozess hat aber vor Jahrhunderten, oder sogar vor Tausenden von Jahren stattgefunden.

Zu den sekundären Bezeichnungen können auch solche gerechnet werden, die mit der Ähnlichkeit zu anderen Pflanzen verbunden sind, darunter Bezeichnungen mit pejorativer Konnotation (bei denen eine Ähnlichkeit zu anderen Pflanzen zugrunde liegt oder deren entwertender Charakter durch ein Stereotyp bedingt ist); Bezeichnungen, die mit Merkmalen zusammenhängen, die für eine andere Pflanze charakteristisch sind; Bezeichnungen, die sich aus den magischen Kräften ergeben, die der Pflanze zugeschrieben werden; traditionsbedingte Bezeichnungen (mit Legenden, Glauben verbunden); Bezeichnungen, die mit der Anwendung der Pflanze als einer Arznei zusammenhängen, usw.

Ein bedeutendes Problem bei der Analyse der semantischen Motivation der mundartlichen Pflanzenbezeichnungen ist die Tabufrage. Sie kommt am häufigsten in zwei Fällen vor: wenn die Pflanzenarten für magisch gehalten werden, d.h. wenn sie angeblich die Fähigkeit haben, das übernatürliche Gut (z.B. apotropäische Eigenschaften, Fähigkeit, böse Geister zu vertreiben usw.) oder Übel (z.B. Verursachen von Krankheiten in magischer Weise) zu erbringen, oder auch wenn sie sehr schädlich, für den Menschen gar gefährlich sind und seinen Tod zur Folge haben können. In beiden Fällen werden die Pflanzenbezeichnungen nicht ausgesprochen. Man meidet sie, um das Übel nicht herbeizurufen oder die wohlthuende Pflanze durch unnötiges vergebliches Herbeirufen nicht zu schmähen und ihr somit die zugeschriebene Kraft nicht zu entziehen. Je stärker der Glaube an die Wirkungskraft der Pflanzen ist, desto größer ist auch das mit ihnen verbundene Tabu.

Wenn in einer anderen slawischen Sprache ein genaues Äquivalent für die polnische dialektale Bezeichnung funktioniert, ist immer zu entscheiden, ob man es mit den parallelen Lehnübersetzungen (z.B. aus dem Deutschen oder aus dem Lateinischen), mit der Übernahme der betreffenden Bezeichnung aus einer Fremdsprache ins Polnische (oder umgekehrt: Übernahme aus dem Polnischen in die Mundarten der Nachbarsprache) oder mit der unabhängigen semantischen Entwicklung der Bezeichnung in der polnischen Sprache und in einer anderen slawischen Sprache zu tun hat. Mit dem Phänomen der parallelen Entwicklung der Bedeutung hat man dann zu tun, wenn das Merkmal der Pflanze, welches das Benennungsmotiv der Bezeichnung bildet und die erste Assoziation bei den

metaphorischen Bezeichnungen ist. Die Sache ist jeweils genau zu untersuchen, indem verschiedene Möglichkeiten und Voraussetzungen analysiert werden. Behilflich dabei erweist sich immer die Geschichte der betreffenden Bezeichnung im Polnischen und eventuell auch in anderen Sprachen.

Mundartliche Bezeichnungen für Pflanzen sind sowohl hinsichtlich der formalen Struktur, als auch im Bezug auf die wortbildenden Kategorien ziemlich differenziert. Das ist sicherlich mit dem Reichtum des Wortbildungssystems im Polnischen verbunden, denn die Wortbildungsphänomene in dem betreffenden Bereich – in diesem Fall auf dem Fachgebiet der Pflanzenbezeichnungen – sind keine separaten, abgetrennten sprachlichen Tatsachen, sondern voneinander abhängige Elemente eines bestimmten Systems. Erwähnenswert ist auch der Formantenreichtum bei der Bildung mundartlicher Pflanzenbezeichnungen, darunter das Vorhandensein der für einzelne Kategorien untypischen Formanten. Auffallend sind auch seltene Affixe, die zurzeit im Polnischen nicht mehr gebräuchlich sind. Für die Struktur der polnischen mundartlichen Pflanzenbezeichnungen ist eine Zwei- und Mehrgliedrigkeit kennzeichnend. Dieses Phänomen ist auch in anderen slawischen Sprachen erkennbar. Es ist daher eine allgemeinslawische Tendenz, die sich übrigens aus der jahrhundertealten Tradition ergibt, die auf der lateinische Nomenklatur noch aus der Zeit vor Carl Linnaeus basiert.

Bei der Bildung der Pflanzenbezeichnungen – wie schon oben erwähnt – spielt die Semantik und Kultur eine große Rolle, was sich in deren formalen Struktur widerspiegelt. Deswegen entsprechen hier zum Beispiel die Komposita semantisch den Zusammenstellungen, wobei die Struktur der Bezeichnungen, die sich aus dem Tabu ergibt, spezifisch ist.

Die Aufgabe der vorliegenden Arbeit ist auch, auf mindestens drei Fragen hinzuweisen, die bei der Forschung der mundartlichen Pflanzenbezeichnungen wesentlich sind. Erstens ist es die Wichtigkeit der diachronischen und komparativen Untersuchung der Bezeichnungen. Wie man sich überzeugen kann, ändert sie die Stellungnahme zur Genese der Pflanzenbezeichnungen und deren Herkunft. Zweitens ist das die Darstellung der Motive polnischer mundartlicher Pflanzenbezeichnungen, wie mundartliche Bezeichnungen, neue Entlehnungen, neue Lehnübersetzungen, allgemeinpolnische Bezeichnungen und vererbte Bezeichnungen, und darunter einheimische Bezeichnungen, alte Entlehnungen und alte Lehnübersetzungen. Drittens soll die Arbeit zeigen, dass unter den mundartlichen Bezeichnungen viele alte Lehnübersetzungen funktionieren, die früher als Lehnübersetzungen nicht anerkannt worden sind. Sie scheinen nämlich in Gänze einheimisch, sogar tatsächlich mundartlich zu sein, und bei der oberflächlichen, nur synchronischen Analyse weist nichts darauf hin, dass deren Tradition lang und reich ist, dass sie ihre Äquivalente auch in nichtslawischen Sprachen haben und dass ihre Wurzeln oft bis ins Altertum zurückreichen.

Erwähnenswert sind Bezeichnungen mit anthroponymischen Elementen, die zum größten Teil künstlich im Mittelalter als ursprünglich lateinische bzw. deut-

sche Bezeichnungen gebildet worden sind, wobei hier die Klöster eine wesentliche Rolle gespielt haben, da dort Heilpflanzen angebaut worden sind. Aus diesem Grunde sind das durchaus oft mit Legenden verbundene christliche Bezeichnungen. Nach Polen sind sie hauptsächlich aus dem tschechischen oder deutschen Sprachraum gekommen, oder sie sind direkt aus dem Lateinischen übersetzt worden. Ähnlich wie andere übernommene Lehnübersetzungen haben sie gewöhnlich genaue Äquivalente in anderen slawischen Sprachen, oft im Deutschen und in anderen europäischen Sprachen. Polnische derartige mundartliche Bezeichnungen sind das Ergebnis der vorausgehenden weitreichenden Verbreitung der betreffenden Bezeichnung in den slawischen Sprachen. Deswegen soll festgestellt werden, dass – anders als es am Anfang scheinen mag – verhältnismäßig wenige derartige Pflanzenbezeichnungen auf dem polnischen Mundartgebiet entstanden sind. Zu solchen Schlussfolgerungen kann man aber nur nach der Analyse der mundartlichen Bezeichnungen unter historischem Aspekt und im Vergleich zu den Pflanzenbezeichnungen in anderen Sprachen kommen.

Zum Schluss soll darauf hingewiesen werden, dass polnische mundartliche Pflanzenbezeichnungen, die fremder Herkunft sind – als frühere Entlehnungen oder frühere Lehnübersetzungen (beide sind in der Geschichte der polnischen Sprache nachweisbar) – ihren Ursprung in folgenden Sprachen haben können: Latein (wobei es sich hier oft um Lehnübersetzungen oder aus dem Griechischen im Lateinischen entlehnte Namen handelt), Deutsch und Tschechisch. Diese Bezeichnungen (bzw. deren semantische Äquivalente) haben am häufigsten eine lange und reiche Tradition in Europa. Was neue Entlehnungen oder neue Lehnübersetzungen unter den polnischen mundartlichen Pflanzenbezeichnungen anbetrifft, haben wir es mit den Namen zu tun, die ihren Ursprung in den Nachbarsprachen, und genauer gesagt in den Mundarten der Nachbarsprachen haben. Solche Bezeichnungen können relativ neu sein, aber es kommt auch vor, dass sie in der Sprache des Gebers eine lange Geschichte haben und deren Wurzeln weit in die Vergangenheit zurückreichen.

Für die Untersuchung der Herkunft von Pflanzenbezeichnungen im Rahmen einer typischen historisch-komparativen Analyse im Bereich der Lexik ist eine individuelle Behandlung jeder Bezeichnung erforderlich. Die ganzheitliche diachronische Auffassung soll die Geschichte und Etymologie sämtlicher gesammelten Bezeichnungen darstellen, was jedoch den Rahmen der vorliegenden Studie überschreiten würde. Deswegen werden hier nur allgemeine Fragen zur Herkunft der Pflanzennamen thematisiert. Eine vollständige historisch-komparative und etymologische Analyse des gesamten gesammelten mundartlichen Korpus wird in dem derzeit bearbeiteten historischen Herkunftswörterbuch der polnischen mundartlichen Bezeichnungen für die wild wachsenden Kräuter präsentiert.

Streszczenie

Niniejsze studium składa się z pięciu części: *Wprowadzenia*, trzech rozdziałów i *Podsumowania*. Każdy z rozdziałów zawiera na końcu konkluzje dotyczące omawianych zagadnień. Prócz tego praca obejmuje *Opis podstawowych źródeł*, *Bibliografię*, *Wykaz skrótów* i *Indeksy*.

We *Wprowadzeniu* został sformułowany cel pracy – jest nim ukazanie pochodzenia polskich gwarowych nazw dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Poza tym zawiera ono przedstawiony skrótowo stan badań nad nazewnictwem roślinnym (z podziałem na opracowania polskie i słowiańskie), omówienie układu pracy i zakresu materiału. W sumie zostały wzięte pod uwagę nazwy gwarowe dla ponad 100 gatunków roślin, co przekłada się na mniej więcej dwa tysiące nazw. W dalszej części *Wprowadzenia* zostały podane najważniejsze źródła materiału oraz metodologia zastosowana w pracy. Zebrany polski materiał historyczny i dialektalny skonfrontowany został z botaniczną nomenklaturą innych języków słowiańskich zaczerpniętą ze słowników gwarowych i historycznych oraz bardzo wielu specjalistycznych opracowań (w tym również niemieckich, francuskich, greckich i łacińskich) (zob. *Bibliografia*). *Wprowadzenie* zawiera także ogólną charakterystykę zebranego materiału, omówienie rzutujących na jego jakość sposobów zbierania nazw roślin w terenie, rozważania dotyczące problemu identyfikacji nazwy gwarowej i rodzaju (gatunku) rośliny oraz krótki zarys historii roślin i ich nazw, jak również krótką prezentację źródeł polskiego historycznego słownictwa botanicznego.

W rozdziale *Motywacja semantyczna nazw* zostało omówione zagadnienie konotacji oraz kryteria semantycznej klasyfikacji nazw roślin. Poruszony został także problem metaforycznych nazw roślin, zagadnienie nazw odantroponimicznych, nazw adideowanych, problem tabu w nazwach botanicznych oraz kwestia paralelizmu semantycznego. Dalsza część rozdziału poświęcona jest klasyfikacji semantycznej nazw roślin. Podstawą motywacji nazw roślin jest kilka ogólnych cech, takich jak wygląd rośliny, miejsce występowania, właściwości rośliny, przeznaczenie oraz inne, specyficzne dla danego rodzaju czy gatunku motywacje, jak na przykład przypisywane właściwości magiczne. Cechy te wpływają na treść nazw, a dokładniej – nazwy kształtuje człowiek, biorąc w procesie nominacji pod uwagę te cechy, które uważa w danym przypadku za najważniejsze bądź dominu-

jące. W ten sposób nazwy roślin zostały podzielone na ogólne grupy motywacyjne, a w ich obrębie – na bardziej szczegółowe motywacje, przy czym każdy dział zawiera po kilka przykładów wraz z omówieniem.

Krótki rozdział *Budowa słowotwórcza nazw* przedstawia strukturę formalną nazw oraz kategorie słowotwórcze, w jakich się one mieszczą, wraz z przykładami.

Rozdział zatytułowany *Pochodzenie nazw* przynosi stwierdzenie, że wiele polskich gwarowych nazw roślin nie ma w istocie charakteru ludowego. Tylko badając historię nazw gwarowych i ich powiązania w innych językach, możemy orzekać w sposób właściwy o ich genezie. Wyniki takich dociekań prowadzą do wniosku, że polskie nazwy gwarowe pochodzą z wielu źródeł. Część z nich to nazwy autentycznie gwarowe, to jest takie, które rzeczywiście powstały na polskim gruncie gwarowym, jak np. *bocianek* (też w pl.) ‘ostróżeczka polna, *Delphinium consolida* L., syn. *Consolida regalis* Gray’, część to potoczne nazwy ogólne (ogólnopolskie), które bądź przeszły do gwar, jeśli są stosunkowo nowe, jak np. *niezapominajka*, bądź są odziedziczone, jak np. *barszcz* ‘barszcz zwyczajny, *Heracleum sphondylium* L.’; część to stosunkowo nowe zapożyczenia, jak np. *brzuszkworec* ‘tatarak zwyczajny, *Acorus calamus* L.’ i nowe kalki, jak np. *pięćrzyłki* ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’ (por. niem. gw. *Fünfadern-Kraut*), a część – nazwy odziedziczone z dawnej polszczyzny, nieobecne we współczesnym języku ogólnym. Te ostatnie nie stanowią jednorodnej grupy. Dzielą się na trzy typy: nazwy rodzime, czyli nazwy utworzone na gruncie polskim lub odziedziczone z epoki prasłowiańskiej, a nawet mające jeszcze dawniejsze, praindoeuropejskie korzenie (przykładem z tej grupy może być *przywrot* ‘przywrotnik pasterski, *Alchemilla pastoralis* Bus.’). Inna klasa to stare zapożyczenia, które zadomowiły się w dawnej polszczyźnie, a obecnie, we współczesnej polszczyźnie ogólnej, nie są używane, natomiast zachowały się w gwarach, np. *baldrian* ‘kozłek lekarski, *Valeriana officinalis* L.’ Poza tym jeszcze grupa nazw, często wymykająca się właściwej ocenie, mianowicie stare kalki, jak np. *krwawnik* ‘tasznik pospolity, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.’ (por. śrlac. *sanguinaria*). W rozdziale zilustrowano wszystkie te grupy stosownymi przykładami. W podsumowaniu rozdziału została podkreślona ważność diachronicznego i porównawczego podejścia do interesujących nas gwarowych nazw roślin oraz obecność licznych kalk, zwłaszcza dawnych, których do tej pory nie zauważano w polskich gwarach, ponieważ wyglądają one rodzimo, a nawet sprawiają wrażenie autentycznie gwarowych, zatem przy pobieżnej, tylko synchronicznej analizie nic nie wskazuje na to, że ich tradycja jest długa i bogata, że mają odpowiedniki także w językach niesłowiańskich, a ich korzenie często sięgają starożytności.

W niniejszej pracy zostały zaprezentowane jedynie ogólne zagadnienia dotyczące pochodzenia nazw roślin. Pełna analiza historyczno-porównawcza i etymologiczna całości zgromadzonego materiału gwarowego znajdzie się w przygotowywanym słowniku historyczno-etymologicznym polskich gwarowych nazw roślin zielnych dziko rosnących.

Summary

This work comprises five parts: an Introduction, three chapters and Conclusions. Each chapter closes with conclusions regarding issues therein discussed. The work also contains *Primary sources description*, *References*, *Acronyms* and *Indices*.

The Introduction states the purpose of this work, i.e. providing an analysis of the etymology of Polish dialectal wild plant names in the context of other Slavic languages. Apart from that it also contains a brief overview of the current state of research into plant names, divided into two sections - one focusing on Polish and the other on Slavic works, a discussion of the outline of this work and the scope of material. In total this work analyses dialectal names of over 100 plants, which corresponds to approximately 2000 individual names. Then the Introduction lists major sources of material and explicates the methodology applied. The Polish historical and dialectal material gathered has been contrasted with the counterparts of these words in other Slavic languages based on dialectal and historical dictionaries as well as a number of specialist papers (including German, French, Greek and Latin ones - c.f. References). The Introduction discusses also the general characteristics of compiled material, the impact of the methodology of field work on the quality of material, problems with identifying the plant denoted by a given dialectal name as well as a short outline of the etymology of plant names and the sources of Polish historical botanical vocabulary.

The chapter entitled *Semantic motivation of names* analyses the question of connotation and the criteria of semantic classification of plant names. It also deals with the issues of metaphorical plant names, anthroponymic names, native names which substituted borrowed ones on the basis of phonetic similarity, taboo elements in botanic names and the question of semantic parallelism. The part of the chapter that follows focuses on semantic classification of plant names. The motivation of plant names depends primarily on the characteristics of a plant such as its appearance, location, properties, use and other plant specific attributes as for instance its magical powers. It is such characteristics that influence the name, and more precisely, it is man who coins them on the basis of these properties which he considers to be most important or prominent. In this way plant names have been divided into general motivation groups each further subdivided along finer distinctions. Each section covers a detailed analysis of several examples.

The short chapter *The morphological structure of the names* analyses the morphology of the names, stating the morphological categories to which a given name belongs illustrated with examples.

The chapter *The origin of the names* claims that many Polish dialectal plant names are not folk in their nature. The only way to ascertain the true origin of a given name is by analysing the history of the dialectal name and the related names in other languages. Such analysis leads to the conclusion that Polish dialectal names have various origins. A part of them constitute truly dialectal names, i.e. such that originate from Polish dialects, e.g. *bocianek* (also Pl) ‘ostróżeczka polna, Delphinium consolida L., syn. *Consolida regalis* Gray’, another group consists of colloquial non-dialectal native names that have been adopted by given dialects, if they are relatively new e.g. *niezapominajka*, or have been inherited e.g. *barszcz* ‘barszcz zwyczajny, *Heracleum sphondylium* L.’ Yet another part comprises relatively new borrowings e.g. *brzuszkworc* ‘tatarak zwyczajny, *Acorus calamus* L.’ and new calques e.g. *pięciożyłki* ‘babka zwyczajna, *Plantago maior* L.’ (cf. Ger. dial. *Fünfadern-Kraut*), still another group originate from Old Polish forms no longer in use in non-dialectal Polish. The latter ones do not comprise a homogenous group. They fall into three subgroups: Polish names originating in the Polish language or inherited from Old Slavic or even originating from Proto-Indoeuropean (e.g. *przywrot* ‘przywrotnik pasterski, *Alchemilla pastoralis* Bus.’), old loanwords in use in Old Polish and no longer in use today with the exception of dialects of Polish e.g. *baldrian* ‘kozłek lekarski, *Valeriana officinalis* L.’ and, finally, there is also the often misclassified group of words containing old calques e.g. *krwawnik* ‘tasznik pospolity, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.’ (cf. Medieval Latin *sanguinaria*). The chapter discusses all of these groups using appropriate examples. The recapitulation of this chapter emphasises the importance of a diachronic and comparative approach to the analysis of dialectal plant names. It highlights the existence of numerous calques, especially old ones, whose presence was before overlooked due to their native and sometimes even truly dialectal character. Therefore, a superficial, synchronic analysis does not reveal their long and rich history and the fact that they have their counterparts also in non-Slavic languages and often originate in antiquity.

The scope of this work is limited solely to general questions related to the origin of plant names. A full diachronic comparative and etymological analysis of the entirety of the dialectal material gathered here will be presented in a diachronic etymological dictionary of Polish dialectal wild plant names currently in preparation.

Zusammenfassung

Die vorliegende Studie besteht aus fünf Teilen: einer *Einführung*, drei Kapiteln und einem *Resümee*. Jedes Kapitel beinhaltet am Ende entsprechende Schlussfolgerungen. Darüber hinaus enthält die Arbeit folgende Teile: *Beschreibung der Hauptquellen*, *Literaturverzeichnis*, *Aufstellung von Abkürzungen* und *Sachregister*.

In der *Einführung* wird das Ziel der Arbeit formuliert, d.h. die Darstellung der Herkunft polnischer mundartlicher Bezeichnungen für wild wachsende Kräuter im Vergleich zu anderen slawischen Sprachen. Darüber hinaus beinhaltet die *Einführung* den in aller Kürze präsentierten Forschungsstand der Pflanzennamenkunde (mit Einteilung in polnische und slawische Studien), Gliederung der Arbeit und Darstellung des gewählten Korpus. Insgesamt werden mundartliche Bezeichnungen für über 100 Pflanzenarten berücksichtigt, was insgesamt ca. 2000 Bezeichnungen ergibt. Im weiteren Teil der *Einführung* werden die wichtigsten Quellen sowie die in der Arbeit angewandte Methodologie beschrieben. Die gesammelten polnischen, historischen und dialektalen Belege werden der botanischen Nomenklatur anderer slawischer Sprachen gegenübergestellt, die den mundartlichen und historischen Wörterbüchern sowie den zahlreichen (darunter auch deutschen, französischen, griechischen und lateinischen) Fachabhandlungen (siehe *Literaturverzeichnis*) entnommen worden sind. Die *Einführung* enthält auch eine allgemeine Darstellung des Korpus, Besprechung der Verfahren der Befragung zur Feststellung von Pflanzenbezeichnungen in Polen, Betrachtungen bezüglich der Qualität des Verfahrens, Erörterungen zum Problem der Identifizierung der dialektalen Bezeichnungen sowie der Art der gegebenen Pflanze, einen kurzen Bericht über die Geschichte der Pflanzen und der Pflanzennamenkunde, sowie eine kurze Darstellung der Quellen der polnischen, historischen botanischen Nomenklatur.

Im Kapitel *Semantische Motivation der Bezeichnungen* werden die Frage der Konnotation sowie die Kriterien der semantischen Klassifikation von Pflanzenbezeichnungen behandelt. Aufgegriffen wird auch das Problem der metaphorischen Pflanzenbezeichnungen, die Frage der anthroponymisch bedingten Bezeichnungen, der Bezeichnungen, die in der Studie als *ad idea* bezeichnet werden – d.h. der Bezeichnungen, die auf eine Lautähnlichkeit mit entsprechenden Namen in anderen Sprachen zurückzuführen sind, das Problem des Tabus bei den botanischen

Bezeichnungen sowie die Frage des semantischen Parallelismus. Im folgenden Teil des Kapitels wird die semantische Klassifikation der Pflanzenbezeichnungen behandelt. Die Grundlagen zur Benennung bilden einige allgemeine Merkmale, wie das Aussehen der Pflanze, der Ort ihres Auftretens, die Eigenschaften der Pflanze, deren Bestimmung sowie andere für die betreffende Art typische Motive, wie z.B. die ihnen zugeschriebenen magischen Kräfte. Diese Merkmale beeinflussen den Inhalt von Begriffen, die mit jeweiligen Bezeichnungen benannt werden, wobei es eigentlich der Mensch ist, der im Prozess der Benennung diejenigen Merkmale berücksichtigt, die er in dem betreffenden Fall für die wichtigsten oder dominierenden hält. So werden die Pflanzenbezeichnungen in allgemeine Motivationsgruppen und weiterhin in deren Rahmen in detailliertere Motivationen eingeteilt, wobei jeder Teil jeweils einige Beispiele mit ihrer Besprechung enthält.

Das kurze Kapitel *Wortbildung der Bezeichnungen* präsentiert formale Struktur der Bezeichnungen sowie wortbildende Kategorien, zu denen sie gehören, mit Beispielen.

In dem Kapitel *Herkunft der Bezeichnungen* wird bewiesen, dass die zahlreichen polnischen dialektalen Pflanzenbezeichnungen in der Regel keinen volkstümlichen Charakter haben. Nur wenn man die Geschichte der mundartlichen Bezeichnungen und deren Beziehungen zu Bezeichnungen in anderen Sprachen untersucht, kann man richtig über deren Herkunft urteilen. Die Ergebnisse dieser Studie lassen die Schlussfolgerungen zu, dass die polnischen mundartlichen Bezeichnungen aus unterschiedlichen Quellen entnommen worden sind. Ein Teil davon sind tatsächlich mundartliche Bezeichnungen, d.h. diejenigen, die tatsächlich auf dem polnischen Mundartgebiet entstanden sind, wie z.B. *bocianek* (auch in pl.) 'Gewöhnlicher Feldrittersporn, *Delphinium consolida* L., Syn. *Consolida regalis* Gray', einen weiteren Teil bilden umgangssprachliche allgemeine Bezeichnungen, die entweder in die Mundarten übernommen worden sind, sofern sie relativ neu sind, wie z.B. *niezapominajka*, oder vererbt worden sind, wie z.B. *barszcz* 'die Wiesen-Bärenklau, *Heracleum sphondylium* L.'. Ein weiterer Teil sind relativ neue Entlehnungen, wie z.B. *brzuszkworc* 'der Kalmus, *Acorus calamus* L.', und neue Lehnübersetzungen, wie z.B. *pięćiożyłki* 'der Breitwegerich, *Plantago maior* L.' (vgl. dt. dialektales *Fünfadern-Kraut*), und ein Teil sind schließlich die von dem früheren Polnischen vererbten Bezeichnungen, die in der gegenwärtigen Sprache nicht vorkommen. Die Letzten sind keine homogene Gruppe. Sie werden in drei Typen gegliedert: einheimische Bezeichnungen, d.h. Bezeichnungen, die auf dem polnischen Gebiet entwickelt bzw. von der urslawischen Epoche vererbt worden sind, oder sogar noch ältere urindoeuropäische Ursprünge haben (als ein Beispiel aus dieser Gruppe kann *przywrot* 'Bergwiesen-Frauenmantel, *Alchemilla pastoralis* Bus.' angegeben werden). Eine andere Klasse bilden alte Entlehnungen, die sich in dem früheren Polnischen etabliert haben, und in der gegenwärtigen polnischen Sprache überhaupt nicht verwendet werden, aber in den Mundarten erhalten geblieben sind, z.B. *baldrian* 'Echter Baldrian, *Valeriana officinalis* L.'

Es gibt noch eine Gruppe der Bezeichnungen, die der richtigen Beurteilung oft entgleitet, nämlich alte Lehnübersetzungen, wie z.B. *krwawnik* 'das Gewöhnliche Hirtentäschel, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.' (vgl. mittellat. *sanguinaria*). In dem betreffenden Kapitel werden alle diese Gruppen mit entsprechenden Beispielen dargestellt. In dem Resümee des Kapitels wird die Bedeutung der diachronischen und komparativen Methode der Behandlung der mundartlichen Pflanzenbezeichnungen, die den Forschungsgegenstand dieser Studie bilden, sowie das Vorliegen zahlreicher Lehnübersetzungen hervorgehoben, insbesondere der älteren Lehnübersetzungen, die bisher in den polnischen Mundarten nicht erkannt worden sind, weil sie einheimisch aussehen, oder sogar tatsächlich dialektal wirken. Bei der oberflächlichen, nur synchronischen Analyse weist nichts darauf hin, dass deren Tradition so alt und reich ist, dass sie ihre Äquivalente auch in den nichtslawischen Sprachen haben, und dass deren Wurzeln oft bis ins Altertum zurückreichen.

In der vorliegenden Arbeit werden lediglich allgemeine Fragen zur Herkunft der Pflanzenbezeichnungen dargestellt. Eine vollständige historisch-komparative und etymologische Analyse des gesamten gesammelten mundartlichen Korpus wird in dem derzeit bearbeiteten historischen Herkunftswörterbuch der polnischen mundartlichen Bezeichnungen für die wild wachsenden Kräuter präsentiert.

Opis podstawowych źródeł

Dubisz¹ – interesujący materiał z obszaru Warmii, Mazur i Ostródzkiego; właściwa identyfikacja za pomocą polskich nazw naukowych i nazw łacińskich; precyzyjna lokalizacja geograficzna; część nazw gwarowych opatrzona komentarzem językoznawczym.

FF – dość bogaty i urozmaicony materiał (w zależności od tematyki artykułów), zidentyfikowany zwykle w sposób precyzyjny poprzez łacińskie i polskie nazwy naukowe, lecz bez lokalizacji geograficznej; brak wariantów fonetycznych, często natomiast warianty fonetyczne występują jako odrębne nazwy.

Gustawicz 1882 – obfity materiał gwarowy głównie z południa Polski i kresów południowo-wschodnich, określony przez nazwy naukowe polskie i łacińskie. Trzeba jednak wziąć pod uwagę, że nazwy naukowe nie zawsze odpowiadają współczesnym, a lokalizacja geograficzna, choć na ogół bardzo precyzyjna, jest w wielu wypadkach nie do odtworzenia, bowiem podawane są konkretne nazwy miejscowości bez rejonów, a miejscowości o tej samej nazwie jest w Polsce wiele i nie wiadomo, o którą chodzi.

K – słownik gwarowy dość wiernie kopiujący własne źródła wraz z ich zaletami i niedostatkami. Stąd jakość materiału jest bardzo zróżnicowana: od dokładnej identyfikacji, poprzez nazwę naukową polską i łacińską oraz precyzyjną lokalizację geograficzną (którą da się odtworzyć ze źródeł), do niepełnego opisu lub nawet jego braku („jakaś roślina”) i braku lokalizacji geograficznej („powszechnie u ludu”).

kart. SGP – niezmiernie bogaty materiał, rzadko precyzyjnie zidentyfikowany lub bez żadnej identyfikacji, dość rzadko łacińskie nazwy identyfikujące, niekiedy błędna identyfikacja, niekiedy jednak dostrzega się brak wielu nazw roślin notowanych przez inne źródła, ścisła lokalizacja geograficzna; użytkownik kartoteki sam musi zdecydować, które z form są właściwymi nazwami, a które stanowią tylko warianty fonetyczne.

¹ Skróty źródeł jak w *Bibliografii*.

Kurek 2004a – obszerny artykuł na temat gwarowych nazw roślin zawierający bardzo bogaty materiał gwarowy (umieszczony wraz z identyfikacją także w specjalnym aneksie), w większości dokładnie określony geograficznie; identyfikacja botaniczna dokonana za pomocą nazw naukowych polskich i łacińskich w niektórych przypadkach jednak może budzić pewne wątpliwości.

Majewski SN – niezwykle bogaty materiał historyczny i gwarowy dokładnie zidentyfikowany poprzez łacińskie nazwy naukowe²; ponadto autor podaje dla porównania niektóre nazwy słowiańskie; dość często niestety brak określenia zasięgu geograficznego przy nazwach gwarowych; o lokalizacji geograficznej nazw trzeba zwykle wnioskować na podstawie źródeł, na które powołuje się autor.

MSGP – dość spory materiał dobrze zidentyfikowany, bez nazw łacińskich, jednak brak wielu nazw roślin notowanych przez inne źródła, dość dokładna lokalizacja geograficzna, nazwy podane w zapisie półfonetycznym; czytelnik sam musi zdecydować, które z podanych nazw są faktycznymi nazwami (w sensie etymologicznym), a które tylko wariantami fonetycznymi.

OLA 3 – materiał jedynie do nazw kilku roślin, jednak – co ważne – z obszaru całej Polski i całej Słowiańszczyzny (równomierna siatka punktów), dobrze zidentyfikowany za pomocą łacińskich nazw naukowych, jednak bez precyzji gatunkowej, dokładna lokalizacja geograficzna; podana budowa morfonologiczna większości form (z wyjątkiem sporadycznych) i materiał słowiański są niezwykle cenne przy ustalaniu etymologii nazw i przy badaniach porównawczych.

Pastusiak 2007 – niezwykle cenne i bogate źródło z pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego; materiał szczegółowo i precyzyjnie zidentyfikowany za pomocą nazw naukowych łacińskich, polskich, białoruskich i ukraińskich; lokalizacja geograficzna podana w sposób bardzo wiarygodny za literaturą dialektologiczną, etnograficzną i botaniczną; dzieło zawiera też etymologie omawianych gwarowych nazw roślin.

Pelcowa NR – spory materiał właściwie zidentyfikowany za pomocą polskich i łacińskich nazw naukowych; brak dokładniejszej lokalizacji geograficznej.

PZL – dość bogaty materiał precyzyjnie zidentyfikowany (polskie i łacińskie nazwy naukowe); bez jakiegokolwiek lokalizacji geograficznej.

PZZ – bogaty materiał precyzyjnie i prawidłowo zidentyfikowany poprzez polskie i łacińskie nazwy naukowe (nazwy ściśle odpowiadają desygnatom, bo niezbędne jest to dla zbioru ziół), brak lokalizacji geograficznej.

² Wprawdzie Józef Rostański ma wiele bardzo poważnych uwag do tego dzieła (Symb. 22–24), zarzucając mu nieścisłość i błędy identyfikacyjne w nazwach staropolskich, to jednak uważam, że w zakresie nazw gwarowych jest to źródło bardzo wartościowe.

RZ – ciekawy materiał pochodzący z różnych źródeł gwarowych, stąd – z konieczności – nie zawsze precyzyjnie zidentyfikowany; często brak identyfikujących naukowych nazw łacińskich, chyba z tego względu, że praca nie jest poświęcona specjalnie nazwom botanicznym; dokładna lokalizacja geograficzna.

SGP – niezwykle bogaty materiał nie zawsze precyzyjnie zidentyfikowany lub bez żadnej identyfikacji (z powodu niedoskonałości niektórych źródeł), często łacińskie nazwy identyfikujące, niekiedy jednak błędna identyfikacja, czasem postrzega się też brak niektórych nazw roślin notowanych przez inne źródła; dużą zaletą jest ścisła lokalizacja geograficzna oraz warianty fonetyczne i fonologiczne nazw.

SGRT – nadzwyczaj bogaty materiał, z dużą dbałością i bardzo precyzyjnie zidentyfikowany za pomocą naukowych nazw łacińskich, choć autorka zaznacza we wstępie, że nie cały materiał jest wiarygodnie zidentyfikowany z przyczyn obiektywnych; nieobecność naukowych nazw polskich zmusza czytelnika do studiów botanicznych nad taksonomią i systematyką roślin; dokładna lokalizacja geograficzna.

SSSL – bogaty materiał, wielokrotnie trudny do identyfikacji z powodu jedynie potocznych nazw identyfikujących, czasem błędna identyfikacja, brak lokalizacji geograficznej; warianty fonologiczne nazw podawane na równi z właściwymi nazwami (bez rozróżnienia).

USK – bardzo obszerny materiał dokładnie zidentyfikowany poprzez polskie i łacińskie nazwy naukowe roślin, zapisy form w postaci ortograficznej, brak lokalizacji geograficznej.

ZDK – bardzo bogaty materiał, precyzyjnie zidentyfikowany za pomocą polskich nazw ogólnych i łacińskich nazw naukowych; brak lokalizacji geograficznej.

ZL – dość ubogi materiał, jednak precyzyjnie i prawidłowo zidentyfikowany poprzez polskie i łacińskie nazwy naukowe (jednak bez autorów nazw); brak lokalizacji geograficznej.

Bibliografia¹

- Achtarov B. (red.), 1939, *Материалы за български ботаниченъ речникъ*, Sofija.
- Adamowski J., Bartmiński J., Niebrzegowska S., 1995, „Ptaki, zwierzęta i rośliny w relacjach gwarowych z okolic Biłgoraja”, *Etnolingwistyka*, t. 7, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 135–178.
- AGB – *Atlas gwar bojkowskich*, oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kier. J. Riegera, I–VII, Wrocław 1980–1991.
- AGM – *Atlas gwar mazowieckich*, t. I, opr. H. Horodyska-Gadkowska, A. Strzyżewska-Zaremba, t. II–X, opr. A. Kowalska, A. Strzyżewska-Zaremba, Wrocław 1971–1992.
- AGWB – *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. VIII: *Leksyka 4*, pod red. I. Maryniakowej, Warszawa 2002.
- Ajdukiewicz K., 1960, *Język i poznanie*, t. I: *Wybór pism z lat 1920–1939*, Warszawa.
- AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, tom wstępny i t. I–VI pod kier. Z. Stiebera, t. VII–XV pod kier. H. Popowskiej-Taborskiej, Wrocław–Kraków 1964–1978.
- AJŁ – Z. Stieber, *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, z. I–VIII, Łódź 1956–1964.
- AJPP – M. Małecki, K. Nitsch, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, Kraków 1934.
- AJŚ – A. Zaręba, *Atlas językowy Śląska*, t. I–VII, Kraków 1969–1989, t. VIII, Warszawa 1996.
- AJW – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, pod red. Z. Sobierajskiego, J. Burszty, t. I–IX, Wrocław 1979–1996.
- Allen D.E., Hatfield G., 2004, *Medicinal Plants in Folk Tradition. An Ethnobotany of Britain & Ireland*, Portland – Cambridge.
- Ananiewa N., 2003, „Słownictwo fitonimiczne (nazwy roślin) w polskich gwarach kresowych” [w:] *Języki mniejszości i języki regionalne*, pod red. E. Wrocławskiej i J. Zieniukowej. Seria *Język na pograniczach*, Warszawa, s. 337–344.
- André J., 1956, *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris.
- Anikin A.E., 1993, „Лебеда” [w:] *Из истории русских слов*, Moskwa.
- Anioł-Kwiatkowska J., 1993, *Rośliny leczące zwierzęta*, Warszawa.
- Annenkov N.I., 1878, *Ботанический словарь (...)*, Sanktpeterburg.
- Antkowiak L., 1998, *Rośliny lecznicze*, Poznań.
- Apresjan J.D., 2000, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, wyd. II popr. i uzupeł., tłum. Z. Kozłowska i A. Markowski, Wrocław.

¹ Bibliografia obejmuje także prace wykorzystywane przy opracowywaniu słownika historyczno-etymologicznego polskich gwarowych nazw roślin.

- Arabas I., 1986, „Leki roślinne w *Dzielaх wszystkich Oskara Kolberga*” [w:] *Historia*, t. I, s. 91–162.
- Arabas I., 1989, „Wybrane rośliny o działaniu uzależniającym w renesansowych herbarzach polskich” [w:] *Historia*, t. II, s. 131–142.
- ASJ – *Atlas slovenského jazyka*, J. Štolc, F. Buffa, A. Habovštiak, t. I–IV, Bratislava 1968–1984.
- Babik Z., 2008, *Pojednanie z lasem. W stulecie „argumentu florystycznego” w slawistycznych badaniach etnogenetycznych (1908–2008)*, Kraków.
- Bagiński S., Mowszowicz J., 1966, *Krajowe rośliny lecznicze*, Łódź.
- Balašev L.L. (red.), 1970, *Словарь полезных растений на двадцати европейских языках*, Moskva.
- Bańkowski A., 1986, „Kłopoty etymologiczne z nazwą botaniczną *lochynia*”, *Poradnik Językowy*, s. 306–313.
- Bańkowski ESJP – A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II (A–P), Warszawa 2000.
- Bańkowski Cz., 1976, *Ziołolecznictwo ludowe*, Warszawa.
- Bańkowski Cz., Kuźniewski E., 1980, *Ziołolecznictwo ludowe*, wyd. II popr. i uzupeł., Warszawa–Wrocław.
- Bańkowski Cz., Serwatka J., 1977, *Pożyteczne chwasty*, Warszawa.
- Barlè J., 1937, „Prinosi slovenskim nazivima bilja”, cz. 2, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga XXXI/1, s. 49–172.
- Bartmiński J. (red.), 1996–1999, *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. I–II, Lublin.
- Basaj M., 1962, „O bohemizmach w tzw. Zielniku Falimirza”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, t. VIII, s. 91–107.
- Basaj M., Siatkowski J., 2006, *Bohemizmy w języku polskim*. Słownik, Warszawa.
- Basara J., 1975, *Słownictwo polskich gwar Śląska na terenie Czechosłowacji*, Wrocław.
- Basara A., Basara J., 1988, „Nazwy śnieci (*Tilletia*) w gwarach polskich” [w:] *Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci Profesora Mieczysława Szymczaka*, Wrocław, s. 83–86.
- Basara A., Basara J., 1989, „Nazwy gorczyicy polnej (*Sinapis arvensis*) w gwarach polskich” [w:] *Zbornik razprav iz slovanskego jezikoslovja*, Ljubljana 1989, s. 19–29.
- Basara A., Basara J., 1990, „*Cuscuta trifolii*, czyli kaniańka koniczynowa (nazwy i ich zasięg geograficzny)”, *Zeszyty Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu, Językoznawstwo*, XIII, s. 367–372.
- Basara J., 2002, „Nazwy sporyszu (*Claviceps purpurea*) w gwarach polskich” [w:] *Język w przestrzeni społecznej*, pod red. S. Gajdy, Opole, s. 267–272.
- Bednarczuk L., 2007, *Związki i paralele fonetyczne języków słowiańskich*, Warszawa.
- Bejlina A., 1968, „Материалы для полесского ботанического словаря” [w:] *Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря*, Moskva, s. 415–438.
- Belcarzowa E., 1960, „Czarne jagody, borówki i ich synonimy”, *Język Polski*, XL, z. 4, s. 281–291.
- Belcarzowa E., 1966, „Nazwy niektórych jagód”, *Język Polski*, XLVI, z. 1, s. 45–51.
- BER – В. Георгиев, И. Дуриданов, *Български етимологичен речник*, Sofija 1971 i n.
- Berlin B., 1972, „Speculations of the growth of ethnobotanical nomenclature”, *Language in Society*, t. I, fasc. 1, s. 51–86.
- Berlin B., Breedlove D.E., Raven P.H., 1966, „Folk taxonomies and biological classification”, *Science*, t. 154, s. 273–275.

- Berneker SEW – E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch, (A-morō)*, Heidelberg 1908–1914.
- Bezłaj ES – F. Bezłaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, t. I–IV, Ljubljana 1977–2005.
- Będkowska-Kopczyk A., 2001, „Metaforyka roślinna w języku słoweńskim i jej podstawy konceptualne (na tle metaforyki polskiej)” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 149–158.
- Biegański J., 1949, *Ziółolecznictwo*, Łódź.
- Biegeleisen H., 1929, *Lecznictwo ludu polskiego*, Prace Komisji Etnograficznej PAU, nr 12, Kraków.
- Bieńkowski T., 1985, *Wiedza przyrodnicza w Polsce w wieku XVI*, Wrocław.
- Bjeletić M., 2009, „Юш једном о с.-х. занове(у)етаму (проблеми етимолошке пракце)”, *Studia etymologica Brunensia*, t. 6, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 27–36.
- Blanár V., 1993, *Porovnanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska*, Bratislava.
- Boček V., 2008, „K staročeským názvům pro *Anthriscus cerefolium*” [w:] *Varia slavica. Sborník příspěvků k 80. narozeninám Radoslava Večkerky. Studia etymologica Brunensia*, t. 4, red. I. Janyšková, H. Karlíková, s. 65–70.
- Bohatyrowicze** – I. Grek-Pabisowa, K. Handke, M. Ostrówka, A. Zielińska, *Bohatyrowicze sto lat później*, Warszawa 1998.
- Bokszan E., Tereszczuk T., 1993, „Lekoznawstwo Hucułów, Łemków i Bojków – mieszkańców ukraińskich Karpat” [w:] *Historia*, t. III, s. 143–150.
- Boryś W., 1975, *Prefiksacja imienna w językach słowiańskich*, Wrocław.
- Boryś W., 1994, „Etymologie polskie. 18. Dial. *pyszka*, *kas. pęška*”, *Język Polski*, LXXIV, z. 3, s. 204–205.
- Boryś W., 2007, „Prasłowiańskie **osbkola*, **sbčava*, **sbčavb* i pokrewne” [w:] idem, *Etymologie słowiańskie i polskie. Wybór studiów z okazji 45-lecia pracy naukowej*, pod red. W. Sędzika, przy współudz. Z. Babika i T. Kwoki, Warszawa, s. 53–70 (przedruk za: *Rocznik Slawistyczny*, XXXVII, 1976, s. 47–63).
- Boryś SEJP – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Bremness L., 1991, *Wielka księga ziół*, wyd. VI, Warszawa.
- Breyer S., 1934, *Nowy Lekarz Domowy (...)*, Kraków.
- Broda B., Mowszowicz J., 1979, *Przewodnik do oznaczania roślin leczniczych, trujących i użytkowych*, Warszawa.
- Brückner A., 1980, *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa.
- Brückner SEJP – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. III, Warszawa 1974.
- Brzozowska M., 2000, „Derywaty onomazjologiczne (asocjacyjne) w językowym obrazie świata” [w:] *Język a kultura*, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, pod red. A. Dąbrowskiej i J. Anusiewicz, Wrocław, s. 143–152.
- Buczek A., Wójciak H., 2006, „Wybrane rośliny lecznicze i użytkowe na terenie Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie” [w:] FF, s. 19–26.
- Budziszewska W., 1962, „Związki słownikowe polsko-łużyckie w zakresie terminologii przyrodniczej”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, t. VIII, Łódź, s. 127–135.
- Budziszewska W., 1965, *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*, Wrocław etc.
- Budziszewska W., 1967, „Ze studiów słownikowych”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. VII, s. 203–204.

- Budziszewska W., 1972a, „Związki polsko-ruskie w zakresie terminologii botanicznej”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. 11, s. 113–121.
- Budziszewska W., 1972b, „Mit a nazwa rośliny”, *Poradnik Językowy*, s. 573–576.
- Budziszewska W., 1974a, „O nazwach roślin”, *Poradnik Językowy*, z. 4 (318), s. 169–175.
- Budziszewska W., 1974b, „Wokół nazw lilii wodnych”, *Prace Filologiczne*, t. XXV, s. 281–301.
- Budziszewska W., 1974c, „O pochodzeniu nazwy *modrzew* ‘Larix’”, *Rocznik Słowistyczny*, t. XXXV, cz. 1, s. 21–23.
- Budziszewska W., 1985, „Wybrane nazwy roślin ze Szczawnicy i okolic”, *Język Polski*, LXV, z. 2–3, s. 158–162.
- Budziszewska W., 1986, „Pierwiastek chrześcijański i pogański w polskiej terminologii botanicznej na tle słowiańskim”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, t. XXXII, Łódź, s. 31–37.
- Budziszewska W., 1987, „Ze słownictwa prasłowiańskiego: **rosopastъ* ‘Chelidonium maius’” [w:] *Słowistyczne studia językoznawcze*, Wrocław–Łódź, s. 83–85.
- Budziszewska W., 1990a, „Zielnik litewski M. Federowskiego a jego Lud białoruski”, *Slavia Orientalis*, t. XXXIX, z. 3–4, s. 274–278.
- Budziszewska W., 1990b, „O niektórych kultowych znaczeniach słów *dědъ* i *popъ* w językach słowiańskich”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. 26, s. 119–122.
- Budziszewska W., 1991a, „Na drogach i bezdrożach etymologii ludowej”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. 29, s. 91–94.
- Budziszewska W., 1991b, „Przyczynki etymologiczne. 1. Wąż krasa, 2. Nazwy tęczy, 3. *Dziwanna*”, *Rocznik Słowistyczny*, t. XLVII, cz. I, s. 77–82.
- Budziszewska W., 1992, „Ojciec i matka ziela” (cz. 1), *Rocznik Słowistyczny*, t. XLVIII, s. 27–30.
- Budziszewska W., 1993, „Z góralskich nazw roślin (na tle porównawczym)” [w:] *Historia*, t. IV, s. 87–97.
- Buffa F., 1972, *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského odborného slovníka*, Bratislava.
- Bukowiecki H., Cygiert S., Ptach S., 1953, „Zielnik kaszubski”, *Poradnik Językowy*, nr 8, s. 27–35.
- Bulyka A.M., 1976, „Баганічная лексіка грэка-лацінскага паходжаньня ў старабеларускай мове”, *Беларуская Лінгвістыка*, 9, s. 27–35.
- Burszta J., 1967, „Lecznictwo ludowe” [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 3, s. 393–436, Poznań.
- Burzyńska A., Kamieniecki J., 2001, „*Ziolo-trawa-ląka*. Kilka uwag w świetle faktów z języka i kultury” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 213–223.
- Buttler D., 1978, *Zmiany semantyczne wyrazów polskich*, Warszawa.
- Bystroń J., 1916, *Słowiańskie obrzędy ludowe*, Kraków.
- Bystroń J., 1936, *Kultura ludowa*, Warszawa.
- Cameron J., 1900, *The Gaelic Names of Plants (Scottish, Irish, and Manx) (...)*, Glasgow.
- Carnoy A., 1959, *Dictionnaire étymologique des noms grecs de plantes*, Louvain.
- Carter M., 1998, *Mała księga ziół*, tłum. G. Fąfara, Warszawa.
- Chodurska H., 1987, „Wschodniosłowiańska »fuga daemonum« (uwagi o pochodzeniu nazw roślin *чертополох*, *чертогон*, *чертопугальник*)”, *Slavia Orientalis*, t. XXXVI, z. 3–4.

- Chodurska H., 1995, „W kręgu rękopisów średnioruskich (zielniki magiczne)”, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie*, z. 177, *Prace Rუსystyczne IX*, s. 73–80.
- Chodurska H., 1997, „Kocha... lubi... szanuje... (rośliny zapewniające dozgonną miłość w »zielniku czarodziejskim« Słowian wschodnich)” [w:] *Słowianie wschodni. Między językiem a kulturą. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wiesławowi Witkowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. A. Bolek, A. Fałowskiego, B. Zinkiewicz-Tomanek, Kraków, s. 169–176.
- Chodurska H., 2003, *Ze studiów nad fitonimami rękopiśmiennych zielników wschodniosłowiańskich XVII–XVIII wieku*, Kraków.
- Cienkowski W., 1963, „Warmińsko-mazurskie dyzbak ‘kieszeń’ i klewer ‘koniczyna’”, *Poradnik Językowy*, s. 227–235.
- Cienkowski W., 1964, „Ogólne założenia metodologiczne badania zapożyczeń leksykalnych”, *Poradnik Językowy*, s. 417–429.
- Cienkowski W., 1972, *Teoria etymologii ludowej*, Warszawa.
- Cieślakowa A., 1993, „Leksykografia nazw własnych i pospolitych” [w:] *Wokół słownika współczesnego języka polskiego III. Zakres selekcji i informacji*, Kraków, s. 23–31.
- Clifford T.H., Bostock P.D., 2007, *Etymological Dictionary of Grasses*, Berlin–Heidelberg–New York.
- Cooper B., 2005, „The Russian Names for Some Grasses of the Triticeae Tribe”, *Russian Linguistics*, 29, s. 227–242.
- Cooper B., 2007, „Russian Names for Some Millets and Related Grasses”, *Russian Linguistics*, 31, s. 77–86.
- Cybulska H., Janicka H., Wiszniewski J., Wysocka A., 1950, *Uprawa i zbiór ziół*, Warszawa.
- Cyganenko G.P., 1989, *Этимологический словарь русского языка*, wyd. II, Kijew.
- Cyran W., 1974, „Mechanizm zapożyczenia wyrazów w języku polskim”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, XX, s. 23–37.
- Czapiga M., 2009, „Ludowa łąka»: krajobraz symboliczny i praktyczne pożytki” [w:] *Symbolika łąki i pastwiska w dawnych wierzeniach*, red. J. Jurewicz, M. Kapeluś, Warszawa.
- Czarnecki T., 1970, „Pośrednictwo czeskie w staropolskich pożyczkach z niemieckiego”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. 9, s. 37–44.
- Czarnecki T., 1980, „Z historii wyrazów staropolskich pochodzenia niemieckiego”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. 19, s. 15–19.
- Czekański M., (opr.), 2004, *Lecznicze właściwości ziół według opisu św. Hildegardy*, Kraków.
- Czercha S., 1894, „Poglądy ludu na przyrodę”, *Wisła*, t. VIII, s. 153, 176, 360–362, 812, 819.
- Czikow P., Łaptiew J., 1988, *Rośliny lecznicze i bogate w witaminy*, z ros. przeł. H. Terpińska-Ostrowska, wyd. IV, Warszawa.
- Czurak M., 2004, „Rośliny lecznicze w zbiorze »Lud Białoruski« Michała Federowskiego”, *Acta Baltico-Slavica*, t. 28, s. 271–277.
- Czyż D., 2010, „Nazwy wybranych roślin polnych i łąkowych używanych w okolicach Ostrołęki” [w:] *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, t. XIV, s. 307–320.
- Czyż L.M., 1993, „Bukiety zielne, święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej” [w:] *Historia*, t. III, s. 137–141.
- Czyż L.M., Wysakowska B., 1993, „Ziołolecznictwo regionu rzeszowskiego w badaniach Franciszka Kotuli” [w:] *Historia*, t. III, s. 83–118.

- Czyżewski F., 2006, „Nominacja roślin w gwarach polskich i ukraińskich okolic Włodawy” [w:] FF, s. 41–54.
- Čajkanović V., 1985, *Речник српских народних веровања о биљкама*, rękopis uzup. i zredagował V. Đurić, Beograd.
- ČDL – *Čakavisch-deutsches Lexikon*, Teil I von M. Hraste u. P. Šimunović, unter Mitarbeit u. Redaktion von R. Olesch, Köln–Wien 1979.
- Černý J., 1517, *Knihna lékarská, kteráž slove herbář aneb zelinář*, úvod, edice, ediční poznámka, slovníček a vysvětlivky Z. Tichá, Praha 1981.
- Černych IES – П.Я. Черных, *Историко-этимологический словарь русского языка*, II изд., Moskva 1994.
- Čižmárová M., 2008, *Nominačné modely v botanickom názvosloví*, Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis, Monografia 90, Prešov.
- Čouka F., 1929, „Lidové názvy rostlin z Moravy“, *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci*, ročn. XLI–XLII, s. 122–124.
- Daľ – В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, t. I–IV, Moskva 1880–1882, (przedruk: Moskva 1955–1956).
- Damborský J., 1974, „Wyrazy obce w języku polskim (próba klasyfikacji)”, *Poradnik Językowy*, s. 341–355.
- Data K., Janeczko D., 2001, „Świat roślin w twórczości Jana Kochanowskiego” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 159–167.
- Davydov N.N., 1962, *Ботанический словарь русско-английско-немецко-французско-латинский*, pod red. F.Ch. Bachtееva, wyd. II, Moskva.
- Dawkins R.M., 1936, „The Semantics of Greek Names for Plants”, *The Journal of Hellenic Studies*, t. 56, cz. 1, s. 1–11.
- Dąbrowska A., 2001, „Złota dziewanna i biodra brzozowe. Nazwy roślin w polskim słownictwie erotycznym (na materiale poetyckim)” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 27–49.
- Degtjarev G.A., 2002, *Чуваши́ская народная агроботаническая терминология*, pod red. i z przedm. N.I. Jegorova, Čeboksary.
- Dobrowolski K., 1958, „Chłopska kultura tradycyjna”, *Etnografia Polska*, t. 1, s. 19–56.
- Dokulil M., 1979, *Teoria derywacji*, Wrocław.
- Dolník J., 1990, *Lexikálna sémantika*, Praha.
- Doraszewski W., 1928, *Monografie słowotwórcze. Formacje z podstawowym -k- w części sufiksálnej*, *Prace Filologiczne*, t. XIII, s. 1–260.
- Dostál J., 1957, *Botanická nomenklatura*, Praha.
- Dubisz – S. Dubisz, *Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich*, *Studia Warmińsko-Mazurskie*, t. 11, pod red. M. Szymczaka, Wrocław etc. 1977.
- Dubisz S., 1972, „Nazwy jodły w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich”, *Poradnik Językowy*, s. 526–531.
- Dubisz S., 1975, „O nazwach czeremchy (*Prunus padus*) na Warmii i Mazurach”, *Prace Filologiczne*, t. XXV, s. 301–313.
- Dubisz S., 1990, „Relikty bałtyckiego substratu językowego w nazewnictwie roślinnym gwar ostródzko-warmińsko-mazurskich” [w:] *Balto-słowiańskie związki językowe*, pod red. M. Kondratiuka, Wrocław etc., s. 87–94.
- Dylewska-Kupisz J., 1976, „Słowotwórstwo nazw botanicznych w języku ukraińskim” [w:] *Studia Językoznawcze*, z. 85, *Streszczenia prac doktorskich*, I, pod red. J. Siatkowskiego, Wrocław etc., s. 7–47.

- Dylewska-Kupisz J., 1978, „Funkcja podobieństwa wyrażona w kompozycjach (na podstawie ukraińskiego materiału botanicznego)”, *Prace Filologiczne*, XXVIII, s. 17–26.
- Dziarkowski J., 1806, *Wybór roślin krajowych dla okazania skutków lekarskich ku użytkowi domowemu*, Warszawa.
- EDUL – J. B. Rudnyč'kij, *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language*, Winnipeg, 1972 I n.
- EJP – *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, wyd. II popr. i uzupełn., Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Engelking A., 1988, „Magiczna moc słowa w polskiej kulturze ludowej”, *Język a Kultura*, t. 1, s. 36–45, Wrocław.
- Erhart A., Večerka R., 1981, *Úvod do etymologie*, Praha.
- Ernout-Meillet DEL – Ernout A., Meillet A., 1959, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, wyd. IV, Paris.
- Erzepki B. (opr. i wyd.), 1900, *Słownik łacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszczy podług rękopisu z roku 1532*, Poznań.
- ESBM – В.У. Мартынаў (рэд.), *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, Minsk 1978 i n.
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, ред. О.Н. Трубачев, Москва 1974 i n.
- Estreicher T., 1946, „Z historii nazw roślin leczniczych”, *Przegląd Zielarski*, nr 7–8, s. 98–102.
- ESUM – *Этимологічний словник української мови*, ред. О.С. Мельничук, t. I–VI, Kijiv 1982–2012.
- EWD – *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, erarb. von einem Autorenkollektiv des Zentralinstituts für Sprachwissenschaft unter Leitung von W. Pfeifer, t. I–III, Berlin 1989.
- Falimirz S., 1534, *O ziołach i mocy jich*, Kraków.
- Falk-Torp – Falk H., Torp A., 1960, *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch*, wyd. II, Heidelberg.
- Fałowski A., 2008, *Słownictwo rosyjskie w Waaren-Lexicon in zwölf Sprachen Ph.A. Nemniča*, Kraków.
- Federowski M., 1897, „*Lud*” *Białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej*, t. I, Kraków.
- FF – *Flora i fitonimy na pograniczu polsko-ukraińskim*, pod red. F. Czyżewskiego i D. Urban, Lublin 2006.
- Frege G., 1967, „Sens i nominat” [w:] *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej*, wyboru dokonał, przełożył oraz wstępem i przypisami opatrzył J. Pelc, Warszawa.
- Friedelówna T., 1968, *Kategoria plurale tantum w języku polskim*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Prace Wydziału Filologiczno-Filozoficznego, t. XX, z. 1, Toruń.
- Frischbier – H. Frischbier, *Preussisches Wörterbuch. Ost- und west-preussische Provinzialismen in alphabetischer Folge*, t. I–II, Berlin 1882–1883.
- Froljak L., 2006a, „Закономірності мотивації народних назв рослин в українській діалектній мові” [w:] FF, s. 55–64.
- Froljak L., 2006b, „Лікувальні властивості рослини як мотиваційна ознака її назви” [w:] FF, s. 65–68.
- Fros H., Sowa F., 1997–2007, *Księga imion i świętych*, t. 1–6, Kraków.
- Furdík J., 2000, „Motywacja słowotwórcza między innymi typami motywacji leksykalnej” [w:] *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4. konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów, Katowice 27–29 września 2000 r.*, Katowice, s. 59–62.

- Furmanowa M., Michalska Z., 1959, „Lecznictwo renesansowe w Polsce na podstawie Herbarza Marcina z Urzędowa”, *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, Historia Nauk Biologicznych i Medycznych*, z. 2, Warszawa, s. 233–311.
- Gajdamowicz A., 1971a, „Struktura słowotwórcza nazw roślin w języku rosyjskim. I. Typ sufiksalny”, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu*, nr 7, Opole, s. 103–115.
- Gajdamowicz A., 1971b, „Struktura słowotwórcza nazw roślin w języku rosyjskim. II. Composita”, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu*, nr 7, Opole, s. 117–123.
- Gajdamowicz-Mazurek A., 1984, „Nazwy roślin w języku rosyjskim. Zarys słowotwórczo-semantyczny”, *Studia Językoznawcze. Streszczenia Prac Doktorskich*, t. IX: *Z badań nad językami wschodniosłowiańskimi*, Wrocław etc., s. 65–104.
- Ganszer W., 1963, „Przyczynki do ziołolecznictwa ludowego”, *Zielarski Biuletyn Informacyjny*, VI, 11, s. 7–8.
- Gebauer SSČ – Gebauer J., *Slovník staročeský*, t. I–II (*a-netbalivost*), wyd. II, Praha 1970 (wyd. I: Praha 1903–1916).
- Genaust H., 2005, *Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen*, Dritte, vollständig überarbeitete und erweiterte Ausgabe, Hamburg.
- Gerov – Н. Геров, *Речник на българския език*, Пловдив 1895–1904, фототип. изд., София 1975–1978.
- GHJP – Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. III, Warszawa 1965.
- Giese W., 1957, „*Benefe, amor-perfeito, orelha de rato*”, *Boletim do Instituto Histórico da Ilha Terceira*, Angra do Heroísmo, s. 1–17.
- Gieysztor A., 1982, *Mitologia Słowian*, Warszawa.
- Glaber A., 1535, *Problemata Aristotelis. Gadki z pisma wielkiego philosopha Aristotela (...)*, Kraków.
- Gliwa B., 2004, „Stehen die litauischen Pflanzennamen *Rymo ridikas, Rymo ropė, Rymo ramunė* tatsächlich im Zusammenhang mit Rom?“, *Baltu Filologija*, t. XIII (2), s. 13–31.
- Gliwa B., 2006, *Studien zu litauischen Pflanzennamen im indogermanischen Kontext*, Kraków (praca doktorska w zapisie komputerowym).
- Gluhak – A. Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb 1993.
- Głowacki W.W., 1953, *Pierwszy polski słownik farmaceutyczny i jego autor – Paweł Guldeniusz*, Toruń.
- Grey-Wilson Ch., 1999, *Les fleurs sauvages. Le guide visuel de plus de 500 espèces de fleurs d'Europe tempérée*, traduction et adaptation S. Arbeille-Rzepka, Paris.
- Grochowski M., 1982, *Zarys leksykologii i leksykografii*, Toruń.
- Grimm DW – Grimm J. & Grimm W., 1854–1960, *Deutsches Wörterbuch*, t. I–XVI, Leipzig.
- Grynja M., 1974, *Trujące i szkodliwe rośliny łąk i pastwisk*, Poznań.
- Grzegorzczkova R., 1961, „Kształtowanie się funkcji znaczeniowej sufiksu *-ina*”, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, t. XX, s. 163–173.
- Grzegorzczkova R., 1984, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, wyd. VI, Warszawa.
- Grzegorzczkova R., 2001, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, wyd. III popr. i rozszerz., Warszawa.
- Grzegorzczkova R., Puzynina J., 1979, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego: rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa.

- Guldenius P., 1641, *Onomasticum trilinguae latino-germano-polonicum*, Królewiec.
- Gumowska I., 1989, *Deptane po drodze*, Warszawa.
- Gustawicz B., 1882, „Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody”, cz. 2: „Rośliny”, *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. VI, Kraków, s. 201–321.
- Gustawicz B., 1904, „O korzeniach czarodziejskich w lecznictwie ludowym u nas i gdzie indziej”, *Lud*, t. X, s. 259–279.
- Habovštiak A., 1993, *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*, Bratislava.
- Habrajska G., 2001, „Funkcjonowanie nazw roślin w potocznej polszczyźnie” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 207–212.
- Haliniarz M., 2006, „Chwasty jako rośliny lecznicze” [w:] FF, s. 31–39.
- Handke K., 1969, „Północnokaszubskie zasięgi leksykalne”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. 8, s. 95–114.
- Handke K., 1976, *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich (z uwzględnieniem innych języków zachodniosłowiańskich)*, Wrocław.
- Handke K., 1997a, „Łacińska terminologia a polskie słownictwo botaniczne” [w:] eadem, *Rozważania i analizy językoznawcze*, Warszawa, s. 165–172 (przedruk za: *Polono-Slavica Varsoviensia: Słowiańsko-niesłowiańskie kontakty językowe*, Warszawa 1992, s. 131–139).
- Handke K., 1997b, „Polskie nazewnictwo botaniczne oczami językoznawcy” [w:] eadem, *Rozważania i analizy językoznawcze*, Warszawa, s. 173–185 (przedruk za: *Historia*, t. IV, Warszawa 1993, s. 11–23).
- Handke K., 2003, „Rośliny przywracane pamięci” [w:] *Słowa jak mosty nad wiekami. Z okazji pięćdziesiątej rocznicy pracy naukowej Profesor Barbary Falińskiej*, red. U. Sokólska, P. Wróblewski, Białystok, s. 149–153.
- Hantulik E., 2011, „Wybrane problemy definiowania nazw roślin w Nowym słowniku języka polskiego pod redakcją Tadeusza Lehra-Spławińskiego”, *Język Polski*, XCI, z. 5, s. 381–389.
- HAT – L. Sadnik, R. Aizetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955.
- Haur J.K., 1679, *Ziemiańska generalna ekonomika*, Cracoviae.
- Haur J.K., 1730, *Wybór ekonomii ziemiańskiej, politycznej, gospodarskiej*, Warszawa.
- Havlová E., 1965, „O potřebě slovníku sémantických změn”, *Jazykovědné aktuality*, 4, s. 3–4.
- Havlová E., 1998, „Benennungen des Keulen-Bärlapps in den slavischen Sprachen”, *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Řada jazykovědná (A)*, t. 46, s. 27–38.
- Havlová E., 2000, „К семантической мотивации некоторых ботанических названий”, *Južnoslovenski filolog*, t. 56, z. 3–4, s. 1353–1357.
- Havlová E., 2003, „Oko v slovanských názvech rostlin”, *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, ročn. 72, s. 391–408.
- Havlová E., 2006, „Poznámky k českým názvům rostlin”, *Studia etymologica Brunensia*, t. 3, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 99–103.
- Hellquist SEO – Hellquist E., 1980, *Svensk etymologisk ordbok*, t. I–II, wyd. IV, Lund.
- Helwing Prusy – Prowincjonalne, polskie nazwy roślin XVIII w., z *Prus Książących głównie z rękopisu Andrzeja Helwina*, opr. J. Rostański, osobne odbicie z *Rozpraw Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności*, t. XL, Kraków 1904.

- Hempel L., 1896, „Lecznictwo ludowe”, *Wiśła*, t. X, s. 124–126.
- Henslowa M., 1962, *Rośliny dziko rosnące w kulturze ludu polskiego*, Wrocław.
- Henslowa M., 1972, „Wiedza ludowa o bożym drzewku, bylicy i piołunie”, *Slavia Antiqua*, t. 19, s. 81–168.
- Henslowa M., 1976, „Z badań nad wiedzą ludową o roślinach, I. *Hypericum perforatum* L. – Dziurawiec zwyczajny”, *Slavia Antiqua*, t. 23, s. 228–250.
- Henslowa M., 1977, „Z badań nad wiedzą ludową o roślinach, II. *Thymus serpyllum* L. – Macierzanka piaszkowa, III. *Ruta graveolens* L. – Ruta zwyczajna”, *Slavia Antiqua*, t. 24, s. 163–212.
- Henslowa M., 1978, „Z badań nad wiedzą ludową o roślinach, IV. *Sedum* sp. – Rozchodniki”, *Slavia Antiqua*, 25, s. 295–319.
- Herschel K., 1950, *Historia zielarstwa, Przegląd Zielarski*, 1–3, Kraków.
- Hinze WDLP** – F. Hinze, *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)*, Berlin 1965.
- Historia** – *Historia leków naturalnych*, t. I: *Źródła do dziejów etnofarmacji polskiej*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1986, t. II: *Natura i kultura – współzależność w dziejach lekoznawstwa*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1989, t. III: *Zioloznawstwo w dawnej i współczesnej kulturze Rzeszowszczyzny*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1993, t. IV: *Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1993, t. V: *Materia pharmaceutica*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1999.
- Hladká Z., 2000, *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech. K sémantickému tvoření lexikálních jednotek v nářečích*, Brno.
- Hodoly L., 1882, „Mały przyczynek do wierzeń i podań ludowych o zwierzętach i roślinach”, *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. VI, s. 318–321.
- Holub-Kopečný ES** – J. Holub, F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952.
- Holub-Lyer SES** – J. Holub, S. Lyer, *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, wyd. II, Praha 1978.
- Horbatsch O., 1969, „Polskie i czeskie nazwy roślin w rękopiśmiennym zielniku z XVI/XVII wieku biblioteki uniwersyteckiej w Erlangen”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. 8, s. 165–182.
- Hrin.** – B. Грінченко, *Словарь української мови*, t. I–IV, Kijiv 1907–1909.
- Hryniewiecki B., 1948, *Słownik polskich roślin lekarskich*, Poznań.
- Hryniewiecki B., 1956, *Adam Mickiewicz a flora Litwy*, Warszawa.
- HSBM** – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, ред. А. Жураўскі, Minsk 1982 i n.
- HSSJ** – *Historický slovník slovenského jazyka*, red. M. Majtán, t. I–VII, Bratislava 1991–2008.
- Hunn E., 1993, „Czynnik użytkarny w ludowych klasyfikacjach biologicznych” (tłum. z ang. J. Dankowska) [w:] *Amerykańska antropologia kognitywna*, pod red. M. Buchowskiego, Warszawa, s. 73–98.
- Hуam R., Pankhurst R., 1995, *Plants and Their Names. A Concise Dictionary*, Oxford.
- Ippolitova A.B., 2008, *Русские рукописные травники XVII–XVIII веков: Исследование фольклора и этноботаники*, Moskva.
- Jabłońska K., 1965, *Czarodziejski zielnik*, Warszawa.
- Jaguś I., 2002, *Lecznictwo ludowe w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, Kielce.
- Jakubaš** – F. Jakubaš, *Hornjoserbsko-němski słownik*, Budyšin 1954.
- Jakubowicz M., 1999, „Badania etymologiczne w rekonstrukcji językowego obrazu świata” [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, pod red. A. Pajdzińskiej i P. Krzyżanowskiego, Lublin, s. 117–128.

- Jakubowicz M., 2000, „Indogermanische Etymologien in einem Wörterbuch der semantischen Parallelen“ [w:] *Studia etymologica Brunensia*, t. 1, red. I. Janyšková, H. Karlíková, s. 209–215.
- Jakubowicz M., 2010, *Drogi słów na przestrzeni wieków. Zarys słownika motywacji semantycznych na materiale przymiotników słowiańskich odziedziczonych z prasłowiańszczyzny*, Warszawa.
- Janyšková I., 1998, „Etymologicko-onomaziologická analýza slovanských názvů dřevin“ [w:] *Česká slavistika 1998. České přednášky pro XII. Mezinárodní Sjezd Slavistů Krakov 1998*, s. 39–48.
- Janyšková I., 2000, „Отражение жизни и представлений славян в названиях можжевельника“, *Studia etymologica Brunensia*, t. 1, red. I. Janyšková, H. Karlíková, s. 57–66.
- Janyšková I., 2003, „K úloze tabu v etymologii“, *Studia etymologica Brunensia*, t. 2, red. I. Janyšková, H. Karlíková, s. 179–189.
- Janyšková I., 2004a, „Бележки към българ. иль“, *Български език* 4, s. 64–66.
- Janyšková I., 2004b, „Заметки по поводу слав. *sosna“, *Linguistique Balkanique* XLIII, 2–3, s. 309–314.
- Janyšková I., 2006, „Названия рябины в славянских языках“ [w:] *Ad fontes verborum. Исследования по этимологии и исторической семантике. К 70-летию Жанны Жановны Варбот*, Moskva, s. 467–478.
- Janyšková I., 2008, „Etymologické poznámky k slovanským názvům pro *Ceratonia siliqua*“ [w:] *Studia Macedonica. Sborník referátů přednesených na 4. česko-makedonské konferenci ve dnech 10. až 13. června 2007 v Brně*, red. I. Dorovský, L. Mitrevski, Brno, s. 152–162.
- Janyšková I., 2010, „Původ názvů pro *Ficus carica* ve slovanských jazycích“, *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, Praha, ročn. 79, z. 1, s. 61–67.
- Jeliński M., 1980, „Czy *tęczk* i *kaczinc* są nazwami knieci błotnej?“, *Pomerania*, z. 8–9, s. 27.
- Jeszke J., 1996, *Lecznictwo ludowe w Wielkopolsce w XIX i XX wieku. Czynniki i kierunki przemian*, Wrocław.
- Judycka I., 1961a, „Nazwy roślin uprawnych w gwarach Pomorza Mazowieckiego“, *Poradnik Językowy*, z. 8, s. 353–364; z. 9, s. 392–400.
- Judycka I., 1961b, *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach Pomorza Mazowieckiego. Stan obecny, historia i związki z terenami przyległymi*. Wrocław etc.
- Jundziłł 1791 – Jundziłł S.B., 1791, *Opisanie roślin w prowincji W.X.L. naturalnie rosnących, według układu Linneusza*, Wilno.
- Jungmann SČN – J. Jungmann, *Slovník česko-německý*, t. I–V, Praha 1835–1839 (wyd. II: Praha 1989–1990).
- Jurewicz O. (opr.), 2000–2001, *Słownik grecko-polski*, na podstawie słownika Z. Węclewskiego, t. I–II, Warszawa.
- K – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911.
- Kaestner – W. Kaestner, *Die deutschen Lehnwörter im Polnischen*, Leipzig 1939 (Kraus reprint Nedeln/Lichtenstein 1968).
- Kálal – M. Kálal, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*, Banská Bystrica 1924.
- Kaleta Z., 1998, „Teoria nazw własnych“ [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 15–36.
- Kalezić M., 2009, „Ономасиолошко-етимолошка анализа српско-хрватских назива за биљне врсте рода *Eryngium* L.“, *Studia etymologica Brunensia*, t. 6, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 151–162.

- Kamińska E., 1986, „Ziołoznawstwo i ziołolecznictwo w publikacjach etnograficznych Elizy Orzeszkowej” [w:] *Historia*, t. I, s. 25–88.
- Kapełus H., 1989, „Miejsce i rola roślin leczniczych w polskim folklorze” [w:] *Historia*, t. II, s. 53–69.
- Karlin M., 1964, *Slovenska imena naših zdravilnih rastlin*, Ljubljana.
- Karłowicz J., 1888, „Łacińsko-polski słowniczek roślinny z zabytku przemysłowego”, *Prace Filologiczne*, t. II, s. 143–174.
- Karnecka M., 1976, „Słownik Jana Stanki – najbogatszy zabytek przyrodniczy średniowiecza”, *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, t. X, Wrocław, s. 119–155.
- Karpluk M., 1988, „Kulturowo-antroponimiczne elementy w staropolskich nazwach ziół” [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Poznań 3–5 września, Księga referatów*, pod red. K. Zierhoffera, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, seria: *Filologia polska* nr 34, Poznań, s. 147–156.
- Karpowiczowa L., 1973, *Słownik nazw roślin obcego pochodzenia łacińsko-polski i polsko-łaciński*, Warszawa.
- kart. SGP** – kartoteka *Słownika gwar polskich*, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie.
- Kawałko M., 1986, *Historie ziołowe*, Lublin.
- Kąś – J. Kąś, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków 2003.
- Kellner – A. Kellner, *Východolašská nářečí*, t. I–II, Brno 1946–1949.
- Kiljańska I., Mojłowska H., 1988, *Zielnik polski*, Warszawa.
- Kiselewskij A.I., 1967, *Латинно-русско-белорусский ботанический словарь*, Minsk.
- Klemensiewiczówna I., 1951, *Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej. Próba systematyki*, Kraków.
- Klepacki P., 2007, „Etnobotanika w Polsce – przeszłość i teraźniejszość”, *Analecta*, XVI, z. 1–2, s. 191–245.
- Klimeš L., 1956, „Nové české botanické názvosloví”, *Naše řeč*, s. 93–96.
- Klimuszko A.Cz., b.d.w., *Wróćmy do ziół leczniczych*, edycja oparta na wyd. z 1987 r., Warszawa.
- KLRN** – Z. Mirek, H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając, M. Zając, *Flowering Plants and Pteridophytes of Poland. A Checklist. Krytyczna lista roślin naczyniowych Polski*, Kraków 2002.
- Kluge-Mitzka EW** – F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, bearbeitet von W. Mitzka, 18 Aufl., Berlin 1960.
- Kluge-Seebold EW** – F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, bearbeitet von E. Seebold, 24 Aufl., Berlin–New York 1999.
- Kluk 1786–1788 – K. Kluk, *Dykcyonarz roślinny (...)*, t. I–III, Warszawa 1786–1788 (przedruk techniką fotooffsetową, Warszawa 1985).
- Kluk M., 1989, „Symbolika roślin leczniczych w malarstwie europejskim czasów nowożytnych na przykładzie *Madonny Medici* Luca Signorellego” [w:] *Historia*, t. II, s. 84–88.
- Knapiusz TPLG 1621–1632** – G. Knapiusz, *Thesaurus polono-latino-graecus in tres tomos divisus*, t. I–III, Cracoviae 1621–1632.
- Koba S., 1973, *Z historii lecznictwa kieleckiego XIX wieku*, Kielce.
- Kolari V., 1981, *Jan Svatopluk Presl und die tschechische botanische Nomenklatur. Eine lexikalisch-nomenklatorische Studie*, Helsinki.
- Kolosova V.B., 2009, *Лексика и символика славянской народной ботаники. Этнолингвистический аспект*, Moskva.

- KolosoVA V.B., 2010, „Славянская этноботаника: очерк истории” [w:] *Этноботаника: растения в языке и культуре. Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института Лингвистических Исследований*, t. VI, cz. 1, s. 7–30.
- Kolomieć V.T., Šamota A.M., 1979, „Семантична мотивація українських назв рослин”, *Мовознавство*, 4, s. 20–25.
- Kopovalova N.I., 2000, *Словарь народных названий растений Урала*, Jekaterinburg.
- Kopaliński W., 1988, *Słownik mitów i tradycji kultury*, wyd. III, Warszawa.
- Kopaliński W., 1990, *Słownik symboli*, Warszawa.
- Korpanty J. (red.), 2001–2003, *Słownik łacińsko-polski*, t. I–II, Warszawa.
- Kosík V., 1941, *Slovník lidových názvů rostlin*, Praha.
- Kosyl Cz., 1974, „O przechodzeniu nazw własnych do kategorii nazw pospolitych (na materiale gwary studenckiej)”, *Onomastica*, t. XIX, s. 85–104.
- Kosyl Cz., 1983, *Forma i funkcja nazw własnych*, Lublin.
- Koštál J., b.d.w., ok. 1901, *Rostlinstvo v podání prstonárodním*, [wyd.] ve Velkém Meziříčí.
- Kott – F.Š. Kott, *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický*, t. I–VII, Praha 1878–1893.
- Kowalska-Lewicka A., 1964, „Etnobotanika”, *Etnografia Polska*, t. 8, s. 207–214.
- Kowalikowa J., 2001, „Świat roślin w przysłowiaach koreańskich” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 139–147.
- Kowalski J., Strzelecka H., 2000, *Encyklopedia zielarstwa i ziołolecznictwa*, Warszawa.
- Kowalski P., 1998, *Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa.
- Kowalski P., 2007, *Kultura magiczna. Omen, przesąd, znaczenie*, wyd. II, Warszawa.
- Kozłowski J.L. [J. Łęgowski], 1885, „Ludowe nazwy niektórych roślin z Prus Królewskich”, *Pamiętnik Fizjograficzny*, V, dz. IV, s. 11–14.
- Köhler P., 1993a, „Ziołolecznictwo na Rzeszowszczyźnie w XIX wieku w świetle ankiety Józefa Rostafińskiego” [w:] *Historia*, t. III, s. 119–124.
- Köhler P., 1993b, „Nazewnictwo i użytkowanie roślin leczniczych na ziemiach polskich w XIX wieku na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego” [w:] *Historia*, t. IV, s. 61–85.
- Králik L., 2009, „Příspěvek k štúdiu slovanskej fytonymie: slk. *rasca* ‘Carum carvi’, *Studia etymologica Brunensia*, t. 6, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 167–172.
- Krawczyk-Tyrpa A., 2001a, *Tabu w dialektach polskich*, Bydgoszcz.
- Krawczyk-Tyrpa A., 2001b, „Kwiat i kobieta” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 9–16.
- Kreiner J., 1963, *Słownik etymologiczny łacińskich nazw i terminów używanych w biologii oraz medycynie*, wyd. II, Wrocław etc.
- Kreja B., 1969, *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim. Formacje na -ik, -k, -isko i -ina*, Gdańsk.
- Kreja B., 1995, „Podróznik ‘cykoria (itd.)’ czyli ‘roślina przydrożna’”, *Język Polski*, LXXV, z. 4–5, s. 330–331.
- Kucharzyk R., 2004, „O apelatywizacji imion w gwarach” [w:] *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, cz. VIII: *Antroponimia i toponimia Mazowska i Podlasia*, pod red. H. Sędziak, Łomża, s. 53–62.
- Kucharzyk R., 2010, *Słownictwo odantropomiczne w gwarach polskich*, Kraków.
- Kuchowicz Z., 1954, *Leki i gusta dawnej wsi. Stan zdrowotny polskiej wsi pańszczyźnianej w XVI–XVIII wieku*, Warszawa.

- Kuehn A., 1973, „Ludowe mianownictwo nazw roślin zielarskich”, *Zielarski Biuletyn Informacyjny*, z. 1.
- Kunccevič L.P., 2004, „Лінгвагеаграфічны і анамасіялагіны аспекты ў даследаванні беларускай народнай батанічнай наменклатуры”, *Беларуская Лінгвістыка*, t. 54, s. 21–27.
- Kurek H., 2001, „Przemiany językowe wsi (na przykładzie wybranych nazw roślin z okolic Dukli)” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 117–122.
- Kurek H., 2004a, „Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin” [w:] *Studia linguistica Danutae Wesołowska oblata*, pod red. H. Kurek i J. Labochy, Kraków, s. 129–156.
- Kurek H., 2004b, „Gwara – wartość podstawowa wiejskiego obszaru językowo-kulturowego”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, t. XLIX, s. 247–255.
- Kuźnicka B., Dziak A., 1977, *Zioła i ich stosowanie. Historia i współczesność*, Warszawa.
- Kuźniewski E., 1976, *Ziołolecznictwo ludowe*, Warszawa–Wrocław.
- LAB – *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах*, рэд. М.В. Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч, Мінск 1993–1998.
- Lajnert J., 1954, *Rostlinske mjena serbske, němske, laćanske radowane po prirodnyh systemie*, Berlin.
- Lakoff G., Johnson M., 1988, *Metafory w naszym życiu*, przełożył z ang. i wstępem opatrzył T.P. Krzeszowski, Warszawa.
- Lambl V., 1852, „Nástin flory dalmatinské a seznam rostlin podlé jmen prstonárodních, která lid slovanský po břehách adriatického moře užívá”, *Časopis českého Museum* (Praha), ročn. 26, z. 1, s. 98–115; ročn. 26, z. 2, s. 41–64.
- Lamprecht A., 1963, *Slovník středopavského nářečí*, Ostrava.
- Laughin A., 1996, *Wszystko o ziołach. Od arcydziegła do żywokostu. Opis, zastosowanie i uprawa ziół*, Wrocław.
- Lehr U., 1985, „Rośliny jako magiczne środki apotropaiczne w polskiej demonologii ludowej i magii” [w:] *Etnobotanika. Materiały I Ogólnopolskiego Seminarium Etnobotanicznego, Kolbuszowa 19–20 VII 1980*, pod red. A. Palucha, Wrocław, s. 57–82.
- Lehr-Splawiński T., 1934, „Dziedzictwo prasłowiańskie w słownictwie współczesnych języków słowiańskich” [w:] *II Międzynarodowy Zjazd Słowistów (filologów słowiańskich). Księga referatów. Sekcja I – Językoznawstwo*, Warszawa.
- Leschber C., 2010, „Rumänische Bezeichnungen für Pflanzen und Pflanzenteile auf der Grundlage von slavischen Etyma”, *Linguistique Balkanique*, XLIX, 1–2, s. 93–104.
- Leszczyński Z., 1978, „W sprawie datowania pożyczek leksykalnych” [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 7: *Językoznawstwo*, s. 263–270.
- Lexer M., 1869–1878, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, t. I–III, Leipzig.
- Libera Z., 1987, „Semiotyka barw w polskiej kulturze ludowej i w innych kulturach słowiańskich”, *Etnografia Polski*, t. XXXI, z. 1, s. 115–138.
- Libera Z., 1989, „Magiczne sposoby pozyskiwania roślin” [w:] *Historia*, t. II, s. 154–160.
- Libera Z., 1995, *Medycyna ludowa. Chłopski rozsądek czy gminna fantazja?*, Wrocław.
- Libera Z., 2003, *Znachor w tradycjach ludowych i popularnych XIX–XX wieku*, Wrocław.
- Libera Z., Paluch A., 1990, „Perypetie z barwinkiem, czyli refleksja nad metodą w etnobotanice” [w:] *Metodologiczne problemy współczesnych badań nad kulturą i tradycją*, Toruń.
- Linde SJP – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Warszawa 1807–1814.

- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius 1941–2002 (dostępny w Internecie, por. w dalszej części *Bibliografii*).
- Lobiuc I., 1976, „O kontaktach językowych”, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, XXXIV, s. 149–165.
- LPW – F. Lorentz, *Pomoransches Wörterbuch*, t. I, Berlin 1958, t. II–V fortgeführt von F. Hinze, Berlin 1968–1983.
- Lysenko P., S., 1972, *Словник поліських говорів*, Kijiv.
- Łoś J., 1925, *Gramatyka polska, cz. 2: Słowotwórstwo*, Lwów–Warszawa–Kraków.
- Łuczaj Ł., 2008, „Problemy taksonomiczne w polskich badaniach etnobotanicznych”, *Lud*, t. 92, s. 43–64.
- Łuczaj Ł., Oklejewicz K., Nowak K.A., Pirożnikow E., 2008, „Ludowe nazwy głógów (*Crataegus*) i róż (*Rosa*) w Polsce od końca XIX w. do czasów obecnych”, *Rocznik Dendrologiczny*, 56, s. 115–129.
- Machek V., 1954, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha.
- Machek ES¹ – V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957.
- Machek ES² – V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, wyd. II opr. a dopl., Praha 1968.
- Macioti M.I., 1998, *Mity i magie ziół*, tłum. I. Kania, Kraków.
- Magda-Czekaj M., 2003, „Imiona a nazwy roślin. Onimizacja i apelatywizacja”, *Onomastica*, XLVIII, Kraków, s. 209–223.
- MAGP – *Mały atlas gwar polskich*, opr. przez Pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN pod kier. K. Nitscha, od t. II pod kier. M. Karasia i Z. Stamirowskiej, od t. IX pod kier. M. Karasia, t. I–XIII, Wrocław 1957–1970.
- Majewski E., 1903, *Pochodzenie maku, Papaver somniferum L., i jego nazwisk*, Warszawa.
- Majewski SN – E. Majewski, *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich (...)*, t. I–II, Warszawa 1889–1898.
- Majowa J., 1969, „Nazwy jagód w gwarach kaszubskich”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. 8, s. 115–127.
- Majtánová M., 1983, „Z problematyki súčasného a historického slovenského botanického názvoslovía” [w:] *Z dejín slovenského jazyka*, red. Š. Peciar, seria: *Jazykovedné štúdie*, t. 18, Bratislava, s. 69–78.
- Makowiecki S., 1936, *Słownik botaniczny łacińsko-mańruski*, Kraków.
- Malec M., 2001, *Imię w polskiej antropimii i kulturze*, Kraków.
- Malinowski L., 1885, „Studia nad etymologią ludową”, *Prace Filologiczne*, t. I, s. 134–158.
- Mamczur F., Gładun J., 1988, *Rośliny lecznicze w ogródku*, tłum. A. Kaszak, Warszawa.
- Marcin z Urzędowa, 1595, *Herbarz polski (...)*, Kraków.
- Marciniak R., 2006, „Zróżnicowanie leksykalne nazw wybranych roślin w Łowickiem” [w:] FF, s. 141–147.
- Marczewska M., 1998, „Dąb – drzewo zmarłych (z rozważań nad językowo-kulturowym obrazem dębu)”, *Etnolingwistyka*, t. 9–10, Lublin, s. 121–134.
- Marczewska M., 2001, „Aspekty wierzeniowe w rekonstrukcji językowego obrazu drzew” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 83–98.
- Marczewska M., 2002, *Drzewa w języku i kulturze*, Kielce.
- Mareš F.V., 1957, „*Jitrocel – skorocel* ‘plantago, babka’”, *Język Polski*, XXXVII, z. 3, s. 188–190.
- Martuszewska A. (red.), 1997, *Literacka symbolika roślin*, Gdańsk.
- Marzell H., 1913, *Die Tiere in deutschen Pflanzennamen*, Heidelberg.

- Marzell H., 2000, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, t. I–V, Lizenzausgabe Parkland Verlag, Fotomechanischer Nachdruck der Erstausgabe 1943–1958, Köln.
- Marzell H., 2002, *Geschichte und Volkskunde der deutschen Heilpflanzen*, Neudruck der Ausgabe 1938, vermehrt um ein Register, St. Goar.
- Masłowska E., 1989, „Paralelizmy w rozwoju semantycznym wyrazów rodzimych i zapożyczonych” [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, *Prace Slawistyczne*, nr 71, Wrocław, s. 51–64.
- Matuszczyk B., 1996, „Rola geografii językowej w studiach nad historią słownictwa”, *Studia Dialektologiczne*, I, pod red. B. Dunaja i J. Reichana, s. 283–288.
- Maćczyński 1564 – J. Maćczyński, *Lexicon latino-polonicum ex optimis latinae linguae scriptoribus concitatum*, Regiomonti Borussiae (Królewiec) 1564.
- МЕКА – *Mała encyklopedia kultury antycznej*, wyd. VIII, Warszawa 1990.
- Meł'nik M., 1922, *Українська номенклатура висших ростин*, L'viv.
- Merkulova V.A., 1965, „О некоторых принципах этимологии названий растений”, *Этимология* 1964, Moskva, s. 72–87.
- Merkulova V.A., 1967a, *Очерки по русской номенклатуре растений. Травы, грибы, ягоды*, Moskva.
- Merkulova V.A., 1967b, „Несколько диалектных названий растений”, *Этимология* 1965, Moskva, s. 153–160.
- Michajłow P., 1993, „Ludowe nazwy roślin i ich lecznicze zastosowanie u Poleszuków Zachodnich” [w:] *Historia*, t. IV, s. 99–119.
- Miernicka U., 1986, „Rośliny w lecznictwie i w wierzeniach ludowych na podstawie czasopisma „Lud” w latach 1895–1939” [w:] *Historia*, t. I, s. 162–283.
- Miklosich EW – F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886.
- Mikołajczyk K., Wierzbicki A., 1987, *Zioła*, Warszawa.
- Milewski T., 1934, „Pol. *dąb* i *dąbrowa* (notatka etymologiczna)”, *Prace Filologiczne*, t. XVI, s. 198–199.
- Mill J.S., 1962, *System logiki dedukcyjnej i indukcyjnej*, tłum. z ang. Cz. Znamierowski, wstępem poprzedził K. Szaniawski, t. I–II, Biblioteka Klasyków Filozofii, 67, Warszawa.
- Mladenov EPR – C. Младенов, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, Sofija 1941.
- Morawski Z., 1884, *Mit rošlinny w Polsce i na Rusi*, Tarnów.
- Moszyńska D., 1975, *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Wrocław.
- Moszyński K., 1926, „W sprawie wyrazów *czara* i *bagnię*”, *Język Polski*, XI, s. 136–148.
- Moszyński K., 1953, „Uwagi do 2. zeszytu „Słownika etymologicznego języka polskiego” Fr. Sławskiego”, *Język Polski*, XXXIII, z. 5, s. 345–367.
- Moszyński K., 1955a, „Uwagi do 3. zeszytu „Słownika etymologicznego języka polskiego” Fr. Sławskiego i uzupełnienia uwag poprzednich”, *Język Polski*, XXXV, z. 2, s. 112–135.
- Moszyński K., 1955b, „Jeszcze o nazwach koniczyny i niektórych innych roślin”, *Język Polski*, XXXV, z. 4, s. 295–297.
- Moszyński KLS – K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, t. II: *Kultura duchowa* Kraków 1934.
- Moszyński L., 1954, *Geografia zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie*, Poznań.
- Moszyński L., 2009, „Świat roślinny w XVII-wiecznym dolnośląskim przekładzie *Nowego Testamentu* w porównaniu z polską *Biblią Gdańską* i czeską *Kralicką*” [w:] idem,

- Przeszłość i terażniejszość języków słowiańskich*, wstęp i dobór tekstów Cz. Łapicz, K. Szcześniak, Z. Zagórski, Poznań, s. 147–178 (przedruk za: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 2003, t. XI, s. 71–87).
- Mowszowicz J., 1976, *Rośliny trujące*, Warszawa.
- Mowszowicz J., 1982, *Przewodnik do oznaczania krajowych roślin trujących i szkodliwych*, Warszawa.
- Mowszowicz J., 1985, *Przewodnik do oznaczania krajowych roślin zielarskich*, Warszawa.
- Mowszowicz J., 1986, *Krajowe chwasty polne i ogrodowe*, wyd. III, popr. i uzup. Warszawa.
- MSGP – *Mały słownik gwar polskich*, pod red. J. Wronicz, Kraków 2009.
- Muka – A. Muka, *Słownik dolnoserbseje rěcy a jeje narěcow*, t. I–III, Petrohrad–Praha 1911–1928 (przedruk za: Bautzen 1980).
- Murmeliusz J., 1526, *Dictionarium variarum rerum (...)*, Cracoviae.
- Murmeliusz J., 1615, *Dictionarium trium linguarum*, nowo wydany przez J. Sibeneychera, Kraków.
- Muszyński J., 1936, „Ludowe kaszubskie nazwy roślin”, *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, XIII, Wilno, s. 161–169.
- Muszyński J., 1956, *Roślinne leki ludowe*, wyd. III, Warszawa.
- Muszyński J., 1958, *Ziołolecznictwo i leki roślinne*, Warszawa.
- Nasińska M., 1972, „Zestawienia bliźniacze jako nazwy botaniczne i zoologiczne”, *Język Polski*, LII, z. 3. s. 200–207.
- Nepokupnyj A.P.(red.), 1989, *Общая лексика германских и балто-славянских языков*, Kiev.
- Newerkla S.M., 2004, *Sprachkontakte Deutsch–Tschechisch–Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*, Schriften über Sprachen und Texte, t. 7, Frankfurt am Main.
- Niebrzegowska S., 2000, *Przestrach od przestrachu. Rośliny w ludowych przekazach ustnych*, Lublin.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., 2010, „Sakronimy w polskim ludowym obrazie ziół” [w:] *W świecie nazw. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Czesławowi Kosyłowi*, pod red. H. Pelcowej, Lublin, s. 277–290.
- Nitsch K., 1914a, „Odrębności słownikowe Poznania, Krakowa, Warszawy”, *Język Polski*, II, s. 261–270.
- Nitsch K., 1914b, „Pszonak albo pszczonóg”, *Język Polski*, II, s. 208–209.
- Nitsch K., 1949, „B. Hryniewieckiego O fałszywych i nieudolnych nazwach roślin” [rec.], *Język Polski* XXIX, s. 135–137.
- Nitsch K., Mrozówna[-Ostrowska] E., 1955, „Mazowieckie wyrazy przyrodnicze” [w:] K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*, t. II: *Studia wyrazowe*, Wrocław–Kraków, s. 86–116.
- Nosovič SBN – *Словарь белорусского наречия*, составленный И.И. Носовичем, Санкт-Петербург 1870.
- Nowakowska A., 2001, „Róża w języku i kulturze” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 17–25.
- Nowakowska A., 2002, „Polskie nazwy roślin”, *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, t. XXVIII, s. 19–32.
- Nowakowska A., 2005, *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław.
- Nowiński M., 1959, *Rośliny lecznicze flory polskiej*, Poznań.

- Nowiński M., 1977, *Dzieje roślin i upraw ogrodniczych*, Warszawa.
- Nowiński M., 1983, *Dzieje upraw i roślin leczniczych*, wyd. II, Warszawa.
- Obidzińska J., 1985, *Zioła w gospodarstwie domowym*, Warszawa.
- Obrębski J., 1931, *Indeks do lecznictwa ludu polskiego Henryka Biegeleisena*, Kraków.
- Ochrymowicz J., 1900, „Lecznictwo”, *Wisła*, t. XIV, s. 332–338.
- ODEE – Onions C.T. (ed.), 1966, *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford.
- OED – *The Oxford English Dictionary* (słownik dostępny w Internecie, por. w dalszej części Bibliografii).
- Ogrodowska B., 2001, *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce. Mały słownik*, Warszawa.
- OLA 3 – *Обицславянскій лингвистический атлас*, Серия лексико-словообразовательная, выпуск 3: *Растительный мир*, red. A.I. Padlužny et al., Minsk 2000.
- OLA 9 – *Обицславянскій лингвистический атлас*. Серия лексико-словообразовательная, выпуск 9: *Человек*, red. J. Siatkowski, J. Waniakowa, Kraków 2009.
- Olejnik M., 2006, „Mikrotoponimy powiatu włodawskiego motywowane nazwami roślin” [w:] FF, s. 69–78.
- Olszowy B., 1967, „O badaniach nad ziołolecznictwem ludowym w Polsce na podstawie prac i materiałów opublikowanych w latach 1945–1965”, *Prace Etnograficzne*, z. 3, s. 117–128.
- Oman A., 1992, *Etnobotanica della Val Canale, con particolare riguardo ai fitonimi sloveni di Ugovizza, Valbruna, Camporosso e S. Leopoldo*, Cividale del Friuli.
- Omel'kovec' R., 2003, *Атлас західнополицьких назв лікарських рослин*, Луцьк.
- Omel'kovec' R., 2006, „Західнополицькі найменування звіробою звичайного (*Hypericum perforatum* L.)” [w:] FF, s. 99–106.
- Orłóś T.Z., 1967, *Zapóżycczenia polskie w słowniku Jungmanna*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Orłóś T.Z., 1971, „Udział G. Reussa w kształtowaniu czeskiej terminologii botanicznej”, *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, Praha, ročn. 40, s. 206–210.
- Orłóś T.Z., 1972, *Zapóżycczenia słowiańskie w czeskiej terminologii botanicznej i zoologicznej*, Kraków.
- Orłóś T.Z., 1997, „Zapóżycczenia polskie w słowackiej terminologii botanicznej”. Część I: „Nazwy botaniczne pochodzenia polskiego w tzw. słowniku Hadbavnego”, *Rocznik Słowistyczny*, L, s. 87–92.
- Orzeszkowa E., 1888–1891, „Ludzie i kwiaty nad Niemnem”, *Wisła*, t. II, 1888, s. 1–15, 675–703, *Wisła*, t. IV, 1890, s. 1–31, *Wisła*, t. V, 1891, s. 235–247.
- Osipowicz A., 1897, „Nazwy ludowe niektórych chorób, z wymienieniem środków używanych po wsiach na ich leczenie w dawnym Augustowskim”, *Wisła*, t. XI, s. 771–783.
- Ostaszewska D., Sławkowa E., 1999, „Procesy nazwotwórcze a językowy obraz świata (na materiale średniowiecznej terminologii botanicznej w słowniku Jana Stanki)” [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, pod red. A. Pajdzińskiej i P. Krzyżanowskiego, Lublin, s. 149–162.
- Otkupščikov Ju.V., 2001a, „О семантическом аспекте этимологического исследования” [w:] idem, *Очерки по этимологии*, Peterburg, s. 47–53.
- Otkupščikov Ju.V., 2001b, „Диалектный материал и этимология” [w:] idem, *Очерки по этимологии*, Peterburg, s. 53–61.
- Otkupščikov Ju.V., 2001c, „Лексические заимствования в условиях двуязычия” [w:] idem, *Очерки по этимологии*, Peterburg, s. 69–80.
- Otrębski J., 1966, „Z dziejów wyrazów polskich”, *Język Polski*, XLVI, z. 2, s. 94–101.

- Otrębski J., Safarewicz J., 1937, *Gramatyka historyczna języka łacińskiego*, cz. 1, Warszawa.
- Ożarówski A., 1975, *Ziołolecznictwo. Poradnik dla lekarzy*, Warszawa.
- Ożarówski A., Jaroniewski W., 1972, *Rośliny lecznicze i ich praktyczne zastosowanie*, Warszawa.
- Ożarówski A., Rumińska A. (red.), 1990, *Leksykon roślin leczniczych*, Warszawa.
- Paclawska E., 2011, *Językowo-kulturowy obraz ziół w polskiej tradycji ludowej*, (autoreferat rozprawy doktorskiej), Lublin.
- Pahlow M., 1997, „Piętnaście najważniejszych roślin leczniczych” [w:] *Wielka księga domowego leczenia*, pod red. V. Zemme, Warszawa, s. 729–735.
- Palczna D., 1978, „Z badań nad nazwami roślin polskich. Łopian (*Arctium*) i synonimy”, *Język Polski*, LVIII, z. 2, s. 125–132.
- Paluch A., 1979, „Badania nad lecznictwem ludowym w Polsce i ich współczesne znaczenie” [w:] *Funkcje społeczne etnologii*, red. Z. Jasiewicz, Poznań, s. 85–92.
- Paluch A., 1984, *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*, Wrocław.
- Paluch A. (red.), 1985a, *Etnobotanika. Materiały I Ogólnopolskiego Seminarium Etnobotanicznego, Kolbuszowa 19–20 VII 1980*, Wrocław.
- Paluch A., 1985b, „Miejsce roślin w praktykach i zwyczajach związanych ze śmiercią człowieka na wsi polskiej” [w:] *Etnobotanika. Materiały I Ogólnopolskiego Seminarium Etnobotanicznego, Kolbuszowa 19–20 VII 1980*, pod red. A. Palucha, Wrocław, s. 43–54.
- Paluch A., 1989a, *Zerwij ziele z dziewięciu miedz. Ziołolecznictwo ludowe w Polsce w XIX i na początku XX wieku*, Wrocław.
- Paluch A., 1989b, „Roślina w badaniach etnologicznych” [w:] *Historia*, t. II, s. 143–153.
- Pastusiak K., 2004, „Zabobonne tradycje w lecznictwie ludowym na pograniczu polsko-białoruskim. Na podstawie Ludu Białoruskiego na Rusi Litewskiej M. Federowskiego” [w:] *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, t. VI, pod red. M. Kondratiuka i B. Siegienia, Białystok, s. 539–551.
- Pastusiak K., 2006a, „Gwarowy słownik nazw roślin na terenie północno-wschodniej Lubelszczyzny” [w:] FF, s. 79–87.
- Pastusiak K., 2006b, „Miejsce roślin w zwyczajach świętojańskich” [w:] FF, s. 89–98.
- Pastusiak K., 2007, *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, Warszawa.
- Pawłowski B., 1950, „W sprawie nazw roślin”, *Język Polski*, XXX, s. 138–139.
- Pawłowski B., 1957, *Słowniczek botaniczny*, Warszawa.
- Pawłowski E., 1970, „Przegląd najważniejszych zagadnień słownika nazw roślin polskich”, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie*, z. 38, *Prace Językoznawcze*, z. I, s. 75–91.
- Pawłowski E., 1974, „Polskie nazwy roślin (Próba klasyfikacji semantycznej)” [w:] *Studia indoeuropejskie*, pod red. J. Kuryłowicza, *Prace Komisji Językoznawstwa*, t. 37, Wrocław etc., s. 163–169.
- Pawłowski E., 1975a, „Z badań nad nazwami roślin polskich. *Przenęt* (*Prenanthes*)”, *Język Polski*, LV, z. 3, s. 201–204.
- Pawłowski E., 1975b, „Z badań nad nazwami roślin polskich: *dzięcielina*”, *Prace Filologiczne*, t. XXV, s. 317–323.
- Paźderski D. V., 2002, *Polsko-serbskochorwacki słownik roślin z serbskochorwacko-polskim i łacińsko-polsko-serbskochorwackim indeksem* (słownik dostępny w Internecie, por. w dalszej części Bibliografii).
- Pelc J., 1982, *Wstęp do semiotyki*, Warszawa.

- Pelcowa H., 1988a, „Z geografii małopolskich nazw chwastów na Lubelszczyźnie”, *Język Polski*, LXVIII, s. 138–148.
- Pelcowa H., 1988b, „Zróżnicowanie leksykalne nazw roślin w gwarach Lubelszczyzny”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio FF*, t. VI, z. 23, Lublin, s. 257–271.
- Pelcowa H., 1988c, „Nazwy a desygnaty gwarowe” [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 7: *Językoznawstwo*, s. 313–324.
- Pelcowa H., 2001, *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Pelcowa H., 2002, „Językowy obraz roślin w gwarach Lubelszczyzny” [w:] *Język polski. Współczesność – historia*, pod red. W. Książek-Bryłowej i H. Dudy, Lublin, s. 127–144.
- Pelcowa NR – H. Pelcowa, „Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław 2001, s. 99–116.
- Petersson H., 1918, *Baltische und slavische Wortstudien*, Lund–Leipzig.
- Pfuhl – Ch.T. Pfuhl, *Lausitzisch Wendisches Wörterbuch*, Bautzen 1886 (przedruk za: Bautzen 1968).
- Piątkowski W., 1989, *Spotkania z inną medycyną*, Lublin.
- Piekarczyk D., 2002, „Wybrane problemy definicyjne nazw rodzajów naturalnych na przykładzie nazwy kwiat” [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, t. III, pod red. W. Książek-Bryłowej i H. Dudy, Lublin.
- Piekarczyk D., 2003, „Fiołek i wrzos – kwiat wiosny i kwiat jesieni” [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, t. IV, pod red. W. Książek-Bryłowej i H. Dudy, Lublin, s. 101–112.
- Piekarczyk D., 2004, *Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata*, Lublin.
- Piekarczyk D., Szadura J., 2007, „Chaber”, *Konteksty. Antropologia kultury. Etnografia. Sztuka*, r. LXI, nr 1 (276), s. 136–147.
- Pietrzak M., 2001, „Rośliny w porównaniach występujących w Trylogii Henryka Sienkiewicza” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 169–178.
- Pirożnikow E., 2008, „Tradycje użytkowania dziko rosnących roślin leczniczych i pokarmowych wschodniego Podlasia” [w:] *Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej w systemie ochrony przyrody i edukacji środowiskowej*, red. A. Górniak, B. Poskrobko, Supraśl, s. 64–81.
- Plet. – M. Pleteršnik, *Slovensko–nemški slovar*, t. I–II, Ljubljana 1894–1895.
- Podbielkowski Z., Sudnik-Wójcikowska B., 2003, *Słownik roślin użytkowych*, wyd. VII poprawione i uzupełnione, Warszawa.
- Polański-Sehnert – K. Polański, J. A. Sehnert, *Połabian-English Dictionary*, The Hague–Paris 1967.
- Popowska-Taborska H., 1962, „Z badań nad dawnymi i obecnymi zasięgami terytorialnymi wyrazów”, *Język Polski*, XLII, z. 4, s. 280–286.
- Popowska-Taborska H., 1974, „Kaszubskie formacje z suf. *-aj(e)k, -ajka* na szerszym polskim tle gwarowym”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. 13, s. 87–92.
- Popowska-Taborska H., 1989, „O potrzebie słownika semantycznych paralelizmów” [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, red. H. Popowska-Taborska, Warszawa, s. 19–26.
- Popowska-Taborska H., 1991, „Kaszubskie *jağła, (j)aglija* i pokrewne (z mapą)”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. CMVIII, *Prace Językoznawcze*, z. 95, s. 61–67.
- Popowska-Taborska H., 1996, „Raz jeszcze o leksykalnych związkach łużycko-kaszubskich” [w:] *Z historii języków łużyckich. Seria Język na pograniczach*, Warszawa, s. 205–210.

- Popowska-Taborska H., 2004a, „Polskie *olcha*, *olesie*, *Jeleśnia*, *jeleśnik* i ich słowiańskie odpowiedniki” [w:] eadem, *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny*, Warszawa, s. 387–397.
- Popowska-Taborska H., 2004b, „Z dawnych podziałów Słowiańszczyzny (północno-słowiańskie *osika* – południowosłowiańskie *jasika*)” [w:] eadem, *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny*, Warszawa, s. 187–197.
- Poprzęcki W., 1990, *Ziołolecznictwo*, Warszawa.
- Pospíšilová L., 2009, *Сопоставительный анализ народных названий растений в русском и чешском языках*, Olomouc.
- Półtorak Z., 1989, *Lecznictwo ludowe rodzimej ludności Opolszczyzny*, Opole.
- Preobrażenskij ES – A.Г. Преображенский, *Этимологический словарь русского языка*, II фототип. изд., Moskva 1958 (I изд.: 1910–1914, 1949).
- PSJČ – *Příruční slovník jazyka českého*, t. I–VIII, Praha 1935–1957.
- Putnam H., 1975, *Mind, Language and Reality*, Cambridge.
- Puzynina J., 1961, „*Thesaurus*” Grzegorza Knapiusza. *Siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim*, Wrocław.
- PZL – E. Kuźniewski, J. Augustyn-Puziewicz, *Przewodnik ziołolecznictwa ludowego*, wyd. II uzup., Warszawa–Wrocław 1986.
- PZZ – J. Kwaśniewska, J. Skulimowski, H. Tumiłowicz, *Poradnik zbieracza ziół*, Warszawa 1956.
- Ráduly Z., 2002, „*Naziratel’* – nazwy roślin” [w:] *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza*, pod red. A. Pstygi i K. Szcześniak, Gdańsk, s. 132–140.
- Radwańska-Paryska Z., 1985, „Brat Cyprian z Czerwonego Klasztoru i jego zielnik”, *Rocznik Podhalański*, III, Zakopane, s. 243–256.
- Radwańska-Paryska Z., 1994, „Orawskie ziołolecznictwo ludowe a oficjalna fitoterapia (na tle artykułu Eugeniusza Sterculi)”, *Rocznik Podhalański*, t. VI, Zakopane, s. 149–165.
- Radyserb-Wjela J., [1909], *Serbske rostlinske mjena w dvěmaj džěłomaj a sedmjoch stawach po abejcejskim rjedže*. Čestny pomnik za serbskeho přirodospytnika njeboh Michała Rostoka zestajał njeboh Jan Radyserb-Wjela, zrzadował a za čiść přihotował Matej Urban, farašem., Budyšin.
- RBE – *Речник на българския език*, ред. К. Чолакова, Sofija 1977 i n.
- RBKE – *Речник на съвременния български книжовен език*, ред. С. Романски, t. I–III, Sofija 1955–1959.
- Reczek J., 1968, *Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV w.*, Wrocław.
- Reichan J., Woźniak K., 2004, *Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne*, Kraków.
- Rejewski M., 1992, *Rośliny przyprawowe i używki roślinne*, Warszawa.
- Rejewski M., 1996, *Pochodzenie łacińskich nazw roślin polskich. Przewodnik botaniczny*, Warszawa.
- Rejzek ČES – J. Rejzek, *Český etymologický slovník*, Voznice 2001.
- RJAZ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I–XXIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880–1976.
- RMJ – *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, ред. Б. Конески, t. I–III, Skopje 1961–1966.
- Roeske W., 1991, *Polskie apteki*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Rogovič A.S., 1874, *Опытъ словаря народныхъ названий юго-западной Россіи съ некоторыми поверьями и разсказами о нихъ*, Kijev.

- Rogowska E., 1992, „O derywatach paradygmatycznych typu gwarowe *bąble*, *łyzy* ‘śnieguliczka’”, *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Prace Językoznawcze*, nr 16, s. 203–214.
- Rogowska E., 1994, „Pluralne nazwy roślin w słowniku gwar kaszubskich B. Sychty”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze* 19–20, s. 181–187.
- Rogowska E., 1998a, *Kaszubskie nazwy roślin uprawnych*, Gdańsk.
- Rogowska E., 1998b, „Nazwy roślin uprawnych w „Słowniku polsko-kaszubskim” Jana Trepczyka” [w:] *Tematy. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Leszka Moszyńskiego*, pod red. K. Szcześniak i H. Wątróbskiej, seria *Slawistyka*, nr 9, Gdańsk, s. 191–202.
- Rogowska E., 1998c, „Z kaszubskiego zielnika: bratki polne”, *Pomerania*, nr 4 (301), s. 60–62.
- Rogowska E., 1999, „Nazwy roślin u Majkowskiego” [w:] „*Życie i przygody Remusa*” Aleksandra Majkowskiego. *Powieść regionalna czy arcydzieło europejskie*. Referaty z sesji naukowej zorganizowanej przez Katedrę Filologii Polskiej WSP w Słupsku 27–28 V 1998 pod red. T. Linknera, Słupsk, s. 137–147.
- Rogowska E., 2000, „Synonimia i polisemia w kaszubskich nazwach przebiśniegu i śnieżyicy wiosennej”, *Gdańskie Studia Językoznawcze* VII, s. 123–136.
- Rogowska E., 2003, „Aktywność słowotwórcza nazw roślin w polszczyźnie (w świetle *Słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*)” [w:] *Wokół struktury słowa*, red. A. Pstyga, Gdańsk, s. 51–61.
- Rogowska E., 2004, „Derywaty od nazw roślin w języku górnołużyckim”, *Lětopis*, t. 51 (2004), z. 1, s. 117–138.
- Rogowska-Cybulska E., 2003, „Gwarowy obraz warzyw w świetle danych słowotwórczych (na przykładzie gwary wsi Wagi w powiecie łomżyńskim)”, *Studia Łomżyńskie*, t. XIV, pod red. M. Gnatowskiego, Łomża, s. 239–253.
- Rogowska-Cybulska E., 2004a, „Nazwy roślin motywowane słownictwem religijnym w „Słowniku gwar kaszubskich” Bernarda Sychty”, *Rocznik Gdański*, t. LXIV, z. 1–2, Gdańsk, s. 125–135.
- Rogowska-Cybulska E., 2004b, „Nazwy roślin i ich funkcje w języku mieszkańców miasta” [w:] *Polszczyzna mówiona mieszkańców miast*. Księga referatów z konferencji językoznawczej w Białymstoku, pod red. H. Sędziak, s. 165–176.
- Rogowska-Cybulska E., 2005a, *Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nominacyjnej ich nazw (na przykładzie gwary wsi Wagi w powiecie łomżyńskim)*, Gdańsk.
- Rogowska-Cybulska E., 2005b, „Nazwy roślin motywowane nazwami ludzi w *Słowniku gwar kaszubskich* Bernarda Sychty”, *Gdańskie Studia Językoznawcze*, IX, Gdańsk, s. 67–94.
- Rogowska-Cybulska E., 2005c, „Formacje deminutywne od nazw roślin” [w:] *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza*, pod red. A. Pstygi, t. II, Gdańsk, s. 213–222.
- Rogowska-Cybulska E., 2007, „Nazwy roślin motywowane nazwami własnymi w *Słowniku gwar kaszubskich* Bernarda Sychty” [w:] *Opuscula linguistica Georgio Treder dedicata*, pod red. E. Brezy, Z. i A. Liców, Gdańsk, s. 186–194.
- Rohlf G., 1961, „Apuntes para una flora popular de España”, *Estudis Romànics*, VIII, Barcelona, s. 121–133.
- Rokossowska Z., 1889, „O świecie roślinnym wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiąhelskim”, *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. XIII, s. 163–199.

- Roppel L., 1975, „Poradnik kwiatowy”, *Pomerania*, nr 4, s. 9–11.
- Rostafiński J., 1888a, *Nasza literatura botaniczna XVI wieku oraz jej autorowie lub tłumacze. Studium krytyczne*, Kraków.
- Rostafiński J., 1888b, „Porównanie tak zwanych zielników Falimirza, Spiczyńskiego i Sienika”, *Pam. AU*, Wydział Matematyczno-Przyrodniczy, t. XIV, s. 116–151, Kraków.
- Rostafiński J., 1895, „Zielnik czarodziejski, to jest zbiór przesądów o roślinach”, *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. XVIII, s. 1–191.
- Rostafiński J., 1900, *Słownik polskich imion rodzajów oraz wyższych skupień roślin (...)*, Kraków.
- Rostafiński J., 1953, *Przewodnik do oznaczania roślin w Polsce dziko rosnących*, wyd. 15, oprac. i uzupełn. O. Seidl, Warszawa.
- Rostafiński J., Seidl O., 1979, *Przewodnik do oznaczania roślin*, wyd. 21, Warszawa.
- Rostański K., 1997, „Szymon Syreniusz i jego dzieło”, *Wiadomości Botaniczne*, roczn. 41/42, s. 7–12.
- RSAN – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, изд. Српска академија наука, Beograd 1959 i n.
- Rudkovs'ka N., 2001, „Українізми серед назв рослин у східномалопольських говірках” [w:] *Українське і польське гварі пограниччя*, pod red. F. Czyżewskiego i H. Arkuszyna, Lublin–Łuck, s. 69–75.
- Rudnicka-Fira E., 1979, „Ludowe nazwy roślin leczniczych w gwarach byłego powiatu dąbrowsko-tarnowskiego”, *Poradnik Językowy*, z. 4, s. 172–183.
- Rumińska A., Ożarowski A., 1990, *Leksykon roślin leczniczych*, Warszawa.
- Russell B., 1967, „Deskrypcja” [w:] *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej*, wyboru dokonał, przełożył oraz wstępem i przypisami opatrzył J. Pelc, Warszawa.
- Rutkowski L., 1998, *Klucz do oznaczania roślin naczyniowych Polski niżowej*, Warszawa.
- Rybicka-Nowacka H., 1973, *Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku*, Wrocław etc.
- Rybicka-Nowacka H., 1976, *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa.
- Rystonová I., 2007, *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů*, Praha.
- Rytter G., 1977, „Z historii polonizmów w języku rosyjskim”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne*, s. I, z. 16, s. 35–41.
- Rytter G., 1979, „Deetymologizacja oraz tzw. etymologia ludowa zapożyczeń”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne*, s. I, z. 51, s. 81–96.
- RZ – H. Grochola-Szczepanek, *Rzeczowniki złożone w gwarach polskich*, Kraków 2002.
- Rzedzicka S., 2001, „Roślinny świat Brunona Schulza” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 179–191.
- Rzymowska L., 2001, „Piersi fiołkami pachnące. Kwiaty w mitach i języku dawnej Grecji” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 51–66.
- S – B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I–VII, Wrocław 1967–1976.
- Sabadoś I.V., 1982, „Прояв народної етимології в українських діалектних назвах флори” [w:] *Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат*, Ужгород, s. 71–79.
- Sabadoś I.V., 1996, *Формування української ботанічної номенклатури*, Ужгород.

- Sabadoš I.V., 1999, *Атлас ботаничної лексики української мови*, Užgorod.
- Sadnik-Aizetmüller VWSS – L. Sadnik, R. Aizetmüller, *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Heidelberg 1963 i n.
- Safarewicz J., 1963, „Dopisek do artykułu A. Steffena, *Nazwy gryki: poganka i tatarka*”, *Język Polski*, XLIII, s. 40.
- Sarwa A., 1995, *Tajemnice czterystu ziół*, Tarnów.
- Sauerhoff F., 2001, *Pflanzennamen im Vergleich. Studien zur Benennungstheorie und Etymologie*, Stuttgart.
- Sauerhoff F., 2004, *Etymologisches Wörterbuch der Pflanzennamen*, wyd. II, Stuttgart.
- SBG – *Слоўнік беларускіх заворак наўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча у пяці тамах*, рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, Minsk 1979–1986.
- Schaffner W., 1996, *Rośliny lecznicze, chemizm, działanie, zastosowanie*, tłum. A. Kłosowska, S. Kłosowski, Warszawa.
- Schnayder J., 1961, *Teofrast. Badania nad roślinami* (tłumaczenie, wstęp i komentarze), Kraków.
- Schubert R., Wagner G., 1988, *Botanisches Wörterbuch: Pflanzennamen und botanische Fachwörter mit einer Einführung in die Terminologie und Nomenklatur*, Stuttgart.
- Schuster-Šewc H., 1975, „Modellierung semantischer Prozesse und Etymologie” [w:] *Slawische Wortstudien. Sammelband des internationalen Symposiums zur etymologischen und historischen Erforschung des slawischen Wortschatzes, Leipzig 11–13.10.1972*, Bautzen.
- Schuster-Šewc HEW – H. Schuster-Šewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, t. I–V, Bautzen 1978–1996.
- Schwarz Z., Szober J., 1969, *Rośliny towarzyszące człowiekowi*, Warszawa.
- SDRJ – *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, ред. Р.И. Аванесов, Moskva 1988 i n.
- SEDP – *Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich*, z. 1: T. Lehr-Splawiński, K. Polański, z. 2–6: K. Polański, Wrocław 1962–1994.
- Séguy J., 1953, *Les noms populaires des plantes dans les Pyrénées Centrales*, Barcelona.
- SEK – W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I–VI, Warszawa 1994–2010.
- Senderski M.E., 2004, *Prawie wszystko o ziołach*, Podkowa Leśna.
- Sędzik W., 1977a, *Prasłowiańska terminologia rolnicza. Rośliny uprawne. Użytki rolne*, Wrocław.
- Sędzik W., 1977b, „Ze studiów nad prasłowiańskim słownictwem rolniczym. Prasłowiańskie nazwy zbóż”, *Acta Baltico-Slavica*, t. XI, s. 251–276.
- Sędzik W., 1978, „Polskie nazwy zbóż”, *Język Polski*, LVIII, z. 5, s. 332–339.
- SFP – *Słownik folkloru polskiego*, pod red. J. Krzyżanowskiego, Warszawa 1965.
- SGOWM – *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, Wrocław etc. 1987 i n.
- SGP – *Słownik gwar polskich*, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, pod red. M. Karasia, od t. II pod red. J. Reichana, od t. VI pod red. J. Okoniowej, Wrocław–Kraków etc. 1977 i n.
- SGRT – Z. Radwańska-Paryska, *Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i Podtatrza*, Zakopane 1992.
- Siarkowski W., 1879, „Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc”, *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. III, s. 3–62.
- Siatkowski J., 1965, *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim*, cz. I, Wrocław.
- Siatkowski J., 1989, „Europejskie paralele motywacyjne słownictwa słowiańskiego (na marginesie *Atlasu języków Europy*)” [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków sło-*

- wiańskich*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, *Prace Slawistyczne*, nr 71, Wrocław, s. 39–49.
- Sidło P.O., Stachurski M., Wójtowicz B., 2000, *Przyroda województwa świętokrzyskiego*, Kielce.
- Siennik M., 1564, *Lekarstwa doświadczone*, Kraków.
- Siennik M., 1568, *Herbarz, to iest zioł tutecznych, postronnych i zamorskich opisanie (...)*, Kraków.
- Simonović BR – Д. Симоновић, *Ботанички речник. Имена биљака*, Beograd 1959.
- SJS – *Slovník jazyka staroslověnského*, red. J. Kurz, Z. Hauptová, t. I–IV, Praha 1966–1997.
- Skarżyński A., 1991, *Magia ziół*, Warszawa.
- SKoc – B. Sychta, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. I–III, Wrocław etc. 1980–1985.
- Skok ER – P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga bezika*, t. I–IV, Zagreb 1971–1974.
- Skomoroch W., 1937, *Ludowe leki roślinne w oświeceniu lekarskim*, Lwów.
- Skorofatova A., 2008, „Просторова вариативність фітономів в українських східнословобожанських говірках”, *Slavia Orientalis*, t. LVII, 4, s. 531–546.
- Skrzypczak G., Blecharczyk A., 1995, *Podręczny atlas chwastów*, Poznań.
- Slupski A., 1986, „Die Suffixe *-iniec (-yniec)* und *-eniec* bei polnischen Pflanzennamen“, *Zeitschrift für slawische Philologie*, t. 45 (1985–1986), s. 166–178.
- Sławski F., 2007, „Etymologie”, *Rocznik Slawistyczny*, LVI (2006–2007), s. 7–44.
- Sławski F., 2011a, „Polskie białasy” [w:] Sławski SSES, s. 456–458 (przedruk za: *Symbolae polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski*, Wrocław 1972, s. 173–176).
- Sławski F., 2011b, „Z zagadnień polskiej etymologii” [w:] Sławski SSES, s. 559–567, (przedruk za: *Język Polski*, XLII, 1962, s. 83–91).
- Sławski F., 2011c, „O słownictwie pierwszych polskich zielników” [w:] Sławski SSES, s. 411–417 (przedruk za: *Slavia Orientalis*, 1968, t. XVII, s. 401–406).
- Sławski F., 2011d, „W czterechsetlecie herbarza, czyli zielnika Marcina Siennika” [w:] Sławski SSES, s. 418–423 (przedruk za: *Język Polski*, XLVIII, 1968, s. 107–113).
- Sławski F., 2011e, „Polskie kręzel, kądziel, konopie” [w:] Sławski SSES, s. 466–470 (przedruk za: *Inter arma. Zbiór prac ofiarowanych Kazimierzowi Nitschowi*, Kraków 1946, s. 85–92).
- Sławski F., 2011f, „Polskie matka, mać, macica, macierz, maciora, mama” [w:] Sławski SSES, s. 482–490 (przedruk za: *Język Polski*, LXXVIII, 1998, s. 6–15).
- Sławski F., 2011g, „Słowotwórstwo prasłowiańskie” [w:] Sławski SSES, s. 11–182 (przedruk za: „Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego”, *Słownik prasłowiański*, t. I, 1974, s. 43–141; t. II, 1976, s. 13–60; t. III, 1979, s. 11–19).
- Sławski SEJP – F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V (A–Ł), Kraków 1952–1982.
- Sławski SSES – F. Sławski, *Słowotwórstwo, słownictwo i etymologia słowiańska*, pod red. L. Bednarczuka, wybór i opracowanie W. Sędzik, Kraków 2011.
- SŁŚ – *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. Mediae et infimae Latinitatis Polonorum*, red. M. Plezia, od t. VII red. K. Weysenhoff-Brożkova, Wrocław etc. 1953 i n.
- Smoczyński W., 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno.
- Smółkowa T., 1989, *Nominacja językowa. Na materiale nazw rzeczownikówowych*, Wrocław.
- Smułkowa E., 1967, „Z geografii wschodniosłowiańskich nazw zbóż i terminów z nimi związanych”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. 6, s. 171–200.

- Snoj SES – M. Snój, *Slovenski etimološki slovar*, druga, pregledana in dopolnjena izdaja, Ljubljana 2003.
- Sojka-Masztalercz H., 2001, „*Kiedy jest tylko groch w chałupie a kapusta w kłodzie, to bieda nie dobiedzie...* O warzywach w przysłowiaach” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 131–138.
- Sokołowski J., 1986, „Słowiańskie negatywa rzeczownikowe z prefiksem *nie-* || *ne-*”, *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, Wrocław etc., XIV, s. 227–243.
- Solov'eva V.A., 2006, *Целебные травы России*, Moskwa.
- Somsak L. (red.), 1982, *Świat roślin, skał i minerałów*, tłum. ze słowackiego E. Siatkowska i A. Kaszak, Warszawa.
- SP – *Słownik prasłowiański*, opr. przez Zespół Zakładu Językoznawstwa (obecnie Instytutu Sławistyki) PAN, pod red. F. Sławskiego, Wrocław 1974 i n.
- SP XVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, pod red. M.R. Mayenowej, Wrocław etc., 1966 i n.
- Spiczyński H., 1542, *O ziołach tutecznych i zamorskich i mocy ich*, Kraków.
- Spólnik A., 1983, „Z czarodziejskiego słownika roślin polskich: *nasieźrzał* (*Ophioglossum vulgatum* L.) i *podejźrzon* (*Botrychium lunaria* Sw.)”, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie*, z. 80, Kraków, s. 165–171.
- Spólnik A., 1984, „Źródła do badań nad polskim słownictwem botanicznym” [w:] *Dialektologia, onomastyka, stylistyka. Materiały sesji naukowej w 80-lecie urodzin prof. dra Eugeniusza Pawłowskiego*, Kraków, s. 17–30.
- Spólnik A., 1988, „Nazwy polskich roślin leczniczych w źródłach od XVI do XVIII wieku” [w:] *Studia Językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich*, t. XII, Wrocław, s. 177–228.
- Spólnik A., 1990a, *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, *Prace Komisji Językoznawstwa PAN w Krakowie*, nr 58, Wrocław etc.
- Spólnik A., 1990b, „Zapożyczenia w polskim nazewnictwie botanicznym w źródłach do wieku XVIII” [w:] *Język. Teoria – dydaktyka. Materiały IX Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*, Kielce, s. 191–206.
- Spólnik A., 1993, „Nazwy roślinnych afrodyzjaków w staropolskich herbarzach” [w:] *Historia*, t. IV, s. 51–59.
- SrezMat – И.И. Срезневский, *Материалы для Словаря древнерусского языка*, Санкт-Петербург 1893–1912.
- SRJ XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, ред. С.Г. Бархударов (Ф.П. Филин, Д.Н. Шмелев, Г.А. Богатова), Moskwa 1975 i n.
- SRJ XVIII – *Словарь русского языка XVIII века*, ред. Ю.С. Сорокин (З.М. Петрова), Leningrad (Sankt-Peterburg) 1984 i n.
- SRNG – *Словарь русских народных говоров*, сост. (с II т. гл. ред.) Ф.П. Филин, Moskwa–Leningrad 1965 i n.
- SSA – *Sorbischer Sprachatlas*, t. I–X, bearb. von H. Faßke, H. Jentsch und S. Michalk, t. XI–XV von H. Faßke, Bautzen 1965–1996.
- SSJ – *Slovník slovenského jazyka*, red. S. Peciar, t. I–VI, Bratislava 1959–1968.
- SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*, red. B. Havránek, t. I–IV, Praha 1960–1971.
- SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, t. I–V, Ljubljana 1970–1991.
- SSN – *Slovník slovenských nářečí*, red. I. Ripka, Bratislava 1994 i n.
- SSRLJ – *Словарь современного русского литературного языка*, ред. Ф.П. Филин, t. I–XVII, Moskwa–Leningrad 1950–1965.

- SSSL – Indeks do *Słownika stereotypów i symboli ludowych*, t. II. *Rośliny* (nieopublikowany wydruk udostępniony mi uprzejmie przez prof. Annę Tyrpę za zgodą prof. Jerzego Bartmińskiego).
- SStp. – *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, t. I–XI, Wrocław 1953–2002.
- Stachowski M., 2005, „Uwagi o zapożyczeniach ałtajskich w języku prasłowiańskim i kwestie pokrewne”, *Studia Turcologica Cracoviensia*, t. X, s. 437–454.
- Stachowski S., 2007, *Słownik historyczny turcызmów w języku polskim*, Kraków.
- Stanko J., 1472, *Antibolomenum Benedicti Parthi* (rękopis przechowywany w Bibliotece Krakowskiej Kapituły Katedralnej, nr Ms 225).
- Stary F., Jirasek W., 1976, *Rośliny lecznicze*, Warszawa.
- Staszczak Z. (red.), 1987, *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, Warszawa–Poznań.
- Stěsl – *Staročeský slovník*, red. B. Havránek, F. Ryšánek, I. Němec, Praha 1977 i n.
- Steffen A., 1963, „Nazwy gryki: *poganka* i *tatarka*”, *Język Polski*, XLIII, s. 37–40.
- Steffen A., 1964, „Jeszcze w sprawie *tatarki* i *poganki*”, *Język Polski*, XLIV, s. 117–120.
- Steffen A., 1968, „Rozważania etymologiczne: *brusznica*, *piołun*, *żurawina*, *truskawka*, *jęczmień*, *sporysz*”, *Język Polski*, XLVIII, s. 58–63, 134–143.
- Stercula E., 1994, „Zioła lecznicze używane przez lud w Jabłoncu na Orawie”, *Rocznik Podhalański*, t. VI, Zakopane, s. 143–148.
- Stieber Z., 1968, „O wyrazie *ożyna* w dialektach polskich”, *Slavia Orientalis*, t. XVII, s. 419–420.
- Stomma L., 1986, *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku*, Warszawa.
- Strzelczyk J., 2007, *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, Poznań.
- SUM – *Словник української мови*, red. I.K. Білодід, t. I–XI, Kijiv 1970–1980.
- SUM XVI–XVII – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, red. Д. Гринчишин, L'viv 1994 i n.
- SW – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927 (tzw. Słownik warszawski; dostępny w Internecie, por. w dalszej części Bibliografii).
- SWil – *Słownik języka polskiego*, wyd. M. Orgelbrand, t. I–II, Wilno 1861 (tzw. Słownik wileński; dostępny w Internecie, por. w dalszej części Bibliografii).
- SWO – *Słownik wyrazów obcych*, wyd. I, dodruk X, Warszawa 1999.
- Symb. – J. Rostafiński, *Symbola ad historiam naturalem medii aevi (...)*, t. I–II, Cracoviae MCM.
- Syreniusz 1613 – Sz. Syreniusz, *Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią (...)*, Kraków 1613 (dostępny w Internecie, por. w dalszej części Bibliografii).
- SZ – E. Szołt-Radziszewska, *Sekrety ziół. Wiedza ludowa, magia, obrzędy, leczenie*, Warszawa 2005.
- Szafer W., Kulczyński S., Pawłowski B., 1967, *Rośliny polskie*, Warszawa.
- Szczepanowicz B., 2003, *Atlas roślin biblijnych. Pochodzenie, miejsce w Biblii i symbolika*, Kraków.
- Szcześniak K., 2002, „Białoruskie nazwy roślin w słowniczku Zośki Wieras” [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejnie*, pod red. S. Gali, Łódź, s. 509–516.
- Szcześniak K., 2004a, „Nazwy roślin typu *pantofelki Matki Boskiej* w języku polskim, ukraińskim i białoruskim”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowe*, t. XLIX, s. 335–344.

- Szcześniak K., 2004b, „Piękno zakłęte w nazwach roślin. Na materiale pogranicza polsko-białoruskiego” [w:] *Piękno materialne. Piękno duchowe*, pod red. A. Tomeckiej-Mirek, Łódź, s. 641–650.
- Szcześniak K., 2007, „Świat roślin zapisany w nagovorach wschodniosłowiańskich”, *Acta Baltico-Slavica*, t. XXXI, tom dedykowany Pani Profesor Irydzie Grek-Pabisowej, Warszawa, s. 299–314.
- Szcześniak K., 2008, *Świat roślin światem ludzi. Na pograniczu wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny*, Gdańsk.
- Szostak J., 1977, „Zielnik Stefana Falimirza z roku 1534” (część I), *Ze Skarbcza Kultury*, t. 28, Wrocław etc., s. 7–50.
- Szot-Radziszewska E., 1999, „Roślina w etnograficznych publikacjach Władysława Siarkowskiego” [w:] *Historia*, t. V, s. 106–127.
- Szpilczyński S., 1955, *Z dziejów przesądu i zabobonów w lecznictwie*, Warszawa.
- Szukiewicz W., 1903, „Wierzenia i praktyki ludowe (zabobony, przesady, wróżby itd.) zebrane w guberni wileńskiej”, *Wiśła*, t. XVII, s. 265–280, 432–444.
- Szulczewski J.W., 1932, „Rośliny w mianownictwie, przesądach i lecznictwie ludu wielkopolskiego”, *Lud*, t. XXXI, s. 93–100.
- Szychowska-Boebel B., 1972, *Lecznictwo ludowe na Kujawach*, Toruń.
- Szymczak SJP – *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. I–III, Warszawa 1978–1981.
- Szymon z Łowicza, 1537, *Enchiridion medicinae* (...), Kraków.
- Šamota A. M., 1985, *Назви рослин в українській мові*, Kijiv.
- Šanskij ES – N.M. Šanskij, *Этимологический словарь русского языка*, Moskva 1963 i n.
- Šugar HBI – I. Šugar, *Hrvatski biljni imenoslov. Nomenclator botanicus croaticus*, Zagreb MMVIII [2008].
- Šulek B., 1879, *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb.
- Ślawski T., 1993, „Antoniego Kotowicza spis roślin z Biecza i okolic” [w:] *Historia*, t. III, s. 125–136.
- Świejkowski L., 1990, *Rośliny lecznicze i przemysłowe. Klucz do oznaczenia*, Warszawa.
- Talko-Hryncewicz J., 1893, *Zarys lecznictwa ludowego na Rusi południowej*, Kraków.
- Tarchowski T., 1948, *Słownik polskich roślin lekarskich*, Poznań.
- Targońska A., 1993, „Aromatyczne rośliny zielne i ich zastosowanie w ludowych strojach dziewczęcych” [w:] *Historia*, t. III, s. 69–72.
- Těšitel J.J., 1924, *Botanická jména rostlinná, jejich původ a vysvětlení*, Pardubice.
- Theissen U., 2004, „Die Bezeichnungen für die Schafgarbe (*Achillea millefolium* L.), ihre Etymologie und Benennungsmotivation“, *Anzeiger für Slavische Philologie*, Graz, t. XX, s. 111–126.
- Theissen U., 2005a, „*Taraxacum officinale*: Zur Herhunft und Benennungsmotivation der Bezeichnungen für den Löwenzahn im Bulgarischen und anderen slawischen Sprachen“, *Zeitschrift für Balkanologie*, Wiesbaden, t. 41, z. 2, s. 199–213.
- Theissen U., 2005b, „Zur Bezeichnung und Benennungsmotivation des Tarenahorns im Bulgarischen und seiner »Verwandten« in anderen slawischen Sprachen“, *Zeitschrift für Balkanologie*, Wiesbaden, t. 41, z. 1, s. 88–95.
- Theissen U., 2005c, „Zur Bezeichnung und Benennungsmotivation des *Odermennings* (*Agrimonia eupatoria* L.) im Bulgarischen und in anderen slawischen Sprachen“, *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, Praha, ročn. 74, z. 1, s. 65–76.

- Theissen U., 2006a, „*Acorus calamus* L. – »nicht nur für den Magen«. Zu den Namen der Kalmuswurzel und ihrer Motivation in den europäischen, besonders den slawischen Sprachen”, *Moderne Sprachen*, Wien, t. 50, z. 1, s. 43–60.
- Theissen U., 2006b, „Zu den Bezeichnungen des Bärlauchs *Allium ursinum* in den slawischen Sprachen, besonders im Bulgarischen”, *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, Praha, ročn. 75, z. 2, s. 165–174.
- Theissen U., 2006c, „»Ein bezauberndes Hustenkraut«: Zu den Bezeichnungen des Alants (*Inula helenium* L.) in den slawischen Sprachen, vor allem im Bulgarischen“, *Zeitschrift für Balkanologie*, Wiesbaden, t. 42, z. 1, s. 226–237.
- Theissen U., 2006d, „Die »Passionsblume« (*Passiflora*) und ihre Namen in den slawischen Sprachen”, *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, t. 52, s. 213–224.
- Theissen U., 2007a, „Die Namen für das Gänseblümchen *Bellis perennis* im Bulgarischen und seinen Nachbarsprachen – Etymologische und benennungstheoretische Aspekte“, *Zeitschrift für Balkanologie*, Wiesbaden, t. 43, z. 1, s. 74–86.
- Theissen U., 2007b, „»Salvia in der Slavia«. Etymologie und Benennungsmotivation der Namen für den Salbei”, *Zeitschrift für Slawistik*, Berlin, t. 52, z. 1, s. 76–93.
- Theissen U., 2007c, „»Was hat das Liebstöckel mit der Liebe zu tun?« Das »Maggikraut« (*Levisticum officinale* Koch) und seine Bezeichnungen in slawischen Sprachen, vor allem im Bulgarischen”, *Balkansko ezikoznanie. Linguistique balkanique*, Sofija, t. XLVI, z. 2–3, s. 203–215.
- Theissen U., 2008, „Studien zu den Namen der Melisse im Bulgarischen, im Vergleich mit anderen slawischen Sprachen”, *Zeitschrift für Slawistik*, Berlin, t. 53, z. 1, s. 82–94.
- Theissen U., 2009, „Kontinuität und Diskontinuität mittelalterlicher slawischsprachiger Phytonyme: Etymologie, Benennungsmotivation, Kulturgeschichte” [w:] Loudová K., Žáková M.(red.), *Early European Languages in the Eyes of Modern Linguistics. Proceedings of the Colloquium on the Ancient Indo-European Languages and the Early Stages of the Modern Romance, Germanic and Slavonic Languages*, 28 September–1 October 2008, Brno, s. 323–330.
- Thurzová L. et al., 1986, *Malý atlas léčivých rostlin*, wyd. IX, Martin.
- Tichá Z., 1981, zob. Černý J., 1517.
- Tobolski K., 2001, „Ocena stanu wiedzy o świecie roślinnym Kaszub” [w:] *Badania kaszuboznawcze w XX wieku. Materiały pokonferencyjne* pod red. J. Borzyszkowskiego i C. Obracht-Prondzyńskiego, Gdańsk, s. 26–33.
- Tokarski R., 1981, „Derywacja semantyczna jako jedno ze źródeł polisemii wyrazowej” [w:] *Pojęcie derywacji w lingwistyce*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 91–105.
- Tokarski R., 1993, „Słownictwo jako interpretacja świata” [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. II: *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław, s. 335–362.
- Tokarski R., 1999, „Językowy obraz świata w metaforach potocznych” [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 65–78.
- Tokarski SWO – *Słownik wyrazów obcych*, pod red. J. Tokarskiego, Warszawa 1980.
- Tolstaja S.M., 2008, *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*, Moskva.
- Tomczak L., 2001, „Ludowe nazwy ziemniaków i ich odmian” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 123–129.

- Traczyński E., 1994, *Zieleń na wsi kieleckiej*, Kielce.
- Treder J., 1989, *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje na tle porównawczym*, Wejherowo.
- TRMJ – *Толковен речник на македонскиот јазик*, гл. ред. К. Конески, Skorje 2003 i n.
- Trotz A., 1764, *Mownik polsko-niemiecko-francuski (...)*, Leipzig.
- TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, пад рэд. К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы), t. I–V, Minsk 1977–1984.
- Turzyca J., 1953, *O przesądach i zabobonach*, Warszawa.
- Tyborczyk J., 1964, „Południowa granica zasięgu wyrazu *kadyk* ‘jałowiec’”, *Poradnik Językowy*, z. 6, s. 262–269.
- Tylkowa D., 1989, *Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat polskich. Tradycja i współczesność*, Wrocław.
- Tylkowa D., 2000, „Lecznictwo ludowe” [w:] *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, pod red. D. Tylkowej, Kraków, s. 385–417.
- Tymrakiewicz W., 1976, *Atlas chwastów*, Warszawa.
- Udziała S., 1891, *Medycyna i przesady lecznicze ludu polskiego*, Warszawa.
- Udziała S., 1931, „Rośliny w wierzeniach ludu krakowskiego”, *Lud*, t. XXX, s. 36–75.
- Urban D., 2006, „Niektóre składniki flory Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery »Polesie Zachodnie«” [w:] FF, s. 9–17.
- Usačjova V.V., 2008, *Магия слова и действия в народной культуре славян*, Moskva.
- USK – Cz. Robotycki (red.), *Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (kultura ludowa Karpat polskich)*, Kraków 1995.
- Vajs N., 2003, *Hrvatska povijesna fitonimija*, Zagreb.
- Varbot Ž.Ž., 1997a, „К этимологии славянских прилагательных со значением ‘быстрый’. III”, *Этимология*, 1994–1996, s. 35–46.
- Varbot Ž.Ž., 1997b, „К этимологии древнейшего славянского названия бересклета” [w:] *Вопросы сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков*, Сборник памяти профессора М.Н. Петерсона, Moskva, s. 85–88.
- Vasmer ES – M. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с нем. и дополнения О.Н. Трубачева, I–IV, Moskva 1964–1973.
- Vasmer REW – M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, t. I–III, Heidelberg 1953–1958.
- Večerka R. et al., 2006, *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*, Brno.
- Vendina T.I., 2002, *Средневековый человек в зеркале старославянского языка*, Moskva.
- Wajda L., 1976, *Polskie nazwy drzew i krzewów na tle ogólnosłowiańskim*, Kraków.
- Wajda L., 1983, „Charakterystyka polskiego słownictwa botanicznego na przykładzie drzew i krzewów”, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie*, z. 80, Kraków, s. 191–201.
- Wajda-Adamczykowa L., 1984, „Polskie nazwy modrzewia ‘Larix’” [w:] *Dialektologia, onomastyka, stylistyka. Materiały sesji naukowej w 80-lecie urodzin prof. dra Eugeniusza Pawłowskiego*, Kraków, s. 31–47.
- Wajda-Adamczykowa L., 1989a, „Nazwy roślin leczniczych” [w:] *Historia*, t. II, s. 69–82.
- Wajda-Adamczykowa L., 1989b, „Zmiany semantyczne w nazwach roślin” [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, *Prace Slawistyczne*, nr 71, Wrocław, s. 143–151.
- Wajda-Adamczykowa L., 1989c, *Polskie nazwy drzew*, Wrocław.

- Wajda-Adamczykowa L., 1990, „Nazwy jarzębiny w gwarach i historii języka polskiego” [w:] *Język. Teoria – dydaktyka. Materiały IX Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*, Kielce, s. 155–172.
- Wajda-Adamczykowa L., 1992a, „Związki językowe polsko-czesko-słowackie w zakresie terminologii botanicznej” [w:] *Język a kultura*, t. 7: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, pod red. J. Maćkiewicz i J. Siatkowskiego, Wrocław, s. 63–68.
- Wajda-Adamczykowa L., 1992b, „Rola czynników kulturowych w tworzeniu nazw botanicznych”, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, Prace Językoznawcze*, VII, Kraków, s. 235–247.
- Wajda-Adamczykowa L., 1992c, „Zapożyczenia wschodniosłowiańskie w nazwach polskich drzew i krzewów” [w:] *Słowiańskie pogranicza językowe*. Zbiór studiów pod red. K. Handke. *Seria Język na pograniczach*, Warszawa, s. 173–183.
- Wajda-Adamczykowa L., 1993, „Stan badań nad nazwami roślin polskich” [w:] *Historia*, t. IV, s. 41–49.
- Walczak-Mikołajczakowa M., 2000, *Bałkańskie rytmy życia, czyli o tradycji przechowywanej w języku*, Gniezno.
- Walde-Hofmann LEW – A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, wyd. III przez J.B. Hofmanna, t. I–II, Heidelberg 1938–1954.
- Waniakowa J., 1999, „Nazwy pomidora w językach słowiańskich” [w:] *Język – Teoria – Dydaktyka. Materiały z XXI Konferencji Młodych Językoznawców w Trzcinicy k. Jasła 27–29 maja 1998*, pod red. B. Greszczuk, Rzeszów, s. 57–64.
- Waniakowa J., 2005a, „Nawiązania polsko-słowackie w nazwach roślin” [w:] *Język i literatura słowacka w perspektywie słowiańskiej. Studia słowacko-polskie ofiarowane Profesor Marii Honowskiej*, pod red. H. Mieczkowskiej i B. Suchoń-Chmiel, Kraków, s. 137–143.
- Waniakowa J., 2005b, „Regionalizmy a gwary na przykładzie nazw roślin”, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, LXI, s. 119–128.
- Waniakowa J., 2006a, „Nazwy niezapominajki (*Myosotis*) w gwarach polskich jako przykład ekspansji słownictwa literackiego” [w:] *Studia Dialektologiczne*, III, pod red. J. Okoniowej, Kraków, s. 71–79.
- Waniakowa J., 2006b, „Antroponimia w polskich gwarowych nazwach roślin” [w:] *Munuscula linguistica in honorem Alexandrae Cieślíkowa oblata*, Kraków, s. 493–505.
- Waniakowa J., 2006c, „Bunch of Persian plants” [w:] *In the Orient where the Gracious Light... Satura orientalis in honorem Andrzej Pisowicz*, pod red. A. Krasnowolskiej, K. Maciuszak i B. Mękarskiej, Kraków, s. 207–213.
- Waniakowa J., 2006d, „*The Forget-me-not, Vergißmeinnicht, ne-m’oubliez-pas, незабудка* – a historical and etymological study” [w:] *Proceedings of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists*, red. A. Timuška, Riga, s. 527–534.
- Waniakowa J., 2007a, „Dawne polskie ziela w gwarowej szacie” [w:] *Amoenitates vel lepores philologiae*, red. R. Laskowski, R. Mazurkiewicz, Kraków, s. 332–339.
- Waniakowa J., 2007b, „Pokrzyk wilcza jagoda – polskie nazwy gwarowe rośliny magicznej” [w:] *W kręgu dialektów i folkloru. Prace ofiarowane Doktor Teresie Gołębiowskiej, Docent Wandzie Pomianowskiej i Docent Zofii Stamirowskiej*, red. S. Cygan, Kielce, s. 215–223.
- Waniakowa J., 2007c, „Mandragora and belladonna – the names of two magic plants”, *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 124, s. 161–173.

- Waniakowa J., 2009, „Co ma wspólnego ołówek z tatarakiem, czyli o wędrówce słów i znaczeń”, *Studia etymologica Brunensia*, t. 6, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 403–411.
- Waniakowa J., 2011a, „Blajwas //blejwas – zagadkowa roślina lecznicza”, *Język Polski*, XCI 1, 2011, s. 41–44.
- Waniakowa J., 2011b, „O pewnych słowiańskich dialektalnych nazwach babki ‘Plantago’”, *Rocznik Slawistyczny*, LX, s. 149–160.
- Waniakowa J., [w druku], „Słowiańskie nazwy roślin w świetle badań etymologicznych (na wybranych przykładach)” [w:] *Praslovanska dialektizacija v luči etimoloških raziskav. Ob stoti obletnici rojstva akad. Franceta Bezlaja*.
- Waniakowa J., [w druku], „The origin of Slavic dialectal plant names”, *Studia etymologica Brunensia* 6, ed. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha 2012.
- Waniakowa J., [w druku], „Erazm Majewski i jego Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich”, *Prace Filologiczne*.
- Waniakowa J., [w druku], „Pochodzenie kilku gwarowych nazw mniszka pospolitego, *Taraxacum officinale* Web.”, *Księga ku czci Profesora Bogdana Walczaka*.
- Waniakowa J., Czesak A., 2004, „O ludowych nazwach roślin na Orawie”, *Język Polski*, LXXXIV 2, s. 114–121.
- Waszkiewicz K., 1977, „Słownictwo gwarowe z zakresu przyrody żywej i rolnictwa we wsi Lipnik koło Pajęczna”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, t. XXIII, s. 135–146.
- Wawrzyniak E., 1992, *Leczenie ziołami. Kompendium fitoterapii*, Warszawa.
- Weryho W., 1888, „Z medycyny ludowej”, *Wiśła. Miesięcznik Geograficzno-Etnograficzny*, t. II, Warszawa, s. 604–607.
- Wierzbicka A., 2002, „Zestawienia w nazwach roślin (na materiale gwar kujawskich)” [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejniu*, pod red. S. Gali, Łódź, s. 551–558.
- Wierzbicka A., 2003, „Wybrane nazwy roślin wodnych (na materiale gwar kujawskich)” [w:] *Język – Literatura – Dydaktyka*, t. 1, pod red. J. Opoki i A. Oskierey, Łódź, s. 213–221.
- Wierzbicka A., 2004, „Przeobrażenia gwarowych nazw roślin (na materiale gwar kujawskich)” [w:] *Współczesne odmiany języka narodowego*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź, s. 275–281.
- Wierzbicka A., 2009, „Świat człowieka odzwierciedlony w fitonimach” [w:] *Świat ukryty w słowach, czyli o znaczeniu gramatycznym, leksykalnym i etymologicznym*, pod red. I. Generowicz, E. Kaczmarskiej, I.M. Dolińskiego, Warszawa, s. 415–425.
- Wierzbicka A., 2006, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin.
- Woronzak J., 2001, „Rośliny w żywotach świętych” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 67–70.
- Wójciak H., 2003, *Flora Polski. Porosty, mszaki, paprotniki*, Warszawa.
- Wróbel H., 2004, *Związki staroczesko-staropolskie w terminologii botanicznej*, Kraków (przedruk za: *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach, Prace Katedry Języka Polskiego II*, Katowice 1962, s. 105–137).
- Wrzosek A., 1904, *Lekarstpha w osobliwych niemoczach przez Simona Doktora z Łowicza*, wyd. Adam Wrzosek, druk W. Łazarskiego, Warszawa.
- Wysocka F., 1971, *Głosy i teksty polskie w XV-wiecznym rękopisie lekarskim*, Wrocław etc.
- Wysoczański W., 2001, „Semantyczno-kulturowa interpretacja nazw roślin (niektóre aspekty pogranicza chrześcijańsko-pogańskiego)” [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat*

- roślin w języku i kulturze*, pod red. A. Dąbrowskiej i I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław, s. 71–81.
- Zadrożyńska A., Vražinovski T., Wrocławski K., 2002, *Ludowe obrzędy i podania. Etnograficzne i folklorystyczne studia porównawcze wsi polskiej i macedońskiej*, Warszawa.
- Zapałowicz H., 1906, *Krytyczny przegląd roślinności Galicji*, Kraków.
- Zaręba A., 1960, „Z geografii słowiańskich nazw chwastów”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, z. XXIV, *Prace Językoznawcze*, z. 3, s. 15–50.
- Zawalkiewicz Z., 1914, *Słowniczek ludowych i naukowych nazw leków, surowców i przetworów chemicznych, używanych w Galicji, Królestwie Polskim i W. Ks. Poznańskim*, Warszawa.
- Zdancewicz T., 1968, „Nazwy wrotyczu pospolitego (*Tanacetum vulgare*) w gwarach podlasko-suwałskich i przyległych”, *Slavia Occidentalis*, t. 27, s. 319–332.
- ZDK – *Zielnik dla każdego, czyli opis ziół wykorzystywanych w leczeniu domowym wraz z praktycznym zastosowaniem (napary, wywary i wyciągi zdrowotne)*, zebra. i oprac. J. Rogala i R. Maciej, Ożarów Mazowiecki 2009.
- Zegarski Z., 1985, „Źródła i kształt terapii roślinnej” [w:] *Etnobotanika. Materiały I Ogólnopolskiego Seminarium Etnobotanicznego, Kolbuszowa 19–20 VII 1980*, pod red. A. Palucha, Wrocław, s. 9–24.
- Zeman H., 1967, *Słownik górnołużycko-polski*, Warszawa.
- ZGW – *Zioła dla zdrowia i urody. Praktyczny poradnik*. *Gazeta Wyborcza* 2009.
- Zielińska R., 1957, *Polskie i łacińskie nazwy krajowych roślin leczniczych*, Warszawa.
- Ziółkowska M., 1991, *Gawędy o drzewach*, Warszawa.
- ZL – A. Dziak, B. Kuźnicka, *Zioła lecznicze*, Warszawa 1960.
- Zowczak M., 2000, *Biblia ludowa. Interpretacja wątków biblijnych w kulturze ludowej*, Wrocław.

Strony internetowe (wybór):

- http://toksykologia.webpark.pl/rosliny_lecznicze (dostęp 5 marca 2011).
- <http://www.panacea.pl/articles.php?id> (dostęp 6 marca 2011).
- <http://www.mrooczlandia.com/ziola/index.php?zielarstwo> (dostęp 10 czerwca 2011).
- <http://pl.wikipedia.org/wiki> (wielokrotnie).
- <http://www.oed.com> (wielokrotnie).
- <http://abczielarstwa.republika.pl/w.html> (dostęp 17 czerwca 2011).
- <http://www.psary.info/carlina.htm> (dostęp 18 czerwca 2011).
- <http://www.rastko.org.yu/rastko-pl/index.php> (wielokrotnie).
- <http://www.lkz.lt> (wielokrotnie)
- <http://www.zielnik-syrenniusa.art.pl> (wielokrotnie)
- <http://www.ebuw.uw.edu.pl/publication/254> (wielokrotnie)
- <http://www.eswil.ijp-pan.krakow.pl> (wielokrotnie)

Skróty

Skróty językowe

ang. – angielski	ros. – rosyjski
arab. – arabski	rum. – rumuński
att. – attycki	sard. – sardyński
brus. – białoruski	scs. – staro-cerkiewno-słowiański
bułg. – bułgarski	serb. – serbski
chorw. – chorwacki	słow. – słowacki
cs. – cerkiewno-słowiański	słoweń. – słoweński
czes. – czeski	stchorw. – starochorwacki
dłuż. – dolnołużycki	stczes. – staroczeski
dniem. – dolnoniemiecki	stfr. – starofrancuski
dor. – dorycki	stind. – staroindyjski
duń. – duński	stpol. – staropolski
fr. – francuski	stprus. – staropruski
głuż. – górnołużycki	strus. – staroruski
gr. – grecki	stwn. – staro-wysoko-niemiecki
hiszp. – hiszpański	szw. – szwedzki
kasz. – kaszubski	śrdn. – średnio-dolno-niemiecki
lit. – litewski	śrfr. – średniofrancuski
łac. – łaciński	śrgr. – średniogrecki
łuż. – łużycki	śrlac. – łacina średniowieczna
mac. – macedoński	śrsłow. – średniosłowacki
niderl. – niderlandzki	śrwn. – średnio-wysoko-niemiecki
niem. – niemiecki	tat. – tatarski
norw. – norweski	tur. – turecki
nwn. – nowo-wysoko-niemiecki	ukr. – ukraiński
ogpol. – ogólnopolski	włos. – włoski
osm.-tur. – osmańsko-turecki	wnang. – wczesno-nowo-angielski
pie. – praindoeuropejski	wnwn. – wczesno-nowo-wysoko-niemiecki
płnśl. – północnosłowiański	wschłow. – wschodniosłowiański
pol. – polski	wschśrniem. – wschodniośrodkowonemie-
prus. – pruski	cki
psł. – prasłowiański	

Inne

daw. – dawny

dial. – dialekt, dialektalny

dosł. – dosłownie

fem. – femininum, rodzaj żeński

gw. – gwarowy

k. – koniec

lud. – ludowy

m. – mapa

masc. – masculinum, rodzaj męski

neutr. – neutrum, rodzaj nijaki

nieuż. – nieużywany

oggw. – ogólnogwarowy

ogpol. – ogólnopolski

ok. – około, okolice

pl. – pluralis, liczba mnoga

plt. – plurale tantum

poet. – poetycki

por. – porównaj

pośw. – poświadczony

pot. – potoczny

prawdop. – prawdopodobnie

sg. – singularis, liczba pojedyncza

syn. – synonim

szp. – szpalta

ts. – to samo

wg – według

wsp. – współczesny

zob. – zobacz

Indeksy

Nazwy ułożone są w porządku alfabetycznym, przy czym w zakresie nazw wieloczłonowych ułożenie to dotyczy „ośrodką” nazwy, w praktyce określanego rzeczownika, stąd układ: *ager, słodka agnieszka, agnieszka* itd. Przy nazwach wieloczłonowych szyk nie jest brany pod uwagę, zachowuje się jednak porządek alfabetyczny członów określających przy wielu nazwach opartych na tym samym rzeczowniku, por. np. *macicza duszka, macierza duszka, macierzyna duszka*. Przy zestawieniach wieloczłonowych pierwszeństwo mają nazwy określone przydawką dopełniaczową, następnie przymiotnikową, a w dalszej kolejności podawane są inne nazwy (np. z wyrażeniami przymiotkowymi), por. *św. Antoniego ziele (...)* *ziele św. Jana, kocie ziele, kolkowe ziele (...)* *ziele do trumny*. Jeśli nazwa składa się z dwóch rzeczowników, ma ona pierwszeństwo przed nazwą zawierającą dany rzeczownik, ale złożoną ponadto z przymiotnika, por. *cząber macierzanka, cząber dziki*. Jeśli nazwa zawiera dwa przymiotniki, jest umieszczona po takiej, która zawiera tylko jeden z tychże przymiotników, np. *łwi ząb, łwi ząb pospolity*. Formy w liczbie pojedynczej mają pierwszeństwo przed postaciami w liczbie mnogiej, nawet jeśli pozornie burzy to porządek alfabetyczny, por.: *ptasze oczko, żabie oczko (...), oczka, Matki Boskiej oczka (...), żabkie oczka (...)* *żabskie oko, bole oczy*.

polskie nazwy naukowe

aster gawędka 186

babka lancetowata 31, 68, 76, 86, 87, 101, 102, 121, 123, 133, 134, 140, 143, 158, 174, 177, 178

babka zwyczajna 68, 69, 76, 84, 86, 87, 95, 101–103, 121, 123, 126, 127, 129, 133, 134, 143, 155, 158, 174, 178, 204, 206

barszcz zwyczajny 84, 88, 93, 120, 144, 180, 204, 206

biedrzeniec mniejszy 121, 128, 133, 182

biedrzeniec wielki 121, 133

bieluń dziędzierzawa 91, 97, 126–129

bobrek trójlistkowy 85, 92, 121, 129, 133

boimka dwurzędowa 34

borówka brusznica 20

bratek ogrodowy 122, 135

bukwica zwyczajna 161

bylica pospolita 25

centuria pospolita 39, 40, 122, 130, 171

chaber bławatek 31, 75, 76, 121, 127, 128, 135, 163, 165, 166

chaber driakiewnik 31

chaber łąkowy 31, 114

chryzantema wielkokwiatowa 186

cykoria podróżnik 20, 31, 94, 95, 99, 100, 104, 114, 121, 123, 124, 133, 134, 152, 159, 172, 186

czarnuszka siewna 146

drapacz lekarski 24

drzęczka średnia 30, 70, 122, 124, 131

dziewanna drobnokwiatowa 34, 76, 77, 88, 110, 143

dziewanna firletkowa 77

dziewanna kutnerowata 34, 77, 110, 143, 162

dziewanna pospolita 117

dziewanna wielkokwiatowa 34, 77, 110, 128, 143, 162

dziewięciśli beztłodygowy 100, 122, 128, 130, 144, 183

dziewięciśli pospolity 30, 123, 132, 144

dzięgiel leśny 169

dziurawiec zwyczajny 84, 85, 89, 122, 123, 130, 132, 140, 142, 145, 183

- dzwonek okrągłolistny* 147
fiolatek trójbarwny 20, 121, 126, 127, 129, 135, 182
glistnik jaskółcze ziele 39, 40, 101, 107, 125, 126, 129, 130, 141, 170
gorczyca biała 146
gorczyca polna 20, 42, 123, 136, 146
goryczka Klusjusa 69
hyzop lekarski 69
jaskier ostry 73, 101, 128, 158, 173
jasnota biała 122, 132, 159
jastrun właściwy 32
kalianka koniczynowa 20
kąkol polny 109, 122, 130, 146
kminek zwyczajny 69
knieć błotna 20, 30, 73, 74, 95, 101, 158
kokanki piaskowe 96, 97, 122, 123, 134, 135, 147
komosa biała 38, 39, 124, 136
koniczyna łąkowa 102, 127, 132, 142
koniczyna polna 68, 129
konwalia majowa 40, 122, 130, 156
kopytnik pospolity 123, 125, 131, 134
kostrzewa pstra 34
kozłek lekarski 30, 104, 108, 126, 169, 204, 206
krwawnik pospolity 25, 32, 47, 110, 143, 145
krzyżownica większa 186
kuklik górski 34, 170
kuklik pospolity 34, 35, 69, 170
kuklik zwisły 34
lebiodka pospolita 38
lepiężnik różowy 145
lilia złotogłów 69
lnica pospolita 125, 127, 129, 136
łopian mniejszy 31, 34, 92, 121, 131, 164
łopian pajęczynowaty 92, 142, 164
łopian większy 31, 34, 92, 121, 131, 154, 164
łubin trwały 69
macierzanka piaskowa 20, 38, 69
mak lekarski 45, 93, 123, 131
mak polny 93, 123, 131
mandragora lekarska 38
manna jadalna 45
maruna bezwonna 32
mięta długolistna 93
mięta nadwodna 153
mięta pieprzowa 24, 93, 153, 154
mięta polej 173
mięta polna 45, 93, 173
mięta zielona 153
mikołajek pospolity 145
mniszek lekarski 73, 81, 82, 85, 91, 94, 101, 103, 106, 113, 114, 120, 122–126, 130, 132, 133, 136, 158, 165, 167, 179, 180
mniszek pospolity 20, 73, 82, 85, 91, 94, 101, 103, 106, 107, 113, 114, 120, 122–126, 130, 132, 133, 136, 158, 165, 167, 179, 180
mydlnica lekarska 104, 105, 122, 129, 135
naparstnica purpurowa 43, 79, 122
nawłoc pospolita 126, 128
niezapominajka błotna 36, 73
nostrzyk żółty 109, 163, 164
oman wielki 145
orlik pospolity 40
oset zwisły 31, 128
ostrożeń głowacz 31
ostrożeń warzywny 69, 96
ostróżeczka polna 81, 141, 159, 160, 204, 206
ostrzeń pospolity 172
owies głuchy 45
ożanka właściwa 37
perz psi 108
perz właściwy 108, 148
pierwiosnek lekarski 78, 156, 157, 159, 161, 162, 184
pierwiosnek wyniosły 159
pierwiosnka lekarska 78, 157
pięciornik kurze ziele 101, 127, 129, 160
pięciornik gęsi 88, 127
podbiał pospolity 40, 73, 89, 121, 123, 125–127, 130, 134
podbiałek alpejski 32, 145
pokrzyk wilcza jagoda 20, 38, 94
połonicznik nagi 105, 129
połonicznik gładki 129
prawoślaz lekarski 150
przełot pospolity 123, 130
przestęp biały 125
przestęp dwupienny 40
przetacznik bobowiczek 121, 123, 133, 135
przetacznik bobownik 121, 123, 134, 135
przetacznik leśny 123, 132, 155
przetacznik ożankowy 30, 36, 37, 70, 93, 95, 154
przyłaszczka trojanek 41
przyłaszczka pospolita 41, 123, 132
przywrotnik pasterski 100, 112, 122, 125, 131, 134, 142, 167, 204, 206
pszenica orkisz 148
pszenica szpalc 148
rdest wężownik 90, 127, 128, 148
rdest ostrogorzki 31, 74, 107, 121
rdest plamisty 69, 107, 126
rdest ptasi 31, 91, 120, 121, 123, 129, 133, 135, 156
rumian polny 32
rumian szlachetny 186

- rzepik pospolity* 114, 145, 186
skalnica ziarenkowata 182
skrytek polny 113
skrzyp polny 121, 123, 124, 131, 134–136
skrzyp zimowy 122, 134
stokłosa polna 45
stokłosa żytnia 45
stokrotka pospolita 123, 158
szalej jadowity 91, 121, 133
szarłat wyniosły 186
szczaw kędzierzawy 31
szczaw lancetowaty 31
szczaw tępolistny 31, 93, 94
szczaw zwyczajny 31, 68, 94, 120, 122, 134
szczwół plamisty 91
ślaz dziki 41, 45, 121, 122, 130, 135
światlik łąkowy 36
tasznik pospolity 25, 98, 114, 129, 143, 175, 176, 204, 206
tatarak zwyczajny 68, 124, 134, 141, 150–152, 204, 206
tojad ogrodowy 166
- tojad mocny* 80, 108, 127, 166
tojad żółty 80
tyśiącznik pospolity 27, 39, 40, 122, 124, 130, 134, 171
wiązówka błotna 122, 126
widłak wroniec 110, 125, 128, 136
widłak goździsty 96, 98–100, 110, 111, 124–128, 131, 136, 181
wilczomlecz ogrodowy 30
wiśnia karłowa 45
włośnica zielona 45
wroniec widlasty 125, 136
wrotycz maruna 40
wrotycz balsamiczny 69
wrotycz pospolity 122, 134, 149, 152, 155
zerwa kulista 29
zimowit jesienny 166
złocień maruna 41
złocień właściwy 32
życica roczna 45, 146
żywakost lekarski 126, 172

polskie i kaszubskie nazwy potoczne, gwarowe i historyczne

- ager* 150
słodka agnieszka 69, 107, 126
agnieszka 107
ajbisz 119, 150
ajer 150
allelujki 141
pyszny andrzej 69
andrzejek 70
angelica 169
angelika 169
anjelika 169
anyelika 169
swarna baba 126
babczak 121, 124, 133
babimór 110, 127
babimór 110, 127
<babimur> 110
babka 20, 76, 84, 86–89, 95, 102, 103, 128, 140, 155, 158, 161, 178
babka większa 126
świńskie bagno 126
bajduszki 129
baldrian 30, 169, 170, 204, 206, 208
baldryan 169
bania 60
barszcz 84, 120, 144, 145, 204, 206, 208
barszcznica 121, 133
- barwa* 73
nowa barwa 73
barwiczka 75, 121, 135
barwik 73
<barwycza> 73
basakir 30
batogi św. Jana 99
Piotrowe batogi 99
batożki św. Piotra 99, 104
bazuny 141
bażki 68, 76
benedikt 170
benedyk 34, 35, 170
benedykt 69, 119, 170
benedykta 170
benedykt(a) 170
<benedzigt> 170
bernardyn 81
bernardynek 69, 81
białasy 76
białun 121, 124, 130
boży bicz 100
biedrnik 121, 124, 133
blajwas 152
<blauat> 75
blawacz 75
blawat 75, 124

- blawatek* 75, 76
blawatka 75
blawatnik 75
bobowniczek 121, 124, 135
bobownik 121, 133
bobrek 85, 92, 121, 135
bocianek 81, 141, 204, 206, 208
bodak 34, 121, 131
bolëočë 101
boligłowa 128, 129
bolioczy 128
bożyliczko 127
braciszki 129
brat z siostrą 126
bratczyk 121, 135
kozia broda 30, 126
brodawnik 101
brodawnik mleczkowaty 101
brodawnik mleczowaty 101
brodawnik mleczowy 101
brodawnik pospolity 101
brzuszkocz 151
brzuszkowiec 151
brzuszkoworc 151, 204, 206, 208
bucik 80, 121, 135
buciki Najświętszej Panny 129
buczynka 135
bukwica 159, 161
bukwica biała 162
buława hetmańska 82
pański but 81
butki 80
bylica 25, 47
bylina 25, 109
cebula 45
celidonia 39, 40, 170, 171
centuria 27, 39, 40, 171
<*centurzija*> 171
chaber 163
chałajda 39
charty 142
bociani chleb 30
chlebiczek 121, 135
chmiel 45
chodaczek Matki Boskiej 80
chodaczki 80
chrobust 96
chwocha 121, 136
chwostka 121, 124, 134
babski ciąg 110
ciżma 152, 153
cykoria 95, 113, 114, 172
dzika cykoria 113, 114
cykoria żółta 113, 114
<*czantarzia*> 171
czarnobyl 127
czarnucha 122, 124, 130, 131
czarowniki 129
czartopłoch 128, 129
cząber 38
cząber macierzanka 38
cząber dziki 38
cząber leśny 38
cząberek 38
cząbrzec 38
cząbrzyk 38
czekanka 159, 172
<*czenturzija*> 171
czereemcha 20
człowieczek 122, 124, 135
czołga 98, 125, 131
czosnek 45
czyścica 122, 124, 131
daktyl 45
dąb 20
dąbrówka 160
dereń 45
dętki 82
dmuchacz 82, 122, 124, 132
dmuchajek 82, 120, 122, 132
dmuchawa 82, 122, 132
dmuchawiec 82, 122, 132
dmuchawka 82
dmuchnik 82
dmuchówka 82
<*dombrowka*> 160
dopominajka 122, 124, 131
drapacz 120, 122, 124, 131
drapieźnik 122, 130
drągawiec 30, 122, 131
drgotka 30
driawnik 30
drutowiec 91, 156
drzewianka 100
krzyżowe drzewko 90
drżale 30
durnorzepa 127, 128
dusza 38
duszka 38
macicza duszka 38

- macierza duszka* 38
macierzyna duszka 38
dwurazówka 102, 127, 142
dynia 60
dzbanek 81
dzbanuszek 79, 81
dziad 83, 92
dziad czy baba 83, 126
dziadownik 92
dzieracha 98
dzieraga 98
dzieraza 98
dzierazna 99
dzieraza 99
dzierozna 99
dzierzęga 99
dziewanna 34, 77, 88, 110, 143, 145, 162, 163
dziewanna samica 117
dziewięciśl 144, 145, 168
dziewięciśl biały 144
dziewięciśl 144, 145
dzięcielina 20, 38
dzięcielnica 38
dziurawczak 124, 142
dziurawiec 20, 25, 45, 84, 85, 90, 115, 124, 132, 142, 145, 184
dziurawka 124, 142
dziurkawiec 124, 142
dziurowiec 124, 142
dziurownik 122, 124, 130, 142
dziwizna 77, 162
dzwoneczki 79, 81
dzwonek 79, 81
czzerwone dzwonki 79
majowe dzwonki 156
dzwonuszek 81
faćka 39
fartuszek 142
fartuszki Matki Boskiej 142
fartuszniak 142
fartusznik 142
fefermięta 119, 154
fefermiętka 154
feferminc 153
feferminca 153
fefermincka 153
fergismajnnicht 154
fijałek 14, 29
gadziak 90
gadzikorzeń 90, 128
gadziniec 90
gajowiec 122, 132
gesiątka 83
gidlak 99
gładysz 122, 124, 130
popia głowa 83, 179
głowacz 31, 163
głowaczyna 30
głowat 122, 124, 130, 131
mnisza główka 83, 179
głóg 20, 45
popia główka 83, 84, 179
popowa główka 83, 179
żywy gnat 126
jaskółcze gniazdo większe 126
gojnik 122, 131
gorczyca 39, 146
gorčëca 146
goryczka 107, 168
gorycznik 122, 130
gorczyca 146
gorzygrot 77
gorzyknot 77, 128, 129
żabie gronka 42
żabie gronka gładkie 129
gryka 20
grzmotek 112
grzmotnik 112
gwiazdeczki 122, 129, 135
gwiazdki 60
gwiazdosz 60
<hadek> 90
<hadowka> 90
hełm 81
hyzop 69
jabłko cierniste 97
cygańskie jabłko 98
jabłoń 45, 98
jabłoń cierniowa 98
jabłuszka Najświętszej Pani 34
(j)aglija 20
jağła 20
księżę jajka 30
jakubki 70
jałowiec 20, 45
janki 70
jarmucha 39
jarzębina 20
jaskier 73, 101, 173
jastrzębiec 91

- jeżyna* 45
jęczmień 20
języczek 86
psi języczek 178
języczki 86
lisie języczki 87
psie języczki 86, 178
ptasze języczki 87
wróble języczki 129, 135
barankowy język 87, 177, 178
psi język 86, 178
baranie języki 87, 177
psie języki 86, 178
jodła 20
józefek 69, 70, 120
józefka 70
kaczeniec 74
kaczyniec 114
kacznóżka 79
kadyk 20
kakaowiec 54
kalamus 152
kaleta pasterska 177
kaletka 177
kaletki 177
kalmus 120, 151
kapturek 81
karolek 69
kąkol 109, 146, 147
kędzierzawiec 122, 130
kieluch 14, 29
klucze Matki Boskiej 78
klucze św. Piotra 78, 157
kluczyk 78, 157
kluczyki 78, 157
kluczyki św. Piotra 78, 157
kluczyki niebieskie 78, 156
kminek 45
knefle 154
kniat 73
kniecina 73
knieć 73
knotnica 76, 163
knotnica polna 77
kobylak 31
kocanka 147
kocanki 97, 147
kocenki 147
kolendra 45
kolibok 31
kołtun 100
kołtun leśny 100
psi kołtun 100
komenica 163
komonica 163, 164
komonicznik 164
komonika 164
komosa 39
koniczyna 20, 92, 102, 127, 142, 164
koniczyna błotna 92
koniczyna wodna 92
koniczynka błotna 92
dziki koper 93
korzeń św. Piotra 104, 114, 126
dziewiczy korzeń 127
gadzi korzeń 90, 127, 128
mydlnikowy korzeń 104
tatarski korzeń 68
żmijowy korzeń 90
korzenie mydlikowe 105
wężowe korzenie 90
<*kostiwał*> 172
kostrzewa 35
<*kostywał czarni*> 172
koszczywół 173
kosztyfon 173
kosztywał 172
kosztywał czarny 172
koziełek 30, 104
koziółek 30, 104
krasa 120
krężolek 89
krokosz 30
krokus 14, 29
krop 30
kropidło 122, 124
krowiak 34
boża krówka 107
modre krupki 130
krwawnik 25, 32, 107, 143, 177, 204, 206, 209
krzyżownik 90
ksiądz 81, 84, 120
kukurudza 54
kulibaba 110
kurzyniec 34
kwac 120
kwiat św. Trójcy 127
kwiat chabrkowy 127
gęsi kwiat 127
modry kwiat 73

- słomiany kwiat* 97
diabelskie kwiaty 109
białasy kwiatek 76, 127
modry kwiatek 75
jakubowe kwiatki 69
żabie kwiatki 95
modre kwiecie 75
lawenda 51
lebioda 38, 39
lebiodka 38
lebiodka dobromyśl 38
lebiodka macierduszka 38
czarna lebiodka 38
boże liczko 126
janowa lilia 69
listek babkowy 127
gojące listki 102, 143
mączne liście 127
pięczęłowe liście 84, 158
wrzodowe liście 102, 143
lnica 122, 131
łamikamień 128, 129, 182
lwia łapa 96, 181
łapa niedźwiedzia 88, 96, 180, 181
wilcze łapy 96, 181
kocie łapki 14, 29
kurze łapki 79
srocze łapki 160
łazibrzuch 99
łezki 30
Matki Boskiej łezki 30
łoboda 38, 39
łochynia 20
łomikamień 128, 182
łopian 20, 31, 45, 92, 121, 123, 133, 136, 154, 165
łopuch 164, 165
łopucha 39
ły Matki Boskiej 30
macicznik 30
maciejka 13
macierduszka 38
macierzan 38
macierzanduszka 38
macierzanka 38
macierzanka pospolita 38
macierzanka wysoka 38
macierzączka 38
macierzduszka 38
macierznica 38
macierzycza 38
macierzycza pospolita 38
macierzycza 38
maciorka 38
macoszki 182
<maczoszki> 182
madryguła 38
maiczek 103
maik 103
maj 103, 120
majeran 38
majeran dziki 38
dziki majeranek 38
majka 103
majówka 103
mak 20, 93, 120
dziki mak 93
dziwy mak 93
psi mak 93
malina 45
malwa 51
mandragora 38
marchew polna 32
maślak 107
materynka 38
matraguna 38
matruguna 38
melisa 51
<kaczye midlo> 105
miedownica 109
końska mięta 38, 93
psia mięta 93
Maryi miętka 69
kobyła miętka 93
końska miętka 93
ptasia miętka 93
miodnik żółty 110
miodownik 109
miodunka 109
mlecz 106, 107, 125, 130, 131, 165
mlecz lekarski 106
świni mlecz 106
mlecz świński 106
mleczaj 106
mleczak 106
mlecznica 106
mlecznik 106
mnich 81, 84, 120
mniszek 73, 81–84, 86, 91, 94, 95, 101, 103, 106, 107, 113, 114, 165, 167, 179, 180
mniszek zły 81

- moderek* 75
modraczek 75
modrak 75, 165
modrokwiat 75, 128
modrzak 76
modrzeniec 76
modrzeńczyk 76
modrzew 20
modrzyk 73
mordecznik 108
morderz 108
morderznik 108
<*mordes*> 108
mordownik 108
<*morzi bab*> 110
morzybab 110, 128
motyle 129, 143
motylki 143
babi mur 110
mydelnica 105
mydelnik 105
mydelnik lekarski 105
mydelnik pospolity 105
mydlas 105
mydlenie 105
mydlik 105
mydlik lekarski 105
cygańskie mydliny 105
mydlnica 104, 105, 135
mydlnik 105
mydlnica 105
mydło 105
cygańskie mydło 105
jaskólcze mydło 105
mydło kacze 105
kozie mydło 105
psie mydło 106
ptasie mydło 106
wronie mydło 106
zajęcze mydło 106
mydłowiec 105
mydłownik 105
dobra myśl 38
naparstek 79, 124
naparstnica 79, 80, 125
naparstnik 79, 122
nardus leśny 30
natupnik 122, 134
nawrot 113, 125
nawrotek 113, 122, 124, 134
nawrotnik 113
nawrotycz 122, 134
nedregula 38
nicpotem 111, 128
nie zapomni mię 36
niebioska 74
niebospad 129
niecierpek nietykałek 60
nietota 111, 125, 136
nietupa 125, 136
niezabaczka 112, 123, 136, 157
niezabacznica 112, 123, 136, 158
niezabacznik 112, 158
niezabatka 112
niezabotka 112
niezabudka 36, 112, 154
niezagadka 112
niezapomiajka 36
niezapomina 36, 111, 147
niezapominaj 36, 111
niezapominaj mię 36
niezapominajek 111, 123, 136
niezapominajka 20, 30, 36, 37, 73, 74, 95, 111, 112, 122, 123, 129–131, 135, 136, 140, 147, 148, 154, 157, 158, 185, 204, 206, 208
niezapominajmniej 36
niezapominek 36, 112
niezapominka 36
niezapomni mię 111, 147
niezapomniałka 112
nieżyt 101
niedźwiedzia noga 88, 180
nosek bociani 60
<*srocza nozka*> 160
srocza nóżka 160
kacze nóżki 79
leśne kocie nóżki 97
obląpa 125, 131
modre oczko 74
ptasie oczko 36, 37, 74
ptasze oczko 36, 37, 74
żabie oczko 36, 74, 95
Matki Boskiej oczka 74
oczka Pana Jezusa 74, 129, 135
kocie oczka 36
ptasie oczka 37
ptasze oczka 36
rybie oczka 74
wołowe oczka 73, 158
żabie oczka 29, 36, 74, 95, 120

- żabkie oczka* 74
żabie oczki 74
odolan 30
odolan ziele 30
ognicha 42, 123, 136, 146
ogniszczka 73
barani ogon 77, 120
krowi ogon 76
wilczy ogon 78, 97
kocie ogony 30
żabie oko 74
żabskie oko 74
wole oczy 73, 101, 158
wołowe oczy 73, 158
żabie oczy 29, 30, 74, 95
ptasze oka 36
omiąg 108, 166
omięg 108, 109, 166
psi omieg 109
omięga 109, 166
omiąg 108, 109, 166
oregano 38
oset 31, 128, 52, 121, 122, 128, 131
oset szkapi 30
osetek 30
osetek Najświętszej Panny 30
owies 103
ożanka 37
ożyna 20
pacierzyczka 36
pacierzyczka błotna 36
palecznik 79
Panajezuskowe paluszki 79
paluszniczek 80
przekłeta panna 159, 172
pantofelek 80
pantofelki 80, 81
Matki Boskiej pantofelki 80
pantofelki Pana Jezusa 80
papawa 82, 167
<*papawa*> 83, 167
kozia paproć 30
koźła paproć 30
papryka 54
parzydło 114
pas św. Jana 110
świętojański pas 111
pasek św. Jana 111
psia pasza 108
patrak 123, 131
pazdurki 29
wilczy pazur 181
kurze pazurki 79, 97
pempawa 82
perz 108, 148
pępała 83, 167
pępawa 82, 83, 167
pierwiosnek 78, 79, 157, 161, 185
pięć żyłków 84, 158
pięciożyłka 120
pięciożyłki 84, 158, 204, 206, 208
pięćpaluszki 129
pięćżyłek 84, 158
pięćżyłka 84, 129, 158
pięćżyłki 84, 158
pięćżyłków 84, 158
pobabczak 123, 134
podbiałki 89
podbiałek 89
podbiel 89, 125, 130
podbielina 89
podbiał 89, 145
podgorzał 30, 123, 125, 132
podlasek 123, 124, 132
podmucha 82
podróżniczka 123, 134
podróżnik 94, 95, 123, 124, 133, 134, 155
podróżnik mleczowaty 94, 95
podróżnik pospolity 94
pokrzywa 45
głucha pokrzywa 159
pokrzywa głucha biała 159
pokrzywa martwa głucha 159
polej 173
połonicznik 31, 42, 105, 121
pomidor 54
pop 81, 83, 84
por 120
postrzelon 84, 85, 123, 125, 132
potoczniczek 123, 132
poziwnik 35
poziomka 45
północnik 114
prosianowłóć 128
pryskarnik 173
przenęt 20
przestrzelon 84, 85
przetaczniczek 123, 135
przetacznik 36, 37, 93, 135
przewrotek 113

- przewrotnik pospolity* 113
przezorek 85, 123, 132
prześlica 30
przydrożnik 94
przykopytnik 123, 134
przyputnik 95, 155
przyskiernik 173
przyskirknik 173
przystęp 125
przywrot 60, 113, 167, 204, 206, 208
przywrotek 113
przywroteń 155
przywrotnik 59, 60, 100, 112, 113, 142
pszenica 148
pyrz 148
świni pysk 82, 180
rabarbar 45
radostka 123, 135
ranocel 102
rdest 44, 149
rękawice 79
kukawcze rękawice 79
rogula 82
rogulka 82
boska rosa 30
rosiczka 100
roślina diabelska 109
rozchodnik leśny 30
rozmaryn 51
rozpikamień 182
róża 20, 45
ruta 51
durna rzepa 126, 128
zajęcza rzepa (rzepka) 183
rzepik 30, 115
zajęcza rzepka 183
zajęcza rzepka 183
rzepucha 123, 136
sałamacha 39
sałyga 39
<kobily szczaw> 94
serduszka 30, 98
serduszka Matki Boskiej 30, 70
sieroteńka 123, 135
skojrzała 103
skołajrzak 103
skołajzy 103
skołejrzak 103
skołojna 103
skołojrza 103
skołojrzak 102, 103
skolorzęć 102
skołoźrac 102, 103
skołoźrzac 102
skorocel 101, 102, 174
skorocięć 102
skororzac 102
skoroźrza 102, 103
skoroźrzył 103
skoroźręć 102
skrzyp 121, 134, 135
skrzypiec 123, 131
solnik 80, 130
sosenka 124, 135
spor 121
sporysz 20, 31, 42, 43, 120, 121
srebernik 89
srebrniak 89
srebrnik 88, 89
srocзка 159, 160
<sroczky> 159
<srzebnik> 88
męska stałość 83
stoniebo 30
kurza stopa 79
niedźwiedzia stopa 88, 180
wilcza stopa 96, 181
kurza stopka 79
suchotnik 30
sukiennik 14
szabla 77
szałwia 51
szarota 147
szarotka 14, 29
szczaw 121, 133
kobyli szczaw 94
szczaw koński 93
szelepuszki 96
szeleszczuchy 96
szemrzyk 38
szmer 38
szyszak 81
ścięcie świętego Jana 70
ślaz mały 41
żabie ślepie 95
żabie ślepki 36, 95
ślepotą 101, 124, 136
kurza ślepotą 101
śmietannik 34, 110, 143
śnieć 20

- świeca* 77
królewska świeca 77, 162
światlik 31, 34, 36, 37, 121
świętojanki 70
świntucha 39, 124, 136
tanecznik 30, 124, 131
taszka 176, 177
tatar 68
tatarak 150–152
tatarczuk 68
tatarka 124, 134
tobolki 175
tojad 80, 81, 108, 109, 121, 135, 166
trawa 25, 33–35, 43, 44, 108, 109
kocia trawa 30, 108
trawa zajęcza 30
trojan 85
trojan wodny 85
trojanka 85
trójlist 85
trójlistek 85
trójliść 85, 129
truskawka 20
trzewiczek Matki Boskiej 80
trzewiczki 80
trzęsiączka 30, 124, 131
trzęsicha 30
trzylistek 85
trzylistnik 85
trzylisty 85
trzyliść 85
tulipANEK 14, 29
tymian 38
tymian macierzanka 38
tymianek 51
tymianek macierzanka 38
tymianek wąskolistny 38
wilcze typy 97
tysiącznica 124, 134
tysiącznik 40, 47, 134
tytoń 54
niedźwiedzie ucho 88
urdzik 32, 168
lisie uzdy 99
psie uzdy 99
wilcze uzdy 99
użdżianka 99
<valdrian> 169
waleriana 30
waleriana lekarska 30
wanilia 54
warkocz Matki Boskiej 34, 77
warkocz Najświętszej PaniENKI 34, 77
warkocz Panny Marii 77
warkoczki Matki Boskiej 77
warkocznica 98
warkocznik 98
warkoczyki Najświętszej PaniENKI 77
weronika 155
świnia wesz 91, 92
świńska wesz 92
wilczomlecz 44, 165
wszy 114
wężowiec 90, 148
wężownik 90, 91, 148, 149
widłak włóczka 98
wiechlina 34
wilczomlecz 44, 165
prosiana włość 126, 128
włok 39
włoski Najświętszej PaniENKI 77
włosienica 35
włosienicznik 36
włóczęga 98, 124, 131
włóczęga babimór 98
włósenica 34, 35
wrotycz 20, 134, 149, 153, 155
wrzeciennik 30
wszybój 114
wytłoczyny 30
zapalnicznik 145
lwi ząb 85, 179
lwi ząb pospolity 86
wilczy ząb 86
zdmuchawnik 82
ziele 25, 28, 33, 47, 69, 108, 109
św. Antoniego ziele 38
ziele świętego Antoniego 69
ziele św. Jana 183, 184
kocie ziele 30, 108
kolkowe ziele 30
krzyżowe ziele 89
nocne ziele 127
paraliżowe ziele 184, 185
piekielne ziele 109
plikowe ziele 100
S. Janskie ziele pospolite 184
srebrne ziele 127
strzygoniowe ziele 30
strzyżne ziele 30
świętojańskie ziele 184

zabińcowe ziele 74
 ziele do trumny 38
 zielenina 39
 zielonka 28
 ziemniak 20, 54, 70
 zimowit 47
 ziomber 35
 zyzgiel 30
 żabik 36

żabinięć 95
 żabioczy 36
 żebrzyca 145
 żeń-szeń 45
 żmijowiec 90
 żminda 39
 żurawina 20
 żydówka 94
 żywokost 172, 173

łacińskie nazwy naukowe

Achillea millefolium 47
Achillea millefolium L. 25, 32, 110, 143, 145
Aconitum 80, 121, 135, 166
Aconitum cammarum Jacq. 166
Aconitum firmum (Rchb.) Neir. 80, 108, 127, 166
Aconitum lasiostomum Rchb. 80
Aconitum napellus L. 80, 108, 166
Acorus calamus L. 68, 124, 134, 141, 150–152, 204, 206, 208
Agrimonia eupatoria L. 114, 145, 186
Agropyron repens (L.) P. Beauv. 108, 148
Agrostemma githago L. 109, 122, 130, 146
Alchemilla pastoralis Bus. 100, 112, 122, 125, 131, 134, 142, 167, 204, 206, 208
Allium porrum L. 120
Althaea officinalis L. 150
Amarantus paniculatus L. 186
Angelica silvestris L. 169, 169
Anthemis arvensis 32
Anthemis nobilis L. 186
Anthyllis vulneraria L. 123, 130
Aphanes arvensis L. 113
Aquilegia vulgaris L. 40
Arctium 121, 123, 133, 136, 154
Arctium lappa L. 31, 34, 92, 121, 131, 154, 164
Arctium minus Bernh. 31, 34, 92, 121, 131, 164
Arctium tomentosum Mill. 92, 142, 164
Artemisia vulgaris L. 25
Asarum europaeum L. 123, 125, 131, 134
Aster amellus L. 186
Atropa belladonna L. 38, 94
Avena fatua 45
Batrachium 36
Bellis perennis L. 123, 127, 135, 158
Betonica 161
Betonica officinalis L. 161
Briza media L. 30, 70, 122, 124, 131
Bromus arvensis 45
Bromus secalinus 45

Bryonia alba L. 125
Bryonia dioica Jacq. 40
Caltha palustris L. 30, 73, 74, 95, 101, 158
Capsella bursa-pastoris (L.) Medik. 25, 98, 114, 129, 143, 175, 176, 204, 206, 209
Carduus 121, 122, 128, 131
Carduus nutans L. 31, 128
Carlina 145
Carlina acaulis L. 100, 122, 128, 130, 144, 183
Carlina vulgaris L. 30, 123, 132, 144
Carum carvi L. 69
Centaurea cyanus L. 31, 75, 121, 127, 128, 135, 163, 165
Centaurea iacea L. 31, 114
Centaurea scabiosa L. 31
Centaurea cyanus L. 31, 75, 121, 127, 128, 135, 163, 165
Centaurium erythraea Raf. 39, 122, 130, 171
Centaurium umbellatum Gilib. 39, 122, 130, 171
Chelidonium maius L. 39, 101, 107, 125, 126, 129, 130, 141, 170
Chenopodium album L. 38, 39, 124, 136
Chrysanthemum indicum L. 186
Chrysanthemum parthenium (L.) Bernh. 41
Cichorium intybus L. 31, 94, 99, 104, 114, 121, 123, 126, 133, 134, 152, 159, 172, 186
Cicuta virosa L. 92, 121, 133
Cirsium eriophorum (L.) Scop. 31
Cirsium oleraceum (L.) Scop. 69, 96
Cnicus benedictus L. 24
Colchium 166
Colchicum autumnale L. 166
Conium maculatum L. 91
Consolida regalis Gray 81, 141, 204, 206, 208
Convallaria maialis L. 40, 122, 130, 156
Cynoglossum officinale L. 172
Datura stramonium L. 91, 97, 126–129
Delphinium consolida L. 81, 141, 159, 204, 206, 208

- Digitalis purpurea* L. 43, 79, 122
Elymus repens (L.) Gould. 108, 148
Elytrigia repens (L.) Desv. 108, 148
Equisetum 121, 134
Equisetum arvense L. 121, 123, 124, 131, 134–136
Equisetum hiemale 122, 134
Eryngium campestre L. 145
Erythraea centaureium Pers. 27, 39, 122, 124, 130, 134, 171
Euphorbia 165
Euphorbia peplus L. 30
Euphrasia 31, 34, 37, 121
Euphrasia rostkoviana Hayne 36
Ferulago 145
Festuca 34, 35
Festuca versicolor 34
Filipendula ulmaria (L.) Maxim. 122, 126
G. rivale 34
G. urbanum 34
Galeopsis 35
Gentiana Clusii Perr. et Song. 69
Geum montanum 34
Geum montanum L. 170
Geum urbanum L. 35, 69, 170
Glyceria fluitans 45
Gnaphalium 147
Helichrysum arenarium (L.) Moench 96, 97, 122, 123, 134, 135, 147
Hepatica nobilis Schreb. 41, 123, 132
Hepatica nobilis Garsault 41
Hepatica nobilis Mill. 41
Hepatica triloba Gilib. 41
Heracleum 145
Heracleum sphondylium L. 84, 88, 93, 120, 144, 180, 204, 206, 208
Herniaria 31, 42, 121
Herniaria glabra L. 105, 129
Hieracium 91
Homogyne alpina 32
Homogyne alpina L. 145
Huperzia selago (L.) Bernh. ex Schrank & Mart. 125, 136
Hypericum perforatum L. 25, 84, 85, 89, 122–124, 130, 132, 142, 145, 183
Hyssopus officinalis L. 69
Inula helenium L. 145
Lamium album L. 122, 132, 159
Lappa maior Gaertn. 31, 34, 92, 121, 131, 164
Lappa officinalis All. 31, 34, 92, 121, 131, 164
Leucanthemum vulgare 32
Lilium martagon L. 69
Linaria 122, 131
Linaria vulgaris Mill. 125, 127, 129, 136
Lolium temulentum 45
Lolium temulentum L. 146
Lupinus polyphyllus L. 69
Lycopodium clavatum L. 96, 98, 100, 110, 124–128, 131, 136, 181
Lycopodium selago L. 110, 125, 128, 136
Malva silvestris L. 41, 121, 122, 130, 135
Mandragora officinarum L. 38
Matricaria perforata 32
Melilotus 110
Melilotus officinalis (L.) Pall. 109, 163, 164
Mentha aquatica L. 153
Mentha arvensis L. 93, 173
Mentha piperita L. 24, 93, 153, 154
Mentha pulegium L. 173
Mentha silvestris L. 93
Mentha spicata L. 153
Menyanthes 121, 135
Menyanthes trifoliata L. 85, 92, 121, 129, 133
Myosotis 30, 36, 37, 73, 95, 111, 122, 123, 129, 131, 135, 136, 147, 148, 154, 157, 158
Myosotis palustris (L.) L. em. Rchb. 36, 73
Myosotis scorpioides 36
Nigella sativa L. 146
Oreochloa disticha 34
Origanum vulgare L. 38
Papaver rhoeas L. 93, 123, 131
Papaver somniferum L. 93, 123, 131
Petasites hybridus (L.) Gaertn., Mey et Schreb. 145
Petasites officinalis Moench 145
Phyteuma orbiculare 29
Pimpinella maior (L.) Huds. 121, 133
Pimpinella saxifraga L. 121, 128, 133, 182
Plantago 87, 89, 102, 128, 161
Plantago lanceolata L. 68, 76, 86, 87, 101, 102, 121, 123, 133, 134, 174, 177, 178
Plantago maior L. 68, 76, 84, 86, 87, 95, 101–103, 121, 123, 126, 127, 129, 133, 134, 143, 155, 158, 174, 178, 204, 206, 208
Plantago major 161
Poa 34
Polygala maior L. 186
Polygonum aviculare L. 31, 91, 120, 121, 123, 129, 133, 135, 156
Polygonum bistorta L. 90, 127, 128, 148, 149
Polygonum hydropiper L. 31, 74, 107, 121
Polygonum persicaria L. 69, 107, 126

- Potentilla anserina* L. 88, 127
Potentilla erecta (L.) Raeusch. 127, 160
Potentilla tormentilla Neck. 101, 129, 160
Primula 161
Primula elatior 161
Primula elatior (L.) Hill 159
Primula officinalis (L.) Hill 78, 156, 157, 161, 162, 184
Primula veris 161
Primula veris L. 78, 156, 157, 159, 184
Ranunculus 101, 173
Ranunculus acer L. 73, 101, 128, 158, 173
Rumex 121, 133
Rumex acetosa L. 31, 68, 94, 120, 122, 134
Rumex crispus L. 31
Rumex hydrolapathum Huds. 31
Rumex obtusifolius L. 31, 93
Saponaria officinalis 105
Saponaria officinalis L. 104, 122, 129, 135
Saxifraga granulata L. 182
Scorpiurus sulcatus 36
Scorpiurus sulcatus L. 36
Seseli rigidum 145
Sesleria 35
Setaria viridis 45
Sinapis alba L. 146
Sinapis arvensis L. 42, 123, 136, 146
Soldanella 32
Solidago virga-aurea L. 126, 128
Sonchus 165
Symphytum officinale L. 126, 172
Tanacetum balsamita L. 69
Tanacetum parthenium (L.) Sch. Bip. 41
Tanacetum vulgare L. 122, 134, 149, 152, 153, 155
Taraxacum officinale Web. 73, 81, 82, 85, 91, 94, 101, 103, 106, 113, 114, 120, 122–126, 130, 132, 133, 136, 158, 165, 167, 179, 180
Teucrium chamaedrys L. 37
Thymus serpyllum L. 38, 69
Trifolium 92, 164
Trifolium arvense L. 68, 129
Trifolium pratense L. 102, 127, 132, 142
Triticum 148
Triticum caninum 108
Triticum repens L. 108, 148
Triticum spelta L. 148
Tussilago 145
Tussilago farfara L. 40, 73, 89, 121, 123, 125–127, 130, 134
Valeriana officinalis L. 30, 104, 108, 126, 169, 204, 206, 208
Verbascum 77, 145
Verbascum densiflorum Bertol. 34, 77, 110, 128, 143, 162
Verbascum lychnitis L. 77
Verbascum nigrum L. 117
Verbascum phlomoides L. 34, 77, 110, 143, 162
Verbascum thapsiforme Schrad. 34, 77, 110, 128, 143, 162
Verbascum thapsus L. 34, 76, 77, 88, 110, 143
Veronica 135
Veronica anagallis L. 121, 123, 134, 135
Veronica beccabunga L. 121, 123, 133, 135
Veronica chamaedrys L. 30, 36, 37, 70, 93, 95, 154
Veronica officinalis L. 123, 132, 155
Viola tricolor 122, 135
Viola tricolor L. 121, 126, 127, 129, 135, 182

łacińskie nazwy historyczne

- Alchemilla* 113
angelica (herba) 169
angelica silvestris (maior) 169
argentaria 88
argentina 88, 89
arnoglossa 178
Artemisia 47
benedicta 170
benedicta alba 170
benedicta herba 170
benedicta (herba) 170
benedicta rufa 170
betonica alba 161
braca urssi 180
branca uronia 180
branca ursi 180
branca ursina 180
bursa pastoris 175
burssa pastoris 175
calamus 151
canaria 108
capsella 175, 176
caput monachi 83, 179
celidonia 39, 40, 170, 171
celidonia major 171
centaura 171

- centaurea* 172
centaurea (minor) 171
centauria 171
centaurica 171
centaurium 172
centaurium minus 171
chelidonia 171
chelidonia 171
chelidonium 171
chelidonium 171
Centaurium 47
clavis celi 157
clavis coeli 157
clavis sancti Petri 157
Colchicum 47
colubrina 148
cynoglossum 178
dens leonis 86, 179
dragantea 148
dragantea 148
dragenthea 148
dragon 148
dragonthea 148
draguntea 148
flammula 173, 174
flamula 173
flamula maior 173
fuga demonum 115
gith 146
githis 146
gramen caninum 108
herba gattae 108
herba sancti joannis 184
herba sancti johannis 184
sancti johannis herba 184
herba paralis 184
herba paralitica 184
herba paralysis 184
herba Petri 157
herba sancti Petri 157
(h)ibiscum 150
(h)ibiscus 150
Lavandula 51
lingua agni 178
lingua arietis 178
lingua vervecina 178
lycopodium 181
Malva 51
melilōtos 110
melilotum 109
melilōtum 110
melilotus 109
Melissa 51
mellilotum 109
mellilotus 109
nonenaria 145
pelegium 173
perfoliata 146
perforata 146
pes leonis 181
pes picae 160
pes pice 160
pes ursinus 181
picopeda 160
picula 160
plata monachi 179
platta monachi 179
polegium 173
poleium 173
pollegium 173
polyneuron 158
pülēdiūm 173
pulegium 173
pūlēgium 173
puleium 173
pūleium 173
pullegium 173
quinquenervia 158
quinquenervia maior 158
rapa leporina 183
leporis rapa 183
Rosmarinus 51
rostrum porcinum 180
Ruta 51
Salvia 51
sanguinaria 177, 204, 206, 209
sanguinata 177
saponaria 105
saponaria aquatica 105
saxifraga 182
saxifraga maior 182
saxifraga minor 182
serpentaria 149
serpentaria maior 149
serpentina 149
serpentina maior 149
serpentina rubea 149
Thymus 51
ursibraca 181

valariana 169
valeriana 169, 170
valleriana 169
veronica 156

viperana 149
viperaria 149
viperina 149
viperina rubea 149

greckie nazwy historyczne

ἀγγελική 169
 ἀρνόγλωσσον 178
 κάλαμος 151, 152
 κενταυρεία 171
 κεντάυρ(ε)ιον 171
 κυνόγλωσσον 178
 λυκόπους 181

λωτός 110
 μελίλωτον 110
 μελίλωτος 110
 πυρός 148
 τρίβολος 52
 χελιδόνιον 171

nazwy słowiańskie

nazwy prasłowiańskie

**brstjь* 84, 144
 **brščь* 84, 144
 **bukъvica* 161
 **bylь* 25, 109
 **devęsilъ* 144, 145
 **divizna* 162, 163
 **gorъčica* 146
 **kъkol'ь* 146
 **loruxъ* 164
 **melčь* 125, 165
 **omęgъ* 166
 **pod(ъ)bělъ* 89
 **pyrjь* 148
 **pyrъ* 148
 **pyrvjь* 148
 **skorocělъ* 102, 174

nazwy staro-cerkiewno-słowiańskie

kiminъ 52
kuminъ 52
męta 52
nardъ 52
rępije 52
trivolъ 52
tręstъ 52

nazwy czeskie

ajbiš 150
albiš 150
angelika 169
anjelika 169
babka 87
bačorky 80

baldrán 169
baldrian 169
baldryján 169
balšám koňský 93
babka 87
benedicht 170
benedykt 170
boršt' 84, 144
botečky 81
botičky 80
bršt' 84, 144
brustvovec 151
bruškvovec 151
bukvice 161
bukvice bílá 162
Sv. Jana bylina 183
dnavá bylina 184
bylina dnová 184
koltunova bylina 100
bylina mrtvičná 184
bylina svatojanská 184
bylina šlakova 184
bylina šlakovní 184
celadona 184
celanduně 170
celidana 170
celidoní 170
celidonia 170
cendalia 170
cendalie 170
cendelia 170
cendelina 170
cintorie 171
čaganka 172

- čakanka* 172
čekanka 172
devásel 144
devěsil 144
devizna 162
děřavec 145
dětel vodní 92
děvizna 162
divázel 144
divizna 162
vlčí dráp 97, 181
fafrmenica 153
feřmínc 153
feřmínca 153
feřmincka 153
feřminta 154
feřmyncka 153
hadovník 90
hanička 186
mnišská hlava 83, 179
horčičě 146
vlčí chvost 97
volov(y) chvost 78
ibiš 150
bodlákové jablko 98
bodlavě jablko 97, 98
cikánské jablko 98
jablko trnové 97
janiček 186
jazejček 86
psej jazejček 86, 178
jazyček 86
psí jazyček 86, 178
beraní jazyk 87, 177
jazyk beranní 87, 177
psí jazyk 86, 178
volský jazyk 87
jetel vodní 92
kačenec 114
kačenka 114
kačičě 106
kačinec 114
husí kap 83
kazival 172
klíč svatého Petra 78, 157
Petrův klíč 78, 157
nebeský klíč 78, 157
Petrové klíče 78, 157
klíčik 78
kl'úč 78
kl'účiček 78
kluč 78
klučiček 78
klúčik 78
knoflíčí 154
knoflíky 154
knotnice 76
knotovka 77
kocana 147
komonice 163
vodňo končina 92
konščěv 93
hluchá kopřiva 159
hluché kopřivy 159
hadí kořen 90
kořen mýdlový 104
koření sv. Petra 104
svatojanské koření 184
Svatého Jana kořenie 183
hadové kořenie 90
kostibal 172
kostival 172
koščeval 172
koščival 172
koščivál 172
koščyval 172
koukol 146
kozelec 104
kozlík 104
křížek 90
kukol 146
kúkol 146
lajbiš 150
medvědí lapa 96, 181
lomikámen 182
lopouch 164
lopuch 164
maceška 182
macoška 182
majíček 103
majíčko 103
májík 103
divoký mák 93
psí mák 93
másilka 107
maslina 107
mlěč 106, 165
mlič 106, 165
mličák 106
mnišek 84

- zlý mníšek* 81
modráček 75
modrák 76, 165
mordovník 108
mydelník 105
mydlíce 105
husí mýdlo 105
náprstek 79
náprstník 79
nebeklíč 78, 157
nebeklíček 78, 157
nebesklíč 78, 157
nebesklíček 78, 157
nedvěnožka 88, 180
netata 111
netáta 111
nezabudka 112, 147, 154
nezapominajka 147
nezapomínka 112, 147
nedvězie noha 88, 180
vlčí noha 97, 181
stračie nóžka 160
stračí nožka 160
stračí nůžka 79
psí ocas 78
vlčí ocas 97
vlčí ocasy 97
Panenki Marie očíčka 74
očíčka Panny Marie 74
ježíškové očíčka 74
pánbíčkovy očíčka 74
pani Marije očíčky 74
modré očko 74
nebeské očko 74
rybí očko 74
očko vraní 74
žabí očko 74
rybí očka 74
žabí očka 74
pánbíčkovy oči 74
žabí oči 74
omega 109, 166
omej 109, 166
oměj 109, 166
opuch 164
paldran 169
pantoflíčky 80, 81
pás svatého Jana 111
petrklič 78, 157
petroklíček 78, 157
kněžská pleš 83, 179
mníšská pleš 83, 179
pleška 83, 179
popí pleška 83, 179
pliskejřník 173
plyskyřník 173
podbělica 89
podbělice 89
podbíl 89
polej 173
pomněnka 111, 147
poupava 83, 167
prostřelenec 85
proškvorec 151
prustvorc 151
prustvorec 151
pruškvorec 151
pryskýř 173
pryskyřník 173
pumpava 83, 167
pupava 83, 167
púpava 83, 167
ranocel 102
ranocěl 102
rosička 100
rukavička 79
zaječí řepka 183
skorocel 101, 174
skorocěl 101, 102, 174
slaměnka 97
srdička 98
kuří stopa 79
kuří stopka 79
kuří stopky 79
stračička 160
stračinožka 160
stračka 160
střevíčky 80
stříbrníček 88
stříbrník 88
svíce královská 77, 162
kobyli ščab 94
koňský ščáv 93
taška 176
tašky 176
medvědí tlapa 96, 181
tobolka 175
trojan vodní 85

trojlístek 85
 trojlistník 85
 třilistník 85
 třulistník 85
 užovník 90, 148
 úžovník 90, 148
 veronička 155
 veronika 155
 verunka 155
 veronyka 155
 vlačeha 98
 vláčeha 98
 vočička Panny Marie 74
 Ježíškový vočička 74
 panenki Marije vočka 74
 ribí vočka 74
 žabí vočka 74
 vomen 109, 166
 voměj 109, 166
 vomín 109, 166
 vratič 149
 vrátič 149
 vrátyč 149
 koltunova zelina 100
 lví zub 86, 179
 zvonečky 79
 májové zvonečky 156

nazwy słowackie

ajbiš 150
 ajbišt 150
 andelika 169
 angelika 169
 baldrian 169
 baldrián 169
 baldryn 169
 bapka 87
 batožník 99
 belasák 76
 benadykt 170
 benedik 170
 benedykt 170
 blavač 75
 boldrián 169
 boršč 84, 144
 bršt' 84, 144
 bukvica 161
 bylina Svateho Jana 183
 celidonia 170
 celník 102, 174

cencelia 171
 cencilia 171
 centaurya 171
 cintoria 171
 čakanka 172
 čakanka 172
 čekanka 172
 čelník 102, 174
 vodná ďatelina 92
 deravec 145
 deväsil 144
 vodní dětěl 92
 dieravec 145
 divázal 144
 divizna 162
 dyvyzna 162
 fefferminca 153
 hadovec 90
 hadíkořen 90
 horčica 107, 146
 ibiš 150
 ibišek 150
 bodlavé jablko 98
 cigánske jablko 98
 ježkové jablko 97
 trnové jablko 98
 jaziček 86
 jazički 86
 jazyček 86
 psí jazýček 86, 178
 psy jazýček 86, 178
 psí jazýčok 86, 178
 psí jazik 86, 178
 baraní jazyk 87, 178
 psí jazyk 86, 178
 kalmus 151
 kašinec 114
 katerínka 186
 kl'úč 78
 Petrov kl'uč 78, 157
 kl'učiček 78
 kluč 78
 klučiček 78
 klúčik 78
 koloc(i)er 101, 174
 komonica 163
 komoník 164
 koreň sv. Petra 104
 hadí koreň 90
 mydelny koreň 104

- mydlový koreň* 104
korenie sv. Petra 104
mydlové korenie 105
kostival 172
kozlík 104
križek 90
križik 90
kúkol' 146
kunegunda 186
modry květ 75
lajbiš 150
laupuch 164
lomíkameň 182
lopauch 164
lopúch 164
macoška 182
májik 103
majík 103
divý mak 93
planí mak 93
planý mak 93
mleč 106, 165
mlič 106, 165
mlieč 106, 165
zlí mnišek 81
mocnica 145
modračka 75
modrák 76, 165
mordovník 108
mydelnica 105
mydelník 105
mydlica 105
mydlikoreň 104
husie mydlo 105
náprstek 79
náprstky 79
náprstník 79
nazebúdka 112, 154
nedvědínoga 88, 180
netata 111
netáta 111
nezabudka 112
nezábudka 147, 154
medvedi noha 88, 96, 180, 181
stračia noha 160
vlčia noha 97, 181
stračia nôžka 160
omej 109, 166
oměj 109, 166
omich 109, 166
pančušky 80
svätójánský pás 111
petrkl'uč 78, 157
plešk 84, 179
pleška 84, 179
pl'uskiernik 173
pl'uzgiernik 173
podbel' 173
hlucha pokriva 173
polej 173
postrielanec 85
prostrielanec 85
pruškvorec 151
hluchá prhl'ava 159
pumpava 83, 167
púpava 83, 167
puškvorec 151
ranocel 102
zajačia repka 183
rosička 100
skorocel 101, 174
slamienska 97
slamiha 97
stračinôžka 160
stračka 160
stréberník 89
strieborník 89
strieborník 88
konský št'av 93
konský štial' 93
taška 176
medvedia tlapa 96, 181
pastierska tobolka 177
vodný trojan 85
trojlistník 85
trílistek 85
užovník 90, 148
úžovník 90, 148
veronika 155
vlačuha 98
vomej 166
vratič 149
zelina svätého Jána 183
cestní zelina 155
dnava zelina 184
svätójánska zelina 184
mŕtvičná zelin(k)a 184
levský zub 86, 179
vlčí zub 86
l'ví zubeč 86, 179
zvonečky 79

nazwy łużyckie

angilka 169
baldrijan 169
bróstwon 151
bróstwonc 151
črijički 80
črijki 80
křižne drjewo 90
dźiwizna 162
hadženc 90
cyganske jabłoko 98
psowe jezyk'i 86, 178
kalmus 151
kluče pëtr zołty 78, 157
klučik 78
njebieske klučiki 78, 157
kolmus 151
komonc (žołty) 163
komonica 163
kóścował 172
krwawnik 107
křižnik 90
křižomnik 90
křižownik 90
kukel 146
kukol 146
macoška 182
macuška 182
macyška 182
mejka 103
młóč 106, 165
młóćnak 106, 165
módračk 75
koče mydło 105
naporst 79
naporsty 79
čakata njewjesta 172
njezabudka 147
njezabydki 147
njezabyňki 147
njezapomnička 147
wjelče pazory 97, 181
słómjanka 97
stupnički 80
šišaki 81
škorodwic(k)a 102, 174
wačoški 175
wróćica 149
křižne zelo 89
křižowe zelo 89
mejske zwónčki 156

nazwy białoruskie

žabi ački 74
air 150
aiër 150
ajër 150
awir 150
baпка 87
bylina 109
cenceleja 171
cencyleja 171
dereza 99
džaraha 98
džaraza 99
dziarawianka 100
dzierazà 99
dzierewianka 100
džët 92
kalmus 151
ključyki 78
šwiätaho Pietrà i Paula ključyki 78, 157
łapùch 164
łopùch 164
sabacze myło 106
zàjcawo myło 106
zajczo myło 106
zàjeczo myło 106
pałnocznik 114
pop czy popadździa 83
rahaulka 82
rohula 82
sryebnik 88
трыпутн'ik 95, 155
užownik 91, 148
wanžounik 91, 148
woszy 114
s'v'entoiansko zèle 184
świentojansko zielje 184
авер 150
аер 150
аір 150
аірѣ 150
боцікі 80
буквіца белая 162
валяр'ян 169
венжовникъ 91, 148
венжоўнік 91, 148
вошы 114
дзерага 98
дзераза 99
дзераза 99

- дзьмухавец 82
 дзюравец 145
 дзядовникъ 92
 диравикъ 145
 дмухавец 82
 дуброўка 160
 дюравецъ 145
 зелле св. Івана 183
 святаянскае зелле 184
 сьвятаянскае зельле 184
 калмус 151
 ключики 78
 Святога Пятра ключыкі 78, 157
 ключики святого Пётра і Паўла 78, 157
 глухая крапіва 159
 лапух 164
 лопух 164
 малачай 106, 165
 жоўты малачай 107
 малачэй 106
 молочай 106
 молочий 106
 бабін мур 110
 сабачае мыла 105
 мильнік 105
 наперстаўка 79
 незабўдка 147
 падарожнік 95, 155
 палечнік чырвоны 80
 папки 167
 ксянзоў плеш 84, 179
 пупок 167
 рагульки 82
 расичка 100
 рогульки 82
 царская свечка 77, 162
 святаянник 183
 слепота 101
 срэбнік 89
 сребник 89
 срибник 89
 сярэбранік 89
 тројник 85
 трыліснік 96
 хробуст 96
 хрыбуст 96
 цанцыля 171
 дикая цыкорія 113
 жоўтая цыкор'я 113
 яір 150
- nazwy ukraińskie**
 ahyr 150
 ajer 150
 ajir 150
 barka 87
 batižky śv. Ivana 99
 petrovi batižky 99
 petrovy batohy 99
 petrovi batožky 99
 petrowyj batyh 99
 blavat 75
 blavatok 75
 borodavnyk 101
 boršč 84, 144
 bukvyča 161
 bukvyča biła 162
 buldyrjan 169
 buldyrjan 169
 cantorija 171
 celidonja 170
 cencelia 171
 cencerija 171
 centavrija 171
 centurija 171
 cvynturija 171
 cykoryja 113
 čanturija 171
 čerevyčky 80
 danyło 186
 dereza 99
 dev'atysyl 144
 devjasel 144
 didovnik 92
 d'idovnyk 92
 divosyl 144
 dubrivka 160
 dubrovka 160
 dyreza 99
 dzvonček 81
 χrabust 96
 chrobost 96
 χrobust 96
 hajir 150
 hajvir 150
 hirčyča 146
 hołovateń 163
 ivanok 183
 ivanuk 183
 jazyčok 86
 sobači jazyčky 86, 178

- petrovi kľuči* 78, 157
kľučyk 78
kľučyky 78
kočanec 114
kokil 146
koltunnyk 100
konkal 146
hľuxa kopryva 159
mylnyj koriń 104
kostival 172
koštival 172
koštyvaľ 172
kozlak 104
hľuxa kropyva 159
hľuchaja kropyva 159
kukil 146
kukul 146
kukul 146
lopux 164
ħľopciv lubov 83
lypux 164
soroči ľapky 160
ľapux 164
ľepuch 164
ľepux 164
ľopux 164
ľučýnnik 162
ľupux 164
ľypux 164
hojove ľystá 102, 143
maik 103
maj 103
majivka 103
majka 103
mak dykyj 93
maryna 186
máta kińska 93
mleč 106
mlečak 106
modračka 75
moľoč dykyj 106, 165
moľočij 106
moľočnyk 106
muľučij 106
mudračka 75
sobače myľo 106
naperstnyk krasnyj 79
navorotnyk 113
nezabudka 112, 154
nezabud'ka 112, 154
nytota 111
rybáče očko 74
žabyni oči 74
omák 109, 166
oveřan 169
paryľo 115
pidbil 89
podorožnyk 94, 95, 155
pompava 83, 167
popava 83, 167
prozirnyk 85
pryputnyk 95, 155
pryszczyrnyk 173
pryščýrnyk 173
pryvorot 113, 167
pryvoroteń 155
puďbil 89
pupava 83, 167
rosička 100
sapožky 81
selidomja 170
selidonja 170
šinec 76
soľománska piskova 97
soroka 160
divoča stalist' 83
carska svička 77, 162
kuryna šlipota 101
kuřača šlipota 101
ščavel kińskij 93
kořača trava 93
tryľysnyk 85
tryľystnyk 85
tryputnyk 95, 155
medveže uħo 88
vedmeže uħo 88
užovnyk 91, 148
valerjan 169
vasylok 186
mužeska virnist' 83
žabyni vočka 74
vorotyč 149
vorotyš 149
vratyč 149
vrotyč 149
šv. Jana zile 183
šv'atoivańské zile 184
šv'entojańskoje zile 184
švintojańske zilla 184
šv'atojańské zille 184

švintańské zille 184
vowčyj zub 86
aір 150
петрiв батiг 99
батiжки св. Івана 99
петровi бат'iжки 99
петровi батоги 99
блататъ 75, 163
бiла буквица 162
варонiка 155
веронiка 155
вероника 155
гiрчица 146
дереза 99
дiдовникъ 92
дiдовник 92
дубровка 160
д'урравец 145
ключики 78
глуха кропива 159
кукiль 146
кур'ич'i лапки 79
сорочи лапки 160
гойове листя 102, 143
лопух 164
маик 103
май 103
майiвка 103
молочай 106
молочник 106
мулучей 106
собаче мыло 105, 106
незабудка 112, 154
незабiдка 147
парило 115
приворотень 155
прыворотень 155
божа ручка 79
боговi ручки 79
божi ручки 79
бож'i ручки 79
сл'ипота 101
кур'ача сл'ипота 101
сорока 101
хробуст 96
черевички 80, 81

nazwy rosyjskie
goruřica 146
kotonica 163

kozelok 104
pr'iputn'ik 95, 155
sinocvetka 75
sinovnica 76
tr'iputn'ik 95, 155
aир 150
балдeрьян 150
балдриан 169
балдriанъ 169
балдырь 169
балдырьян 169
балдырьянъ 169
петровъ батогъ 169
петровы батоги 99
петровъ батожекъ 99
баимачки 99
блататка 75
блататъ 75, 163
бориц 84, 144
буквица бiлая 162
бiля буквица 162
булдырьянъ 162
лiсная вероника 169
вратичъ 149
вротичъ 149
вротычъ 149
главатъ 163
горчица 146
попово гуменце 84, 179
дeвeсил 144
дeрюза 99
дeряга 98
дiдки 92
дивосил 144
дубровка 160
желтомолочникъ 107
змiевикъ 90
львиный зубецъ 86, 179
львиный зубъ 86, 179
ир 150
иръ 150
калмусъ 151
каменоломъ 182
камчужная 184
ключики 78
козелокъ 104
козиолкы 104
колюки-яблоки 98
комоница 164
коничъ 92

конюшина 93
 дубровный корень 160
 корень змеиный 90
 козельцовый корень 104
 кошачий корень 108
 мыльный корень 104
 кошелекъ 175
 кошелишка 175
 глухая крапива 159
 куколь 146
 курослеп 101
 медвѣжья лапа 88, 180
 лопух 164
 лопухъ 164
 лыпухъ 164
 дикій макъ 93
 молочай 106, 107, 165
 желтый молочай 107
 молочник 106, 165
 молочникъ 106, 165
 моримордъ 108
 собачье мыло 105, 106
 мыльникъ 105
 мята конская 93
 наперстокъ 79
 наперстянка 79
 незабудка 112, 154
 незабудка 147
 омега 109, 166
 парыло 115
 попова плѣшь 84, 179
 подорожник 95, 155
 подорожник(ъ) 94
 попова 83, 167
 приворотень 155
 приворотъ 113, 167
 придорожъ 94
 припутник 95, 155
 протычъ 149
 приворотень 113, 155, 167
 рѣпка 183
 росичка 100
 росникъ 100
 росница 100
 росянка 100
 божьи ручки 79
 сапожки 81
 царская свѣча 77, 162
 сердочки 98
 серебрянникъ 89

силидония 170
 синоцвѣтка 75
 попова скуфья 84, 179
 богова слезка 100
 слепата 101
 куриная слепота 101
 медвѣжья стопа 88, 180
 судопаръ 115
 судопоръ 115
 пастушья сумка 177
 ташка-трава 176
 ташка-зелье 176
 кошачья трава 108
 кошклина трава 108
 святоивановская трава 184
 трилистник 85, 109
 трилистникъ 85, 109
 троелисть 85
 медвѣжья стопа 88, 180
 ужевникъ 148
 ужовникъ 148
 медвѣжье ухо 88
 медвѣжьи ушки 88
 дикая цикорія 113
 дикая цикория 113
 дикій цикоръ 113
 желтая цикорія 113

nazwy z Polesia

валриана 169
 звоночки 81
 молочай 106, 165
 мыло собачье 105
 поддубник 160
 серебряник 89
 пастушья сумка 177
 тройник 85
 медвежье ушко 88

nazwy słoweńskie

ajbiž 150
 ajpš 150
 angelika 169
 baldrijan 169
 bršč 84, 144
 bříšč 84, 144
 ceduljka 171
 cengulja 171
 cindolka 171
 cingola 171

- cintara* 171
čantara 171
medena detelja 109
močvirska detelja 92
deteljica 92
medvedova dlan 88, 180
glavinec 163
modri glavinec 163
gorčica 146
goršica 146
bodeča jabuka 98
ovčji jezik 87, 178
kolmeš 151
kolmež 151
železni klobuk 81
kokolj 146
gadji koren 90
gadov koren 90
križevac 90
macesca 182
macizeca 182
mačahca 182
mačeha 182
divja mačeha 182
njivska mačeha 182
mačesca 182
mačešica 182
divji mak 93
milnica 105
mleč 107
mlečec 165
krvavi mleček 107
krvni mleček 107
rdeči mleček 107
mlečje 165
rdeči mlečnek 107
mlečnik 107
krvavi mlečnik 107
krivje mleko 107
krvno mleko 107
krivnu mleku 107
krvnu mleku 107
modrica 76, 166
modriš 76, 166
modriž 76, 166
naprstec 79
rdeči naprstec 79
škrlatni naprstec 79
naprstnik 79
naprstnjik 79
okaco Marije vergine 74
omej 109, 166
farška plata 84, 179
podbel 89
podbela 89
polaj 173
porpu:ətnək 95, 155
rudeči babji prstec 80
sendolka 171
senedolka 171
senodolka 171
sentjanžence 184
sidolka 171
spodbel 89
spominčica 112, 148
svečnik 77
konjski ščap 93
šentjanževica 184
Marijini šolhički 80
medvedova taca 88, 180
medvedove tace 88, 180
taška 176
mačja trava 108
vanelka 169
veronka 156
vrateč 149
vrtič 149
navadni vrtič 149
žajfenu zele 104
žajfeno zelje 104
levov zob 86, 179
ži:ljak 158
nazwy serbskie i chorwackie
andjelika 169
angèlika 169
benedičica 170
benedik 170
brst 84, 144
bršt 144
bukvica bijela 162
celadonija 171
celendonija 171
celidonija 171
centarija 171
centaura 171
divlja cikorija 114
cindola 171
Svetoga Ivana cviće 183
juvansko cviće 184

- cvijet modar* 75
modr cvijet 75
devesil 144
divizma 162
divizma ženska 117
divizna 162
medvjedi dlan 88, 180
kačji ezičak 87
gorušica 146
gumance popovo 84, 179
bodeća jabuka 98
pasji jezik 86, 178
kalmus 151
ključarica 78
komoljika 164
komonika 164
krvavka 177
kukolj 146
lapuh 164
lepuh 164
lopuh 164
mačoha 182
mačuha 182
mačaha 182
mačahica 182
divji mak 93
divlji mak 93
maslačak 107
metica kojnska 93
mlačak 107, 165
mlečec 107, 165
kačino mleko 107
mlič 165
mličak 107, 165
mličica žuta 107
mliječ 106, 165
mliječnjak 107, 165
mlijeko zmijino 107
krvno mliko 107
modrec 76, 166
modrica 76, 166
modrinjak 76, 166
modriš 76, 166
modrocvet 75
naprstak 79
napršnjak crljeni 79
naprstak crveni 79
nezaboravak 148
noga vučja 97, 181
obratič 149
peter 104
petriš 104
podbel 89
podbelj 89
podbil 89
podbjel 89
polajka 173
polajčica 173
povratič 149
povratič 149
prostrijeljenik 85
puhalica 82
puhavka 82
vučji rep 78
rožica Sv. Ivana 183
sapunika 105
sapunjača 105
slipavica 101
spomenak 112, 148
stopa medvidnja 88, 180
stopa medviđa 88, 180
svičarica 77
svijećnik 77
svijećnjak 77
svjećnik 77
medviđa šapa 88, 180
konjski šćap 93
škrbinka 96
konjski štap 93
taca medvedova 88, 180
sv. Ivana trava 183
trava Svetoga Ivana 183
trava od drhtanja 184
trava od zmije 90
trolistak močvarni 85
medved uho 88
verona 155
veronika 155
verunika 155
vратиč 149
vратиč obični 149
vratika 149
vратиш 149
ivanje zelje 184
zelje prostriljeno 85
žajfeno zelje 104
žicara 91, 156
žilovà:k 158
бeнeдичицa 170
бијeлa бyквицa 162

- булдирјан 169
 веруника 156
 вратик 149
 вратика 149
 вратич 149
 вратић 149
 вратиш 149
 попово гуманце 84, 179
 дивизма 162
 медвеђи длан 88, 180
 простријељено зеље 85
 бодећа јабука 98
 бодљива јабука 98
 пасја јабука 98
 јањећи језик 87, 178
 јањчев језик 87, 178
 калмус 151
 коњиштак 93
 глуха коприва 159
 крвавка 177
 лопух 164
 дивљи мак 93
 маслчак 107
 маслчик 107
 маслчица 107
 маслчник 107
 млеч 165
 млечак 107, 165
 млечац 107, 165
 млечец 107, 165
 змијино млијеко 107
 мличак 107, 165
 жута мличица 107
 модрац 76, 166
 модрец 76, 166
 модрињак 76, 166
 модрица 76, 166
 модриш 76, 166
 модроцвет 75
 модруља 76, 166
 напрстак 79
 бабин напрстак 79
 вучја нога 97, 181
 петер 104
 подбел 89
 подбелек 89
 подбељ 89
 подбијел 89
 подбјелица 89
 простријељеник 85
 вучји реп 78
 трава светог Ивана 183
 маџа трава 108
 трава од змије 90
 свијећњак 77
 краљевска свића 77, 163
 медвиња стопа 88, 180
 медвједња стопа 88, 180
 медвеђа стопа 88, 180
 медвиња ступа 88, 180
 чобанска торба 177
 пастирска торбица 177
 чобанска торбица 177
 иванова трава 184
 горки троллист 85
 троллиста 85
 троллистица 85
 медвед-ухо 88
 модар цвијет 75
 целадонија 171
 целидонија 171
 мечја шапа 88, 180
- nazwy bułgarskie i macedońskie**
 коџа-билка 108
 сиңес 76
 коџа трева 108
 котешка трева 108
 балдарнанъ 169
 кочо биле 108
 коча билка 108
 бърдовка 101
 валерианъ 169
 вартика 149
 вратика 149
 вратлика 149
 водна детелина 92
 медна детелина 109
 дивизма 162
 дивизна 162
 каменоломка 182
 ключанка 78
 комунига 164
 жълта комунига 164
 куманига 164
 куманика 164
 жълта кумунига 164
 жълта кумуника 164
 къкъл 146
 лопошъ 164

лопуў 164
 лопушъ 164
 дивъ макъ 93
 маслениче 107
 мече-ухо 88
 мечи-ухо 88
 млечка 107, 165
 зъмиско млѣко 107
 зъмиско млѣко 107
 модрика 76, 166
 напрѣстникъ 79
 червень напрѣстникъ 79
 напрѣстянка 79
 незаборавка 147

незабравка 112
 незабрѣвка 148
 омаякъ 166
 подбѣлъ 89
 подбяла 89
 царска свѣщъ 77, 163
 смаякъ 166
 овчарска торбица 177
 овчарска торбичка 177
 коча трева 108
 воденъ трилистникъ 85
 медовенъ трилистникъ 109
 синьото цвѣте 75
 мечја шапа 88, 180

nazwy niesłowiańskie

nazwy niemieckie

Aissenpflanze 156
 Wilde Angelik 169
 Angelika 169
 Baldrian 169
 baldrian 170
 Bärenklau 180
 Bärenlapp 181
 Bärenlappe 180
 Barfüße 180
 Beerentatz 180
 beerlapp 181
 beinuuella 173
 bein-walla 173
 Beinwell 172
 beinwella 173
 beinwelle 173
 benedicta 170
 benedicten 170
 Benediktenkrut 170
 Benediktenkraut 35, 170
 berenclawe 180
 ber(e)nclawe 180
 bernclae 180
 Weiß Betonien 162
 Blaublume 75
 bloetwort 177
 blôtkrût 177
 blôtwort 177
 bluotwrtze 177
 Blutkraut 177
 Blutwurz 177
 Brustwurz 151

bundicte 170
 deschenkrut 176
 Distelbrötlein 183
 Donnerkerze 162
 Eibisch 150
 Eisengras 91, 156
 Eisenhut 81
 Eisenkraut 91, 156
 eisenkrut 91, 156
 Eisenpflanze 156
 Erdrüblein 183
 Fiefaderblatt 158
 Fingerhut 79
 Froschäugel 74
 Fünfadere(n)krut 158
 Fünfadern-Kraut 158, 204, 206, 208
 Gamander 37
 Gamanderlein 37
 Gichtkraut 185
 Glocke 79
 grundräbli 183
 S. Johannes Gürtel 111
 Herzerl 98
 Herzl 98
 Himmelbrand 162
 himmelschluzzel 157
 himmelsluzzel 157
 Himmel(s)schlüssel(chen) 157
 Hundetunge 178
 Hundsgraß 108
 Hundsheizen 108
 Hunelgras 108
 hymelsloszel 157

- Isegras* 156
Jägerbrot 183
Johannesgürtel 111
Johanniskraut 184
sant johannskraut 184
Judenkirsche 94
Judentraube 94
Verfluchte Jungfrau (Jungfer) 159, 172
kaczenkrut 108
Kalmus 151, 208
kalmusz 151
kälmus 151
Käselein 183
Katzenkraut 108
Katzenkrut 108
Katzenwurzel 108
Königskerze 77, 162
Kotzenwurz 108
Krähenseife 106
Kraitzblâm 89
Kraitzblom 89
sant johannes krutt 184
Krüzblom 89
Lewenfuß 181
Löwenfuß 181
Löwenklaue 181
Löwenzahn 179
Maiblume 103
Maiglöckchen 156
Mönchskopf 179
Müncheskappe 81
Münchskapffen 81
Münchskopff 179
Münchsköpflin 179
Muttergottesschühlen 80
Neunkraft 145
neunkraft 145
Ochsenauge 158
Ochsenzunge 87
Pantöffelken 80
Pantoffeln 80
Pantöffels 80
papenplat 83, 167
Pfäfferminz 153
Pfefferminze 153, 154
Pfeffermünze 153
polei 173
poleie 173
Wilde Poley 173
Wilder Poley 173
pulei 173
pympanne 83, 167
pypow 83, 167
Saurüssel 180
Säwrüssel 180
scafeszunga 178
schauffszunge 178
Schellkraut 171
Schellwurtz 171
Schlagkraut 185
Peters Schlüssel 157
S. Peters Schlüssel 157
Schöhkes 81
Schüchel 81
Schühli 81
Seifenkraut 104
Seifenwurz 104
Seife(n)wurz 104
Seiffenkraut 104
Seiffkrut 104
Seipffenkraut 104
Silberkraut 89
Sinau 100
Sinnau 100
sinnou 100
sinou 100
hymel slussel 157
Soifewurzel 104
Soldatenknöpfe 154
Stechapfel 98
Rother Steinbrech 182
Steinbrechwurz'n 182
stiefmutterkraut 183
Stiefmütterchen 183
Stiefmütterlein 183
Stiffmuttrigen 183
Striehbloume 97
Strihblâm 97
Strohblaum 97
Sturmhut 81
synauwe 100
Synaw 100
Syndaw 100
Synnou 100
Täschenkraut 176
Taubecher 100
Taubblatt 100
Teufelskraut 109
Teufelswurz 109
Thaubehalt 100
Totenblume 108
vergismannicht 37, 154

Vergißmeinnicht 37, 112, 147, 148, 154, 157
vergiz mîn niht 154
Veroniken(kraut) 156
Wasserträger 100
wegarih 155
wegerich 155
wegrich 155
Wegwart 159, 172
Wolffsklauen 181
Wolfsklaue 181
Wundkraut 143
Weders (Widders-) Zung 178

nazwy niderlandzkie

benedictuskruid 170
bloedkruid 177
steenbreek 182
stiefmoedertje 183
stiefmoerskuid 183
stijfmoertje 183
stroobloem 97
wolfsclauwen 181
wolfsklauw 181
wolfspoot 181
zilverkruid 89

nazwy angielskie

breakstone 182
bachelor's buttons 154
calamus 152
woolfes clawe 181
dandelion 180
woolfes foot 181
forget me nat 148
forget-me-not 37, 148, 154
iron grass 91, 156
monk's head 179
helmet-flower 81
St. Bennet's herb 170
herb paralysy 185
monk's-hood 81
sanguinary 177
midsummer silver 89
silverweed 89
sindaw 100
swine's snout 180
soapwort 104
stepmother 183
thorn-apple 98
lion's tooth 180

nazwy francuskie

argentine 89
benoite 170
benoite 35
bouton de soldat 154
capuchon 81
capuchon de moine 81
dent de lion 180
fleur de paille 97
grain de porc 180
griffes de loup 182
herbe à savon 104
herbe argenté 89
herbe-aux-chats 108
herbe de fer 91, 156
herbe de paralysie 185
herbe de Saint-Benoit 170
herbe de saint Jean 184
mourre-pourcin 180
ne m'oublie mie 148
ne m'oubliez mie 148
pantoufes de Marie 80
patte de loup 181
pied de loup 181
plantain à cinq nerfs 158
sanguinaire 177
trèfle d'eau 92

nazwy włoskie

argentina 89
capo di monaco 179
erba benedetta 35
(erba) benedetta 170
erba gatta 108
erba savona 104
madregne 183
madrigne 183
musco d'porch 180
non ti scordar di me 148
nazwy litewskie
čižmà 152
čižmaras 152
čyžma 152, 153
kurpūtė 81
pūras 148
šiaudinė 97
šiaudinėlis 97
šiaudinikė 97
šiaudinukas 97

nazwy z innych językówosm.-tur. *ager* 150osm.-tur. *ağir* 150wsp. tur. *eyir* 150duń. *benedikte* 170duń. *benedikturt* 170sard. *erba de fèminas* 177rum. *flori-de-paie* 97hiszp. *hierba de San Benito* 170duń. *kalmus* 151norw. *kalmus* 151szw. *kalmus* 151arab. *al-kemeliḥ* 113hiszp. *nomeolvides* 148duń. *sinau* 100duń. *stråblomst* 97szw. *stråblomster* 97duń. *ulvefot* 181

REDAKTOR PROWADZĄCY

Anna Poinc-Chrabąszcz

ADIUSTACJA JĘZYKOWO-STYLISTYCZNA

Agnieszka Toczko-Rak

SKŁAD I ŁAMANIE

Hanna Wiechecka

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-631-18-80, tel./fax 12-631-18-83